

**POD PRZYSĄDEM HORODNICTWA
WILEŃSKIEGO**

MONOGRAFIE
FUNDACJI NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

RADA WYDAWNICZA

Andrzej Borowski, Michał Buchowski, Magdalena Micińska,
Andrzej Pieńkos, Szymon Wróbel

FUNDACJA NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

Kamil Frejlich

**POD PRZYSĄDEM HORODNICTWA
WILEŃSKIEGO
O JURYDYCE I JEJ MIESZKAŃCACH
W XVII WIEKU**

TORUŃ 2022

Wydanie książki jest subwencionowane
w ramach programu Monografie
przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej

Redaktor tomu
Agnieszka Markuszewska

Korekty
Magdalena Bizio-Dombrowska

Projekt okładki i obwoluty
Barbara Kaczmarek

Autor uzyskał środki finansowe na przygotowanie rozprawy doktorskiej
z Narodowego Centrum Nauki w ramach finansowania stypendium doktorskiego
na podstawie decyzji numer DEC-2015/16/T/HS3/00045.

Printed in Poland
© Copyright by Kamil Frejlich
and Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2022

eISBN 978-83-231-4695-7
DOI <https://doi.org/10.12775/978-83-231-4695-7>

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze

Spis treści

WYKAZ SKRÓTÓW	7
PRZEDMOWA	9
WSTĘP	13
Definicje. Zakres badań	13
Stan badań	19
Baza źródłowa	35
Metodologia	43
Struktura pracy	47
ROZDZIAŁ 1. HORODNICTWO	51
Horodnictwo w Wielkim Księstwie Litewskim	51
Horodnictwo wileńskie	59
Horodnictwo a derownictwo wileńskie	69
Finanse	75
Horodniczowie wileńscy	85
ROZDZIAŁ 2. JURYDYKA	109
Jurydyki wileńskie	109
Kwestie terminologiczne	118
Geneza	121
Topografia	125
Dom Horodniczego	131
Sąd	133
Personel	146
ROZDZIAŁ 3. JURYDYCZANIE	155
Ogólna charakterystyka	155
Religijność	175
Sytuacja materialna	194
Konflikty	203
Barbara Zygielówna Ławrynowa Dauborowa	222
Wilhelm Poll	226

ROZDZIAŁ 4. OBOK MIASTA CZY W MIEŚCIE?	229
ZAKOŃCZENIE	237
ANEKSY	243
WYKAZ ZESTAWIEŃ, TABEL I WYKRESÓW	253
WYKAZ PLANÓW I TABLIC	255
BIBLIOGRAFIA	257
SUMMARY	287
SANTRAUKA	293
INDEKS OSÓB	297

Wykaz skrótów

- AN Kraków – Archiwum Narodowe w Krakowie
ap. – apyrašas (inwentarz)
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AR – Archiwum Warszawskie Radziwiłłów
АВАК – Акты издаваемые Виленскою археографиче-
скою комиссією*
b. – była (akt/jednostka)
BCzart. – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BJ – Biblioteka Jagiellońska (Kraków)
BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie
dz. – dział
f. – fondas (zespół)
LM – Lietuvos Metrika (Metryka Litewska – mikrofil-
my w LVIA)
LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
(Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Wilno)
LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo bibliote-
ka (Litewska Biblioteka Narodowa im. Martyna-
sa Mažvydasa, Wilno)
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Litewskie
Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno)
mf. – mikrofilm
PSB – *Polski słownik biograficzny*
rkps – rękopis
RS – Rankraščių skyrius (Dział Rękopisów)
SA – Senieji aktai (Akta Dawne w LVIA)

* Tytuł serii był kilkakrotnie modyfikowany.

- VUB – Vilniaus universiteto biblioteka (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego)
- VŽP 2002–2004 – *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, red. R. Raugauskienė, Vilnius 2006

Przedmowa

„Iż albowiem Wilno jest wszystkiego WXL stolicą, tym samym jest *caput urbium, cor provinciae, facies dignitatis Lituanae*” – tak podkreślał znaczenie miasta jezuita Kazimierz Wijuk-Kojałowicz (1617–1674) w skierowanej do stołecznego magistratu przedmowie do kazania przygotowanego z okazji elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego¹. Z nowożytnym Wilnem było związanych wiele osób, które odegrały istotną rolę dziejową. Na tamtejszym uniwersytecie wykładał Piotr Skarga, ikona kontrreformacji. Studiował tam, a później pracował, *poeta laureatus* Maciej Kazimierz Sarbiewski; profesorem Akademii był również Konstanty Szyrwid, autor pierwszej oryginalnej książki w języku litewskim oraz najwcześniejszego uwzględniającego tę mowę słownika. Właśnie w Wilnie Erdmann Tolgsdorf wydał pierwszą książkę łotewską. Wojciech Bogusławski prowadził tam teatr, a poeta Daniel Naborowski pełnił funkcję sędziego grodzkiego.

W mieście nad Wilią i Wilejką (dawniej zwaną Wilenką)² działał Melecjusz Smotrycki – najpierw zażarty przeciwnik unii brzeskiej, później jej gorący zwolennik. W stolicy Wielkiego Księstwa tworzył również humanista i propagator kalwińskiej reformacji Andrzej Wolan, a studia talmudyczne prowadził Eliasz ben Salomon Zalman (Gaon z Wilna). Jako profesor historii naturalnej w Szkole Głównej Litewskiej pracował Johann Georg Forster, uczestnik drugiej podróży Jamesa Cooka dookoła świata i autor jej barwnego opisu.

¹ K. Wijuk-Kojałowicz, *Błogosławieństwo Boże, którym elekcja Najjaśniejszego Pana Michała Pierwszego z łaski Bożej króla polskiego, litewskiego, ruskiego, pruskiego, mazowieckiego, żmujdzkiego, inflantskiego, smoleńskiego, czernihowskiego etc., etc. wielkiego książęcia uraczona kazaniem*, Vilnae 1669, k. A2r.

² Na temat nazwy miasta, płynących przez nie rzek, a także innych tamtejszych obiektów topograficznych pisał L. Bednarczuk, *Nazwy Wilna i jego mieszkańców w dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL)*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*” 5 (2010), s. 3–18.

Stołeczny status nowożytnego Wilna podkreślały pochówki mornarsze. W cerkwi Przczystej Bogurodzicy spoczęła Helena Iwanowna. Jej mąż, Aleksander Jagiellończyk, został z kolei pochowany w podziemiach katedry wileńskiej, gdzie złożono również serce Władysława IV oraz ciała żon Zygmunta Augusta: Elżbiety Habsburżanki i Barbary Radziwiłłówny.

Biorąc pod uwagę wielokulturowy, wielojęzyczny, wieloreligijny, wielowyznaniowy i wieloetniczny charakter Wilna oraz jego historyczne znaczenie (nie tylko w epoce nowożytnej), nie dziwi zainteresowanie przeszłością miasta ze strony badaczek i badaczy z różnych krajów.

Jednocześnie stanowiła i stanowi ona inspirację także dla twórczości literackiej, by wspomnieć chociażby tetralogię Kristiny Sabaliauskaitė zatytułowaną *Silva rerum*³. Seria ta dotyczy drobnoszlacheckiej żmudzkiej rodziny Narwojszów, a osadzona jest m.in. w scenerii siedemnasto- i osiemnastowiecznego Wilna, odmalowanego z dbałością o detale i zamieszkałego przez pełnowymiarowych bohaterów. Poznajemy ich w różnych sytuacjach, zarówno obrazujących wpływ „wielkiej historii” na życie jednostek (np. podczas najazdu moskiewskiego), jak i związanych z życiem prywatnym – relacjami z innymi ludźmi, poglądami, zainteresowaniami czy fascynacjami seksualnymi. Mimo że powieści Sabaliauskaitė stanowią fikcję literacką, pokazują wyraźnie wieloaspektowy obraz życia wilnian, który chcieliby stworzyć – na podstawie źródeł – także badacze zainteresowani historią społeczną miasta, niekoniecznie koncentrujący się na tak znanych postaciach, jak wymienione na początku mojej pracy.

W artykule dotyczącym życia publicznego w szesnastowiecznym Wilnie Jūratė Kiaupienė następująco scharakteryzowała cel swoich badań: „przespacerować się ulicami Wilna, zapoznać się z niektórymi mieszkańcami miasta i ich gośćmi, porozglądać się po targach i karczmach, przejść się po domach wilnian, popatrzeć, jak żyli, pracowali, zawierali małżeństwa i się rozchodzili, cieszyli się i spirali,

³ K. Sabaliauskaitė, *Silva rerum*, t. 1–4, Vilnius 2008–2016. Ukazało się polskie tłumaczenie tomów 1–3: eadem, *Silva rerum*, t. 1, tłum. I. Korybut-Daszkiewicz, Kraków 2015; t. 2, tłum. I. Korybut-Daszkiewicz, Kraków 2018; t. 3, tłum. K. Pećela, Kraków 2021.

dowiedzieć się, jakie sprawy życiowe sprowadzały do stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego mieszkańców bliskich i dalekich powiatów oraz obcokrajowców”⁴.

Zainspirowany tego typu podejściem, miałem szczęście prowadzić badania nad siedemnastowieczną historią miasta, których rezultatem jest prezentowana rozprawa dotycząca mało znanej problematyki horodnictwa wileńskiego i jego jurydyki. Długotrwałe kwerendy w stolicy Litwy nie byłyby możliwe bez wsparcia ze strony Narodowego Centrum Nauki, które przyznało mi stypendium doktorskie w ramach programu ETIUDA na podstawie decyzji numer DEC-2015/16/T/HS3/00045. Na kartach książki zostały przedstawione obserwacje poczynione podczas tej wędrówki w czasie i przestrzeni.

Pragnę podziękować wszystkim, bez których powstanie pracy byłoby niemożliwe. Największy dług wdzięczności mam wobec Profesora Andrzeja Karpińskiego, promotora mojej dysertacji doktorskiej obronionej w styczniu 2018 roku na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, która stanowi podstawę publikacji. W dopracowaniu ostatecznej wersji pomogły mi również cenne uwagi recenzentów doktoratu, Profesora Grzegorza Błaszczyka i Profesora Tomasza Wiślicza-Iwańczyka, oraz anonimowych recenzentów wydawniczych. Za pomoc okazaną na wszystkich etapach mojej naukowej drogi jestem winien podziękowania Profesor Urszuli Augustyniak, za sprawą której zainteresowałem się historią Litwy. Różne fragmenty dysertacji były przedmiotem dyskusji podczas zebrań i seminariów w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego oraz na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Wi-

⁴ J. Kiaupienė, *XVI amžiaus Vilniaus viešojo gyvenimo vaizdai*, „Mūsų praeitis” 2 (1992), s. 15–16: „pasivaikščioti Vilniaus gatvėmis, susipažinti su kai kuriais miesto gyventojais bei jo svečiais, pasidairyti po prekyvietes, karčemas, pasivaikščioti vilniečių namuose, pasižiūrėti, kaip jie gyveno, dirbo, tuokėsi ir skyrėsi, linksminosi ir kivirčijosi, sužinoti, kokie gyvenimiški reikalai atvedavo į LDK sostinę artimų ir tolimų paviėtų gyventojus bei svetimsalius”. Wszystkich tłumaczeń z języków obcych dokonał autor książki. Przekłady tytułów prac litewskojęzycznych na język polski zostały zamieszczone w bibliografii.

leńskiego. Nie sposób wymienić wszystkich osób, których słuszne spostrzeżenia pozwoliły mi wzbogacić tę monografię.

Chciałbym również podziękować bliskim i przyjaciołom, dla których podczas pracy nad książką miałem mniej czasu niż dla jurystów horodnictwa wileńskiego.

Wstęp

Definicje. Zakres badań

Tematem rozprawy jest jurydyka horodnictwa wileńskiego w XVII wieku oraz zamieszkująca ją wówczas ludność. Wyjaśnienie tytułowego pojęcia okazuje się kwestią dość skomplikowaną ze względu na to, że w literaturze przedmiotu można znaleźć duże rozbieżności, często też proponowane definicje są mało precyzyjne. Stanisław Kutrzeba twierdził np., że jurydykami były tworzone przez szlachtę i duchowieństwo osady o charakterze miejskim, usytuowane w obrębie miast lub w ich pobliżu, wyłączone spod władzy miejskiej¹. Jan Rutkowski określał je jako posiadłości szlacheckie położone w większych miastach, wyłączone spod jurysdykcji municypalnej, w których właściciele – na mocy przywilejów – sprawowali władzę sądowniczą i administracyjną². Stanisław Pazyra twierdził z kolei, że za jurydykę można uważać każdą wyłączoną spod jurysdykcji magistratu posiadłość szlachecką położoną w mieście, nawet pojedynczy dom³. Według definicji zaproponowanej przez Edvardasa Gudavičiusa, jurydyka to „część ziem miasta feudalnego albo samego miasta, podlegająca nie magistratowi, lecz posiadaczowi feudalnemu, najczęściej kościelnemu”⁴.

Józef Mazurkiewicz zdefiniował omawiane pojęcie dokładniej, jako „osiedla o charakterze miejskim, zakładane na gruntach miast królewskich, wyjęte spod władzy miasta i ciężarów miejskich, posiadające własną jurysdykcję sądową i administracyjną, podlegają-

¹ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, wyd. 5, Lwów 1920, s. 131.

² J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski*, t. 1: *Czasy przedrozbiorowe*, wyd. 3, Poznań 1947, s. 206.

³ S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 370.

⁴ E. Gudavičius, *Jurisdika, jurzdika*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9, Vilnius 2006, s. 60: „feod. miesto žemių arba paties miesto dalis, priklausanti ne magistratui, o kuriam nors feod. savininkui, dažniausiai bažnytiniam”.

ce władzy zwierzchniej właścicieli gruntów”⁵. Formuła ta, kładąca nacisk na samodzielną administrację i sądownictwo, znalazła uznanie u Wacława Kolaka, który podkreślał, że już nazwa, pochodząca od łacińskiego wyrazu „iurisdictionis” (‘władza sądownicza, właściwość sądowa, okręg sądowy’) wskazuje, że chodzi o obszar, którego mieszkańcy podlegali odrębnemu wymiarowi sprawiedliwości⁶. Jednocześnie można mieć istotne zastrzeżenie do koncepcji Józefa Mazurkiewicza. Otóż nie wszystkie jurydyki powstawały na gruntach miejskich. W związku z tym za najbardziej trafną trzeba uznać definicję sformułowaną przez Zofię Kulejewską-Topolską: „Jurydyka jest to osiedle o charakterze miejskim, zorganizowane bądź w obrębie murów obronnych właściciwego miasta, bądź poza nimi, na terenach będących własnością tegoż miasta lub innych podmiejskich, wyjęte spod jurysdykcji miejskiej, posiadające własne władze i sądy, podległe zwierzchnictwu właściciela gruntu lub króla, ale nie posiadające praw miasta”⁷.

Jurydyki należy odróżniać od libertacji i serwitoriatów⁸. Libertacjami były nieruchomości (najczęściej pojedyncze domy szlacheckie) położone na terytorium miasta, wyłączone spod jurysdykcji magistratu, jednak niemające własnej administracji i sądów⁹. Serwitoriatem z kolei nazywamy wyłączenie osób i należących do nich nieruchomości spod władzy miejskiej, związane z zaliczeniem do grona sług królewskich, ewentualnie wojewodzińskich lub starościńskich.

Jurydyki szlacheckie i duchowne (w tym parafialne) nie były jedynymi występującymi typami. W Krakowie np. istniały również jurydyki miejskie (ich właścicielem było miasto, ale nie wchodziły one w jego skład), wielkorządowe (królewskie) oraz uniwersytecka Gra-

⁵ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie* („Studia nad Historią Państwa i Prawa”, seria 2, t. 5), Wrocław 1956, s. 59.

⁶ W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, „Archeion” 38 (1962), s. 220.

⁷ Z. Kulejewska-Topolska, *Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku* („Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prace Wydziału Prawa” 41), Poznań 1969, s. 19.

⁸ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*, s. 59.

⁹ Sumariusz libertacji wileńskich z 1633 roku: BJ, Berol. Ms. Slav. Fol. 4.

matyka – w pierwszej połowie XVIII wieku było ich łącznie 16 (sześć szlacheckich, pięć duchownych, dwie miejskie, dwie wielkorządowe i jedna uniwersytecka)¹⁰. W przypadku Warszawy Aleksander Wejnert naliczył natomiast na lewym brzegu Wisły 14 jurydyk powstałych na mocy odpowiednich przywilejów, a po prawej stronie rzeki – pięć¹¹ (do tego dochodziły jeszcze jurydyki nieuprzywilejowane). Wzorem Starej i Nowej Warszawy stosowano w części z nich prawo chełmińskie, jednak w niektórych – magdeburskie¹². W jurydykach krakowskich na ogół obowiązywało to ostatnie¹³, choć szlacheckie Barzie Stajnie oraz królewskie Hołodyńskie (Smoleńsk wielkorządowy) rządziły się prawem polskim¹⁴.

Jurydyki miały własną administrację. W Krakowie zwykle na czele ich samorządu stali wójtowie, którzy przewodzili sądom, strzeżli porządku i ściągali podatki. Byli oni wybierani przeważnie przez ogół obywateli w drodze głosowania (zazwyczaj na roczną kadencję z możliwością ponownej elekcji), a następnie zatwierdzani przez właściciela, choć zdarzało się, że pochodzili z nominacji pana. Najczęściej występował też urząd podwójciego. Ważniejsze sprawy cywilne i karne, jak również apelacje, trafiały do sądu właściciela. W jurydykach krakowskich funkcjonowały czasem także ławy składające się z dwóch do siedmiu członków; kancelarią urzędu wójtowsko-ławniczego kierował natomiast pisarz¹⁵.

Podobnie wyglądała sytuacja w Warszawie, gdzie jednak występował również urząd burmistrza – odnotowano go w jurydykach: Nowy Świat, Ordynacka, Mariensztat i Aleksandria. W przypadku Mariensztatu burmistrzowi towarzyszyło czterech ławników, a Ordynacka, oprócz burmistrza, miała sześciu rajców i czterech gmin-

¹⁰ W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 221.

¹¹ A. Wejnert, *Starożytności warszawskie*, t. 1, Warszawa 1848, s. 170–171.

¹² *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 300. Liczne informacje na temat jurydyk warszawskich przedstawił R. Radziwonka, *Warszawa i jej mieszkańcy w czasach wielkiej wojny północnej (1700–1721)*, Warszawa 2019, passim.

¹³ W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 222.

¹⁴ *Inwentarz akt jurydyk krakowskich. 1412–1809*, oprac. W. Kolak, Warszawa 1968, s. 15.

¹⁵ W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 225–229.

nych. Najbardziej rozbudowana struktura władzy występowała w Aleksandrii, gdzie istniały urzędy burmistrza i czterech rajców oraz wójta i czterech ławników¹⁶.

Część jurydyk dysponowała odrębnymi ratuszami. Do dziś zachował się tego typu obiekt, który służył krakowskiemu Garbarom (obecnie ul. Karmelicka 12), ratusz warszawskiego Grzybowa został natomiast uwieczniony na obrazie Zygmunta Vogla. Nie zawsze jednak w ustroju jurydyk występowały jakiegokolwiek elementy samorządu. Obieralnych urzędników nie miały np. krakowskie Barzie Stajnie oraz Hołodyńskie, nie odnotowano ich również w przypadku jurydyk grodzieńskich¹⁷.

W literaturze przedmiotu wskazywano czasem na pewne pozytywne konsekwencje funkcjonowania jurydyk, takie jak ożywienie stosunków cechowych i umożliwienie prowadzenia działalności gospodarczej nieskrępowanej korporacyjnymi ograniczeniami. Ponadto rozwój tego typu osad świadczył o demograficznym i gospodarczym potencjale głównego ośrodka aglomeracji, stanowiły one także uzupełnienie jego ekonomiki¹⁸. Nie ulega jednak wątpliwości, że przede wszystkim były dla miast uciążliwe zarówno pod względem prawnym, jak i gospodarczym¹⁹. Mieszkańcy jurydyk nie podlegali wszak sądownictwu miejskiemu, nie byli również na ogół zobowiązani do członkostwa w cechach, więc jako partacze stanowili konkurencję dla miejskich fachowców. Zagrożeniem dla interesów mieszczan mogły też być działające w jurydykach szynki, karczmy czy zajazdy. Tworzenie jurydyk zmniejszało obszar miasta oraz jego dochody, rozrywało również spójność organizmu miejskiego. Nic zatem dziwnego, że magistraty próbowały stawiać temu opór²⁰, cze-

¹⁶ A. Wejnert, *Starożytności warszawskie*, s. 183, 201, 203, 306–307.

¹⁷ P. Borowik, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. Stanowy podział nieruchomości* („Acta Collegii Suprasliensis” 7), Supraśl 2005, s. 27–28.

¹⁸ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 500, 503.

¹⁹ J. Jurginis, „Vilniaus miestiečių savivaldybės santykiai su feodaliniomis jurisdikcijomis 16-tame amžiuje”, Vilnius 1947, nieopublikowana rozprawa doktorska, VUB, RS, f. 76, b. 8; W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 220; J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*, s. 7.

²⁰ *Inwentarz*, s. 20; W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 220.

mu mogłoby przeczyć funkcjonowanie jurydyk miejskich. Wacław Kolak tłumaczył jednak, że w przypadku Krakowa zgoda na powstanie tego typu tworców wynikała z presji ludności przedmiejskiej, dążącej do uzyskania samorządu²¹, poza tym wiadomo, że miasto usiłowało przeciwdziałać rozwojowi także własnych jurydyk²².

W latach 1659, 1678 i 1764 uchwalano konstytucje sejmowe, które znosiły większość wyłączeń spod prawa miejskiego i nakazywały mieszkańcom miast, niezależnie od stanu, ponosić obciążenia na ich rzecz, choć w praktyce przepisy te pozostały niezrealizowane, a jurydyki rozwijały się dalej²³. W dobie Sejmu Wielkiego memoriał ukazujący negatywne skutki funkcjonowania tego typu osiedli sformułował magistrat krakowski, podnosząc przede wszystkim problemy prawne: „Obywatel obywatela pozywa do obcej jurysdykcji, sąd w nadgodę nieludności, chcąc być czynniejszym, przyswaja sobie prawo sądenia jego, a stąd kolizyja jurysdykcji, wyciśnienie stron i brak sprawiedliwości. Pozywa znowu obywatel drugiego do przyzwoitego sądu, ten unikając sądu przenosi się po zapoznaniu pod inną jurysdykcją, tam znowu pozwem znalezione, chroni się na czwartą lub szóstą, aż na koniec pokrzywdzony, sprzykrzywszy sobie próżne koszta, bez sprawiedliwości zostać musi”²⁴. Negatywne stanowisko w sprawie jurydyk wyraziły wówczas także władze Starej Warszawy²⁵.

Sejm Czteroletni, odpowiadając na palącą potrzebę uregulowania sytuacji miast, 21 kwietnia 1791 roku uchwalił konstytucję zatytułowaną *Miasta Nasze Królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*. Jej artykuł trzeci zawierał postanowienie, według którego miasta wraz z przedmieściami miały zostać całkowicie wyłączone

²¹ W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 221.

²² *Inwentarz*, s. 20.

²³ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 504.

²⁴ [Memoriał Krakowa w sprawie jurydyk], w: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 2, oprac. J. Michalski, E. Rostworowski, J. Woliński, Wrocław 1959, s. 161–162.

²⁵ *Do Prześwietnej Deputacji przez Najjaśniejszego Króla Jegomości i Najjaśniejsze Stany Rzepltej do miasta Warszawy wybranej, podane dnia 5 listopada 1789*, w: *ibidem*, s. 175–176.

spod obcych jurysdykcji. Jurydyki zostały tym samym zlikwidowane, lecz tylko w zakresie sądownictwa i administracji, czynsze i dochody pozostawiono natomiast dotychczasowym właścicielom²⁶. W Krakowie np. do ich pełnego włączenia w obręb miasta doszło w 1800 roku²⁷, w Królestwie Polskim pozostałości zwierzchności właścicielei wobec mieszkańców byłych jurydyk zostały zaś zniesione ostatecznie dopiero w 1866 roku²⁸.

Zakres terytorialny badań, których wyniki są prezentowane w tym opracowaniu, nie wymaga – jak się wydaje – głębszych wyjaśnień. Jest nim Wilno, z naciskiem na tytułową jurydykę. Szczegółowa topografia została omówiona w dalszych częściach pracy. W uzasadnionych przypadkach, zwłaszcza w celach porównawczych, odnoszę się również do innych ośrodków miejskich Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Cezury chronologiczne wyznacza baza źródłowa, scharakteryzowana dokładniej w jednym z następujących podrozdziałów. Zasadniczy zrąb rozważań dotyczy okresu od 1619 do 1703 roku, choć wielokrotnie odnoszę się zarówno do czasów wcześniejszych, jak i późniejszych. Rezygnacja z rozszerzenia zakresu pracy na XVIII wiek jest umotywowana kilkoma czynnikami. Siedemnastowieczne księgi horodnictwa sięgają 1703 roku, a późniejsze materiały zachowały się dopiero od 1756 roku. Taki był zresztą ich stan już w 1795 roku, więc bardzo możliwe, że przez ponad pół wieku po prostu ich nie prowadzono. Najpewniej wiązało się to z tym, że urząd horodniczego wileńskiego był wówczas dość niestabilny – w ciągu 53 lat dzierżyło go 16 osób, w tym kilkukrotnie dwie, a może nawet trzy jednocześnie.

O ile w odniesieniu do funkcjonowania urzędu oraz biogramów horodniczych (czyli zagadnień niestanowiących podstawowego przedmiotu tego opracowania) można byłoby przeprowadzić badania zachowujące względną ciągłość od 1452 do 1792 roku, o tyle nie jest to możliwe w odniesieniu do jurydyki i jej mieszkańców. Z nieobję-

²⁶ *Volumina legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 215–219.

²⁷ *Inwentarz*, s. 21.

²⁸ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*, s. 125.

tych wpisami do ksiąg lat 1703–1756 nie mamy na ich temat właściwie żadnych danych.

Księgi horodnictwa z drugiej połowy XVIII wieku, które przeanalizował już zresztą Domininkas Burba²⁹, różnią się od ksiąg siedemnastowiecznych. Jest to materiał o ok. ⅓ mniej obszerny. Dominują w nim wpisy natury ekonomicznej, a protestacje są rzadkie. Co więcej, posiadaczami nieruchomości w jurydyce była wówczas w dużej mierze szlachta i to jej sprawy trafiały przede wszystkim przed oblicze sądu. Nie da się też zaobserwować żadnej ciągłości – wśród osiemnastowiecznych jurydyczan nie występują przedstawiciele rodzin odnotowanych w XVII wieku. Nie zamieszkiwali tam już prawdopodobnie żadni luteranie, pojawiła się natomiast jedna rodzina żydowska.

Stan badań

Żywe zainteresowanie badawcze historią Wilna trwa już od niemal 200 lat³⁰. Z najstarszych prac należy wspomnieć przede wszystkim o syntezach autorstwa Michała Balińskiego i Józefa Ignacego Kraszewskiego³¹, a także o rozprawie Juliana Kraczkowskiego dotyczącej topografii miasta do końca XVII wieku³². W dwudziestoleciu mię-

²⁹ D. Burba, *Nusikaltimai ir baismės Vilniaus pilininko jurizdikoje XVIII amžiaus antroje pusėje*, „Lietuvos pilys” 3 (2007), s. 49–65; idem, *Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų gyventojų socialinis portretas 1766–1799 m.*, w: VŽP 2005–2006, s. 141–158. Badacz nie wykorzystał jedynie niewielkiej, składającej się z trzech kart jednostki o sygnaturze LVIA, SA, 4319.

³⁰ Zestawienia bibliograficzne i przeglądy badań: L. Balaišytė, *Naujauji XVI–XVIII a. Vilniaus meno istorijos tyrimai*, „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 197–205; H. Baranowski, *Bibliografija Wilna*, t. 1–3, Toruń 1996–2007; D. Burba, *Medžiaga Vilniaus istorijos bibliografijai 2000–2006 m.*, „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 229–247; L. Klimka, *Vilniaus cechų istoriografija*, „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 179–184; V. Selenis, *Vilniaus istorija XIX–XX a. Vilniaus mokslinėje periodikoje ir tęstinuose leidiniuose*, „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 207–227.

³¹ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, t. 1–2, Wilno 1836; J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 1–4, Wilno 1838–1842.

³² Ю. Крачковский, *Старая Вильна до конца XVII столетия*, Вильна 1893.

dzywojennym powstała bardzo ważna praca Marii Łowmiańskiej pt. *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*³³. W czasach radzieckich z kolei Juozas Jurginis, Vytautas Merkys i Adolfas Tautavičius zaprezentowali marksistowską interpretację historii miasta do rewolucji październikowej³⁴. Nieco wcześniej zostały opublikowane napisane z pozycji nacjonalistycznych prace zmarłego w 1961 roku emigracyjnego historyka Adolfa Šapoki³⁵. Tego typu ogólne opracowania, umożliwiające zapoznanie się z ważniejszymi kwestiami z zakresu historii miasta, jedynie sporadycznie zawierają wzmianki dotyczące problematyki tej rozprawy.

W ostatnich latach ukazały się liczne prace, wydatnie poprawiające stan wiedzy na temat dziejów Wilna. Ważna jest chociażby monografia archeologa Kęstutisa Katalynasa, który kompetentnie omówił rozwój przestrzenny ośrodka od XIV do XVII wieku³⁶. Z punktu widzenia prezentowanej rozprawy istotną rolę odgrywa jednak przede wszystkim szybki postęp w badaniach nad historią społeczną miasta. Cenną pozycją jest np. monografia Aivasa Ragauskasa dotycząca miejskiej elity rządzącej w drugiej połowie XVII wieku³⁷, należy też wspomnieć o licznych artykułach tego historyka³⁸. Kwestii

³³ M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, wyd. R. Witkowski, Poznań 2005, s. 149–341 (oryginalne wydanie z 1929 roku).

³⁴ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius 1968. Dzieje miasta w latach 1917–1970 zaprezentowano natomiast w pracy *Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų*, red. H. Šadžius, R. Žepkaitė, J. Žiugžda, Vilnius 1972.

³⁵ Nowe wydanie: A. Šapoka, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, oprac. A. Ragauskas, Vilnius 2013 (najważniejsze prace: *Vilnius Lietuvos gyvenime – 1954 rok, Senasis Vilnius. Vilniaus miesto istorijos bruožai iki XVII a. pabaigos – 1963 rok.*)

³⁶ K. Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius 2006.

³⁷ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius 2002.

³⁸ Zob. m.in. idem, *Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapiu XVII a. pirmojoje pusėje–XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis*, „Istorija” 67 (2007), s. 15–23; idem, *Midaus brolijos – Vilniaus stačiatikių kultūros fenomenas (XV a. vidurys–XVII a. vidurys)*, w: *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, Vilnius 2010, s. 229–241; idem, *Viešasis gyvenimas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XVIII a.*, w: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m.*

wielokulturowości, a zwłaszcza wielowyznaniowości Wilna w XVIII wieku, dotyczy opracowanie Urszuli Anny Pawluczuk³⁹. Mindaugas Paknys zarysował obraz miasta i jego mieszkańców w świetle *Rewizji gospód* z 1636 i – w mniejszym zakresie – z 1639 roku⁴⁰. Agnius Urbanavičius przeanalizował kwestię przyjęć do prawa miejskiego w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku⁴¹. Dużo uwagi wileńskim złotnikom poświęciła Birutė Rūta Vitkauskienė⁴², istotne są również ustalenia Jakuba Niedźwiedzia dotyczące środowisk związanych z kulturą pisma⁴³.

Losy Wilna i jego mieszkańców podczas okupacji moskiewskiej z lat 1655–1660 i obrony garnizonu najeżdźcy na Zamku Górnym do grudnia 1661 roku zaprezentowała Irina Gerasimova⁴⁴, ten sam

tyrimai, red. L. Glemža, Vilnius 2007, s. 100–110; idem, *Vilniaus miestiečiai XVII amžiaus proginėje literatūroje*, „Lituania” 1 (1996), s. 3–14; idem, *XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių kasdienio gyvenimo tyrimai šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje*, „Lituania” 3 (1997), s. 121–129; idem, *XVII a. pirmosios pusės Vilniaus liuteronų subkultūros atspindžiai jėzuitų satyroje*, w: *Lokalis bendrijos tarpdalykinis požiūris*, Vilnius 2004, s. 45–53.

³⁹ U. A. Pawluczuk, *Osiemnastowieczne Wilno – miasto wielu religii i narodów*, Białystok 2015.

⁴⁰ M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m. Namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006; idem, *Wilno roku 1636 według „Rewizji gospód”*, „Lituanica-Slavica Pospnaniensia. Studia Historica” 12 (2007), s. 87–107. Sygnatury *Rewizji*: BJ, Berol. Ms. Slav. Fol. 12, 15.

⁴¹ Zob. m.in. A. Urbanavičius, *Kauniečių kilmės Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, „Kauno istorijos metraštis” 7 (2006), s. 23–41; idem, *New Citizens of Vilnius 1661–1795*, „Lithuanian Historical Studies” 10 (2005), s. 67–94; idem, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, Vilnius 2005; *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais*, oprac. A. Urbanavičius, Vilnius 2009.

⁴² B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006.

⁴³ J. Niedźwiedź, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012.

⁴⁴ И. Герасимова, *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, Санкт-Петербург 2015. Praca ta została negatywnie zrecenzowana przez B. R. Vitkauskienė, *Karas, okupacija ir kultūrinis turizmas I. Gerasimovos knygoje „Под властью русского царя” arba Vilnius 1655–1661 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1 (2015), s. 191–204.

okres badał także m.in. Elmantas Meilus⁴⁵. Problematykę konfliktów religijnych w XVI i XVII wieku szczegółowo omówił Tomasz Kempa⁴⁶, a kilka artykułów dotyczących kanoników wileńskich w tych stuleciach opublikowała Wioletta Pawlikowska-Butterwick⁴⁷. Monografię poświęconą uroczystościom rodzinnym w Wilnie za panowania Augusta III przygotowała Bernadetta Manyś⁴⁸, autorka ta badała też inne zagadnienia z zakresu życia codziennego nowożytnych wilanian⁴⁹. Ważne są również teksty Andrzeja Karpińskiego o katach

⁴⁵ Zob. m.in. E. Meilus, „*Apie rastą lobį, paslęptą žemėje ar kitoje vietoje*”, arba 1655–1661 m. Vilniuje paslęptų lobių ieškotojo pradžiamokslis, w: *Istorijos aki-račiai. Skiriama Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. E. Rimša, Vilnius 2004, s. 241–254; idem, *Przynależność etniczna Wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem*, tłum. G. Lemanaitė-Deprati, w: *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 1998*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2000 („Nauka” 9), s. 91–103; idem, *Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m.*, w: *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, Vilnius 2001, s. 278–295; idem, *Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 129–143.

⁴⁶ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016.

⁴⁷ Zob. m.in. W. Pawlikowska-Butterwick, A “Foreign” Elite? *The Territorial Origins of the Canons and Prelates of the Cathedral Chapter of Vilna in the Second Half of the Sixteenth Century*, „*Slavonic and East European Review*” 92 (2014), 1, s. 44–80; eadem, *Konkubiny w życiu prałatów i kanoników wileńskich w XVI–XVII wieku. Uwagi o recepcji uchwał Soboru Trydenckiego w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai. Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos rytuose / The Ecumenical Council of Trent (1545–1563) and the Culture of Lithuania. Reception and Transmission of the Council’s Ideas in East-Central Europe*, red. A. Aleksandravičiūtė („Religinės kultūros paveldo studijos” 2), Vilnius 2009, s. 221–236; eadem, *The Prelates and Canons of Vilnius in the Second Half of the 16th Century: A Prosopographical Study of Selected Questions*, „*Bažnyčios istorijos studijos*” 5 (2012), s. 25–46.

⁴⁸ B. Manyś, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań 2014.

⁴⁹ Zob. m.in. eadem, *Codzienne niesnaski, kłótnie, awantury i bijatyki – przemoc wśród i wobec wileńskich mieszczanek w pierwszej połowie XVIII wieku. Wstęp*

wileńskich oraz tamtejszych przekupkach w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku⁵⁰, Martynas Jakulis z kolei pisał o pensjonariuszach wileńskich szpitali⁵¹. Warto także zwrócić uwagę na wydanie zbiorów studiów Stasysa Samalavičiusa (1930–1992) ukazujących życie codzienne i kulturę Wilna w XVII–XVIII wieku⁵².

Więcej miejsca wypada poświęcić dorobkowi Davida Fricka, badacza z University of California, Berkeley. Amerykański slawista i historyk dużą część swoich publikacji poświęcił dziejom nowożytnym Wilna, zwłaszcza w XVII wieku. Obok licznych artyku-

do badań, „Rocznik Lituanistyczny” 5 (2019), s. 193–209; eadem, *Testamenty wileńskich rzemieślników z I połowy XVIII wieku świadectwem historii jednostki i wspólnoty*, w: *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 5: *Człowiek jako świadek historii. Studia historyczne*, red. A. Chłosta-Sikorska, B. Popiołek, A. Słaby („Prace Naukowe Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”), Kraków 2019, s. 59–75; eadem, *Uczeń w szeregach rzemieślniczych. System edukacyjny i wychowawczy chłopców w wileńskich cechach w dobie wczesnonowoczesnej w świetle statutów cechowych*, „Biuletyn Historii Wychowania” 40 (2019), s. 7–23; eadem, *Więzi emocjonalne między małżonkami w świetle testamentów mieszkańców Wilna z lat 1733–1763*, w: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, B. Popiołek („Rodzina Dawna. Studia Historyczno-Antropologiczne”), Warszawa 2015, s. 95–106; eadem, *XVIII a. pirmosios pusės Vilniaus magistrato mokesčių registrai kaip Vilniaus amatininkų tyrimo šaltinis*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2, (2018), s. 145–167.

⁵⁰ A. Karpiński, *Przekupki wileńskie w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII wieku*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 369–393; idem, *Wileńscy „mistrzowie sprawiedliwości” w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII w.*, w: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 385–403.

⁵¹ M. Jakulis, „*Avenit, et susceptus est ad nostram infirmariam*”: *Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje*, „Lietuvos istorijos studijos” 34 (2014), s. 48–61; idem, *Špitolės Vilniuje. Labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.*, Vilnius 2019; idem, *Vilniaus liuteronų špitolės globotiniai XVIII a.*, „Lituanistica” 61 (2015), 2, s. 102–114.

⁵² S. Samalavičius, *Vilniaus miestiečiai ir miesty kultūra XVII–XVIII amžiuose*, oprac. A. Samalavičius, Vilnius 2013; idem, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, oprac. A. Ragauskas, A. Samalavičius, Vilnius 2011.

łów⁵³ spod jego pióra wyszły dwie książki poświęcone historii stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne* to swoiste wydawnictwo źródłowe, które stanowi – jak podkreślał uczony – „publikację części warsztatu naukowego w dość zaawansowanej fazie pracy nad większym projektem naukowym”⁵⁴. Osią konstrukcyjną książki jest topografia miasta, a zamieszczone źródła dotyczą mieszkańców poszczególnych posesji. Ramy wyznacza tutaj rewizja z 1636 roku, analizowana również – jak wskazałem wyżej – przez Mindaugasa Paknysa.

Wspomniany w cytacie z pracy Davida Fricka „projekt naukowy” to z kolei niezwykle ważna, przygotowywana przez ok. 15 lat monografia zatytułowana *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*. Przedmiotem badań autora były różne zagadnienia z zakresu życia społecznego stolicy Wielkiego Księstwa w XVII wieku, m.in. stereotypy, stosunki sąsiedzkie, relacje małżeńskie, uroczystości rodzinne czy dobroczynność. David Frick interesował się mieszkańcami Wilna, koncentrując się na problematyce zróżnicowania religijnego i wyznaniowego. I tak np. w rozdziale pt. *Going to Law: The Language of Litigation* następująco zarysowuje on rozważaną problematykę: „Pytam, co ta-

⁵³ Zob. m.in. D. Frick, „According to the Confession in Which I Die”: *Taking the Measure of Allegiances in Seventeenth-Century Wilno*, „Central Europe” 8 (2010), 2, s. 107–122; idem, *Five Confessions in One City: Multiconfessionalism in Early Modern Wilno*, w: *A Companion to Multiconfessionalism in the Early Modern World*, ed. T. M. Safley („Brill’s Companions to the Christian Traditions” 28), Leiden 2011, s. 417–444; idem, „*Libellus chamorum*”. *Protestancka elita mieszczańska a szlachta w Wilnie w XVII wieku*, w: *Litwa w epoce Wazów*, s. 239–255; idem, *Separation, Divorce, Bigamy: Stories of the Breakdown of Marriage in Seventeenth-Century Wilno*, w: *Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.–18. Jahrhundert) / Lithuania and Ruthenia. Studies of a Transcultural Communication Zone (15th–18th Centuries)*, red. D. Frick, S. Rohdewald, S. Wiederkehr („Forschungen zur osteuropäischen Geschichte” 71), Wiesbaden 2007, s. 111–136; idem, „*Since All Remain Subject to Change*”. *Poor Relief in Seventeenth-Century Wilno*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 55 (2006), s. 1–55; idem, *The Witches of Wilno: Constant Litigation and Conflict Resolution*, „Slavic Review” 73 (2014), 4, s. 881–902.

⁵⁴ *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick („Bibliotheca Europaeae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008 (cytat s. XVII).

kie dokumenty [księgi sądowe – K. F.] mogą nam powiedzieć o interakcjach między wyznaniem i religiami w tym mocno zróżnicowanym mieście. Jak wyznanie i religia stron były traktowane przed licznymi wileńskimi sądami?”⁵⁵.

David Frick wykorzystał w swoich badaniach siedemnastowieczne księgi horodnictwa wileńskiego, choć mylnie stwierdził, że istnieją tylko cztery – nie znalazł jednostki o sygnaturze LVIA, SA, 4372. Z materiałów tych amerykański badacz wydobyl przede wszystkim informacje dotyczące spraw wyznaniowych (takich jak zapisy testamentowe dokonywane przez luteranów na rzecz instytucji katolickich), stąd jego prace zdecydowanie nie wyczerpują możliwości badawczych, jakie daje ów korpus źródeł. Sporo uwagi poświęcił także horodniczemu Piotrowi Nonhartowi, nieco mniej Pawłowi Podchocimskiemu, ale ogólnie rzecz biorąc, horodnictwo pozostało na marginesie jego zainteresowań. Uczony dostrzegł złożoność organizacyjną i prawną wileńskiej aglomeracji, jednak – co zrozumiałe w przypadku prac obejmujących całość tego organizmu – skupił się na największym i najlepiej udokumentowanym źródłowo „przysądzie magdeburskim”. Na problem dominacji analiz dotyczących magdeburgii w dotychczasowych badaniach nad historią Wilna zwrócił zresztą uwagę Andrzej Zakrzewski, podkreślając też konieczność udostępniania materiałów źródłowych sprzed okupacji moskiewskiej, fragmentarycznie zachowanych w spuściznach rady i ławy⁵⁶ – w źródłach poświęconych horodnictwu ich nie brakuje.

O zainteresowaniu historią społeczną Wilna świadczą również opublikowane niedawno wydawnictwa źródłowe. Elmantas Meilus wraz ze współpracownikami przygotował czterotomową edycję materiałów z okresu siedemnastowiecznej okupacji moskiewskiej – tomy

⁵⁵ D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca–London 2013 (cytat s. 275: „I ask what such documents can tell us about the interactions of the confessions and religions in this highly mixed city. How were the confession and religion of the litigants treated before Wilno’s many courts of law?”).

⁵⁶ A. Zakrzewski, *Testament Bartłomieja Wobolewicza – mieszczanina wileńskiej jurydyki biskupiej*, w: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Manyś, M. Zwierzykowski, Poznań 2016, s. 153.

pierwszy i trzeci stanowią publikacje ksiąg radzieckich⁵⁷. Raimonda Ragauskienė i Aivas Ragauskas wydali zbiór dokumentów dotyczących konfliktu na tle ekonomicznym między ariąńskim burmistrzem Łukaszem Markowiczem „Mundiusem” a resztą władz miejskich⁵⁸. Ukazało się także uzupełnione wydanie przygotowanych jeszcze przed drugą wojną światową *Aktów cechów wileńskich*⁵⁹. Opublikowano również zebrane przez historyka sztuki Vladasa Drėmę (1910–1995) wypisy źródłowe dotyczące wileńskich rzemieślników oraz domów, a także zgromadzone przez niego materiały ikonograficzne i kartograficzne⁶⁰. Edycję planów Wilna przygotował z kolei zespół pod kierownictwem Birutė Rūty Vitkauskienė⁶¹. O mieszkańcach zachodnich przedmieść (głównie Łukiszek) w 1566 i 1596 roku informuje opracowana przez Mindaugasa Klovasa i Elmantasa Meilusa edycja rejestrów podatkowych⁶². W dalszych badaniach nad historią ośrodka pomocny może okazać się przygotowany przeze mnie kata-

⁵⁷ XVII amžiaus vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 1: 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga, t. 2: 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, t. 3: 1658 ir 1663 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knyga, t. 4: Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai, Vilnius 2011–2016. Tom pierwszy został negatywnie zrecenzowany przez A. Ragauskasa, *Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos aktų publikacijos, „Istorijos šaltinių tyrimai”* 4 (2012), s. 231–260. Replika edytora: E. Meilus, 1 – 2 = –1? (*Atsakymas į Aivo Ragausko „diskusiją”*), „Istorijos šaltinių tyrimai” 5 (2014), s. 267–278.

⁵⁸ *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus” kalbos, laiškai ir kiti raštai* (1551–1584 m.), oprac. A. Ragauskas, R. Ragauskienė, Vilnius 2010.

⁵⁹ *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, oprac. S. Kościalkowski, M. Łowmiańska, H. Łowmiański, Poznań 2006 (nowe wydanie przygotowane przez J. Jurkiewicza).

⁶⁰ V. Drėma, *Dingęs Vilnius / Lost Vilnius*, wyd. 2, Vilnius 2013; *Vilniaus amatininkai XVI–XIX a. Iš Vlado Drėmos archyvų*, oprac. A. Mickevičius, Vilnius 2015; *Vilniaus namai archyvų fonduose*, t. 1–13, oprac. V. Drėma, Vilnius 1998–2007 (gros zgromadzonych w tej serii materiałów dotyczy XIX wieku).

⁶¹ *Vilniaus miesto planai*, oprac. I. Tamošiūnienė, B. R. Vitkauskienė, A. Žilevičiūtė, Vilnius 2016.

⁶² M. Klovas, E. Meilus, *Vilniaus magistratui pavaldžių vakarinių priemiesčių ir palivarkų 1566 m. pagalvės ir 1596 m. nekilnojamojo turto laikytojų mokesčių mokėtojų sąrašai*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1 (2015), s. 165–190.

log testamentów wpisanych do szesnasto- i siedemnastowiecznych ksiąg miejskich wileńskich⁶³.

Istotnym problemem utrudniającym odbiór źródeł jest brak kompleksowego opracowania dotyczącego cen w Wilnie w XVII wieku, podobnego do tych, jakich doczekały się w dwudziestoleciu międzywojennym Lublin, Warszawa, Lwów, Gdańsk i Kraków⁶⁴, choć postulat ten został sformułowany przez Franciszka Bujaka już w 1928 roku⁶⁵. Badania takie podjął w latach 30. XX wieku młody badacz z ówczesnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Bogumił Zwolski (1910–1979), który planował oprzeć na nich swoją rozprawę habilitacyjną. Wybuch drugiej wojny światowej uniemożliwił mu jednak ukończenie kwerend, a zebrane materiały spłonęły⁶⁶. Po wojnie historyk, który związał się z Uniwersytetem Łódzkim, nie powrócił do przerwanych prac, co tłumaczył następująco: „Zmiana środowiska w 1945 roku sprawiła, że zmuszony byłem do poniesienia dotychczasowego kierunku moich zainteresowań naukowych”⁶⁷.

Śpośród współczesnych badaczy na trudności związane z brakiem opracowania dotyczącego tej kwestii zwracali uwagę chociażby Aivas Ragauskas⁶⁸ i David Frick⁶⁹. Dysponujemy bardzo użytecznymi, a w małym stopniu wykorzystanymi źródłami do badania cen oraz wysokości wynagrodzeń i podatków, jakimi są zachowane od

⁶³ *Testamenty w księgach miejskich wileńskich z XVI i XVII wieku. Katalog*, oprac. K. Frejlich, Warszawa 2017.

⁶⁴ W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 17), Lwów 1935; idem, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 24), Lwów 1938; S. Hozzowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 4), Lwów 1928; J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 21), Lwów 1937; E. Tomaszewski, *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 15), Lwów 1934.

⁶⁵ F. Bujak, *Przedmowa*, w: S. Hozzowski, *Ceny we Lwowie*, s. IV.

⁶⁶ J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 110.

⁶⁷ Cyt. za: M. Dąbrowska, *Fiszka Zwolskiego. Bogumił Zwolski na Uniwersytecie Łódzkim (1945–1979)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 14 (2015), 2, s. 258, przypis 7.

⁶⁸ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elites*, s. 196.

⁶⁹ D. Frick, *Kith*, s. XXIV.

1657 roku miejskie księgi rachunkowe⁷⁰. Pomocą w pewnym zakresie służą edycje niedużej części tego zasobu⁷¹. Warto także wspomnieć o kompetentnych analizach Martynasa Jakulisa poświęconych przychodom kapituły wileńskiej w XVI–XVIII wieku, które jednak – z uwagi na to, że autor właściwie nie podaje pojedynczych kwot, a tylko sumaryczne zestawienia – nie są szczególnie przydatne w kontekście mojej pracy⁷².

Przechodząc do omówienia stanu badań poświęconych konkretnie horodnictwu wileńskiemu i jego jurydyce, trzeba skonstatować, że jest on wysoce niezadowolający. W 1939 roku Euzebiusz Łopaciński opublikował pierwszy poświęcony temu zagadnieniu artykuł, który w syntetyczny sposób ujmując w założeniu całą historię urzędu i jurydyki⁷³; tekst ten pod wieloma względami zdążył się już jednak zdezaktualizować i jest pełen nieścisłości. Jeśli chodzi o nowszą historiografię, o horodnictwie i jego jurydyce w drugiej połowie XVIII wieku pisał Domininkas Burba⁷⁴, cenne informacje przedsta-

⁷⁰ Dochody i wydatki miejskie analizowały: D. Błażytė, *Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos XVII a. antroje pusėje*, w: *Jaunųjų istorikų darbai*, t. 3: *Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės, 1980 m. gegužė*, red. K. Surblys et al., Vilnius 1980, s. 109–112; M. Łowmiańska, *Wilno*, s. 292–327. Jako źródło do badania katów i przekupiek wykorzystał księgi rachunkowe A. Karpiński – zob. wyżej przypis 50.

⁷¹ 1672, 1674–1676 *mokestinių metų Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygos*, oprac. A. Urbanavičius, <http://talpykla.istorija.lt/bitstream/handle/99999/2467/Saltiniai%201%20Vilniaus%20m.%20opajamu%20ir%20islaidu%20kn..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 20.02.2017); *Rachunki miasta Wilna*, oprac. J. Obst, W. Studnicki, „Litwa i Ruś” 2 (1913), 7–9, s. 76–186.

⁷² M. Jakulis, *Vilniaus katedros kapitulės pajamos XVI a. antroje pusėje – XVIII a. pajamų–išlaidų registrų duomenimis*, „Istorijos šaltinių tyrimai” 5 (2014), s. 171–194.

⁷³ E. Łopaciński, *Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794*, „Wilno” 1 (1939), 2, s. 73–89. Zob. także: idem, *Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w.*, „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 3 (1938/1939), s. 49–107.

⁷⁴ D. Burba, *Nusikaltimai*, s. 49–65; idem, *Vilniaus kapitulės dvasininkai konfliktų dėl statybų ir pastatų priežiūros Vilniuje XVIII a. pabaigoje [sic!]*, w: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Miesto erdvė*, Kaunas 2007, s. 72–83; idem, *Vilniaus Žemutinės pilies*, s. 141–158.

wiła również Raimonda Ragauskienė w swoim opracowaniu ukazującym szesnastowiecznych horodniczych wileńskich⁷⁵. Kompletny wykaz owych urzędników opublikowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba i Przemysław Romaniuk⁷⁶, część spośród osób piastujących ten urząd doczekała się również opracowań biograficznych⁷⁷. Istotne dane o horodnictwie wileńskim przynoszą ponadto artykuły Birutė Rūty Vitkauskienė dotyczące Puzskarni i młyna królewskiego⁷⁸ oraz

⁷⁵ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas*, „Lietuvos pilys” 5 (2009), s. 130–145.

⁷⁶ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 102–107.

⁷⁷ W. M. Bartel, *Horain Michał (ok. 1729–1769)*, w: PSB, t. 9, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 615; J. Gierowski, *Judycki Antoni h. Radwan odmienny (zm. 1729)*, w: PSB, t. 11, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 309–310; M. Gumowski, *Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński*, „Przegląd Powszechny” 43 (1926), z. 171, nr 513, s. 321–329; W. Kaczorowski, *Paweł Kleofas Podchocimski, horodniczy i budowniczy wileński, lekarzem Władysława IV Wazy*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r.*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1996, s. 41–57; W. Konopczyński, *Horain Jan Antoni h. Śreniawa (1686–1777)*, w: PSB, t. 9, s. 611–612; H. Lulewicz, *Podchocimski Paweł Kleofas z Brylewa (przed nobilitacją Paweł Cleopha, Cleophas lub Kleofasowicz) h. własnego (zm. 1657)*, w: PSB, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 72–73; idem, *Przetocki Wojciech h. Szaszor (ok. 1522–1598)*, w: PSB, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 22; *Prayētfuuss (Breitfus, Bretfus, Pretfus) Hiob albo Job (zm. 1571)*, w: PSB, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 367–368; A. Rachuba, *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz h. Lubicz (zm. 1721)*, w: PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 311–313; W. Urban, *Hozjusz (Hose, Hosz, Hoze, Hos, Hoz, Hoże, Hosius) Ulryk (Udalryk) (ok. 1455–1535)*, w: PSB, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 47; T. Wasilewski, *Haraburda Michał Karol h. Abdank (ok. 1640–1709)*, w: PSB, t. 9, s. 290–291; idem, *Kotowicz Andrzej Franciszek h. Korczak (zm. 1682)*, w: PSB, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 480; L. A. Wierzbicki, *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmu polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014, s. 50; J. Wiśniewski, *Mackowicz Szymko h. Kościeszka (zm. 1542)*, w: PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 96–97.

⁷⁸ B. R. Vitkauskienė, *Kas pylė vandenį ant Vilniaus karališkojo malūno arba Vilnios upės vagų ir kanalų klausimu*, „Lietuvos pilys” 6 (2010), s. 92–115; eadem,

Elmantasa Meilusa poświęcone cmentarzowi żydowskiemu na Śni-piskach⁷⁹.

Przy okazji należy zwrócić uwagę, że w ogóle – w skali całej Rzeczy-pospolitej Obojga Narodów – stosunkowo niewiele wiemy o jurydykach. Jednym z nielicznych monograficznych ujęć problemu jest praca Józefa Mazurkiewicza poświęcona jurydykom lubelskim⁸⁰. Zagadnienie to w odniesieniu do Grodna badali Jerzy Gordziejew⁸¹ oraz Przemysław Borowik⁸², najlepiej zostały jednak opracowane jurydyki krakowskie. Pisali o nich: Krystyna Pieradzka, Jadwiga Wojnasówna, Helena Świechowska, Stanisław Kuraś, Waław Kolak oraz Sylwester Ślusarczyk⁸³. Jurydyk miast podlaskich dotyczy artykuł Jana Mirosława Szczerby⁸⁴, a o jurydyce Radziwiłłowskiej w Mińsku pisał Piotr Borawski⁸⁵. Afronim Karpačev omówił problematykę ju-

Ogrody barokowe Kiszków i Radziwiłłów w Wilnie na Puskarni, „Barok” 13 (2006), 1, s. 133–154; eadem, *Vilniaus pabūklų liejykos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai*, „Miestų praeitis” 2 (2010), <http://se-nas.istorija.lt/html/mts/mp2/> (dostęp: 5.03.2017).

⁷⁹ E. Meilus, *The History of Vilnius Old Jewish Cemetery at Šnipiškės in the Period of the Grand Duchy of Lithuania*, „Lithuanian Historical Studies” 12 (2007), s. 63–92.

⁸⁰ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*. Cenne spostrzeżenia zawiera także artykuł recenzyjny: J. Isajewicz, *Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 11 (1959), 1, s. 145–155.

⁸¹ J. Gordziejew, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2002, s. 201–239.

⁸² P. Borowik, *Jurydyki miasta Grodna*.

⁸³ *Inwentarz*; W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, s. 218–240; S. Kuraś, *Początki krakowskiej jurydyki Pędzichowa*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1 (1958), 2, s. 59–65; K. Pieradzka, *Garbary. Przedmieście Krakowa (1363–1587)*, („Biblioteka Krakowska” 71), Kraków 1931; S. Ślusarczyk, *Ordynacja krakowskiej jurydyki Wygoda z 6 czerwca 1759 r.*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, t. 2, red. D. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 2008, s. 121–135; H. Świechowska, *Przedmieście Wesola*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa* („Biblioteka Krakowska” 94), Kraków 1938, s. 126–174; J. Wojnasówna, *Jurydyka Smoleńsk*, w: *ibidem*, s. 175–199.

⁸⁴ J. M. Szczerba, *Jurydyki i libertacje królewskich miast podlaskich do połowy XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 1 (1990), s. 13–46.

⁸⁵ P. Borawski, *Tatarzy w miastach i jurydykach Radziwiłłów*, „Przegląd Historyczny” 83 (1992), 1, s. 65–81.

rydyk w odniesieniu do miast białoruskich⁸⁶, a Mykola Kobylec'kyj – ukraińskich⁸⁷. Dużo uwagi jurydykom poznańskim poświęciła Zofia Kulejewska-Topolska⁸⁸, a w przypadku Warszawy informacje na ten temat można znaleźć przede wszystkim w leciwych pracach Aleksandra Wejnerta⁸⁹; zostały wydane również materiały źródłowe dotyczące jurydyki kamedulskiej na Pradze⁹⁰. Zagadnienie własności w jurydykach prywatnych omówił z kolei z historyczno-prawnego punktu widzenia Tomasz Opas⁹¹. Problematyka ta bywała poruszana również w ogólniejszych opracowaniach na temat historii miast w Rzeczypospolitej⁹².

Jeśli natomiast chodzi o Wilno, kwestii relacji miasta z „jurydykami feudalnymi” (*feodalines jurisdikcijos*) w XVI wieku dotyczy nieszczęśliwie udana dysertacja na stopień kandydata nauk, przygotowana przez wspomnianego już Juozasa Jurginisa⁹³. Autor uwzględ-

⁸⁶ A. M. Карпачев, *Феодалные юриды в королевских городах Белоруссии XVII–XVIII веков (к вопросу о формах землевладения в городах Речи Посполитой)*, „Советское Славяноведение” 6 (1968), s. 27–38.

⁸⁷ M. M. Кобилецький, *Правовий статус юридик в українських містах за магдебурзьким правом*, „Актуальні проблеми держави і права” 48 (2009), s. 137–144.

⁸⁸ Z. Kulejewska-Topolska, *Struktura prawna*.

⁸⁹ A. Wejnert, *Starożytności warszawskie*, t. 1, s. 169–209, 241–245, 306–349; t. 2, s. 16–89. Zob. także: *Encyklopedia Warszawy*, s. 300 i hasła dotyczące poszczególnych wymienionych tam jurydyk.

⁹⁰ *Materiały źródłowe dotyczące dziejów kamedulskiej jurydyki w podwarszawskiej Pradze z lat 1666–1717*, oprac. Ł. Truściński („Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach” 3), Wrocław 2015.

⁹¹ T. Opas, *Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1990.

⁹² M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 499–500, 503–505; V. Kryževičius, *Lietuvos privilegijautieji miestai. XVII a. antroji pusė – XVIII a.*, Vilnius 1981, s. 103–107; A. П. Грицкевич, *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*, Минск 1975, s. 53–58; З. Ю. Копыцкий, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI–первой половине XVII в.*, Минск 1975, s. 30–54; П. М. Сас, *Феодалные города Украины в конце XV–60-х годах XVI в.*, Киев 1989, s. 169–172.

⁹³ J. Jurginis, *Vilniaus miestiečių*. Zob. także: idem, *Reakcinis bažnytinijų jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje*, „Lietuvos istorijos instituto darbai” 1 (1951), s. 88–153.

nił w opracowaniu nieco wtórnych uwag o horodnictwie wileńskim opartych na publikacji Euzebiusza Łopacińskiego – sam nie przeprowadził w tym zakresie żadnych badań źródłowych. Praca oddaje też specyficznego ducha czasów znajdującego wyraz w cytatach z dzieł Stalina i Lenina. W nieopublikowanej rozprawie doktorskiej o zarządzaniu kapitałem prywatnym w Wilnie w XVII–XVIII wieku Darius Sakalauskas poświęcił sporo uwagi jurydyce Radziwiłłowskiej⁹⁴, na temat jurydyki kapituły wileńskiej pisała z kolei Wioletta Pawlikowska-Butterwick⁹⁵.

Informacje istotne z punktu widzenia problematyki tej pracy zawierają opracowania na temat wileńskich zamków, a właściwie całego kompleksu zamkowego. Zagadnienie to jest przedmiotem żywego zainteresowania litewskiej humanistyki od mniej więcej trzech dekad⁹⁶, co oczywiście nie oznacza, że wcześniej nie zajmowano się tą kwestią – wystarczy wspomnieć o rozważaniach poświęconych wileńskiemu kompleksowi zamkowemu zawartych w pracy zbiorowej pt. *Lietuvos pilys (Zamki Litwy)* z 1971 roku⁹⁷. Od 1989 do 2003 roku ukazało się pięć tomów serii zatytułowanej *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*⁹⁸ (*Wileński Zamek Dolny*), w latach 2006 i 2007 opublikowano z kolei dwa tomy pt. *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje*⁹⁹ (*Wileński Zamek Dolny w XIV–początkach XIX w.*).

⁹⁴ D. Sakalauskas, „Private Capital Management: a Case of Vilnius in the 17th–18th Centuries”, nieopublikowana rozprawa doktorska, Vilnius 2019.

⁹⁵ W. Pawlikowska-Butterwick, *Historia jednego domu: mikroświat(ek) jurydyki kapituły katedralnej w Wilnie w XVI i na początku XVII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 15 (2018), 2, s. 53–71; eadem, *Property and Personal Relations in the Jurydyka of the Vilna Cathedral Chapter in the Sixteenth and Early Seventeenth Century (with Particular Reference to the Scandalous and Suspicious Misdeeds of Canon Isaac Fechtinus)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 12 (2016), s. 53–82.

⁹⁶ V. Volungevičius, *The Castle in the Grand Duchy of Lithuania: Historiography, Search for Definitions, Research Model*, „Lithuanian Historical Studies” 17 (2012), s. 4–5.

⁹⁷ *Lietuvos pilys*, red. J. Jurginis, Vilnius 1971, s. 25–88.

⁹⁸ *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*, t. 1: 1988 metų tyrimai, t. 2: 1989 metų tyrimai, t. 3: 1990–1993 metų tyrimai, t. 4: 1994–1995 metų tyrimai, t. 5: 1996–1998 metų tyrimai, Vilnius 1989–2003.

⁹⁹ VŽP 2002–2004; VŽP 2005–2006.

Od 2005 do 2010 roku ukazało się sześć numerów czasopisma „Lietuvos pilys” (*Zamki Litewskie*)¹⁰⁰, w którym można znaleźć również artykuły dotyczące zamków wileńskich. Ważne jest także poświęcone im opracowanie Napaleonasa Kitkauskasa¹⁰¹.

Z najnowszych prac związanych z tą problematyką warto przyrzeć się bliżej rozprawie Vytautasa Volungevičiausa na temat zamków w Wielkim Księstwie Litewskim, w której sporo uwagi poświęcono Wilnu¹⁰². W mojej opinii autor słusznie przyjął, że dzieje tych obiektów należy rozpatrywać jako zagadnienie z zakresu historii społecznej, biorąc przy tym pod uwagę, że stanowiły one struktury przestrzenne złożone z terytorium wewnętrznego (obszaru wyznaczonego przez mury) oraz zewnętrznego (niesprecyzowanego jednoznacznie, niejednorodnego obszaru uznawanego z różnych powodów za należący do zamku).

Jak więc widać, problematyka stanowiąca przedmiot mojej rozprawy dotychczas nie doczekała się dokładniejszego opracowania, choć wpisuje się w dwa nurty żywiołowo rozwijających się badań nad nowożytnym Wilnem, a właściwie tamtejszą aglomeracją – historię społeczną (w tym historię życia codziennego) oraz historię zamków, która także bywa rozważana przez pryzmat historii społecznej. Jeśli chodzi o badania nad jurydykami, kładziono dotychczas nacisk na kwestie prawne, administracyjne i gospodarcze, przede wszystkim takie, jak ich status formalny, działalność urzędów czy problematykę własności, niewiele uwagi poświęcając poszczególnym komponentom życia zamieszkującej je ludności. Również tę lukę udało mi się częściowo wypełnić na kartach rozprawy.

Wspomniany wyżej Stasys Samalavičius w artykule dotyczącym nadzoru nad zamkiem wileńskim w XVI–XVIII wieku wskazywał

¹⁰⁰ „Lietuvos pilys” 1–6 (2005–2010).

¹⁰¹ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Istorija, statyba, architektūra*, wyd. 2, Vilnius 2012.

¹⁰² V. Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2015. Zob. także: K. Frejlich (rec.), Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* [W cieniu zamku. Terytorium, społeczeństwo i władza w Wielkim Księstwie Litewskim], Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, Vilnius 2015, ss. 468, „Przegląd Historyczny” 108 (2017), 3, s. 622–625.

na niewystarczający stan badań nad tą problematyką. Podkreślał on konieczność uściślenia i uzupełnienia informacji zawartych w publikacji Euzebiusza Łopacińskiego oraz sformułował liczne pytania badawcze. Uczony pisał mianowicie m.in.: „Dotychczas nie wyjaśniono, czy horodniczym i budowniczym zamków wileńskich w danym momencie zawsze była ta sama osoba i czym się różniły te urzędy pod względem nadzoru nad budynkami; czy poza horodniczym i budowniczym istniały inne urzędy, których działalność była związana z nadzorem lub ochroną zamków i niektórych innych budynków, oraz kto pełnił te funkcje; nie ustalono, [...] kto dokładnie był odpowiedzialny za stan budynków, dbał o remonty, nadzór nad rzemieślnikami i kontrolował prace. Nie jest jasne, [...] gdzie mieszkali zamkowi rzemieślnicy i gdzie znajdowały się ich warsztaty, jak ci rzemieślnicy byli opłacani”¹⁰³.

Stasys Samalavičius częściowo uzupełnił wypunktowane przez siebie luki, poza tym od czasu publikacji cytowanego artykułu (w 1999 roku) ukazały się inne opracowania dotyczące zbliżonej tematyki. Mimo to prezentowana rozprawa uzupełnia również braki odnoszące się do tego typu zagadnień szczegółowych, zarówno poruszonych przez litewskiego badacza, jak i wielu innych, związanych zwłaszcza z funkcjonowaniem urzędu horodnictwa wileńskiego. Zgromadzone źródła pozwalają rzucić światło na dotychczas mocno zaniedbane aspekty nowożytnej historii stolicy Wielkiego Księstwa.

¹⁰³ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 428: „Iki šiol neišaiškinta, ar Vilniaus pilių horodničiumi ir budovničiumi vienu metu visada būdavo tas pats asmuo ir kuo šios pareigybės skyrėsi pastatų priežiūros požiūriu; ar, be horodničiaus ir budovničiaus, buvo kitų pareigūnų, kurių veikla buvo susijusi su pilių ir kai kurių kitų pastatų priežiūra bei apsauga, ir kas tas pareigas ėjo; nenustatyta, [...] kas konkrečiai buvo atsakingas už pastatų būklę, rūpinosi remontu, amatininkų priežiūra ir darbo kontrole. Neaišku, [...] kur pilies amatininkai gyvendavo ir kur būdavo jų dirbtuvės, kaip tie amatininkai buvo apmokami”.

Baza źródełowa

Z rozkazu rosyjskiego generała lejtnanta Bohdana Fiodorowicza Knorringa 18 marca 1795 roku spisano rejestr ksiąg horodnictwa w celu przekazania ich do kancelarii ziemskiej¹⁰⁴. Wymieniono w nim wówczas następujące źródła:

1mo. Od roku 1619 do roku 1622. Protokół procesów i spraw horodnictwa wileńskiego w pargamin zielony oprawny, trochę rozsypany, sztuka jedna [...].

2do. Od roku 1623 do roku 1654. Processa i prawa wieczyste aktykowane etc. nieintrrolligowane, rozrzucone w kawałkach, nitką związane, w sztukach kilkunastu znajdują się.

3tio. 1626. Księga dekretowa po rusku cała pisana intrrolligowana jedna [...].

4to. W roku 1662 i 1663. Część księgi zeznań i intromissyów juryzdyczan horodnictwa wileńskiego i derewnictwa za JP Andrzeja Kotowicza, horodniczego wileńskiego, nicią związana.

5to. Od roku 1666 do roku 1670. Księga spraw wieczystych juryzdyki horodniczej za Andrzeja Kotowicza intrrolligowana jedna [...].

6to. 1666 i 1667 oraz 1668. Kawał protokołu manifestów i innych transaktów horodnickich rozszyty, bez oprawy, początku i końca niemający jeden [...].

7mo. Od roku 1679 *octobra* 27 d[nia] do roku 1702. Księga intrrolligowana, czyli protokół spraw różnych horodnictwa, za Andrzeja Kotowicza sporządzona, jedna [...].

8vo. Od roku 1680 do roku 1693. Księga intrrolligowana spraw wieczystych juryzdyki horodnictwa wileńskiego za Andrzeja Kotowicza, horodniczego wileńskiego, sporządzona, jedna [...].

9no. Od roku 1680 do roku 1693. Rejestr aktykowanych i przyznanych dokumentów w papier oprawny jeden [...].

10mo. Od roku 1694 do roku 1703. Księga intrrolligowana stara intromissyów, praw etc., sztuka jedna [...].

11mo. Roku 1708. Protokół spraw horodnickich w bibułę oszyty jeden [...].

¹⁰⁴ Jest potwierdzone, że należały one do archiwum wileńskiego sądu ziemskiego w 1829 roku – R. Mienicki, *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku. Rys historyczny* („Wydawnictwa Archiwów Państwowych” 1), Warszawa 1923, s. 28.

12do. 1713 *novembra* 22 dnia. Protokół sądów fiskalnych województwa wileńskiego kadencji *novembrowej* na pięciu arkuszach papieru niesposzytych.

13tio. Od roku 1756 do roku 1764. Kawał księgi rozsypanej wieczystych aktów horodnickich nicią związany jeden [...].

14to. Od roku 1765 do roku 1777. Księga konsensów, praw wieczystych i intromissyw na place horodnickie intrrolligowana jedna [...].

15to. Od roku 1765 do roku 1777. Protokół przyznań i różnych spraw horodnickich intrrolligowany jeden [...].

16to. 1778. Protokół potoczny horodnicki województwa wileńskiego przyznań i aktykacy jeden, drugi protokół sądowy, trzecia księga wieczysta, za JPiotra Towiańskiego, horodniczego wileńskiego, sporządzone i intrrolligowane, trzy.

17mo. 1786. Protokół spraw sądowych horodnickich za JPana Pancewicza, wójta horodnickiego, sporządzony i intrrolligowany w papier niebieski, jeden [...].

18vo. Kawał rejestru starego różnych transaktyw grodzkich nicią związany¹⁰⁵.

Wykaz ten ujawnia kilka interesujących informacji oraz pozwala ocenić kompletność istniejących do dziś ksiąg horodnictwa. Przede wszystkim jest niemal pewne, że wymieniona pod nr 3 księga spisana po rusku nie wyszła z kancelarii horodnictwa, która w zbadanych przeze mnie i Domininkasa Burbę jednostkach posługiwała się językiem polskim. Ponadto odjąć należy pozycje 12 i 18 jako wytworzone przez inne organy, pozostaje ich w związku z tym 14. Ile z tego zasobu przetrwało do dziś?

W wileńskim Lietuvos valstybės istorijos archyvas przechowywanych jest obecnie 11 ksiąg horodnictwa wileńskiego – pięć siedemnasto- i sześć osiemnastowiecznych¹⁰⁶. W tamtejszym zespole wileńskiego sądu grodzkiego odnalazłem również stronę tytułową

¹⁰⁵ LVIA, f. 1219, ap. 1, b. 898.

¹⁰⁶ LVIA, SA, 4217 (lata 1765–1777), 4319 (lata 1778–1793), 4372 (lata 1695–1699), 4385 (lata 1786–1789), 4563 (lata 1619–1622), 4564 (lata 1778–1793), 5361 (lata 1623–1703), 5363 (lata 1756–1795), 5364 (lata 1679–1702 oraz jeden wpis z 1724 roku), 5365 (lata 1621–1669), 5366 (lata 1778–1780).

i jeden wpis do księgi oraz trzy wypisy¹⁰⁷. W katalogu opracowanym przez Iwana Sprogisa (Jānis Sprogis, 1835–1916) wymieniona jest także księga nr 5362 obejmująca lata 1665–1667, której obecnie brak¹⁰⁸.

Dokładniejsze porównanie wykazu z 1795 roku z dzisiejszym zasobem archiwalnym pozwala stwierdzić, że zachowała się większość materiałów znanych pod koniec XVIII wieku, co obrazuje zestawienie 1.

Zestawienie 1. Księgi horodnictwa wileńskiego według rejestru z 1795 roku i ich współczesny zasób

NUMER WEDŁUG REJESTRU Z 1795 ROKU	WSPÓLCZESNA SYGNATURA LVIA
1	SA, 4563 ^a
2 – kilkanaście fragmentów	SA, 5361, 5365; wypis: f. 21, ap. 2, b. 499
4	SA, 5361; strona tytułowa ^b i jeden wpis: f. 21, ap. 2, b. 443
5	SA, 5362 – zaginiona
6	SA, 5365
7	SA, 5364 ^c
8	brak
9	brak (nie ma pewności, czy rejestr dotyczył materiałów horodnictwa)
10	SA, 4372, 5361; wypisy: f. 21, ap. 2, b. 475
11	najpewniej błędnie uznana za księgę horodnictwa ^d
13	SA, 5363
14	brak
15	SA, 4217
16 – trzy jednostki	SA, 4319, 4564, 5366
17	SA, 4385

^a Tytuł: *Księgi sądowe jurisdicteij horodnictwa wileńskiego roku 1619 od dnia 2 marca roku mienionego.*

¹⁰⁷ LVIA, f. 21, ap. 2, b. 443, 475, 499.

¹⁰⁸ I. Sprogis, [Katalog], egzemplarz z zaznaczonymi stratami, czytelnia LVIA, s. 192.

- ^b Tytuł: *Ks[ięga] spra[w], to jest zeznania i intronissyje placów mie[isz]czan jurydyki horodnictwa i derewnictwa wileńskiego za mnie, Gabryjela Kazimier[za] Grabowskiego, dworzanina Jego Królewskiej Mości skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego, od wielmożnego Jego Mości Pana Andrzeja Kotowicza, pisarza Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosty grodzieńskiego, horodniczego, budowniczego i derewniczego wileńskiego do tych spraw naznaczonego po rekuperowaniu z rąk moskiewskich zamku wileńskiego w roku tysiąc sześćset sześćdziesiąt i wtórym i tysiąc sześćset sześćdziesiąt i trzecim przyjmowanych, spisane.*
- ^c Tytuł: *Protokół spraw różnych w horodnictwie Jego Król[ewskiej] Mości za objęcia mnie, Wojciecha Lutostańskiego, podhorodniczego uprzywilejowanego i przysięgłego i podderowniczego wileńskiego, od Jaśnie Wielmożnego JMości Pana Andrzeja Kotowicza, kasztellana, horodniczego, budowniczego, derewniczego wileń[skiego] na sądy wysadzonym, przeze mnie, Kazimierza Fiedorowicza, pisarza mieszczan horodnictwa JKMości wileń[skiego] sporządzony, co daj, Panie Boże, szczęśliwie, roku 1679 miesiąca octobra 27 dnia.*
- ^d W LVIA, SA, 5365, k. 202r–206v zachował się protokół z 1708 roku, ale stworzony przez sąd grodzki, a nie horodnictwa.

Myląca jest księga nr 5365 stanowiąca właściwie kolekcję dokumentów. Zamieszczony na początku częściowo zachowany rejestr wpisów nie dotyczy materiałów horodnictwa (najpewniej jest to nr 18 z wykazu z 1795 roku)¹⁰⁹. Dalej zawarte są tam słabo zachowane i trudno czytelne materiały któregoś z sądów szlacheckich z przełomu XVII i XVIII wieku¹¹⁰. Jej zakończenie to również nie dokumentacja badanej jurydyki, a materiały sądu grodzkiego z 1696 i 1708 roku oraz fiskalnego z 1713 roku (nr 12 z przytoczonego wyżej rejestru)¹¹¹. Dodatkowo, księga nr 4372 jest ciekawa z tego względu, że z jednej strony zawiera akta horodnictwa, a z drugiej dokumenty rodziny Wawrzeckich z lat 1712–1740.

Mimo scharakteryzowanych trudności związanych z tym, że część materiałów zaginęła, oraz z tym, że już pod koniec XVIII wieku księgi nie były zachowane kompletnie, a ponadto częściowo dzielono je i łączono ze sobą w sposób sztuczny, zawierają one bogaty materiał źródłowy, umożliwiający badanie horodnictwa wileńskiego i jego jurydyki.

¹⁰⁹ LVIA, SA, 5365, k. 1r–5r.

¹¹⁰ Ibidem, k. 6r–18v.

¹¹¹ Ibidem, k. 191r–232v.

Zachowane wpisy do siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa rozpoczynają się pod koniec sprawowania urzędu przez Jana Włoszka i obejmują lata: 1619–1624, 1631–1632, 1634–1650, 1653–1654, 1662–1663, 1665–1669, 1675–1677, 1679–1682, 1684–1690, 1692 oraz 1694–1703. Językiem źródeł jest polski, z oczywistymi w tamtej epoce wtrętami łacińskimi. Niekiedy zdarzają się podpisy po niemiecku¹¹² i po rusku¹¹³, pojawia się nawet jeden wyraz pochodzenia litewskiego¹¹⁴.

Wpisy mają różnoraki charakter, a różnorodność materiału źródłowego zawierającego bogactwo informacji pozwala na uchwycenie wielu komponentów życia mieszkańców jurydyki oraz funkcjonowania urzędu. Liczne są dokumenty ekonomiczne: akta sprzedaży, darowizny, zapisy dożywotnie. Materiały tego typu zawierają sporo szczegółów dotyczących np. okoliczności transakcji, jej przedmiotu i kontrahentów. Dużo jest protestacji i reprotestacji, czasem zdarzają się też wyroki związane z różnego rodzaju konfliktami, przede wszystkim drobnymi przestępstwami oraz sporami o długi. Znajdujemy też inwentarze i testamenty.

Testament to typ źródła, w którym dostrzegalne są cechy indywidualne, zawsze jednak wpisuje się on w pewien ogólny model. Co jednak ważne, obok standardowych sformułowań wynikających ze struktury dokumentu znajduje w nim odzwierciedlenie wola testatorek i testatorów, a najdłuższą i siłą rzeczy najbardziej spersonalizowaną częścią są dyspozycje dotyczące pogrzebu oraz rozporządzenia majątkiem. W testamentach bywają wymieniani również ewentualni kuratorzy osieroconych dzieci i owdowiałych kobiet, egzekutorzy aktu oraz świadkowie¹¹⁵. Na końcu zdarzają się też pieczęcie i podpisy tych ostatnich¹¹⁶.

¹¹² LVIA, SA, 5361, k. 120v.

¹¹³ Ibidem, k. 230r.

¹¹⁴ LVIA, SA, 5364, k. 57v, 64r–v; *Wilnianie*, s. 444–446.

¹¹⁵ D. Frick, *Kith*, s. 359.

¹¹⁶ LVIA, SA, 5361, k. 6r.

Zeznania sądowe, a także testamenty, są egodokumentami¹¹⁷. Wprawdzie badane przeze mnie źródła zostały niemal bez wyjątków spisane przez urzędników jurydyki i są podporządkowane stosowanemu w kancelarii formularzom oraz standardowym sformułowanym (stąd obok narracji pierwszoosobowej pojawia się narracja trzecioosobowa), lecz zawierają informacje dotyczące danej postaci przekazane przez nią samą, a także subiektywne interpretacje wydarzeń, mają więc walor autobiograficzny. Dodatkowo w zeznaniach zdarzają się zapisane w mowie niezależnej fragmenty rozmów, np. Fiedor Janowicz w 1681 roku powiedział do Adama Paulukiewicza *alias* Budysza: „ty chłopie Budysz, ulicę mi wodą swą zatapiasz i zalewasz”, między ich małżonkami odbyła się z kolei następująca rozmowa: „Moja pani sąsiadko, co się twemu mężu stało?” – zapytała Budyszowa; „Twój mąż męża mego co tydzień łaje” – odpowiedziała jej Janowiczowa¹¹⁸.

Dzięki takim materiałom – jak stwierdził Michael Kunze – „dawno zapomniane kobiety i mężczyźni zostali przywrócenii do życia. Mówią o sobie samych, o swoich radościach, obawach i nieszczęściach. [...] [M]ówią nam, co czuli i myśleli; w czym pokładali wiarę; co powodowało ich obawy; [...] mówią nam, jak się bawili i śmiali, cierpieli i marzyli”¹¹⁹. Tego typu subiektywne interpretacje jednostkowych doświadczeń, połączone z obiektywizującymi, choć przecież niekoniecznie zawsze obiektywnymi rozstrzygnięciami sędziów w sprawach spornych, stanowią zrąb bazy źródłowej mojej pracy w zakresie (re)konstrukcji różnych aspektów życia jurydyczan. Dodatkowym walorem takich źródeł jest to, że niejako przy okazji charakteryzowania zasadniczego problemu, któremu poświęcony jest wpis, zawierają liczne informacje dodatkowe. Jeśli np. protestacja dotyczy kradzieży, stanowi podstawę nie tylko do badania przestępstwa, lecz także chociażby stanu majątkowego poszkodowa-

¹¹⁷ T. Wiślicz, *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012, s. 13–14.

¹¹⁸ LVIA, SA, 5364, k. 17v.

¹¹⁹ Cyt. za: E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, wyd. 2 („Czas i Mysł”), Poznań 2005, s. 73.

nych. Niektóre wpisy pozwalają nawet na określenie, jakie zwierzęta hodowali jurydycy i jakie uprawiali rośliny.

Dane źródłowe należy przy tym analizować ostrożnie, w przypadku konfliktów każda ze stron usiłowała bowiem przedstawić okoliczności możliwie najkorzystniej dla siebie. Niekiedy – z uwagi na charakter bazy źródłowej – jesteśmy skazani na interpretację zaprezentowaną tylko przez jedną stronę. Zeznania składano czasami pod przysięgą, a nawet jeśli tak nie było, za rozmyślne formułowanie fałszywych oskarżeń groziły sankcje karne¹²⁰, dlatego można zakładać, że nieczęsto świadomie kłamano, jednak różnego rodzaju przemilczenia czy stronnicze interpretacje są nieuniknione w przypadku tego typu materiałów.

Poza omawianymi księgami różnorakie informacje dotyczące zarówno jurydyczan i jurydyki, jak i urzędu horodnictwa oraz urzędników zawierają także przechowywane w LVIA wileńskie księgi wójtowsko-ławnicze (Vilniaus magdeburginis teismas, SA, f. 22) i radzieckie (Vilniaus magistratas, SA, f. 23) oraz zespół o nazwie „Magistrat wileński” (Vilniaus magistratas, f. 458), w skład którego wchodzi m.in. miejskie księgi rachunkowe. Z innych ważniejszych zbiorów trzeba wskazać akta Metryki Litewskiej w zasobie mikrofilmów LVIA (ich oryginały są przechowywane w Moskwie), istotne informacje przynoszą również zgromadzone w tymże archiwum zespoły wileńskiego sądu ziemskiego (Vilniaus žemės teismas, SA, f. 20) i grodzkiego (Vilniaus pilies teismas, SA, f. 21), Trybunału Litewskiego (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas, SA, f. 8), wileńskiego kolegium luterańskiego (Vilniaus evangelikų liuteronų kolegija, f. 1008) oraz tzw. Najwyższego Rządu Litewskiego powołanego przez Rosję w 1794 roku (Lietuvos vyriausioji valdyba, f. 1219). Bazę źródłową wzbogacają ponadto różnorodne materiały przechowywane w innych instytucjach działających

¹²⁰ Według litewskiego prawa ziemskiego w razie trzech pierwszych przypadków fałszywego oskarżenia należało zapłacić karę pieniężną na rzecz niestusznego oskarżonego. Za czwartym razem „potwarcy” miano ucinąć nos oraz dożywotnio pozbawiać go możliwości przedstawiania swoich spraw przed urzędami i sądami – *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, рэд. І. П. Шамякін, Мінск 1989, s. 213 (rozdz. II, art. 105).

w stolicy Litwy: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevską biblioteka, Vilniaus universiteto biblioteka oraz Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Należy z góry zastrzec, że nie dostarczyły istotnych danych poszukiwania w materiałach brackich i cechowych oraz w księgach metrykalnych. Brak jest również inwentarzy jurydyki, nie licząc jednego, sporządzonego w 1790 roku¹²¹, co ogranicza możliwości badania jej topografii oraz określenia potencjału demograficznego. Wiadomo, że co najmniej jeden horodniczy (Kaleda Fedorowicz) prowadził rejestry przychodów i wydatków horodnictwa, które spłonęły w pożarze jego domu w 1568 roku¹²². Jest wysoce prawdopodobne, że podobne rachunki były prowadzone także przez następców Fedorowicza, jednak materiały takie się nie zachowały.

Niewielkie są możliwości uzupełnienia podstawy źródłowej o rękopisy przechowywane poza Wilnem. Pokazały to jeszcze pod koniec lat 80. XX wieku bezowocne kwerendy mające na celu odnalezienie nowych materiałów dotyczących wileńskich zamków i ich społecznego kontekstu, które przeprowadził w Leningradzie i Moskwie Stasys Samalavičius, a w zbiorach polskich (w Warszawie, Krakowie, Kórniku i Poznaniu) Artūras Grickevičius¹²³. Mimo to wykorzystuję w pracy pewną liczbę dodatkowych źródeł pochodzących z zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowego w Krakowie¹²⁴, Archiwum Diecezjalnego we Włocławku (mikrofilm w BN), Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Kórnickiej PAN oraz Biblioteki Czartoryskich w Krakowie (mikrofilm w BN).

Poza manuskryptami w charakterze pomocniczym zostały wykorzystane również starodruki. Z wydawnictw źródłowych szczególnie przydatne okazały się serie: *Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею*, *Lietuvos Metrika (Metryka Litewska)* oraz *Vilniaus namai archyvų fonduose (Domy wileńskie w źródłach)*.

¹²¹ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318, k. 17r–18r.

¹²² *Lietuvos Metrika (1554–1568). 35-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviienė, Vilnius 2018, s. 86.

¹²³ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 93.

¹²⁴ Za wskazanie przydatnych źródeł przechowywanych w AN Kraków jestem wdzięczny Doktorowi Emilowi Kalinowskiemu.

dłach archiwalnych, opracowane przez Vladasa Drêmę). Bardzo ważna była edycja pt. *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne* (przygotowana przez Davida Fricka), sporo interesujących źródeł w tłumaczeniu na język litewski zawiera też wydawnictwo pt. *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos (Wileński Zamek Dolny w XIV–początku XIX w. Kwerendy źródłowe z lat 2002–2004)*. Istniała również konieczność częstego sięgania do wydania III Statutu litewskiego¹²⁵.

Metodologia

Zróznicowane metody badawcze zastosowane w prezentowanej pracy są dopasowane do podejmowanych w niej problemów. W zakresie rozważań nad historią i funkcjonowaniem urzędu horodnictwa, w tym jego sądu, rozprawa wpisuje się w dziedzinę historii prawa i historii administracji. W tym obszarze podstawą są źródła normatywne oraz różnego rodzaju materiały ukazujące praktyczną realizację stanowionych norm. Zasadniczo jednak książka jest opracowaniem z zakresu historii społecznej. Perspektywa ta pozwala bowiem na uchwycenie takich zagadnień, jak struktura społeczna, relacje międzygrupowe czy normy społeczne. W przypadku siedemnastowiecznego Wilna, gdzie współwystępowały różne religie i wyznania, etnosy oraz języki, a tym samym dynamika relacji społecznych była bardziej złożona niż w ośrodkach w większym stopniu jednolitych kulturowo (np. w ówczesnej Warszawie), uchwycenie tego typu zagadnień wydaje się szczególnie cenne.

Ważną inspirację metodologiczną stanowiła dla mnie mikrohistoria, co było podyktowane zarówno problematyką pracy, jak i charakterem bazy źródłowej. Zasadnicza jej część to bowiem księgi sądowe, które zazwyczaj są podstawą tego typu ujęć. Materiały takie zawierają sporo informacji o szczegółach z życia „zwykłych” ludzi, czyli – jak ujął to Tomasz Wiślicz – „przedstawiciele niższych warstw społecznych, którzy nie zapisali się w heroicznym narracjach histo-

¹²⁵ *Cmamym, passim*.

rycznych¹²⁶. Sztandarowym przykładem ich wykorzystania jest praca Emmanuela Le Roy Ladurie *Montaillou. Wioska heretyków. 1294–1324* będąca wieloaspektowym omówieniem katarsko-katolickiej społeczności wiejskiej opartym na protokołach inkwizycji¹²⁷.

Jakcelnie stwierdziła Ewa Domańska, przedmiotem badań mikrohistorycznych są „małe światy »innych ludzi«”¹²⁸. Źródła, którymi dysponuję, pozwalają na zaprezentowanie pewnych wycinków z życia części jurydyczan – zwłaszcza tych, którzy stosunkowo często pojawiają się na kartach ksiąg. Za przykład niech posłuży Barbara Zygielówna Ławrynowa Dauborowa, bohaterka kilkunastu wpisów, pozwana¹²⁹ m.in. za defraudację i fałszywe oskarżenie o zabójstwo, a jednocześnie powódka w procesach o pobicie, pomówienie, groźbę spalenia domu i „zadanie czarodziejstwa”¹³⁰. Przypadek długotrwałego konfliktu między rodzinami Szanderowiczów i Stalewskich¹³¹ dobrze pokazuje z kolei problemy, których przysparza dążenie do możliwie jak najdokładniejszego wykorzystania bazy źródłowej. Informacje dotyczące zatargu są zawarte w trzech księgach, w 18 wpisach, z czego jeden zachował się niekompletnie. Razem tworzą one wieloaspektową opowieść wyjaśniającą motywacje bohaterów i okoliczności, w których decydowali się na działania sprzeczne z prawem. Niestety, nie we wszystkich przypadkach możliwe było skonstruowanie tego typu całościowych narracji. Mimo trudności da się na podstawie takich materiałów uzyskać fascynujący, pełen życia obraz codzienności siedemnastowiecznych mieszkańców Wilna.

¹²⁶ T. Wiślicz, *Upodobanie*, s. 8, przypis 1.

¹²⁷ E. Le Roy Ladurie, *Montaillou. Wioska heretyków. 1294–1324*, tłum. E. D. Żółkiewska, Warszawa 1988.

¹²⁸ E. Domańska, *Mikrohistorie*, s. 23.

¹²⁹ W sprawach toczących się przed sądem horodnictwa wileńskiego wymiennie używano określeń, takich jak „pozwany” i „obżałowany”, w związku z czym podobną terminologią posługują się na kartach pracy, z pełną świadomością, że we współczesnej procedurze cywilnej i karnej stosuje się odrębny aparat pojęciowy. Rozróżnienie takie nie występuje jednak w zbadanym przeze mnie materiale źródłowym.

¹³⁰ Dokładniejsze omówienie losów postaci zawarte jest w poświęconym jej podrozdziale.

¹³¹ Został on szczegółowo omówiony w podrozdziale zatytułowanym *Konflikty*.

Treść prezentowanej pracy wypełniają w dużej mierze elementy biograficzne, przy czym odbiegają one od najbardziej tradycyjnych realizacji tej metody. Klasyyczna biografia, rozumiana jako gatunek akademickiego pisarstwa historycznego, u swojej genezy dotyczyła bowiem „wielkich ludzi” i stanowiła element heroicznej historii państwa i narodu odpowiadającej wymogom polityki historycznej. Badane przeze mnie osoby nie należą natomiast do jakkolwiek rozumianego narodowego panteonu, nie pojawiają się w podręcznikach ani popularnych ujęciach historii, a większość z nich w ogóle nie jest nawet wspominana w opracowaniach.

Biografie, których mniejsze lub większe fragmenty pojawiają się w książce, można podzielić na trzy kręgi, kierując się zakresem odzwierciedlenia losów danej osoby w materiale źródłowym, co zazwyczaj jest skorelowane z jej miejscem w hierarchii społecznej. Do pierwszego kręgu włączam więc horodniczych. Jeden z nich doszedł do wysokiego szczebla w drabinie kariery urzędniczej, został bowiem senatorem, jednak nawet ci horodniczowie, którzy nie wyszli ponad ów urząd, stanowią z punktu widzenia mojej pracy elitę, na dodatek na ogół dobrze udokumentowaną. Dotyczy to także tych, którzy dotychczas nie doczekali się żadnych ujęć w postaci biogramów, a informacje na ich temat pojawiające się w opracowaniach są fragmentaryczne i rozproszone. Drugi krąg to osoby, które znajdowały się niżej w hierarchii, ale można pobieżnie przedstawić – posługując się głównie incydentalnymi wzmiankami – koleje ich życia. Zaliczam tutaj jednego z podhorodniczych oraz mieszkającego w jurydyce architekta i cejgwarta (dowódcę arsenału). W przypadku postaci z obu tych grup można opracować biografie linearne, uporządkowane chronologicznie i obrazujące następujące po sobie – choć nie wszystkie – etapy życia.

Trzeci krąg zapełnia natomiast najliczniejsza grupa – niższy personel horodnictwa, przede wszystkim jednak jurydyczanie. Losy tych drugich poznajemy jedynie przez pryzmat skąpych informacji, najczęściej w sytuacjach, gdy trafiali w charakterze powodów lub pozwanych przed oblicze sądu. W przypadku żadnej z tych osób nie jesteśmy w stanie stworzyć nawet w miarę kompletnego biogramu, uchwytne są bowiem jedynie pojedyncze wydarzenia, z których

składało się ich życie. W tym miejscu należy przywołać scharakteryzowaną przez Tomasza Wiślicza metodę biografii zwielokrotnionej, którą historyk ten zastosował w badaniach nad życiem seksualnym i małżeńskim polskich chłopów w XVII–XVIII wieku. Analizowane przez niego źródła – podobnie jak te, którymi dysponuję – pozwalały na odnalezienie jedynie okruszków informacji o charakterze biograficznym, jednak duża ich liczba stała się podstawą do zbadania doświadczeń o charakterze ponadindywidualnym¹³².

Skupiając się na tym, co mieli do przekazania jurydykanie horodnictwa wileńskiego, możemy poznać zakres ich zainteresowań, wartości czy zasady rządzące współżyciem społecznym. Jako że jesteśmy skazani na badanie źródeł zastanych, w naturalny sposób poruszamy się w obrębie tych zjawisk, o których nasi bohaterowie chcieli lub musieli informować przed sądem. W zakresie analizy i interpretacji tego rodzaju źródeł instruktywna jest monografia Davida Fricka dotycząca w istocie relacji społecznych w siedemnastowiecznym Wilnie¹³³. Autor oparł ją na bogatym materiale zaczerpniętym przede wszystkim z ksiąg sądowych i wyciągał szerzej zakrojone wnioski na podstawie konkretnych, na ogół licznych przypadków interakcji różnego typu. Codzienne zdarzenia, badane również przeze mnie, są doświadczeniami masowymi, z czego wynika ich znaczenie dziejotwórcze¹³⁴.

Podsumowując, poza wyznaczającymi ramę monografii rozważaniami z zakresu dziejów instytucji w prezentowanej pracy są wykorzystywane trzy rodzaje metod: biografia (w tym biografia zwielokrotniona), badania różnych komponentów życia codziennego oraz analiza relacji społecznych zarówno na poziomie grup, jak i jednostek.

¹³² T. Wiślicz, *Upodobanie*, s. 38–39 (interesujące uwagi dotyczące różnych rodzajów ujęć biograficznych zawiera część wstępna pracy).

¹³³ D. Frick, *Kith*, *passim*.

¹³⁴ T. Wiślicz, *Upodobanie*, s. 9.

Struktura pracy

Podczas prac nad książką starałem się odpowiedzieć na trzy zasadnicze pytania: jaką rolę odgrywał urząd horodniczego wileńskiego? Czym charakteryzowała się podlegająca mu jurydyka? Kim byli zamieszkujący ją ludzie?

Kwestie te warunkują strukturę rozprawy, która – obok części wstępnej – składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy dotyczy urzędu horodnictwa wileńskiego. Punktem wyjścia jest podrozdział poświęcony horodnictwu w Wielkim Księstwie Litewskim, następnie została przedstawiona historia urzędu w Wilnie i jego kompetencje. W dalszym fragmencie zawarte są informacje o horodniczych wileńskich, ze szczególnym uwzględnieniem osób sprawujących tę funkcję w XVII wieku. Zarysowany został także portret zbiorowy owych urzędników (niewielka ich liczba nie pozwala na przeprowadzenie analizy prozopograficznej). Poruszyłem ponadto kwestię relacji między horodnictwem a derewnictwem wileńskim, omówiłem również problematykę finansów urzędu.

Rozdział drugi jest poświęcony jurydyce horodnictwa wileńskiego. Pierwszy fragment zawiera syntetyczne omówienie problematyki jurydyk wileńskich, a następnie zostały przedstawione: geneza jurydyki horodnictwa, jej topografia, funkcje i wygląd Domu Horodniczego, uwarunkowania prawne oraz instytucje jurydyki. Prezentuję tu rozważania dotyczące funkcjonowania tamtejszego sądu (w tym praktycznego stosowania przepisów prawa) oraz personelu: podhorodniczych, pisarzy, wójtów i sług. Zamieszczenie informacji o niższym aparacie urzędniczym w tym miejscu, a nie w rozdziale pierwszym, uzasadnia fakt, że jego istnienie w Wilnie było sytuacją szczególną. Nic nie wiadomo, aby horodniczowie innych ośrodków dysponowali tego typu rozbudowaną strukturą. Niewątpliwie należy to wiązać z tym, że w stolicy Wielkiego Księstwa ukształtowała się podlegająca horodniczemu jurydyka, do czego w przypadku innych ośrodków zazwyczaj nie dochodziło (wyjątkami od tej regu-

ły były jurydyka puszkarska w Mściślawiu¹³⁵ oraz jurydyka zamkowa w Brześciu¹³⁶). Wymienieni pomocnicy horodniczych wileńskich pojawiają się zresztą w źródłach niemal wyłącznie właśnie w związku z zadaniami, jakie wykonywali w jurydyce.

W rozdziale trzecim przechodzę do jurydczan horodnictwa – rozpatruję w nim różne aspekty funkcjonowania tej społeczności, którego kontekst prawny, administracyjny, finansowy i organizacyjny został przedstawiony w częściach wcześniejszych. Najpierw omówiłem ogólną charakterystykę ludności – jej liczebność, miejsce zamieszkania (z podziałem na konkretne części jurydyki), strukturę zawodową oraz oblicze językowe. W dalszej części rozważań przeanalizowałem problematykę życia religijnego jurydczan. Następnymi zagadnieniami są: sytuacja materialna oraz różnego rodzaju konflikty, w tym przestępstwa. Przedstawiłem również dokładniej postacie dwojga mieszkańców jurydyki: zapisany w źródłach fragment biografii Barbary Ławrynowej Dauborowej, osoby dotychczas niemal zupełnie zapomnianej¹³⁷, oraz architekta i cejgwarta Wilhelma Polla, znanego już historiografii¹³⁸.

Rozdział czwarty ma charakter ogólniejszy. Wykorzystując przykład jurydyki horodnictwa wileńskiego i odnosząc się do materiału porównawczego, staram się odpowiedzieć na pytanie o istotę nowożytnego miasta i społeczności miejskiej.

Zasadniczą część pracy zamyka zakończenie, w którym zostały zawarte wnioski ukazujące obraz urzędu horodnictwa wileńskiego (i horodniczych), jego jurydyki oraz jurydczan, który wyłania się z analizy źródeł. Podejmuję również rozważania dotyczące chociażby oddziaływania „wielkiej historii” na badaną jednostkę osadniczą i jej mieszkańców.

¹³⁵ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 9: *Województwo mściślawskie. XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2019, s. 67.

¹³⁶ *Ibidem*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2020, s. 90.

¹³⁷ Jedyne wzmianki w historiografii: E. Łopaciński, *Nieznane dane*, s. 63–64.

¹³⁸ L. Balaišytė, A. Paliušytė, *Wilhelmas Pollis: nauji architekto veiklos šaltiniai*, „Menotyra” 43 (2006), 2, s. 25–30.

By ułatwić korzystanie z książki, w aneksach drugim, trzecim i piątym zostały podane przykładowe ceny w Wilnie w latach 1657, 1673 i 1688, a aneksy czwarty i szósty prezentują sumy wynagrodzeń w latach 1673 i 1688. Sytuacja jest znacznie trudniejsza w odniesieniu do pierwszej połowy XVII wieku. Aneks pierwszy zawiera informacje dotyczące cen we Lwowie w latach 1630, 1640 i 1650. Można traktować je jako punkt odniesienia ze względu na to, że miasto owo było ośrodkiem o zbliżonej do stolicy Wielkiego Księstwa liczbie ludności (ok. 20 tysięcy)¹³⁹. Ponadto pojedyncze kwoty zostały w celach porównawczych podane w tekście pracy. Należy pamiętać, że od 1572 roku 1 kopa groszy litewskich (60 groszy litewskich) stanowiła równowartość 2,5 złotego polskiego (75 groszy polskich)¹⁴⁰.

W aneksie siódmym umieszczono z kolei plan Wilna ułatwiający orientację w topografii ośrodka, a w ósmym – fotografie Domu Horodniczego. Na końcu podano wykazy zestawień, tabel, wykresów, planów i tablic, bibliografię oraz indeks osobowy.

Cytaty źródłowe zaczerpnięte z edycji i opracowań zostały przytoczone w takich wersjach, w jakich zamieszczono je w publikacjach. W przypadku materiałów niewydanych przyjęto zapis zmodernizowany, z zachowaniem zasad zawartych w instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego¹⁴¹.

¹³⁹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 372.

¹⁴⁰ D. Frick, *Kith*, s. XXIV.

¹⁴¹ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.

ROZDZIAŁ 1

Horodnictwo

Horodnictwo w Wielkim Księstwie Litewskim

Nazwa omawianego urzędu pochodzi od ruskiego „городъ” (‘gród’) – w języku tym nazywano go „городничий”¹. W tekstach łacińskich używano takich form, jak: „Sacrae Regiae Maiestatis aedilis”², „praefectus custodiarum vulgo grodnicy”³, „praefectus arcis”⁴, „burgrabius arcis”⁵, „burgrabius”⁶, lecz także „horodniczy”⁷ i „horodnicus”⁸; w języku tym stosowano również rzeczownik „horodnicztwo”⁹. W źródłach niemieckich także natrafiłem na określenie „horodniczy”¹⁰.

W nowożytnych tekstach w języku litewskim nazwa urzędu nie została odnotowana. W historiografii litewskiej spotyka się natomiast zarówno zlituanizowaną formę oryginalną („horodničius”¹¹ lub „gorodničius”¹²), jak i nazwy omowne („pilies prižiūrėtojas”¹³ –

¹ Zob. np. LVIA, LM, 50, k. 78v.

² LVIA, SA, 5333, k. 163r.

³ AN Kraków, Zbiór Zygmunta Glogera, 18, s. 9.

⁴ LVIA, SA, 5334, k. 521r.

⁵ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 22, k. 1r.

⁶ *Elementa ad fontium editiones*, t. 50: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia. XX pars. H B A, B 4, 1549–1568*, oprac. C. Lanckorońska, Romae 1980, s. 116.

⁷ LVIA, f. 458, ap. 5, b. 231, k. 81v.

⁸ VUB, RS, F80-44.

⁹ Ibidem.

¹⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 112, k. 104r.

¹¹ Zob. np. A. Šapoka, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, oprac. A. Ragauskas, Vilnius 2013, s. 422.

¹² A. Ragauskas, *XVII a. pirmosios pusės Vilniaus liuteronų subkultūros atspindžiai jėzuitų satyroje*, w: *Lokalis bendrijos tarpdalykinis požiūris*, Vilnius 2004, s. 50.

¹³ Idem, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius 2002, s. 75.

‘nadzorca zamku’, „pilies viršila”¹⁴ – ‘dowódca zamku’) oraz dominujący w nowszej literaturze neologizm „pilininkas”¹⁵ (od „pilis” – ‘zamek’ oraz formantu „-ininkas” oznaczającego wykonawcę zawodu). W polskojęzycznych źródłach i opracowaniach używane są z kolei wyłącznie formy „horodniczy” i „horodnictwo”.

Euzebiusz Łopaciński twierdził, że horodniczych nazywano wyszogrodzkimi¹⁶, jednak w rzeczywistości był to inny urząd, znany zresztą tylko w przypadku Wilna (z lat 1458–1600). Do jego zadań należał nadzór nad tamtejszym Zamkiem Górnym, w tym nad mieszczącym się w nim więzieniem szlacheckim¹⁷. Michał Baliński utrzymywał, że „jak w Polsce Kasztelanowie, tak w Litwie na ów czas [za panowania Giedymina – K. F.] Horodniczowie rządzą miastami, sprawując władzę sądowniczą, wspólnie z dobraną starszyzną z gminu”¹⁸. Opinię tę należy uznać za nieuzasadnioną z uwagi na to, że nie mamy poświadczenia funkcjonowania omawianego urzędu w tak wczesnym okresie. Poza tym nic nie wiadomo, aby horodniczowie sprawowali władzę w miastach, o których zresztą trudno mówić w ścisłym sensie w odniesieniu do tego etapu rozwoju społeczno-gospodarczego Wielkiego Księstwa Litewskiego – prawo magdeburskie jako pierwszy ośrodek w państwie otrzymało Wilno dopiero w 1387 roku. Na marginesie należy zaznaczyć, że również wyrażony przez Michała Balińskiego pogląd na temat kompetencji kasztelanów w Koronie był błędny¹⁹.

¹⁴ A. J. Veryha-Darevskis, *Lietuvos mokesčiai XV–XVI amž.* („Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai” 5), Kaunas 1929, s. 12–13. Propozycję tę należy uznać za merytorycznie błędną.

¹⁵ Zob. np. D. Burba, *Nusikaltimai ir baudmės Vilniaus pilininko jurisdikcijoje XVIII amžiaus antrojoje pusėje*, „Lietuvos pilys” 3 (2007), s. 49.

¹⁶ E. Łopaciński, *Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794*, „Wilno” 1 (1939), 2, s. 73.

¹⁷ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 15, 209–210.

¹⁸ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, t. 1, Wilno 1836, s. 17.

¹⁹ Por. Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000, s. 57–58.

Najwcześniej urząd horodniczego pojawił się w Trokach (w 1449 roku)²⁰, a następnie w Wilnie (trzy lata później). W przypadku Połocka wiadomo, że w 1460 roku tamtejsi bojarzy i mieszczanie zwrócili się do Kazimierza Jagiellończyka, by nie wyznaczał im horodniczego, dotychczas bowiem nie funkcjonował tam taki urząd. Władca przychylił się wówczas do ich prośby²¹, jednak jakiś czas później musiał najwyraźniej zmienić zdanie, skoro w 1475 roku występuje już w źródłach horodniczy połocki²².

Jerzy Ochmański stwierdził, choć nie wprost, że geneza urzędu horodniczego w Wielkim Księstwie Litewskim jest związana z wpływami ruskimi²³. Tezę tę za poznańskim historykiem przyjął również Andrzej Zakrzewski²⁴. Budzi ona jednak moje poważne wątpliwości, urząd horodniczego najwcześniej został bowiem odnotowany nie na ziemiach ruskich, lecz litewskich Wielkiego Księstwa. Co więcej, Jerzy Ochmański zwrócił uwagę, że istotną rolę, jeśli chodzi o ruskie wpływy na organizację państwa litewskiego, odegrał Połock, który odziedziczył „po dobre kijowskiej model organizacji państwowej”²⁵. Tymczasem – jak wspominałem – połocczanie podkreślali w 1460 roku, że nie funkcjonował tam taki urząd. Przeczy to tezie o ruskiej genezie urzędu i skłania raczej do uznania go za wytwór miejscowy (litewski).

Nazwa ma natomiast niewątpliwie pochodzenie ruskie. Jak podał Vytautas Volungevičius, w źródłach w tym języku powstałych w Wielkim Księstwie Litewskim do przełomu XV i XVI wieku na określenie zamków używano wyrazów „град”, „городъ”

²⁰ *Акты Литовской метрики*, т. 1, вып. 1: 1413–1498 гг., Варшава 1896, s. 8; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Województwo trockie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz et al., Warszawa 2009, s. 117–123.

²¹ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою Коммиссиею*, т. 1: 1340–1506, Санктпетербург 1846, s. 79.

²² *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018, s. 95.

²³ J. Ochmański, *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV wieku*, w: idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 78.

²⁴ A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 42.

²⁵ J. Ochmański, *Ruskie wzory*, s. 75.

i „городокъ”²⁶, a więc nazwa „horodniczy” odnosiła się do podstawowego zakresu obowiązków urzędu, jakim był nadzór nad zamkami. To, że ma ona pochodzenie ruskie, należy tłumaczyć jednak nie taką właśnie genezą urzędu, lecz raczej rolę języka ruskiego jako kancelaryjnego.

Dla całego okresu od XV do końca XVIII wieku znalazłem w literaturze przedmiotu i źródłach informacje o ponad 50 urzędach horodnickich. Z ważniejszych ośrodków występował on m.in. w Grodnie (1486–1793)²⁷, Kownie (1486–1799)²⁸, Smoleńsku (1495–1510, 1621–1798)²⁹ czy Dyneburgu (horodniczy inflancki, 1677–1792)³⁰.

W tym miejscu należy zauważyć, że w przypadku chociażby Smoleńska w drugiej połowie XVII i XVIII wieku mamy do czynienia z urzędem fikcyjnym, gdyż Rzeczpospolita utraciła ten ośrodek na korzyść Moskwy³¹. Władcy polsko-litewscy nadawali jednak takie tytuły – jako czysto honorowe – praktycznie do końca istnienia państwa.

Urząd horodniczego nie istniał w Koronie, z wyjątkiem ziem ruskich odebranych Wielkiemu Księstwu w 1569 roku, stąd występowała horodniczowie m.in. w koronnym Łucku, we Włodzimierzu czy w Krzemieńcu³², a w Żytomierzu pojawili się długo po inkorporacji – w 1710 roku³³. Dowodzi to zakorzenienia urzędu w tradycji owego obszaru.

W Koronie zbliżonym urzędem był natomiast burgrabia, w ten sposób zresztą – jak wskazałem powyżej – bywali określani w źródłach także horodniczowie. Urząd ów praktycznie nie występował

²⁶ V. Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2015, s. 37.

²⁷ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, s. 251–256.

²⁸ *Ibidem*, s. 367–371.

²⁹ *Ibidem*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 47, 80–86.

³⁰ *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 124–125.

³¹ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4, s. 17.

³² *Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007, s. 45–48, 70–73, 105–107.

³³ *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 117.

natomiast w Wielkim Księstwie, nie licząc burgrabiego zamku kowieńskiego odnotowanego w 1726 roku³⁴.

Do zadań burgrabiów w Koronie należało czuwanie nad zamkami, dbanie o ich bezpieczeństwo i kierowanie obroną. Zasadnicza różnica między nimi a horodniczymi polegała jednak na tym, że burgrabiowie nie byli mianowani przez władców (jak horodniczowie), lecz przez starostów, którzy delegowali ich również do różnego rodzaju zadań, takich jak np. przeprowadzanie egzekucji wyroków sądowych³⁵. Inaczej wyglądała sytuacja jedynie w odniesieniu do mianowanych przez króla burgrabiów zamku krakowskiego, których jednocześnie mogło być nawet 12. W przypadku Krakowa urząd ten, choć nieujęty w żadnych oficjalnych hierarchiach, był uznawany za stosunkowo wysoki, cieszył się również dobrym uposażeniem pobieranym z żup wielickich³⁶.

Horodniczowie nie mieli przez długi czas sprecyzowanego miejsca w hierarchii urzędniczej. Dopiero konstytucja sejmowa z 1677 roku wyznaczyła im niską pozycję w hierarchii urzędów niesenatorskich: między cześnikiem a skarbnikiem; sankcjonowała również następującą drabinę niższych urzędników ziemskich: podczaszy, cześnik, horodniczy, skarbnik, łowczy, miecznik, koniuszy, oboźny, strażnik, krajczy, mostowniczy, budowniczy³⁷. W niektórych ośrodkach horodniczym wyznaczono jednak wcześniej wyższe miejsce, np. w 1635 roku sejm zdecydował, aby „horodniczy witebski, iż iest urzędnik uprzywileiowany, na którym zamkowi Naszemu witebskiemu pogranicznemu wiele należy”, zajmował miejsce po pisarzu ziemskim³⁸. Podobnie uargumentowano analogiczną pozycję przy-

³⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, s. 358.

³⁵ J. Łosowski, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004, s. 97–100.

³⁶ *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. W. Bukowski, Kórnik 1999; Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów*, s. 13–15.

³⁷ *Volumina legum*, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 260.

³⁸ *Volumina constitutionum*, t. 3: 1611–1640, vol. 2: 1627–1640, oprac. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2013, s. 277; *Volumina legum*, t. 3, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 419.

znaną w 1638 roku horodnictwu połockiemu³⁹. Taki sam stopień w hierarchii nadano w 1641 roku horodniczemu mińskiemu⁴⁰, w 1661 roku mściśławskiemu (za zasługi wojenne)⁴¹, a w 1676 – nowogródzkim⁴². Horodniczowie orszańscy w 1662 roku otrzymali z kolei nawet miejsce przed pisarzem ziemskim w nagrodę za wierność i poświęcenie, jakim wykazał się w wojnach lat poprzednich ówczesny horodniczy Krzysztof Walerian Chłusowicz⁴³.

W 1764 roku ustalono natomiast hierarchię wyższych urzędów ziemskich – od tego momentu w ośrodkach wojewódzkich Wielkiego Księstwa wyglądała ona następująco: wojewoda, kasztelan, ciwun, podkomorzy, chorąży, czterech sędziów ziemskich, wojski, stolnik, podstoli, pisarz ziemski, podwojewodzi, sędzia grodzki, pisarz grodzki, a dalej podczaszy i dalsi urzędnicy wymienieni w konstytucji z 1677 roku⁴⁴. Wynika z tego, że co do zasady horodniczowie zajmowali niskie, 14. miejsce w hierarchii urzędów niesenatorskich.

Część kompetencji horodniczych została uregulowana w III Statucie litewskim z 1588 roku (wcześniejsze kodyfikacje nie odnosiły się do tej problematyki). Według jego postanowień horodniczowie oraz wyszogrodzcy mieli sprawować dozór nad osobami osadzonymi w więzieniach zamkowych, zarówno odbywającymi karę więzi dolnej, jak i górnej⁴⁵. W źródle tym jest również mowa o odpowiedzialności urzędników, w tym horodniczych, którzy zmuszaliby do posług zwolnioną od nich ludność⁴⁶.

³⁹ *Volumina constitutionum*, t. 3, vol. 2, s. 340; *Volumina legum*, t. 3, s. 458.

⁴⁰ *Volumina constitutionum*, t. 4: 1641–1668, vol. 1: 1641–1658, oprac. K. Fokt, S. Grodziski, M. Kwiecień, Warszawa 2015, s. 34; *Volumina legum*, t. 4, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 20.

⁴¹ *Volumina constitutionum*, t. 4: 1641–1668, vol. 2: 1659–1668, oprac. K. Fokt, S. Grodziski, M. Kwiecień, Warszawa 2017, s. 172; *Volumina legum*, t. 4, s. 379.

⁴² *Volumina legum*, t. 5, s. 216.

⁴³ *Volumina constitutionum*, t. 4, vol. 1, s. 238; *Volumina legum*, t. 4, s. 423.

⁴⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 27.

⁴⁵ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, рэд. І. П. Шамякін, Мінск 1989, s. 164 (rozdz. IV, art. 31).

⁴⁶ *Ibidem*, s. 126 (rozdz. III, art. 29).

W 1514 roku Zygmunt Stary potwierdził obowiązek przekazywania horodniczemu działka (daniny zbożowej)⁴⁷, powołując się przy tym na dawny obyczaj⁴⁸. W 1529 roku precyzował z kolei, by było ono zbierane przez miejscowych zarządców w życie i owsie w dniu św. Szymona i Judy Tadeusza (28 października) oraz oddawane w całości horodniczemu, którzy mieli sprzedawać zboże na targach, a zdobyte w ten sposób pieniądze przekazywać do skarbu wielkksiążęcego. Część działka, którą wcześniej pobierano w sianie, miano natomiast przekazywać horodniczemu w pieniądzu⁴⁹. Zobowiązania takie władca powtórzył jeszcze w 1542 roku⁵⁰. Do horodniczych należał ponadto nadzór nad pobieraniem podatku z karczem (kapszczyzny)⁵¹. W wyjątkowych sytuacjach władca mógł jednak zawiesić obciążenia fiskalne – tak było w 1567 roku, gdy Zygmunt August zabronił horodniczemu wileńskiemu zbierania podatków za ubiegły

⁴⁷ Więcej na temat działka: J. Jurkiewicz, *Powinności włościan w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku* („Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia” 152), Poznań 1991, s. 52–81; М. Любавский, *Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-русского государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута*, Москва 1892, s. 316–320; A. J. Veryha-Darevskis, *Lietuvos mokesčiai XV–XVI amž.*, s. 17; V. Volungevičius, *Pilies šešėlyje*, s. 185. System podatkowy na Litwie w XVII–XVIII wieku omówił A. J. Veryha-Darevskis, *Lietuvos mokesčiai 17 ir 18 amž.*, [Kaunas] 1930.

⁴⁸ Działko pobrał np. w 1503 roku horodniczy grodzieński Fedko Hawryłowicz – *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, oprac. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius 2007, s. 312.

⁴⁹ P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu WXL Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego, ułożony i wydany*, Wilno 1788, s. 120–121; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, oprac. D. Antanavičius, I. Ilarienė, L. Karalius, Vilnius 2011, s. 515, 565–566; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1995, s. 274–275; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002, s. 373–374; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001, s. 157.

⁵⁰ *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga. (Kopija – XVI a. pabaiga)*, oprac. A. Bumblauskas et al., Vilnius 1995, s. 208–209.

⁵¹ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, oprac. A. Ragauskas, A. Samalavičius, Vilnius 2011, s. 433.

rok w związku z panującą wówczas zarazą⁵². Czasem też monarchowie zlecali tym urzędnikom dodatkowe zadania, np. w 1538 roku Zygmunt Stary wydał horodniczemu trockiemu polecenie, by tamtejszej cerkwi Narodzenia Chrystusa Pana przekazał karczmę⁵³.

Podstawowym zadaniem horodniczych, poświadczonym nawet w przywołanych wyżej nazwach urzędu, był jednak nadzór nad zamkiem i dbanie o jego zaopatrzenie. W 1620 roku kompetencje horodniczego smoleńskiego określono np. następująco:

o naprawie zamku zawiadować i pilno tego przestrzegać, jakoby do psowania nie przychodził i co się pocznie psować, to wczas włością tamejszą zamkową, także z dóbr duchownych naprawić, szlachta też swoje horodnie swymi poddanymi pokrywać powinni za dozorem horodniczego. Przy otwieraniu i zamykaniu bram bywać, kluczami zamkowymi pospołu z starostą lub kapitanem zawiadować, od ognia w zamku i wszelakiego porządku przestrzegać, zboże od włości do spichlerzów zamkowych wybierać i onymi zawiadować, posłuszeństwo staroście lub kapitanowi tamejszemu oddawać. [...] [T]akże i dóbr do tego urzędu z placem w zamku smoleńskim i z ogrodem za zamkiem należących używać⁵⁴.

W 1662 roku o horodniczym mohylewskim pisano z kolei, że „ma y powinien będzie oprawę y obronę zamku tamecznego obmyslać, zaszaiąc się z wojtami tameczney włosci, cekawzem, puszkarzami y ich włokami zawiadywać, piechotę, do obrony zamkowej z teyże włosci wybieraiąc onych cwicząc, pod czas incursiey i nieprzyacielskiej munitiey wszystko w dozorze miec y wszelakiego porządku postrzegac, zostawuiąc pod władzą oekonoma naszego tamecznego, ktoremu y prowiant doroczny naznaczamy”⁵⁵.

⁵² R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas*, „Lietuvos pilys” 5 (2009), s. 140.

⁵³ *Собрание древних грамотъ и актовъ городовъ Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ, монастырей, церквей, и по разнымъ предметамъ / Zbiór dawnych dyplomatow i aktow miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów i w różnych sprawach*, cz. 2, Wильно 1843, s. 143.

⁵⁴ Сут. за: *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4, s. 80.

⁵⁵ Сут. за: И. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время отъ заключения люблинской унии до смерти Стефана Баторія (1569–1586)*, т. 1, С.-Петербургъ 1901, s. 338.

Podobny zakres obowiązków do tego scharakteryzowanego wyżej mieli horodniczowie wileńscy, o czym dokładniej traktuje następny podrozdział.

Horodnictwo wileńskie

Według Jerzego Ochmańskiego i Vytautasa Volungevičiusa pierwszym horodniczym wileńskim był Wasgalo (Wieżgajło, Wazgajło)⁵⁶. W akcie uposażenia ołtarza w katedrze wileńskiej z 1434 roku jest mowa o tym, że dokument został wystawiony w obecności m.in. „Wasgalo procuratore”⁵⁷. W 1469 roku w przywileju Kazimierza Jagiellończyka dla bernardynów występuje Herman, „procurator castris nostri Vilmensis alias horodniczy”, w tym samym dokumencie pojawia się jednak również inny urzędnik – „procurator noster generalis Vilmensis alias tivun”⁵⁸. Określenie „procurator” nie jest zatem przesądające. Wątpliwość co do Wazgajły rozstrzyga list z 1450 roku, w którym został on wprost nazwany ciwunem⁵⁹. W związku z tym za poświęcony źródłowo początek urzędu horodnictwa wileńskiego należy uznać 1452 rok, gdy został odnotowany horodniczy Iwaszko Podbipięta (Podbipiata)⁶⁰.

Innym błędnym poglądem dotyczącym początków horodnictwa, jaki można znaleźć u Józefa Ignacego Kraszewskiego⁶¹ oraz w wydawnictwie pod redakcją Raimondy Ragauskienė⁶², jest prze-

⁵⁶ J. Ochmański, *Ruskie wzory*, s. 78, przypis 14; V. Volungevičius, *Pilies šešėlyje*, s. 221–222.

⁵⁷ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, z. 1: 1387–1468, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz („Wydawnictwa Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności” 81), Kraków 1932, s. 150.

⁵⁸ *Ibidem*, z. 2: 1468–1501, s. 305.

⁵⁹ J. Lelewel, *Dodatek do rozprawy Daniłowicza w Nrze 17 umieszczonej o Dyplomatyce Ruskiej*, „Dziennik Warszawski” 6 (1826), 19 (grudzień), s. 230. Za ciwuna uznano go też w pracy *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 89.

⁶⁰ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 102.

⁶¹ J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 1, Wilno 1838, s. 54.

⁶² VŽP 2002–2004, s. 53.

konanie, że urząd ten sprawował Hanul z Rygi, w rzeczywistości starosta wileński w latach 1384–1385⁶³.

Jeśli chodzi o zakres obowiązków horodniczych wileńskich, to już wzmianka o Podbpięcie z 1452 roku dotyczy nakazu przekazywania corocznie 8 kop groszy z kapszczyzny na utrzymanie szkoły katedralnej, nałożonego na niego i jego następców przez Kazimierza Jagiellończyka⁶⁴. O finansowych zadaniach horodniczych będzie jednak dokładniej mowa w odpowiednim podrozdziale. Ich kompetencje notarialne i sędownicze omówiono z kolei we fragmencie dotyczącym sądu jurydyki.

W ostatniej ćwierci XVI i w pierwszej ćwierci XVII wieku horodniczym wileńskim podlegali pisarze zamkowi⁶⁵ mianowani przez władców, ale najpewniej na wniosek owych horodniczych – w każdym razie taka właśnie procedura nominacji jest poświadczona w przypadku Szymona Dochorowskiego⁶⁶. Urząd ten sprawowali kolejno:

- 1) Stanisław Czyżyński (1573),
- 2) Szymon Dochorowski (1581–1593),
- 3) Michał Michajłowicz Burnak (1582),
- 4) Jarosz Żdanowicz (1594),
- 5) Jan Wieliczko (1606–1626)⁶⁷.

Horodniczym w zasadzie nie podlegał Zamek Górny ani mieszczące się tam więzienie szlacheckie – nadzór nad nimi sprawowali specyficzni dla Wilna urzędnicy, wspominani już wyszogrodzcy, występujący w źródłach od 1458 do 1600 roku⁶⁸. O zakresie ich obo-

⁶³ W. Semkowicz, *Hanul, namiestnik wileński (1382–1387), i jego ród*, „Ateneum Wileńskie” 7 (1930), 1–2, s. 1–20; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 181.

⁶⁴ *Kodeks dyplomatyczny*, t. 1, z. 1, s. 237; J. Niedźwiedź, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012, s. 150–151.

⁶⁵ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 15.

⁶⁶ И. И. Лаппо, *Великое княжество*, s. 335.

⁶⁷ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 139.

⁶⁸ Ibidem, s. 15, 209–210. Urząd ten sprawowali: Dobko Kieżgajłowicz (1458), Hrehory Mikołajewicz (1507–1518), Mikołaj Mickowicz Ginwiłowicz (1522–1528), Stanisław Jakubowicz Skop (1541–1542), Wasyl Horain (1550), Stanisław

wiązków świadczy chociażby to, że w 1557 roku wyszogrodzki Stanisław Kosiński donosił o ucieczce osadzonych⁶⁹.

Wynika więc z tego, że horodniczowie wileńscy byli w XV–XVI wieku nadzorcami Zamku Dolnego⁷⁰. Już w 1613 roku – jak dowodzi konstytucja sejmu warszawskiego – Zamek Górny był zrujnowany („gmachow ani mieszkania nie masz żadnego”), a co więcej, „czeladź [...] tych, którzy tam siadaią, iako i owych co ich nawiedzają, waleniem i ciskaniem z zamku wyższego na dolny zamek cegieł i kamienie w dachach, kraciech i błonach, pałacow Naszych, wielką szkodę czynią”. W związku z tym postanowiono wówczas przenieść więzienie na Zamek Dolny, do budynku Trybunału, i poddano je jurysdykcji horodniczego wileńskiego⁷¹.

W inwentarzu zamku z 1622 roku pomieszczenia więzienne opisano następująco:

Wszetszy w brame po lewey ręce turma szlachecka, przet którą przegroda z bierwion gontami pobita, do ktorey przegrody wchodząc, drzwi na zawiasach z zaszczepką, u tych drzwi w uszakach z obustron dla zamykania drewnem klamary dwie żelazne; do turmy wchodząc do sionki drugie drzwi na zawiasach z antapką, także z dwiema klamarami dla zamykania drewnem; z tey sionki do samey turmy wchodząc, trzecie drzwi na zawiasach z zaszczepką; potym w samym w murze wszedszy w te sieni po lewey ręce pod sklepem turma głęboka dla zamykania więźniow, ktorych na garło wskazanych przet tym sadzoną, z dawna pusta, krato żelazno założono, do ktorey turmy drzwi na trzech zawiasach z zaszczepką żelazną dla zamykania; potym znow z tey turmy nazad wrociwszy się, w samym murze w sieniach drzewiczki piąte nie wielkie na zawiasach z zaszczepką dla zamykania, gdy więźniow na noc do sklepu puszczają; szóste drzwi do swietołki na zawiasach dwuch z zaszczepką, w samey swietołce okien trzy z kratami żelaznemi, błony

Andrejewicz Kosiński (1550–1558), Iwan Borysowicz Mikulicz (1558–1561), Iwan Protasowicz (1580) oraz Szcześniey Matysowicz Bohumatka (1600).

⁶⁹ VŽP 2002–2004, s. 291.

⁷⁰ Ibidem, s. 47–48.

⁷¹ *Volumina constitutionum*, t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, oprac. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2010, s. 142–143; *Volumina legum*, t. 3, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 97.

blachowe podarte. okienice na zawiasach, piecек prosty, stary, poław w tey swiatolce y dah stary, woda przez nie ciecze. naprawy potrzebuie; naprzeciw swiatolki sklep ciemny, drzwi dwoie na zawiasach z antabo⁷².

Jak w praktyce mogło wyglądać odbywanie kary, dowiadujemy się ze wspomnień szlachcica Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego z 1670 roku, skazanego przez Trybunał Litewski na czterotygodniowe więzienie, „z których dwie niedziele musiałem wyrezydować, ale pod tytułem wieży, w pięknej stancyjej, z wolnym chodzeniem do kościoła, a drugie dwie koło trybunalskie przez list odprosiło”. Tak autor scharakteryzował „stancyją w horodnictwie”⁷³. Istotne jest to, że chociaż Odlanicki był więźniem Trybunału, znajdował się pod nadzorem horodnictwa. Warunki odbywania kary nie były – jak widać – ciężkie. Z drugiej strony ustalenia Domininkasa Burby dotyczące realiów osiemnastowiecznych wskazują, że w przypadku przedstawicieli stanów nieuprzywilejowanych bywały one znacznie trudniejsze, czasem zresztą doświadczali takich również szlachcice. Badania litewskiego historyka dowodzą jednak, że nadzór nad więzieniem sprawowała wówczas załoga wojskowa zamku – w każdym razie nie przywołuje on w tym kontekście żadnych wzmianek o horodnicznych⁷⁴. Być może więc w rezultacie spadku znaczenia urzędu, o czym niżej, horodniczowie wileńscy utracili swoje kompetencje penitencjarne (są one poświadczone do 1689 roku)⁷⁵.

Co oczywiste, obiektem, którym zajmowali się ci urzędnicy, był zamek; należał do nich również nadzór nad służącym mu wodocią-

⁷² АВАК, т. 20: *Акты касающиеся города Вильны*, Вильна 1893, s. 280.

⁷³ J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba („Pamiętniki z Czasów Trylogii”), Warszawa 1987, s. 250, 252.

⁷⁴ D. Burba, *Служба Вильнюсской замковой тюрьмы по материялам дел замкового суда в первой четверти XVIII века*, w: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture X / Proceedings of the 16th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History X*, red. V. Šalda, Daugavpils 2007, s. 47–54; idem, *Vilniaus pilies bokšto kalėjimas XVIII a. Lokalizacija, baumiu pobūdis ir jų atlikimo praktika*, w: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008, s. 297–316.

⁷⁵ LVIA, SA, 5364, k. 100r–v, 103r.

giem⁷⁶. Po odbiciu Zamku Górnego z rąk moskiewskich w 1661 roku cały kompleks był w bardzo złym stanie. Nie bez powodu w roku następnym skonstatowano: „zamki wileński i grodzieński *funditus* przez nieprzyjaciela są zruinowane”⁷⁷. Co więcej, 8 grudnia 1661 roku, cztery dni po odzyskaniu przez wojska Rzeczypospolitej Zamku Górnego, Jan Kazimierz wydał instrukcję dla komendanta zamku Wilhelma Pilatta. Dokument ten jest szczególnie interesujący, gdyż stanowisko komendanta zamku pojawia się wówczas po raz pierwszy. Ponadto w instrukcji tej – poruszającej kwestię zarządzania zamkami wileńskimi i ich zaopatrzenia – nie ma w ogóle mowy o horodniczym⁷⁸.

Wprawdzie w 1671 roku Andrzej Franciszek Kotowicz z polecenia Michała Korybuta Wiśniowieckiego podjął prace nad odbudową kompleksu zamkowego⁷⁹, lecz wiadomo, że nie podźwignął go z upadku. Fatalny stan budowli przyczynił się w praktyce do zmniejszenia zakresu działalności horodniczych, miał też istotny wpływ na spadek znaczenia całej wileńskiej aglomeracji. Wystarczy wspomnieć, że spośród władców siedemnastowiecznych Zygmunt III przebywał w Wilnie w latach 1609, 1611, 1612, 1613, Władysław IV w 1633, 1634, 1636, 1639, 1643 i 1648 roku, a Jan Kazimierz w 1661 i 1664 roku. Michał Korybut Wiśniowiecki w ogóle nie odwiedził stolicy Wielkiego Księstwa, Jan III przyjechał do niej tylko raz, w 1688 roku, a August II w 1699 roku. Ostatnim władcą Rzeczypospolitej, który zawitał do Wilna, był Stanisław Leszczyński (w 1708 roku). Jedynie w odniesieniu do pierwszej połowy XVII wieku można mówić o dłuższych, kilkumiesięcznych pobytach. Ponadto po okupacji moskiewskiej królowie nie zatrzymywali się już na zamku⁸⁰. Utrata

⁷⁶ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 140.

⁷⁷ *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001, s. 369.

⁷⁸ V. Gerulaitienė, A. Tyla, *Jono Kazimiero instrukcija Vilniaus pilies komendantui*, „Lituanistica” 68 (2006), 4, s. 100–115.

⁷⁹ T. Wasilewski, *Kotowicz Andrzej Franciszek h. Korczak (zm. 1682)*, w: PSB, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 480.

⁸⁰ J. Dorobisz, *Pobyty Władysława IV w Wilnie i okolicach*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r.*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok

przezeń statusu rezydencji monarszej podkopała również rolę urzędu horodnictwa wileńskiego.

Nie bez znaczenia było też to, że przez 25 lat, między 1657 a 1682 rokiem, a więc w trakcie okupacji i przez wiele lat po niej, horodniczym był Andrzej Franciszek Kotowicz, który rzadko bywał w Wilnie. Na stałe mieszkał w Grodnie, angażował się również w politykę centralną, w związku z czym często jeździł do Warszawy. O jego licznych zajęciach poza Wilnem świadczą m.in. wzmianki w diariuszu Jana Antoniego Chrapowickiego, który utrzymywał z horodniczym regularne, przyjacielskie kontakty⁸¹. Wiadomo też, że w 1669 roku, w trakcie choroby, gdy horodniczego dotknęły przejściowy paraliż i utrata mowy, wracał on do zdrowia w Grodnie⁸². Kotowicz był wielokrotnie posłem grodzieńskim na sejmy, a w 1667 roku został nawet marszałkiem izby poselskiej. Horodnictwo otrzymał, będąc już starostą grodzieńskim, sprawował też urząd pisarza wielkiego litewskiego (od 1658 roku), a w 1672 roku nadano mu godność senatorską (kasztelanę wileńską), do czego cztery lata później doszło jeszcze członkostwo w Trybunale Skarbowym. Nic więc dziwnego, że w związku z dużą liczbą innych obowiązków nieczęsto mógł on zajmować się sprawami horodnictwa.

Wiadomo np., że w 1664 roku Kotowicz powierzył obowiązki horodniczego i derewniczego mieszczaninowi wileńskiemu Stefanowi Izaakowi Dziahilewiczowi (późniejszemu rajcy)⁸³, który zgodnie z postanowieniami kontraktu miał przekazywać jego bratankowi,

1996, s. 61–74; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 2, Wilno 1840, s. 50, 65; W. Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 3, Petersburg 1860, s. 98; A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, s. 337; VŽP 2002–2004, s. 313–314.

⁸¹ J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, cz. 1: *Lata 1656–1664*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1978, passim; cz. 2: *Lata 1665–1669*, oprac. A. Rachuba, T. Wasilewski, Warszawa 1988, passim; cz. 3: *Lata 1669–1673*, oprac. L. A. Wierzbicki, Warszawa 2009, passim.

⁸² *Ibidem*, cz. 2, s. 153.

⁸³ Więcej na temat Dziahilewicza: D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca–London 2013, s. 93, 206, 315; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 567–568; A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, passim.

kanonikowi wileńskiemu Eustachemu Stanisławowi Kotowiczowi⁸⁴, roczny czynsz. Działewicz jednak nie wywiązał się z obowiązku. Mało tego, okradł horodnictwo i derewnictwo na sporą sumę i uciekł, a pieniądze wydał na zakup koni i rynsztunku. Według kanonika Kotowicza Działewicz ukrywał się najpierw w domu rodzinnym (czemu matka i ojczym zaprzeczali), a następnie w klasztorze karmelitów trzewickowych przy wileńskim kościele Wszystkich Świętych. Gdy nieuzbrojona warta zamkowa udała się w celu poszukiwania zbiega do kamienicy jego matki i ojczyma, ten wyszedł z ukrycia i „z mieczem prawie katowskim *in sperate* wypadłszy, wartę pomienioną posiekł, pokaleczył i *letaliter* poranił, że kilka ich pewnie z tym się żegnać światem muszą”. Następnie, wziąwszy kilka koni z rynsztunkiem, z powrotem schronił się u karmelitów, skąd wraz ze swoimi pomocnikami „wypada, napastuje, kaleczy, zrania, morduje i różne rozbójnicze *spolia* popełnia i pochwałki na zdrowia różnych”⁸⁵.

Inny horodniczy (w latach 1682–1703), Michał Karol Haraburda, również zajmował się licznymi sprawami poza horodnictwem. Sprawował urząd marszałka ziemskiego słonimskiego, był zresztą szczególnie związany z tamtejszym powiatem – kilkakrotnie reprezentował go na sejmach. Poświęcał się również karierze wojskowej, m.in. walczył po stronie koalicji antysapieżyńskiej w litewskiej wojnie domowej.

Ten obraz horodniczych, zaangażowanych w politykę na poziomie centralnym i rozwijających kariery na innych polach niż wypełnianie obowiązków związanych z badanym urzędem, stanowi kontrast z informacjami o osobach piastujących go we wcześniejszych latach XVII stulecia: Janie Włoszku, Piotrze Nonharcie i Pawle Podchocimskim. Wymienieni horodniczowie nie pełnili wyższych godności, byli również silnie związani z Wilnem, w którym przez większość czasu przebywali. W przypadku Nonharta i Podchocimskiego księgi horodnictwa wskazują ponadto, że nierzadko zajmowali się

⁸⁴ Więcej na temat Eustachego Kotowicza: T. Wasilewski, *Kotowicz Eustachy Stanisław Kazimierz h. Korczak (1637–1704)*, w: PSB, t. 14, s. 482.

⁸⁵ LVIA, SA, 5334, k. 521r–522r, 551v–552v.

sprawami jurydyki. Ze względu na brak wpisów z krótkiego okresu urzędowania Konstantego Eustachego Zaleskiego niewiele można o nim powiedzieć w tym kontekście. Nie ulega wątpliwości, że pełnił on jednocześnie inną funkcję – podsędka wileńskiego, był również wówczas zaangażowany w politykę centralną. Brał udział w sejmie koronacyjnym Władysława IV, podczas którego otrzymał nominację na horodnictwo oraz został wybrany do Trybunału Skarbowego Litewskiego. Z drugiej strony od obowiązków związanych z omawianym urzędem z pewnością nie uciekał, skoro w 1633 roku na polecenie Władysława IV, które otrzymał jako horodniczy, podjął próbę przekazania wileńskiej wspólnoty prawosławnej dwóch placów przeznaczonych na budowę cerkwi, co mu się zresztą – z uwagi na sprzeciw unitów – nie udało⁸⁶.

W następnym podrozdziale zostanie omówiony dokładniej silny związek między horodnictwem a derewnictwem wileńskim. Warto jednak mieć na uwadze także powiązanie z urzędem budowniczego zamku wileńskiego. Piotr Nonhart został budowniczym w 1595 roku, 24 lata przed objęciem horodnictwa (które dzierżył wówczas Jan Włoszek). Później sprawował jednocześnie oba urzędy przez 14 lat. Po jego śmierci w 1633 roku horodniczym został Konstanty Zaleski, a budowniczym Paweł Podchocimski, który już w roku następnym połączył obie funkcje i pełnił je przez 23 lata. Następnie Andrzej Kotowicz sprawował te urzędy jednocześnie przez 25 lat, a po jego śmierci w 1682 roku aż do 1704 roku nie słychać o budowniczych wileńskich⁸⁷. Do budowniczego należał nadzór nad rzemieślnikami zamkowymi⁸⁸, ale – jak widać – przez większość XVII wieku oba urzędy były w jednych rękach, a pod koniec stulecia urząd budowniczego pozostawał przez długi czas nieobsadzony. Nie słyszemy więc o żadnych konfliktach między horodnictwem a budownictwem wileńskim.

Niewiele można powiedzieć na temat zależności służbowej horodniczych wileńskich i ich relacji z innymi urzędami. Znane są

⁸⁶ *Собрание*, cz. 2, s. 205–208; T. Kempa, *Konflikty*, s. 383, 385–386.

⁸⁷ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 84.

⁸⁸ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 443–445.

przypadki, gdy polecenia wydawali im władca, sejm oraz wojewoda wileński. Na podstawie danych dotyczących drugiej połowy XVIII wieku Domininkas Burba przypuszczał, że możliwe były konflikty między horodniczym a wojewodą⁸⁹, w trakcie swoich badań nie natrafiłem jednak na informacje, które pozwalałyby sformułować taką hipotezę w odniesieniu do XVII wieku. Nie wiadomo, jak w praktyce układały się stosunki z innymi urzędami i instytucjami związanymi z zamkiem⁹⁰ – Trybunałem Litewskim, sądami: grodzkim i ziemskim, sejmikami (a należy zwrócić uwagę, że na zamku wileńskim obradowały również egzulanckie sejmiki smoleński i starodubowski)⁹¹, nadzorującym arsenał cejgwartem⁹², załogą wojskową, a w czasie pobytu władców (dopóki zatrzymywali się na zamku) z przybyłymi wraz z nimi urzędnikami. Nadzór nad zamkiem mógł jednak czasem prowadzić do konfliktów. Tak było w 1650 roku, gdy Paweł Podchocimski skarżył się władcy na podwojewódzkiego wileńskiego Stefana Karola Bielikowicza, że ten bezprawnie zajął należącą do horodnictwa piwniczkę, a także urządził karczmę przy bramie zamkowej, przez co rezydencji groził pożar⁹³.

Zakres kompetencji horodniczych wileńskich – nie licząc wyjątku w postaci zarządzania rozbudowaną strukturą jurydyki – był analogiczny do tego, jaki wyznaczono ich odpowiednikom z innych ośrodków, jednak zniszczenie zamku podczas okupacji moskiewskiej przyczyniło się do dużego spadku znaczenia urzędu, wcześniej wprawdzie niskiego, ale dość istotnego z uwagi na status kompleksu jako rezydencji monarszej. Jego losy były więc ściśle związane z dziejami zamku. Jednocześnie widać, że horodniczowie z drugiej połowy XVII wieku wykazywali mniejsze zainteresowanie sprawami horodnictwa niż ich poprzednicy, nie bez znaczenia dla pozycji urzędu były zatem także uwarunkowania personalne.

⁸⁹ D. Burba, *Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų gyventojų socialinis portretas 1766–1799 m.*, w: *VŽP 2005–2006*, s. 144.

⁹⁰ A. Ragauskas, *Viešasis gyvenimas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XVIII a.*, w: *VŽP 2005–2006*, s. 100–108.

⁹¹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4, s. 18.

⁹² S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 437–439.

⁹³ *VŽP 2002–2004*, s. 216–217.

Horodniczowie otrzymywali wynagrodzenie ze skarbu litewskiego, co jest poświadczane od 1559 roku⁹⁴. Nonhartowi w latach 1619–1630 zapłacono łącznie 440 kop groszy litewskich (1100 złotych polskich), a zatem średnio 100 zł rocznie. Więcej zarabiał Podchocimski, w przypadku którego potwierdzone jest, że przynajmniej w latach 1640–1642 i 1648 dostawał płacę roczną w wysokości 1100 zł (w 1648 roku wypłacone mu pieniądze pochodziły z mostowego)⁹⁵.

Omawiany urząd przetrwał prawie do upadku państwa. Najpóźniejszą potwierdzoną datą jest 14 lutego 1792 roku – wówczas sprawował go Piotr Gieralt Towiański, zresztą syn poprzedniego horodniczego, Antoniego Gieralta Towiańskiego⁹⁶. Ostatni wpis w osiemnastowiecznej księdze horodnictwa (nieodkonany przez horodniczego) datowany jest z kolei na 28 maja 1793 roku⁹⁷. Już pod datą 13 października 1795 roku (czyli jeszcze formalnie przed trzecim rozbiorem) mowa jest natomiast w innych źródłach o horodniczym rosyjskim⁹⁸. Horodnictwo w jakiejś formie musiało przetrwać rozbiór, choć dokładniejsze przesledzenie jego losów wymaga dalszych badań. Wiadomo, że w 1810 roku kapituła wileńska skarżyła się, że przywłaszczyło ono place należące do jej jurdyki⁹⁹. Źródła wskazują ponadto, że niektórzy mieszkańcy jurdyki zamieszkiwali ten teren także później (jest to poświadczane do 1812 roku)¹⁰⁰.

⁹⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37*, oprac. D. Baronas, Vilnius 2011, s. 272.

⁹⁵ AGAD, AR, dz. II, nr 1211, s. 38; *Rachunki podskarbstwa litewskiego 1648–1652*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1855, s. 30; H. Lulewicz, *Podchocimski Paweł Kleofas z Brylewa (przed nobilitacją Paweł Cleopha, Cleophas lub Kleofasowicz) h. własnego (zm. 1657)*, w: PSB, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 72.

⁹⁶ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 106–107. Więcej na temat Antoniego Towiańskiego: LVIA, SA, 2393, k. 73v–74v, 92r–94v, 105r–108v; 3681, k. 16r. Na temat Piotra Towiańskiego: LVIA, SA, 2394, k. 671r–672v; 2395, k. 329r–357v; 2398, k. 207r–v, 380r–381v; 5078; 5079.

⁹⁷ LVIA, SA, 4319, k. 3v.

⁹⁸ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno 1916, s. 398.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 423.

¹⁰⁰ D. Burba, *Vilniaus Žemutinės pilies*, s. 149.

Horodnictwo a derewnictwo wileńskie

W 1629 roku, w czasie sprawowania urzędów horodniczego, budowniczego i derewniczego wileńskiego przez Piotra Nonharta, komisarze królewscy (wojewoda mścisławski i starosta wilkomierski Mikołaj Kiszka, proboszcz katedry wileńskiej Marcyan Tryzna i sekretarz komisji Feliks Przyłubski) zostali wydelegowani, aby rozsądzić spór o tereny położone po drugiej stronie Wilii. Grunty te początkowo należały do domeny władcy, jednak zostały przekazane przez Aleksandra Jagiellończyka Marcinowi Szwarcowi w zamian za pożyczkę, co potwierdził Zygmunt Stary w 1522 roku. Następnie w 1534 roku Elżbieta Marcinowa Szwarcowa Ryżeninowa (Ryżaninowa) wraz ze swoimi dziećmi sprzedała nieruchomość biskupowi wileńskiemu Janowi z Książąt Litewskich, który dwa lata później odsprzedał ją tamtejszemu magistratowi. Według skargi władz miejskich grunty zostały bezprawnie zagarnięte przez derewniczych i budowniczych, którzy wydobywali tam glinę. Nonhart argumentował, że odziedziczył taki stan rzeczy po poprzednikach. Decyzją komisji, która oparła się na zeznaniach osób od dawna zamieszkujących ten teren (Stanisława i Marcina Lewonowiczów, Grygiera Zienciewicza oraz Walentego i Marcina Łukaszewiczów), doszło do rozdzielenia spornych gruntów między miasto i derewnictwo: „na starych granicach stanąwszy, które jeszcze dobrze znaczne były, od Wiliej począwszy brzegu, blisko samego krzyża drzewianego, gdzie umarłych chowają, obróciwszy się ku Werkom, przez pola już przekopane aż do samej starej pięty, przy krzyżowej drodze, z których jedna od żydowskiego ogrodu, gdzie się chowają, ku Sołtaniszkom, a druga do Werek idzie, obok ostatniego domku blisko, po nieboszczyku Marcinie Pastuchu pozostałym, podle gruntu Sokołowskiego nazwanym leżący, starą granicę pokazali¹⁰¹. Scharakteryzowany spór był dla miasta istotny nie tylko ze

¹⁰¹ BCzart., rkps 2094 (mf. BN 17504), k. 16r–v, 28r–v; LVIA, f. 458, ap. 1, b. 10, s. 19–21; ap. 4, b. 1, k. 11r–12r; ap. 5, b. 231, k. 90r–93v; *Vilniaus namai archyvų fonduose*, t. 10, oprac. V. Drėma, Vilnius 2005, s. 153–154; *Pergamentų katalogas*, oprac. R. Jasas, Vilnius 1980, s. 158, 160; F. Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich*, Warszawa 1915, s. 360; A. Ragauskas, *Nemiestietiška Vilniaus*

względem na uszczuplenie podlegającego mu terytorium, lecz także dlatego, że osoby wydobywające glinę na gruntach miejskich płaciły podatki, które trafiały do budżetu Wilna¹⁰².

Na planach pochodzących z dwudziestolecia międzywojennego (plan 1) widać, że derewnictwo pozostawiło ślady w toponimii miasta. Istniała bowiem wówczas ulica Derewnicka (obecnie Rinktinės gatvė), a położony na wschód od niej fragment miasta nazywano Derewnictwem. Czym jednak w istocie było nowożytnie derewnictwo?

Derewnictwo to urząd sporadycznie występujący poza Wilnem – znany jest z nielicznych ośrodków w Wielkim Księstwie Litewskim. Urząd derewniczego, w XVI wieku niefunkcjonujący nigdzie poza stolicą, w stuleciu następnym istniał w Smoleńsku (1623–1654). Później, dopiero u schyłku istnienia państwa, pojawiał się jedynie incydentalnie: w 1793 roku w powiecie zawilejskim, a w roku kolejnym w Brasławiu, Brześciu, Grodnie, Kobryniu, Mereczu, Oniksztach, Oszmianie, Prenach, Sokółce, Telszach, Trokach i Wilkomierzu¹⁰³.

W latach 1627–1633 urzędy horodniczego i derewniczego wileńskiego sprawował jednocześnie Piotr Nonhart, a następnie także Paweł Podchocimski (1643–1657) i Andrzej Franciszek Kotowicz (1657–1682). Kumulacja ich w jednych rękach zdarzała się również w XVIII wieku – horodniczymi i derewniczymi równocześnie byli: Michał Alojzy Sawicki (1713–1726) oraz Jan Antoni Horain (1747–1748). Bywały one jednak także rozdzielone, a w latach 1640–1643 i 1682–1699 derewnictwo pozostawało nieobsadzone¹⁰⁴. Urząd derewniczego w XVI–XVII wieku sprawowali kolejno:

sociotopografija: valdančiojo elito žemėvalda XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje, „Istorija” 72 (2008), s. 34.

¹⁰² Zob. np. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 31, k. 22r; 32, k. 22r; 43, k. 293v, 337r; 44, k. 21v; 50, k. 20r; 54, k. 19r.

¹⁰³ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 99–102, 223, 418, 525, 610, 618; t. 2, s. 117, 251, 543, 549, 554; t. 3: *Księstwo Żmudzkie. XV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz et al., Warszawa 2015, s. 308; t. 4, s. 80; t. 8, s. 89, 327.

¹⁰⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 100–101, 105–106.

Plan 1. Fragment planu Wilna z 1922 roku

Źródło: *Plan miasta Wilna ze skorowidzem ważniejszych gmachów oraz spisem ulic*, oprac. S. Januszewicz, Wilno 1922, bp. (ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie).

- 1) Stanisław Pawłowicz Naruszewicz (1574–1589)¹⁰⁵,
- 2) Dymitr Chalecki (1589–1598?)¹⁰⁶,
- 3) Jan Dołmat Isajkowski (1598–1626),
- 4) Piotr Nonhart (1627–1633),
- 5) Stefan Pac (1633–1640)¹⁰⁷,
- 6) Paweł Podchocimski (1643–1657),
- 7) Andrzej Franciszek Kotowicz (1657–1682),
- 8) Dominik Michał Słuszka (1699–1713)¹⁰⁸.

Derewnictwo wileńskie było urzędem niskim, nieuwzględnionym w żadnej oficjalnej hierarchii, a ponadto funkcjonującym na specyficznych zasadach. W 1627 roku Piotr Nonhart otrzymał je na jeden rok, choć w rzeczywistości okres ten się przedłużył. Dwa lata później tłumaczył on, że „derewnictwo wileńskie od JKM – do wierznych rąk, a nie prawem dożywotnim konferowane ma”¹⁰⁹. Za życia podkanclerzego litewskiego Stefana Paca lub po jego śmierci derewnictwo stało się rodzajem dzierżawy, stąd w 1640 roku dochody z niego otrzymywała wdowa po tym urzędniku Anna Marcyabella z Rudominów Dusiackich. Po jej śmierci w 1643 roku derewnictwo zostało przyłączone do horodnictwa, w 1670 roku z kolei prawo do niego uzyskał dla swojej żony Barbary Cecylii Andrzej Kotowicz. Istotnie, po jego śmierci to ona trzymała je w dzierżawie, a w 1698 roku dostała zgodę na przekazanie derewnictwa synowi Janowi Franciszkowi, staroście grodzieńskiemu, co jednak nie doszło do skutku, gdyż w roku następnym urząd otrzymał związany z Sapiehami wojewoda połocki Dominik Słuszka. Szlachta grodzieńska podnosiła wówczas zarzut, że Słuszka zajął urząd bezprawnie i domagała się przywrócenia derewnictwa Kotowiczowi, ale jej sprzeciw

¹⁰⁵ J. Dziegielewski, *Naruszewicz Stanisław h. Wadwicz (zm. 1589)*, w: PSB, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 572–573.

¹⁰⁶ O. Halecki, *Chalecki Dymitr, h. wł. (ur. ok. 1550 † 1598)*, w: PSB, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 247–249.

¹⁰⁷ W. Czaplński, *Pac Stefan h. Gozdawa (1587–1640)*, w: PSB, t. 24, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979, s. 748–749.

¹⁰⁸ A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał h. Ostoja (ok. 1655–1713)*, w: PSB, t. 39, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 140–144.

¹⁰⁹ Cyt. za: *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 99.

był bezskuteczny. Tak czy inaczej, od 1699 roku derewnictwo najpewniej ponownie było traktowane jako samodzielny urząd¹¹⁰.

Jeśli chodzi o kompetencje derewniczych wileńskich, to mieli oni być może pewne obowiązki w zakresie utrzymywania katedry. W 1601 roku Jan Dołmat Isajkowski, pisarz skarbowy litewski, klucznik i derewniczy wileński, zobowiązał się do dostarczania świec na potrzeby dwóch tamtejszych ołtarzy, przy czym nie jest jasne, z racji sprawowania którego urzędu – nie można wykluczyć, że właśnie derewnictwa¹¹¹.

Podstawowy zakres obowiązków derewniczych był jednak inny. W 1589 roku określono np., że sprawujący ten urząd Stanisław Naruszewicz podczas pobytu władcy w Wilnie musi zaopatrywać w drewno na opał jego siedzibę. Informacje z 1611 roku wskazują z kolei, że ówczesny derewniczy Jan Dołmat Isajkowski miał corocznie wpłacać do skarbu 200 kop groszy litewskich, a także dostarczać określoną ilość drewna; musiał on też zaopatrywać w nie wileńskich jezuitów i dominikanów. W 1649 roku Jan Kazimierz nałożył na wrotniczego zamku wileńskiego Urbana Kleyna powinność „pilnowania drzewa zamkowego z drzewnictwa wileńskiego przychodzącego”¹¹². Stałym obowiązkiem derewnictwa było zatem dostarczanie na potrzeby zamku drewna, a czasem także innych produktów leśnych¹¹³.

Problematyka zaopatrzenia zamku pozostawała również w obszarze kompetencji horodniczych, nic więc dziwnego, że oba urzędy często (w XVII wieku łącznie przez 45 lat) były łączone w jednych rękach. W okresach, w których ta swoista „unia personalna” nie istniała, nie słychać natomiast o żadnych konfliktach między horodnictwem a derewnictwem.

Zależności między oboma urzędami miały głęboki charakter. Wystarczy przypomnieć, że tytuł jednej z ksiąg badanej jurydyki zawiera sformułowanie „zeznania i intromisyje placów mie[sz]czan

¹¹⁰ Ibidem, s. 99–100.

¹¹¹ *Описание рукописнаго отдѣленія Виленской публичной бібліотеки*, вып. 1, Вильна 1895, придложенія, s. 14.

¹¹² LVIA, LM, 123, k. 140v–141r.

¹¹³ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 436–437.

JURYSDYKI HORODNICTWA I DEREWNICTWA WILEŃSKIEGO [wyróżnienie – K. F.]”¹¹⁴, sformułowania takie pojawiają się zresztą wielokrotnie na kartach źródeł. Mimo tak ścisłego związku w księgach horodnictwa można znaleźć również formuły, takie jak: „na urządzie Jego Królewskiej Mości derewnictwa wileńskiego [...], stanąwszy oczewisto [...], list swój dobrowolny wieczysty sprzedażny [...] przyznali, który ja przyjąwszy i przeczytawszy, do ksiąg derewnictwa wileńskiego wpisać kazałem” (1663 rok). Należy mieć na uwadze, że nic nie wiadomo na temat istnienia odrębnych ksiąg derewnictwa, księgi horodnictwa były zatem wówczas traktowane jako akta obu jurysdykcji. Warto też zauważyć, że przytoczone słowa wyszły spod pióra Gabriela Kazimierza Grabowskiego, określanego jako pisarz jednocześnie horodnictwa i derewnictwa wileńskiego. Dokument dotyczył natomiast placu na Śnipiszkach, sprzedanego Żydom na potrzeby ich cmentarza. W następnym wpisie poświęconym tej samej sprawie Grabowski określał się wyłącznie jako pisarz horodnictwa, poinformował też, że włączył ów akt sprzedaży do „ksiąg urzędowych jurysdyki horodnictwa wileńskiego”¹¹⁵.

Istnieje również np. wpis z 1647 roku, w którym Jan Juriewicz Powaser i jego żona Barbara Radzikowska, posiadający dom na Śnipiszkach, określają się jako „mieszczanie Jego Królewskiej Mości derewnictwa wileńskiego”¹¹⁶. Mieszkańcami jurydyki derewnictwa za Wilią byli także wspomniani w inwentarzu zamku z 1622 roku „mieszczanie Zawilenscy rybołowowie pod sprawo Matysa Jodela wojta”¹¹⁷. Mamy tu do czynienia z jedynym przypadkiem, w którym mowa o odrębnym wójcie. Z drugiej strony rok później rybak Paweł Troczanin został odnotowany w księgach horodnictwa¹¹⁸. Sytuacja nie jest więc jasna nawet dla okresu, w którym horodnictwo i derewnictwo dzierżyły różne osoby.

W związku z powyższym trzeba zastrzec, że położone po drugiej stronie rzeki grunty, oznaczone na planie jurydyki (plan 3), nie

¹¹⁴ LVIA, f. 21, ap. 2, b. 443.

¹¹⁵ LVIA, SA, 5361, k. 31r–33v.

¹¹⁶ Ibidem, k. 92r.

¹¹⁷ ABAK, t. 20, s. 282.

¹¹⁸ LVIA, SA, 5365, k. 23r.

mogą zostać uznane jednoznacznie za tereny jurydyki horodnictwa. Wprawdzie siedemnastowieczne źródła najczęściej traktują jurydyki horodnictwa i derewnictwa łącznie, lecz grunty derewnickie bywały czasem wydzielane. Tego typu zamieszaniu sprzyjało łączenie horodnictwa i derewnictwa w jednych rękach. Szczupłość i niejednoznaczność danych źródłowych nie pozwalają niestety na przeprowadzenie wyraźnych podziałów omawianego terenu – zapewne zresztą już w XVII wieku nie potrafiiono dokonać takiego rozgraniczenia w sposób niebudzący wątpliwości.

Wiadomo, że w epoce nowożytnej po drugiej stronie Wilii położony był również należący do derewnictwa dworek wraz z gospodarstwem pomocniczym. O obiekcie tym, który trzeba lokalizować w okolicy istniejącego obecnie, dziewiętnastowiecznego budynku dworu Tuskulanum (Žirmūnų gatvė 1F), wiemy niewiele. W literaturze można znaleźć informacje, że był to dawny dwór Zygmunta Augusta, choć istnieje też hipoteza datująca jego początki później, na czasy Władysława IV. Jeśli rzeczywiście obiekt pochodził z okresu panowania ostatniego Jagiellona, nie wiadomo, jak przeszedł pod jurysdykcję derewnictwa (urząd ten notowany jest wszak dopiero od 1574 roku), jego późniejsze losy również są praktycznie nieznanymi¹¹⁹. Istnienie takiego obiektu sugeruje jednak, że obszar podlegający derewnictwu musiał wykraczać poza zakres zaznaczony na planie jurydyki, ale brakuje danych, by go zarysować nawet z dużym marginesem błędów.

Finanse

Podrozdział ten poświęcony jest finansom urzędu horodnictwa (jego dochodom i wydatkom) oraz kwestii obciążeń podatkowych jurydyczan. Należy je traktować jako części składowe jednego budżetu, gdyż nie istniały odrębne skarby urzędu oraz jurydyki.

Jak wspominałem, już najwcześniejsza wzmianka o horodniczym Iwaszku Podbipięcie z 1452 roku dotyczy nałożonego na nie-

¹¹⁹ J. Jurkštas, *Atsiminimai*, d. 2: *Kiek mynė – neišmynė*, Vilnius 2005, s. 192–198.

go i jego następców przez Kazimierza Jagiellończyka obowiązku przekazywania corocznie 8 kop groszy z kapszczyzny na utrzymanie szkoły katedralnej¹²⁰. Aleksander Jagiellończyk w 1503 roku wydał z kolei przywilej, w którym wyasygnował z budżetu horodnictwa 4 kopy groszy litewskich rocznie na potrzeby altarysty katedralnego, w zamian za co ten miał odprawiać msze za duszę zasłużonego koniuszego królewskiego Łukasza. W 1534 roku Zygmunt Stary natomiast uposażył ośmiu mansjonarzy katedralnej kaplicy Najświętszej Marii Panny, w której zostali pochowani jego bracia – Aleksander i Kazimierz, późniejszy święty. Duchowni ci mieli codziennie śpiewać oficjum i odprawiać mszę; obowiązek utrzymania mansjonarzy spoczął zaś na horodniczym wileńskim, który musiał wypłacać im określone kwoty z dochodów z kapszczyzny. Zygmunt uposażył również sześciu rekwialistów, którzy codziennie mieli odprawiać msze za zmarłych. Także w ich utrzymaniu musiał partycypować horodniczy, wykorzystując w tym celu dochody z kapszczyzny. Horodniczy miał też obowiązek płacić duchownym za aniwersarze, jak również przeznaczać pewną kwotę na pranie strojów liturgicznych i na opał oraz na utrzymanie kleryka. Całkowity roczny koszt ponoszony przez urzędnika wynosił wówczas ponad 170 kop groszy litewskich. Zobowiązanie do dotowania katedry przetrwało długo. Świadczy o tym wzmianka w protokole z posiedzenia kapituły wileńskiej z 8 października 1666 roku, w którym mowa jest o konieczności przypomnienia horodniczemu wileńskiemu o obowiązku dostarczania altaryście św. Krzyża pewnych danin w naturze¹²¹.

O poborze działka i kapszczyzny przez horodniczych była już mowa, w tym miejscu warto jednak podać informacje, które dotyczą tego obszaru działalności w przypadku siedemnastowiecznych horodniczych wileńskich. W ówczesnych materiałach odnalazłem informacje jedynie o kapszczyźnie. W 1606 roku Jan Włoszek został oskarżony o nieprzekazanie do skarbu dochodów z tego tytułu za

¹²⁰ *Kodeks dyplomatyczny*, t. 1, z. 1, s. 237; J. Niedźwiedź, *Kultura literacka Wilna*, s. 150–151.

¹²¹ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, Wilno 1910, s. 116, 265; cz. 3, s. 5, 183.

lata 1594–1597 – zobowiązano go do uregulowania zaległości w ciągu czterech tygodni¹²².

Zygmunt III 15 marca 1619 roku polecał z kolei nominowanemu dzień wcześniej Piotrowi Nonhartowi, który w istocie nie objął jeszcze urzędu, by pełnił swoją funkcję tak jak poprzednicy, corocznie rozliczając się z dochodów horodnictwa ze skarbem litewskim oraz przekazując część pieniędzy z kapszczyzny na potrzeby katedry wileńskiej. W tym samym dniu król zwracał się do władz miejskich, nakazując mieszczanom, aby płacili podatek od karczem na dotychczasowych zasadach oraz w razie potrzeby dostarczali horodniczemu sług do jego poboru. Równocześnie władca rozkazał urzędnikom i szlachcie województwa wileńskiego, by wypłacali horodniczemu wszelkie należne sumy tak jak dotychczas¹²³.

W 1631 roku Piotr Nonhart rozliczył się z podskarbin wielkim litewskim Stefanem Pacem z 11-letnich dochodów z kapszczyzny, którą pobierał na św. Jerzego (24 kwietnia). Stąd wiadomo, że w latach 1619–1630 zebrał on z owego źródła 4440 kop i 20 groszy litewskich (ok. 11 100 złotych polskich – średnio ok. 529 zł rocznie). Z kwoty tej zaopatrywał altarystów kaplic katedralnych św. Kazimierza, Trójcy Świętej oraz Gasztołdowskiej, a także wikarych oraz bakałarza tamtejszej szkoły, opłacał również nadzorcę zamkowego wodociągu, a ponadto finansował remonty zamku¹²⁴.

W 1643 roku Władysław IV nadał Pawłowi Podchocimskiemu przywilej na przyłączenie do horodnictwa dochodowego derewnictwa oraz młyna królewskiego¹²⁵. W 1648 roku z arendy derewnictwa i młynów (w źródłach bowiem na ogół jest mowa o tym, że było ich więcej)¹²⁶ miało trafić do budżetu 2500 zł, całą tę kwotę horodniczy wykorzystał jednak na remonty zamku. Dołożył do nich także z własnej kieszeni – w latach 1647–1648 kwotę 3600 zł 12 gr. Suma 2500 zł z derewnictwa i młyna miała zasilić skarb również w 1649

¹²² VŽP 2002–2004, s. 189.

¹²³ LVIA, LM, 96, k. 107v–108r.

¹²⁴ VŽP 2002–2004, s. 145–146.

¹²⁵ H. Lulewicz, *Podchocimski*, s. 72.

¹²⁶ Najpóźniej od 1622 roku obok murowanego młyna królewskiego istniał mniejszy młyn drewniany – S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 459.

roku, jednak Podchocimski ponownie wydał wszystko na remonty, dokładając jeszcze 35 zł 8 gr i 9 szelągów¹²⁷.

Sumy te nie były wysokie w skali całego ówczesnego skarbu litewskiego. W 1649 roku np. jego wydatki wyniosły 626 582 zł¹²⁸, a zatem gdyby wpływy z derewnictwa i młynów trafiły do budżetu, mogłyby pokryć 0,4% tej sumy. Mimo to, gdy w 1651 roku planowane 2500 zł ponownie nie wpłynęło do skarbu, Jan Kazimierz zwrócił na to uwagę. Sytuacja taka zapewne wzbudziła wątpliwości króla, zwłaszcza że nakłady na remonty zamku, które horodniczy ponosił z własnych środków, były mu zwracane, dostawał też na ten cel dodatkowe pieniądze, np. w latach 1640–1644 łącznie 15 450 zł¹²⁹. Władca rozkazał wówczas, aby Podchocimski przedstawił pisarzowi skarbowemu dokładny rejestr wydatków swojego urzędu, a dodatkowo polecił, by czynsz z arendy derewnictwa i młynów wileńskich został podniesiony¹³⁰.

W 1664 roku z horodnictwa i derewnictwa wileńskiego miało wpłynąć do skarbu 3000 zł. Jak już jednak była mowa, mieszczanin Stefan Izaak Dziahiłowicz, któremu horodniczy Andrzej Kotowicz powierzył pełnienie obowiązków, ukraść z kasy urzędu sporą sumę i uciekł¹³¹. Nie można jednak stwierdzić, że była to dla budżetu Wielkiego Księstwa istotna strata, od października 1663 do marca 1667 roku wpłynęły bowiem do niego 4 783 383 zł¹³², co daje średnio 1 366 680 zł rocznie. Przewidywane dochody z horodnictwa stanowiłyby 0,2% średnich rocznych wpływów budżetowych.

Podczas okupacji moskiewskiej dochodowe wcześniej młyny poważnie ucierpiały. W 1667 roku została uchwalona konstytucja, w której horodniczemu Andrzejowi Kotowiczowi polecono je od-

¹²⁷ *Rachunki podskarbstwa*, s. 12–13, 15.

¹²⁸ A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski po śmierci Władysława IV*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12 (2000), s. 72.

¹²⁹ AGAD, AR, dz. II, nr 1211, s. 62; *Rachunki podskarbstwa*, s. 23, 48; VŽP 2002–2004, s. 151.

¹³⁰ *Rachunki podskarbstwa*, s. 18, 51.

¹³¹ LVIA, SA, 5334, k. 521r–522r, 551v–552v.

¹³² A. Filipczak-Kocur, *Finanse litewskie za podskarbiego Hieronima Kryszpina Kirszenszteina 1663–1676*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 14 (2011), s. 68.

budować; w tym celu mógł korzystać bez ograniczeń z drewna pochodzącego z puszczy wierszupskiej, na 16 lat nadano też jemu i jego następcom wyłączne prawo korzystania z dochodów płynących z tychże młynów. Po upływie wyznaczonego okresu miano wpłacać „do skarbu naszego [...] kwotę iaką przeszli Horodniczowie Wileńscy antecessorowie iego płacywali”¹³³. Najpewniej jednak zakład ten nie został w pełni zrewitalizowany, skoro w 1703 roku August II przekazał go kaplicy katedralnej św. Kazimierza, argumentując to jej złą sytuacją finansową, lecz także tym, że młyn nie przynosił skarbowi państwa żadnych zysków¹³⁴.

Innym źródłem dochodów horodnictwa były podatki płacone przez mieszkańców jurydyki. Rewizor Karol Wilczyński w 1797 roku informował, że na mocy dawnych praw nadanych przez horodniczych jurydyczanie byli zobowiązani płacić jedynie poziemne, w dwóch ratach: marcowej i wrześniowej. Twierdził również, że możliwe było pobieranie od nich powszechnych podatków nadzwyczajnych¹³⁵. Nie wiemy, jak dawne były wspomniane prawa, nie chodzi tu zresztą raczej o regulacje spisane.

W źródłach siedemnastowiecznych mowa jest w każdym razie o rocznym czynszu płaconym naraz w całości. W 1622 roku kamieniarz Jan Filipin i jego żona Urszula otrzymali plac na Szerejkiszkach. Horodniczy Nonhart obłożył wówczas nieruchomości podatkami w wysokości 2 kop groszy litewskich rocznie (5 złotych polskich), płatnym na dzień św. Piotra – 29 czerwca (taka sama wysokość podatku i data zostały wskazane w przypadku dworku kupionego w 1638 roku przez sędziego ziemskiego upickiego Marcina Zaleskiego)¹³⁶. Gdyby małżonkowie zdecydowali się otworzyć szynk, od piwa i miodu mieli płacić rocznie po 30, a od gorzałki – 15 groszy litewskich¹³⁷. Identyczne kwoty wyznaczono trzy lata wcześniej Hannie Stancelównie Czyżównie, gdyby chciała prowa-

¹³³ *Volumina legum*, t. 4, s. 471.

¹³⁴ LMAVB, RS, F43-19915. Rachunki młyna z 1709 roku: LVIA, SA, 897, k. 29r-34v.

¹³⁵ LVIA, f. 1219, ap. 1, b. 220, k. 9r.

¹³⁶ LVIA, SA, 5361, k. 113v.

¹³⁷ LMAVB, RS, F43-19932, k. 83r; E. Łopaciński, *Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do*

dzić tego typu działalność w swoim domu¹³⁸. Przy nadaniu Wilhelmowi Pollowi placu na Puszkarni w 1633 roku Władysław IV zwolnił go z kolei od takich danin¹³⁹.

W 1622 roku mieszkańcy Śnipiszek mieli płacić za swoje place rocznie pół kopy groszy litewskich (1,25 złotego polskiego), a ich ewentualni komornicy – połowę tej kwoty¹⁴⁰. W 1649 roku wojewodzie trockiemu Mikołajowi Abramowiczowi wyznaczono czynsz roczny (płatny horodnictwu) w wysokości 2 zł za nadany przez Jana Kazimierza pusty plac na Puszkarni z prawem budowy kamienicy¹⁴¹. W 1695 roku z kolei z kamienicy na Puszkarni Melchior Pietkiewicz miał płacić 1,5 zł rocznego czynszu¹⁴².

Dysponujemy rachunkami jednej z nieruchomości położonych na Szerejkiszkach, należących do Jana i Anny Szwandrów, a później odziedziczonej przez ich córkę Katarzynę i jej męża Bogusława Dworzeckiego¹⁴³. Pozwalają one na uchwycenie realiów płacenia podatków: ich zmiennej wysokości (związanej m.in. z różnicami w zabudowie i powierzchni), terminów, które – jak się okazuje – nie były stałe, a także osób wyznaczanych do zbierania należnych kwot (zestawienie 2). Ze źródeł tych wynika, że czynsz uiszczano przede wszystkim w drugiej połowie roku – najczęściej w październiku. Poborcami byli niżsi urzędnicy jurydyki, a średnia kwota w przypadku tej konkretnej nieruchomości wyniosła 3,7 złotego.

początków XIX w., „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 3 (1938/1939), s. 53.

¹³⁸ LVIA, SA, 4563, k. 6v–7r.

¹³⁹ LVIA, LM, 110, k. 133v–134v.

¹⁴⁰ ABAK, t. 20, s. 282.

¹⁴¹ LVIA, LM, 124, k. 90r–v.

¹⁴² LVIA, f. 21, ap. 2, b. 475, k. 6r.

¹⁴³ LVIA, SA, 5364, k. 115r.

Zestawienie 2. Czynn z nieruchomości na Szerejkiszkach w latach 1671–1703

LP.	ROK	DZIEŃ	NIERUCHOMOŚĆ	PŁATNIK/ PŁATNICZKA	POBORCA	KWOTA [w zł]
1.	1671	29 czerwca	cztery place	Jan Szwan- der	podderewniczny Kazimierz Smoleński	8
2.	1673	30 września	dom i dwa place	jw.	podhorodniczy Gabriel Kazimierz Grabowski	3,5
3.	1674	24 września	jw.	jw.	jw.	3,5
4.	1677	18 listopada	jw.	jw.	jw.	3,5
5.	1678	29 listopada	dom i plac	jw.	jw.	3,5
6.	1679	29 listopada	dom	jw.	jw.	3,5
7.	1680	15 października	jw.	jw.	podhorodniczy Woj- ciech Lutostański	3,5
8.	1681	15 października	jw.	jw.	jw.	3,5
9.	1682	12 października	jw.	jw.	podhorodniczy Teodor Jan Wasilewski	3,5
10.	1683	4 listopada	jw.	jw.	podhorodniczy A. Lewonowicz ^a	3,5
11.	1685	10 października	dwa domy	jw.	podhorodniczy Karol Dębski	6
12.	1686	12 października	jw.	jw.	jw.	brak danych
13.	1687	6 maja	jw.	jw.	jw.	6
14.	1688	9 lipca	jw.	Anna Jano- wa Szwan- drowa	jw.	6
15.	1689	28 lipca	jeden plac	jw.	jw.	3
16.	1690	1 sierpnia	jw.	jw.	podhorodniczy Stanisław Srzedziński	brak danych
17.	1691	brak danych	jw.	jw.	podhorodniczy Eliasz Jan Staszkiwicz	3
18.	1692	6 kwietnia	jw.	jw.	jw.	3

Zestawienie 2. Czynn z nieruchomości na Szerejkiszkach w latach 1671–1703 (ciąg dalszy)

LP.	ROK	DZIEŃ	NIERU- CHO- MOŚĆ	PŁATNIK/ /PŁATNICZ- KA	POBORCA	KWOTA [w zł]
19.	1693	brak danych	jw.	jw.	jw.	3
20.	1694	jw.	jw.	jw.	jw.	3
21.	1695	jw.	jw.	jw.	podhorodniczy Antoni Kazimierz Buchowiecki	3
22.	1696	jw.	jw.	jw.	wójt Karol Dębski	3
23.	1697	jw.	jw.	jw.	jw.	3
	1698	4 sierpnia	jw.	jw.	podhorodniczy Karol Dębski	3
24.	1699	11 września	jw.	jw.	jw.	3
25.	1700	10 października	dworek i plac	Bogusław Dworzecki	podhorodniczy Jan Kazimierz Milenkiewicz	3
26.	1701	6 listopada	jw.	jw.	jw.	brak danych
27.	1702	10 października	jw.	jw.	jw.	3
28.	1703	brak danych	jw.	jw.	pisarz Jan Kazimierz Gudelewicz	brak danych

^a Znany jest tylko inicjał imienia.

Źródło: VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 1r–29r.

Jeśli natomiast chodzi o przywołane przez Wilczyńskiego podatki nadzwyczajne, trzeba wspomnieć o podymnym uchwalonym na sejmie warszawskim 1690 roku¹⁴⁴. Jego rejestry dla województwa wileńskiego zostały opublikowane przez Andrzeja Rachubę, choć badaczowi temu nie udało się znaleźć zestawień obejmują-

¹⁴⁴ *Volumina legum*, t. 5, s. 391–394.

cych horodnictwo¹⁴⁵. Nie ulega jednak wątpliwości, że jurydycanie byli zobowiązani do zapłacenia podatku, który w praktyce zbierali podhorodniczowie, o czym świadczą rachunki omawianej powyżej nieruchomości Szwandrowskiej na Szerejkiszkach. W latach 1690–1691 Anna Szwandrowa uściła podymne wynoszące 13 zł 27 gr (w co najmniej czterech ratach), w 1703 roku z kolei Bogusław Dworzeczki zapłacił 4 zł 4 gr podymnego, uchwalonego w tym roku przez sejm w Lublinie¹⁴⁶. W obu przypadkach można przyjąć, że było ono wyższe niż roczny czynsz.

Płacone przez jurydyczan kwoty nie były wcale niskie, jeśli porówna się je z podatkami, które uiszczali mieszczanie. W 1677 roku np. Jan Szwander za dom i dwa płace zapłacił 3,5 zł; w tym czasie najwyższą kwotą odnotowaną w miejskich księgach rachunkowych jest 1 zł – tyle zapłaciły za swoje kamienice m.in. cechy szewski, krawiecki i rzeźniczy oraz cyrulik Krzysztof Zatryba¹⁴⁷. Biorąc jednak pod uwagę znacznie mniejszą liczbę nieruchomości niż w mieście, trzeba przyjąć, że przychody z czynszów w jurydyce musiały stanowić łącznie kwotę niedużą, zapewne nieprzekraczającą w XVII wieku 350 zł rocznie.

Innym źródłem dochodów horodnictwa były płacone na rzecz urzędu kary sądowe. Nakładano je bardzo rzadko, dlatego nie stanowiły istotnej części składowej budżetu. W 1695 roku np. została zasądzona tylko jedna kara w wysokości 15 zł, w 1696 roku – 50 zł, a dwa lata później – 75 zł¹⁴⁸.

W 1671 roku jurydyka horodnictwa wpłaciła na potrzeby miejskiego szpitala Świętej Trójcy 16 zł – najmniej ze wszystkich podmiotów uwzględnionych w wykazie perceptów (jurydyka biskup-

¹⁴⁵ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989, s. 14, 16. Więcej na temat rejestrów podatkowych z Wielkiego Księstwa Litewskiego: H. Lulewicz, W. Sienkiewicz, *Rejestry podatkowe Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1637–1717*, „Przegląd Historyczny” 72 (1981), 1, s. 111–118.

¹⁴⁶ VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 12r, 13r, 14r, 16r; *Volumina legum*, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 59.

¹⁴⁷ 1672, 1674–1676 *mokestinių metų*, s. 330–333, 335–336, 338.

¹⁴⁸ LVIA, SA, 4372, k. 7r, 12v, 14v.

stwa np. zasiłała jego budżet kwotą 100 zł). Całoroczny przychód placówki wyniósł 7335 zł¹⁴⁹, udział horodnictwa wyniósł zatem zaledwie 0,2%. W 1702 roku z kolei szwedzki komisarz wojskowy gen. Jöran Adlersteen nałożył na okupowane Wilno kontrybucję w wysokości 22 115 talarów (150 382 zł), z czego miasto miało zapłacić 15 000 (102 000 zł), a horodniczy wileński („Burgrabia Vilnensis”) – 90 (612 zł). Kwoty te wskazują na nieduży potencjał finansowy horodnictwa w tym okresie, skoro zostało ono obłożone kontrybucją w wysokości równej 0,4% kwoty nałożonej na całą aglomerację. Dla porównania warto dodać, że 150 talarów (1020 zł) miała zapłacić np. kapituła¹⁵⁰.

Horodnictwo wileńskie w XVII wieku czerpało dochody przede wszystkim z poboru kapszczyzny, wpłat przekazywanych bezpośrednio z budżetu państwa, a także z zysków z derewnictwa (przynajmniej w latach 1643–1682) oraz z młyna (młynów). Mniejsze znaczenie miały podatki płacone od nieruchomości i działalności gospodarczej w jurydyce, a marginalną rolę odgrywały kary sądowe. Środki te były wykorzystywane głównie na remonty zamku, wpłacano je także do skarbu¹⁵¹, choć nie był to z punktu widzenia budżetu państwa wkład znaczący. Zapewne też sytuacja finansowa horodnictwa po okupacji moskiewskiej była gorsza niż przed nią, na co musiały mieć wpływ straty demograficzne oraz materialne, w tym zwłaszcza zrujnowanie zamku i upadek młyna.

¹⁴⁹ LVIA, SA, 5097, k. 148v.

¹⁵⁰ J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 2, s. 83, 172–173. Przelicznik talara do złotego zaczerpnięty z: W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 17), Lwów 1935, s. 61.

¹⁵¹ Więcej na temat skarbu litewskiego: A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów. 1587–1648*, Wrocław 1994; A. Tyla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas per dvidešimtmetį karą (1648–1667)*, Vilnius 2010; idem, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas. XVI amžiaus antroji pusė–XVII amžiaus vidurys*, Vilnius 2012.

Horodniczowie wileńscy

Jan Włoszek

Jak już wspominałem, najwcześniejszym znanym ze źródeł horodniczym wileńskim był Iwaszko Podbipięta (Podbipiata) odnotowany w 1452 roku, a osoby kolejno sprawujące ten urząd w XV i XVI wieku zostały wyliczone w zestawieniu 3. Dokładniejsze omawianie tych postaci wybiegałoby poza ramy pracy, jednak w przypisach wskazałem źródła i opracowania, w których można znaleźć na ich temat więcej informacji.

Zestawienie 3. Horodniczowie wileńscy w XV i XVI wieku

LP.	IMIĘ I NAZWISKO	OKRES SPRAWOWANIA URZĘDU HORODNICZEGO*
1.	Iwaszko Podbipięta (Podbipiata)	25 kwietnia 1452 roku
2.	Herman ^a	30 września 1469 roku–przed 20 sierpnia 1482 roku
3.	Mikołaj Dambrowieski (Dambrowiejski)	28 października 1487 lub 7 sierpnia 1488 roku–26 września 1492 roku
4.	Zanko Iwanowicz Ambrosowicz ^b	1 sierpnia 1496 roku–8 czerwca 1514 roku
5.	Kuczuk	23 września 1513 lub 1514 roku
6.	Ulryk (Ulrych, Udalryk) Hozjusz (Hoose, Hoz, Hose) ^c	styczeń 1515 roku–krótco przed 5 czerwca 1535 roku
7.	Jan Hozjusz ^d	20 lutego–22 maja 1536 roku
8.	Szymko Mackowicz (Mackiewicz) ^e	17 września 1537 roku–przed 31 maja 1541 lub 1542 roku
9.	Wojciech Szymkowicz Jundziłł ^f	ok. maja 1542 roku–27 września 1542 roku
10.	Paweł Szymkowicz Giedrojć ^g	24 lutego 1545 roku–22 maja 1547 roku
11.	Kolenda Chwiedorowicz Szumkowski (Kaleda Fedorowicz) ^h	kwiecień 1547 roku–13 kwietnia 1554 roku

Zestawienie 3. Horodniczowie wileńscy w XV i XVI wieku (ciąg dalszy)

Lp.	IMIĘ I NAZWISKO	OKRES SPRAWOWANIA URZĘDU HORODNICZEGO*
12.	Hiob (Job) Pretfus (Prašetfuss, Breitfus, Prejtfus) ¹	11 września 1554 roku–9 sierpnia 1571 roku
13.	Wojciech (Albrycht) Przetocki ²	krótko przed lipcem 1572 roku–krótko przed 6 lipca 1592 roku

* Podane zakresy chronologiczne to na ogół najwcześniejsze i najpóźniejsze daty, pod którymi dana osoba figuruje w źródłach jako horodniczy, w większości przypadków nie zachowały się bowiem akty nominacji lub ewentualnej rezygnacji czy pozbawienia urzędu. Na podstawie: R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 130–145; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 102–104.

^a *Акты Литовской метрики*, т. 1, вып. 1, s. 18.

^b *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9*, s. 341; *VŽP 2002–2004*, s. 180–181.

^c *Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. / Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w.*, oprac. B. Trelińska, Lublin 2001, s. 140; P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów*, s. 48–53; M. Gumowski, *Mennica wileńska w XVI i XVII wieku* („Biblioteka Wydziału Zabytków Towarzystwa Straży Kresowej” 2), Warszawa 1921, s. 189; idem, *Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński*, „Przegląd Powszechny” 43 (1926), z. 171, nr 513, s. 321–329; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1998, s. 27–29; LVIA, f. 458, ap. 5, b. 231, k. 81v–83r; M. Paknys, *Vilniaus miestai ir miestiečiai 1636 m. Namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006, s. 149; W. Urban, *Hozjusz (Hose, Hosz, Hoze, Hos, Hoz, Hože, Hosius) Ulryk (Udalryk) (ok. 1455–1535)*, w: PSB, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 47; B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006, s. 47; *VŽP 2002–2004*, passim.

^d *Album armorum*, s. 140; АВАК, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и магдебургии*, Вильна 1879, s. 239–243; M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, t. 2, s. 91, 225–234; BCzart., rkps 2094, k. 50v–51v; P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów*, s. 48–53; M. Gumowski, *Mennica*, s. 189; idem, *Ulryk Hozjusz*, s. 328; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 1, s. 215–217, 241; t. 3, s. 250, 340–341; LVIA, f. 458, ap. 5, b. 231, k. 84r, 87r–88r; *Pergamenty katalogas*, s. 159, 190; F. Pułaski, *Opis 815 rękopisów*, s. 360–361.

^e AGAD, AR, dz. X, nr 48–53; *Lietuvos Metrika (1559–1563). 40-oji Teismų būtų knyga (XVII a. pradžios kopija)*, red. N. Šlimienė, I. Valikonytė, Vilnius 2015, s. 236; W. Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań 1958, s. 184; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 77, 90–

- 91, 103, 151, 166, 193; t. 2, s. 87, 134; J. Wiśniewski, *Mackowicz Szymko h. Koście-sza (zm. 1542)*, w: PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kra-ków 1974, s. 96–97; J. Zawadzki, *Papiery Polubińskich i ich dóbr, przechowywane w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 9 (1998), s. 20–22.
- ^f R. Leonavičiūtė, *Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai Lietuvos Di-džiojoje Kunigaikštystėje: personalinis aspektas, „Istorija”* 109 (2018), 1, s. 21–22; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 77, 91, 103; t. 2, s. 71, 87, 188.
- ^g R. Leonavičiūtė, *Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai*, s. 22; J. Maro-szek, *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013, s. 281; *Ме-трыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546). Кніга запісаў № 30 (копія канца XVI ст.)*, рэд. В. С. Мянжынскі, Мінск 2008, s. 234; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 58, 77–78, 91, 103; t. 2, s. 77.
- ^h AN Kraków, Zbiór Zygmunta Glogera, nr 20, s. 274; *Lietuvos Metrika (1554–1568)*, s. 86–87.
- ⁱ ABAK, t. 20, s. 502–503; P. Czyżewski, *Starostowie wasilkowscy w XVI–XVIII w.*, w: *Małe miasta. Elity*, red. M. Zemło („Acta Collegii Suprasliensis” 6), Su-praśl 2005, s. 287; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014, s. 99–100, 149, 163, 189, 277; J. Maroszek, *Ulice Wil-na w XIV–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47 (1999), 1–2, s. 172, przypis 31; *Prajėtfuess*, s. 367–368; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Li-tewskiego*, t. 1, s. 84, 103; t. 2, s. 72; *Vilniaus namai*, t. 3, Vilnius 2000, s. 104; B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo*, s. 109.
- ^j H. Lulewicz, *Przetocki Wojciech h. Szaszor (ok. 1522–1598)*, w: PSB, t. 29, red. E. Ro-stworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 22; S. Starovolscius, *Monu-menta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655, s. 230; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 2, s. 443.

Pierwszy z horodniczych istotnych z punktu widzenia tego opra-cowania, Jan Włoszek, objął urząd 6 lipca 1592 roku, po rezygna-cji Wojciecha Przetockiego motywowanej podaszłym wiekiem (ok. 70 lat)¹⁵². Raimonda Ragauskienė przypuszczała, że Włoszek był synem Stanisława Zachariaszewicza Włoszka, podskarbiego dwor-nego litewskiego w latach 1553–1567, a wcześniej (w 1549 roku) ad-ministratorsa podskarbstwa¹⁵³. Teza ta znajduje pełne potwierdzenie

¹⁵² LVIA, LM, 76, k. 273v; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 104; VŽP 2002–2004, s. 188.

¹⁵³ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 132; *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 160.

w świetle danych z księgi ziemskiej suraskiej, gdzie Jan Włoszek został wymieniony wśród dziedziców Juchnowca, potomków zmarłego Stanisława¹⁵⁴. Dowody przemawiające za taką genealogią odnalazł również Józef Maroszek¹⁵⁵. Można więc stwierdzić, że przyszły horodniczy pochodził z ziemi bielskiej.

Jan Włoszek od wczesnych lat miał związki z dworem, co w oczywisty sposób wynikało z pozycji jego ojca. Wiadomo, że od 1568 roku późniejszy horodniczy był paziem na dworze Zygmunta Augusta, a następnie służył jako sekretarz Katarzynie Jagiellonce, Stefanowi Batoremu i Zygmunтови III¹⁵⁶.

Włoszek odziedziczył po ojcu dworek w Rostynianach pod Wilnem, który sprzedał złotnikowi Hanusowi Bispingowi¹⁵⁷, posiadał również dwa dwory w powiecie trockim. Zygmunt III w 1598 roku nadał mu włość wierszupską, a 15 lat później jeszcze dwie wsie¹⁵⁸. Horodniczy był też właścicielem kamienicy przy ulicy Rudnickiej (Rūdinkų gatvė) w Wilnie i najpewniej to właśnie w stolicy Wielkiego Księstwa przebywał najczęściej¹⁵⁹.

Z dokumentu wystawionego 17 grudnia 1618 roku wynika, że Włoszek otrzymał horodnictwo dożywotnio, jednak za wstawieniem podkanclerzego litewskiego Hieronima Wołłowicza uprosił króla, by ten zgodził się przekazać urząd Piotrowi Nonhartowi. Motywów takiej decyzji nie znamy, ale bardzo prawdopodobne, że spowodowana ona była złym stanem zdrowia. Zmiana nie nastąpiła od razu, lecz dopiero po trzech miesiącach. Zygmunt III 14 marca 1619 roku wystawił dokument, w którym przekazywał horodnictwo Nonhartowi, a po tygodniu Włoszek zrzekł się urzędu¹⁶⁰. Były

¹⁵⁴ AN Kraków, Zbiór Zygmunta Glogera, nr 55, s. 653.

¹⁵⁵ J. Maroszek, *Pięć wieków*, s. 244–245.

¹⁵⁶ M. Ferenc, *Dwór*, s. 260; R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 135–136; *VŽP* 2002–2004, s. 188.

¹⁵⁷ B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo*, s. 77, przypis 42.

¹⁵⁸ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 137; *VŽP* 2002–2004, s. 188.

¹⁵⁹ J. Maroszek, *Pięć wieków*, s. 259; M. Paknys, *Vilniaus miestas*, s. 128, 236.

¹⁶⁰ LVIA, LM, 95, k. 168v–169r; 96, k. 39r–v, 52v–53r; S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 429; *VŽP* 2002–2004, s. 191.

już horodniczy zapewne wkrótce zmarł, w każdym razie więcej już o nim nie słyszymy.

Raimondzie Ragauskienė nie udało się ustalić jego przynależności wyznaniowej¹⁶¹, jednak można stwierdzić, że wyznawał rzymski katolicyzm, w 1603 roku pojawia się bowiem w księdze grodzkiej brańskiej jako kolator kościoła w Juchnowcu¹⁶². Nie ulega przy tym wątpliwości, że nie miał fanatycznego stosunku do sfery religijnej, skoro na następcę rekomendował luteranina.

Piotr Nonhart

Piotr Nonhart (Nonhard, Nunhart), sprawujący urząd budowniczego wileńskiego od 1595 roku, został horodniczym 21 marca 1619 roku¹⁶³. Liczne informacje dotyczące jego życia zawierają poświęcone mu kazania pogrzebowe, przygotowane i wygłoszone przez luterskiego pastora Andrzeja (Jędrzeja) Schönflissiusa (1590–1654)¹⁶⁴. Jak podawał duchowny, zmarłego żegnała spora grupa osób różnych stanów: „widzę senatory i urzędniki, widzę szlachtę, widzę kupce, mieszczany i rzemieśniki”. Wśród żałobników autor wymieniał hetmana wielkiego litewskiego i wojewodę wileńskiego Lwa Sapiechę¹⁶⁵ oraz sędziego ziemskiego wileńskiego Jerzego Jana Zenowicza.

¹⁶¹ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 133.

¹⁶² J. Maroszek, *Pięć wieków*, s. 258.

¹⁶³ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 84, 99, 104.

¹⁶⁴ A. Schönflissius, *Obchód pogrzebu Jego Mości Pana Piotra Nunharta, niegdy horodniczego wileńskiego, orańskiego, rakaczyńskiego, ławaryskiego etc., etc. starosty, który roku 1633 18 lutego spokojnie w Panu zasnął i jemu w ręce ducha swego oddał, Lubcz 1633* (częściowo wydane: *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick („Bibliotheca Europae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008, s. 230–235). Druk zawiera trzy kazania (co nie jest sytuacją typową): wygłoszone 14 marca w kamienicy należącej do zmarłego (przed wyprawieniem ciała w drogę), 15 marca rano w Solecznikach Wielkich (w drodze) oraz później tego samego dnia przy kaplicy w Gojcieniszkach, gdzie spoczął horodniczy.

¹⁶⁵ Mariola Jarczykowska podaje, że wspomniany w tekście wojewoda wileński to Krzysztof Radziwiłł, ten jednak otrzymał nominację później, 12 lipca 1633 roku – *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 195. Por. M. Jarczykowska, *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku* („Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2996), Katowice 2012, s. 176.

Według Schönflissiusa Nonhart urodził się w Niemczech. Za jego ojca autor uznał Stanisława, dworzanina cesarza Maksymiliana, a za matkę – niejaką Elżbietę Axgermundyn, określoną jako „hetmańska córka”. W dzieciństwie Nonhart miał zostać porwany i sprzedany Turkom, z których niewoli wydostał się po kilku latach, „o czym [...] za żywota swego każdemu sprawę dostateczną dawał”. Młodość spędził na Węgrzech, skąd wraz z Kasprem Bekieszem przybył do Polski, gdzie Stefan Batory przyjął go na służbę jako pokojowego. Następnie służył Zygmuntowi III, który po objęciu tronu „pilnie się o nim pytał i o to się usilnie starał, aby go przy boku w pokoju swoim mógł zatrzymać”.

W kazaniu można przeczytać, że Nonhart brał udział w wyprawach wojennych Stefana Batorego oraz Zygmunta III. Temu drugiemu miał towarzyszyć w bitwie pod Byczyną, w której został ranny, a także w wyprawie do Szwecji. Schönflissius zwrócił uwagę na liczne przymioty zmarłego, określając go jako „patrona i obrońcę kościoła naszego ubogiego potężnego, sług Bożych miłośnika wielkiego, tej żalostnej córki pana ojca miłego, tych smutnych wnucząt dziada ukochanego, Waszmościów wszystkich przyjaciela i sąsiada życzliwego, ubogich poddanych pana łaskawego, ubogich żebraków jałmużnika hojnego”. Zmarły wspomagał szpitale (luteranski i katolicki), kupił na potrzeby ubogich dom w Wilnie, nadzorował budowę kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, a także sfinansował wydanie dedykowanej królownie Annie Wazównie, luterance, *Postilli chrześcijańskiej* autorstwa wileńskiego pastora ewangelicko-augsburskiego Samuela Dambrowskiego (1577–1625)¹⁶⁶. Przy tym, mimo prób odwiedzenia go od luteranizmu, Nonhart trwał przy swojej wierze.

Kaznodzieja podkreślał, że zmarły miał licznych wrogów, którzy podnosili zarzuty dotyczące jego plebejskiego pochodzenia. Horodniczy odpierał je jednak, okazując przywileje cesarskie poświadczające, że jego ojciec był polskim szlachcicem, który przebywał w Niemczech w celu nauki języka.

¹⁶⁶ S. Dambrowski, *Postilla chrześcijańska, to jest kazania abo wykłady porządne Świętych Ewangeliej na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, a przy nich kazania pogrzebne i inne*, Toruń 1620–1621.

Zdaniem Schönflissiusa przyczyną zgonu Nonharta był nie tylko podeszły wiek (żył ponad 80 lat – musiał się więc urodzić ok. 1550 roku), lecz także smutek po śmierci Zygmunta III; w testamencie horodniczego mowa natomiast o starości i „obłożnej chorobie”¹⁶⁷.

Biografia przedstawiona przez kaznodzieję jest bardzo barwna, dlatego Aivas Ragauskas zaznaczał, że należy do niej podchodzić ostrożnie, a David Frick ocenił ją jako dziwaczną („odd”) ¹⁶⁸. Inne źródła nie pozwalają niestety zweryfikować wszystkich podanych informacji, jednak można stwierdzić, że zaprezentowana wizja w dużym zakresie mijala się z rzeczywistością.

W literaturze przedmiotu pojawiają się informacje, że Nonhart pochodził z Dorpatu, z niemieckiej rodziny mieszczańskiej (tak podaje Maria Kałamajska-Saeed)¹⁶⁹. Euzebiusz Łopaciński utrzymywał z kolei, że horodniczy wywodził się z Niderlandów, a oryginalne brzmienie jego nazwiska rekonstruował jako „Nounhaard”¹⁷⁰. Taką wersję pochodzenia urzędnika przyjął również Tomasz Kempa¹⁷¹.

Inne światło rzuca jednak na tę kwestię przywilej nobilitacyjny. Zygmunt III nadał Nonhartowi szlachectwo na sejmie warszawskim 16 kwietnia 1590 roku. Zaszczyt ten argumentowano jego zasługami wojennymi – pod Pskowem, Połockiem i Wielkimi Łukami. Przyjął on herb własny (Nonnart) pochodzący z nobilitacji jego brata Stanisława, nadanej przez Maksymiliana II we Wrocławiu w 1563 roku¹⁷².

Źródło to pozwala zweryfikować część informacji podanych przez Schönflissiusa. Zwraca uwagę to, że wspomniany przez pastora Stanisław nie był ojcem, lecz bratem Piotra. Dokument nic nie mówi o rodzicach, jednak wyklucza szlachectwo z urodzenia. Istot-

¹⁶⁷ *Wilnianie*, s. 225.

¹⁶⁸ D. Frick, *Kith*, s. 194; A. Ragauskas, *Vilniaus miestiečiai XVII amžiaus progineje literatūroje*, „Lituianistica” 1 (1996), s. 10.

¹⁶⁹ M. Kałamajska-Saeed, *Antokolski dwór Piotra Nonharta*, w: *Atrasti Vilnių. Skiriama Vladui Drėmai*, red. G. Jankevičiūtė, Vilnius 2010, s. 104.

¹⁷⁰ E. Łopaciński, *Horodnictwo*, s. 85; idem, *Nieznane dane*, s. 59–60.

¹⁷¹ T. Kempa, *Luteranie w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Kościół luterski na ziemiach polskich (XVI–XX w.). W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. J. Kłaczek, Toruń 2012, s. 117.

¹⁷² *Album armorum*, s. 227. Szlachectwo Nonharta zostało potwierdzone przez Zygmunta III 21 lutego 1609 roku, tym razem jako indygenat.

ną informacją jest również to, że Nonhart pochodził z Krakowa. Wiadomo, że w Krakowie i Wilnie działał złotnik Mikołaj Nonarth z Norymbergi (zm. 1563), który realizował zamówienia Zygmunta Augusta¹⁷³. Wszystko wskazuje, że to właśnie on był ojcem Piotra i Stanisława Nonhartów, zwłaszcza że ich siostra Krystyna podpisała się pod nadaniem dla Kościoła ewangelicko-reformowanego jako Krystyna Mikołajówna Nonhartówna¹⁷⁴.

Materiał źródłowy poświadcza natomiast przekazaną przez Schönflissiusa informację, że Nonhart był dworzaninem Zygmunta III; potwierdzenie znajduje również jego udział w budowie kaplicy św. Kazimierza od 1623 do co najmniej 1631 roku¹⁷⁵. Związki z pierwszym Wazą na tronie polsko-litewskim zaowocowały licznymi, zapewne dochodowymi nadaniami – Nonhart otrzymał starostwa niegrodowe: rakanciskie i ławaryskie (1604) oraz orańskie (1611)¹⁷⁶.

Przed 23 marca 1602 roku był starostą helmeckim (koło Felina – obecnego Viljandi w Estonii)¹⁷⁷. Najpewniej do tych dóbr odnosił się Zygmunt III w liście do Jana Karola Chodkiewicza z 1606 roku, w którym polecał hetmanowi, by ten przywrócił Nonhartowi posia-

¹⁷³ M. A. Janicki, *Imagines biblijne, alegoryczne, historyczne i heraldyczne zamawiane dla Zygmunta Augusta w świetle kilku zapisów rachunkowych z lat 1547–1548 (przyczynek do genezy królewskiej kolekcji arrasów)*, w: *Amicissima. Studia Magdalenae Piwocka oblata*, Cracoviae 2010, s. 150; B. R. Vitkauskienė, *Amatininkai, architektai ir dailininkai LDK valdovų dvare*, „Lietuvos pilys” 2 (2006), s. 58, 65; eadem, *Złotnictwo*, s. 166–167.

¹⁷⁴ LNMMB, F101-50.

¹⁷⁵ P. J. Jamski, *Kaplica św. Kazimierza w Wilnie i jej twórcy*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 51 (2008), s. 92, 105–109 (tu też opublikowane rozliczenie Nonharta z wydatków na budowę); idem, *Marmuro ir statybinio akmens užpirkimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje valdant Žygimantui Vazai*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis” 7 (2004), s. 220–222; VŽP 2002–2004, s. 140–144 (tłumaczenie rozliczenia na język litewski).

¹⁷⁶ LVIA, LM, 85, k. 277v; 86, k. 476v–477r; 88, k. 147r–v, 318v; E. Łopaciński, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)* („Materiały do Dziejów Sztuki i Kultury” 5), Warszawa 1946, s. 12–13; VŽP 2002–2004, s. 189. Za wskazówki źródłowe dotyczące przywilejów dla Nonharta jestem wdzięczny Doktorowi Karolowi Żojdziowi.

¹⁷⁷ LVIA, LM, 88, k. 34v–35r.

dłości w Inflantach odziedziczone po bracie Stanisławie, otrzymane jeszcze od Stefana Batorego¹⁷⁸. Przed 30 czerwca 1604 roku przyszedł horodniczy był też leśniczym mereckim, otrzymał również leśnictwo orańskie (1609), a w 1615 roku występuje jako leśniczy przełajski¹⁷⁹.

W 1602 roku władca nadał dożywotnio Nonhartowi położony w Wilnie nad Wilejką ogród, opuszczony młyn i tartak. Jednocześnie polecił budowniczemu, by ze środków skarbu wyremontował oba zakłady; przyszłe dochody z ogrodu i młyna miały iść do kieszeni urzędnika. W zamian za to musiał on w razie zapotrzebowania zamku na tarcice dostarczać je bezpłatnie. Zygmunt III nadał mu wówczas również wyłączne prawo łowienia ryb w Wilejce (w jej końcowym odcinku)¹⁸⁰. W roku następnym natomiast władca powierzył Nonhartowi zarząd nad murowanym młynem po zmarłym młynarzu Baltazarze Zubczyku. Zadaniem budowniczego wileńskiego było uporządkowanie własnym kosztem młyna i kanału doprowadzającego do niego wodę. W zamian za to został zwolniony z obowiązku odprowadzania podatków aż do momentu odzyskania poniesionych przez siebie nakładów. Później miał odprowadzać do skarbu królewskiego 300 zł rocznie (w 1624 roku ustalono, że z tej kwoty będzie opłacał kaznodziejów katedralnych i rzemieślników zamkowych)¹⁸¹. Dostał też zezwolenie na stawianie wedle własnego uznania nowych młynów nad Wilejką, ponownie otrzymał też wyłączne prawo połowu ryb w tej rzece, na odcinku od murowanego młyna do ujścia¹⁸². Przywileje na młyny Zygmunt III powtórzył w 1613 roku, zezwalając Nonhartowi dodatkowo na zakładanie stawów¹⁸³. W 1627 roku król nadał mu również derewnictwo wileńskie¹⁸⁴.

W 1594 roku Nonhart nabył majątek Gojcieniszki, a pięć lat później otrzymał przywilej na założenie karczmy w należącej do niego Kamionce. W latach 1611–1612 pobudował w Gojcieniszkach

¹⁷⁸ LVIA, LM, 80, k. 721r–v.

¹⁷⁹ AGAD, AR, dz. X, nr 108, k. 8r–10r; LVIA, LM, 85, k. 277v; 88, k. 148r–v.

¹⁸⁰ VŽP 2002–2004, s. 239.

¹⁸¹ Ibidem, s. 201–202.

¹⁸² LVIA, LM, 88, k. 25r–v.

¹⁸³ LVIA, LM, 91, k. 88v.

¹⁸⁴ LVIA, LM, 102, k. 37v.

murowany dwór obronny istniejący do dziś¹⁸⁵. Ponadto po siostrze, sędzinie ziemskiej żmudzkiej Krystynie Sebastianowej Kęszortowej, odziedziczył Mackiszki w powiecie lidzkim, a od marszałka upickiego Krzysztofa Białożora kupił majątek Łan w powiecie wilkomierskim. Miał również dom w Wilnie przy ulicy Zamkowej (Pilies gatvė) na skrzyżowaniu ze Skopówką (Skapo gatvė), od 1597 roku zwolniony od obowiązku stacji, a także kamienicę przy ulicy Rudnickiej.

W 1619 roku Nonhart kupił od podkomorzego wileńskiego Jana Alfonsa Lackiego dwór na Antokolu, na miejscu późniejszego pałacu Sapiehów, i bardzo możliwe, że wcześniejszą rezydencję drewnianą zastąpił obiektem murowanym. W latach 1628–1629 toczył spór z kapitułą wileńską i parafią św. św. Piotra i Pawła o położone na tym przedmieściu grunty¹⁸⁶.

Nonhart był mocno zaangażowany w życie wspólnoty luterańskiej. Poza wspomnianym powyżej sfinansowaniem wydania postylli świadczy o tym chociażby sytuacja z 1610 roku, gdy proboszcz parafii św. Jana pozwał kilku ewangelików, zarzucając im uchylanie się od obowiązku uiszczania opłat z posiadanych przez nich dóbr przeznaczonych na utrzymanie świątyń katolickich. Budowniczy stanął w ich obronie, a interwencja u króla zakończyła się sukcesem¹⁸⁷. Ponadto w swoim testamencie z 14 lutego 1633 roku ufundował w Gojcieniskach murowany zbór, który miał zastąpić najpewniej drewnianą kaplicę – na prace budowlane oraz utrzymanie kaznodziei przeznaczył 7000 zł. Zapisał też pewne sumy zborowi wileńskiemu, należącej do niego szkole i jej uczniom, szpitalowi oraz tamtejszym kaznodziejom (łącznie 1770 zł)¹⁸⁸.

¹⁸⁵ AGAD, AR, dz. I, nr 8063; dz. X, nr 113, k. 1r–57r; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 4: *Województwo wileńskie*, wyd. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 103–106.

¹⁸⁶ *Vilniaus namai*, t. 4, s. 34; t. 9, s. 108, 114, 151–152; M. Kałamajska-Saeed, *Antokolski dwór*, s. 102, 104; M. Paknys, *Vilniaus miestas*, s. 59, 96, 129, 237.

¹⁸⁷ T. Kempa, *Konflikty*, s. 303, 694; idem, *Luteranie*, s. 136.

¹⁸⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 116, k. 4r; *Wilnianie*, s. 226–227; M. Kałamajska-Saeed, *Epitafium dla kaplicy w Gojcieniskach*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 47 (2003), s. 143–158.

W 1620 roku Nonhart był wspominany jako patron zboru kalwińskiego w Dziewałtowie¹⁸⁹, co jednak należy tłumaczyć nie jego przynależnością do wyznania ewangelicko-reformowanego, a tym, że otrzymał tę miejscowość wraz z innymi posiadłościami (np. pobliskimi Miłoszunami) od drugiej żony, kalwinistki Racheli Szemiotówny¹⁹⁰. Piotr Nonhart zmarł 18 lutego 1633 roku i został pochowany w Gojcieniskach.

Konstanty Eustachy Zaleski

Po śmierci Piotra Nonharta horodnictwo zostało 1 marca 1633 roku nadane podsędkowi wileńskiemu (od 1625 roku) i sekretarzowi królewskiemu Konstantemu Eustachemu Zaleskiemu¹⁹¹. O urzędniku tym nie wiadomo wiele. Ród Zaleskich herbu Lubicz wywodzi się z województwa podlaskiego, choć jego część osiadła w Wielkim Księstwie Litewskim¹⁹².

Mamy informacje, że Konstanty Zaleski był w latach 1623–1625 podwojewodzim wileńskim oraz stolnikiem mściśławskim. Działał

¹⁸⁹ *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625* („Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae / Zbiór pomników reformacji Kościoła polskiego i litewskiego”, seria 4, z. 2), Wilno 1915, s. 57.

¹⁹⁰ AGAD, AR, dz. X, nr 108, k. 1r–v, 4r–6r; T. Kempa, *Luteranie*, s. 117. Pierwszą jego żoną była mieszcza wileńska Zuzanna Mrzygłódówna Mirucka (miał z nią trzy córki: Zuzannę, która wyszła za Jerzego Chreptowicza, Halszkę, żonę Aleksandra Chreptowicza, oraz nieznanego imienia małżonkę Aleksandra Naruszewicza). W literaturze przedmiotu można znaleźć liczne, często błędne i wykluczające się informacje na temat jego małżeństw i potomstwa. Dalsze informacje na ten temat: AGAD, AR, dz. X, nr 108, k. 1r–v; nr 110, k. 1r–5r; nr 119; *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, oprac. P. Guzowski, M. Liedke, Warszawa 2011, s. 61; 66, przypis 18; D. Frick, „*Libellus chamorum*”. *Protestancka elita mieszczańska a szlachta w Wilnie w XVII wieku*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 243, przypis 20; M. Kałamajska-Saeed, *Antokolski dwór*, s. 104–105; A. Ragauskas, *Vilniaus miestiečiai*, s. 10; G. Ryzewski, *Adam Chreptowicz. Podkomorzy nowogródzki (1557–1628)*, w: *Małe miasta*, s. 36, 42.

¹⁹¹ LVIA, LM, 106, k. 127r–128r; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 104, 152, 160–161; t. 9, s. 174.

¹⁹² K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 10, oprac. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1845, s. 42.

także w Trybunale Litewskim. W 1613 roku, gdy został deputatem z województwa mścińskiego, pełnił nawet funkcję marszałka Trybunału. Następnie w 1618 i 1622 roku reprezentował w tym organie powiat oszmiański, a w 1626 i 1632 roku – wileński¹⁹³.

W 1624 roku Zaleski kupił od wojewody połockiego Janusza Kiszki część dóbr ciechanowieckich, którą sprzedał trzy lata później Janowi Stanisławowi Sapieże, marszałkowi wielkiemu litewskiemu¹⁹⁴; Sapieha nabył od niego wówczas również Obryte w ziemi nurskiej¹⁹⁵. Przyszły horodniczy w 1624 roku posłował na sejm nadzwyczajny w Warszawie. Na sejmie zwyczajnym warszawskim w 1629 roku wybrano go z kolei do Trybunału Skarbowego Litewskiego jako reprezentanta województwa połockiego; na sejmie koronacyjnym 1633 roku ponownie został członkiem owego gremium, tym razem jednak jako reprezentant województwa smoleńskiego¹⁹⁶.

Zaleski występuje w źródłach do 3 lutego 1634 roku – podpisał się wówczas pod listem do Krzysztofa II Radziwiłła, w którym zwracano się do hetmana polnego litewskiego i wojewody wileńskiego o pomoc w rozwiązaniu problemu kup swawolnych pustoszących dobra królewskie, duchowne i szlacheckie¹⁹⁷. Niedługo później horodniczy zmarł.

Paweł Podchocimski

Po śmierci Zaleskiego horodniczym został 22 kwietnia 1634 roku Paweł Kleofas Podchocimski¹⁹⁸ pochodzący z Działdowa (wów-

¹⁹³ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007, s. 148, 150, 163, 174, 186, 205.

¹⁹⁴ N. D. Tomaszewski, *Historia Ciechanowca do 1989 roku*, Ciechanowiec 2012, s. 81; idem, „Opisanie Historyczne oraz topograficzno-statystyczne Miasta Nowego Ciechanowca” z 1820 roku – nieznaną dokument dotyczący historii Ciechanowca, „Studia Łomżyńskie” 19 (2008), s. 257.

¹⁹⁵ LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 90.

¹⁹⁶ *Volumina legum*, t. 3, s. 296, 377; J. Seredyka, *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989, s. 90.

¹⁹⁷ AGAD, AR, dz. II, nr 1130.

¹⁹⁸ LVIA, LM, 110, k. 366r–367r; W. Kaczorowski, *Paweł Kleofas Podchocimski, horodniczy i budowniczy wileński, lekarzem Władysława IV Wazy*, w: *Wilno i Kresy*

czas w Prusach Książęcych), syn mieszczanina. Pierwotnie występował on w źródłach jako Paweł Cleopha, Cleophas lub Kleofasowicz, a nazwisko Podchocimski uzyskał wraz z nobilitacją, o której będzie mowa dalej. Był on dobrze wykształcony. Został immatrykulowany na uniwersytecie w Królewcu 23 czerwca 1603 roku, a od lutego 1608 roku uczył się w gimnazjum w Gdańsku. Następnie studiował w Marburgu (1615) i w Bazylei (od października 1616 roku). Na drugiej spośród tych uczelni uzyskał w 1617 roku tytuł doktora medycyny.

W bliżej nieznanych okolicznościach, ok. 1618 roku, Paweł Cleopha znalazł się na służbie u królewicza Władysława Wazy. Uczestniczył w jego wyprawach przeciwko Moskwie, a w 1621 roku – przeciw Turcji. Wówczas to, gdy Władysław we wrześniu 1621 roku ciężko zachorował w obozie pod Chocimiem, właśnie staraniom przyszłego horodniczego przypisano jego powrót do zdrowia. W 1626 roku towarzyszył on też królewiczowi w wyprawie przeciwko Szwedom w Prusach. W uznaniu dla jego zasług Władysław – wówczas już król – nobilitował go na sejmie koronacyjnym w Krakowie 7 marca 1633 roku, argumentując to udziałem lekarza w kampaniach wojennych. Mając w pamięci wydarzenia spod Chocimia, nadał mu nazwisko Podchocimski oraz herb nawiązujący do herbu królewskiego – w czerwonym polu prawą połowę Orła Białego z połową Snopka Wazów¹⁹⁹. Jako szlachcic przyszły horodniczy zaczął posługiwać się formą nazwiska „z Brylewa Podchocimski”. Wkrótce po nobilitacji został budowniczym wileńskim i sekretarzem królewskim, otrzymał również majątek Szczuczca w województwie smoleńskim²⁰⁰. W 1633 roku nadano mu także indygenat pruski, a 10 lat później dostał nominację na derewnictwo wileńskie.

Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r., t. 1: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1996, s. 41–57; H. Lulewicz, *Podchocimski*, s. 72–73; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 84, 100, 104.

¹⁹⁹ *Album armorum*, s. 289.

²⁰⁰ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, oprac. S. Dumin, A. Rachuba, Warszawa 2009, s. 21, 72.

Jeszcze w latach 30. na stanowisku głównego lekarza nadwornego zastąpił go Maciej Vorbek-Lettow, choć Podchocimski w dalszym ciągu uczestniczył w opiece nad schorowanym królem, cierpiącym na dnę moczanową, kamicę pęcherza moczowego i syfilis. W 1646 roku wdał się z lekarzem królewskim Jerzym Mellerem w konflikt, którego tło stanowiła rywalizacja o względy władcy. Meller zorganizował napad studentów na dom Podchocimskiego w Wilnie, podczas którego doszło do ograbienia znajdujących się tam składów kupieckich. Horodniczy w akcji samoobrony zastrzelił jednego z napastników, za co wytoczono mu proces przed Trybunałem Litewskim. Przekupieni przez Mellera deputaci skazali Podchocimskiego na śmierć i infamię, jednak dzięki wstawiennictwu kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta Stanisława Radziwiłła król skasował dekret Trybunału. Podchocimski ponownie zajmował się władcą w 1648 roku w Mereczu, gdy ten znajdował się już w stanie agonalnym i zmarł 20 maja. W tym samym roku horodniczy uczestniczył w sejmie elekcyjnym, na którym popierał kandydaturę Jana Kazimierza.

Przyszły horodniczy był związany z Wilnem od lat 20. XVII wieku. W 1631 roku kupił w tym mieście kamienicę tzw. Szumlańską przy najważniejszej ulicy miasta – Zamkowej, a dwa lata później nieruchomość ta została zwolniona od obowiązku udzielania stacji (przywilej powtórzono w 1650 roku)²⁰¹.

Podchocimski wyznawał kalwinizm i odgrywał istotną rolę w życiu swojej wspólnoty religijnej. Utrzymywał żywe stosunki z innymi wileńskimi ewangelikami reformowanymi, o czym świadczy chociażby to, że był ojcem chrzestnym Korneliusza, syna kupca Korneliusza Winholda i Katarzyny Gibłówny²⁰², a poeta i sędzia grodzki Daniel Naborowski wyznaczył go na egzekutora swojego testamentu²⁰³.

W 1629 roku został wydelegowany przez synod prowincjonalny do zarządzania dobrami zboru wileńskiego, cztery lata później

²⁰¹ M. Paknys, *Vilniaus miestas*, s. 56, 98, 217; K. Römer, *Co nam mówią stare wileńskie kamienice?*, „Ateneum Wileńskie” 7 (1930), 1–2, s. 242–245.

²⁰² D. Frick, *Kith*, s. 421; A. Ragauskas, *XVII a. pirmosios pusės*, s. 50.

²⁰³ M. Paknys, *Vilniaus miestas*, s. 182.

wybrano go natomiast na jednego z seniorów²⁰⁴. Po tumulcie z 1639 roku i wyroku sądu królewskiego zezwalającym na odbudowę świątyni poza murami Wilna został w 1641 roku wyznaczony do zbierania od wierzycieli sum potrzebnych wspólnie na budowę. W 1645 roku uczestniczył w synodzie prowincjonalnym, podczas którego podpisał instrukcję dla delegatów na *colloquium charitativum* w Toruniu. Utrzymywał też dobre stosunki z luteranami, np. w 1638 roku został ojcem chrzestnym syna Macieja Vorbeka-Lettowa i Elżbiety Isfelt, Macieja²⁰⁵, a w 1643 roku – opiekunem wdowy po kupcu Janie Sztrunku, Halszki²⁰⁶. Był zresztą od 1644 roku żonaty z Krystyną Konstancją, córką rajcy wileńskiego, luteranina Tomasza Gibla i Anny Engelbrechtówny²⁰⁷. Podchocimski zmarł 6 kwietnia 1657 roku w swoich dobrach w Liskowie w powiecie grodzieńskim.

Andrzej Franciszek Kotowicz

Po śmierci Podchocimskiego horodniczym, budowniczym i derewniczym wileńskim został 30 kwietnia 1657 roku Andrzej Franciszek Kotowicz pochodzący z powiatu grodzieńskiego²⁰⁸. W młodości

²⁰⁴ *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, s. 53, 108.

²⁰⁵ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, oprac. E. Galos, F. Mincer, Wrocław 2006, s. 105.

²⁰⁶ *Wilnianie*, s. 60.

²⁰⁷ Była ona jego drugą żoną, miał z nią czworo dzieci: Katarzynę, Annę (żonę chorążego wendeńskiego Andrzeja Scypiona), Zofię i Albrychta, dominikani-
na. Z pierwszą żoną, nieznaną z imienia i nazwiska, miał córkę Elżbietę, żonę podkomorzego oszmiańskiego Stanisława Albrychta Zenowicza, i syna Pawła, zapewne zmarłego w dzieciństwie. Dalsze informacje na temat rodziny Podchocimskiego: S. Augustowicz, *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1 (2011), s. 172; D. Frick, *Kith*, s. 124, 141, 421; A. Ragauskas, *XVII a. pirmosios pusės*, s. 50.

²⁰⁸ S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000, passim (zwłaszcza t. 1, s. 523–526); *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 84, 100, 104, 112, 206; t. 2, s. 269, 338; *Urzednicy centralni*, s. 64, 130; T. Wasilewski, *Kotowicz Andrzej*, s. 480; L. A. Wierzbicki, *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmu polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014, s. 50.

w nieznanych okolicznościach znalazł się on na służbie u królewicza Jana Kazimierza, któremu towarzyszył w podróży do Hiszpanii, i został wraz z nim uwięziony w 1638 roku na rozkaz kardynała Armanda de Richelieu²⁰⁹. W 1648 roku poparł elekcję Jana Kazimierza, w następnym zaś został marszałkiem grodzieńskim, a w 1652 roku – tamtejszym starostą (urząd sprawował do 1676 roku). Również w 1652 roku po raz pierwszy posłował – jako reprezentant powiatu grodzieńskiego – na sejm zwyczajny i nadzwyczajny w Warszawie. W 1657 roku został kuchmistrem wielkim litewskim, a rok później pisarzem wielkim litewskim. Zajął się wówczas problematyką relacji Rzeczypospolitej z Moskwą, np. w 1660 i 1665 roku prowadził rokowania z przedstawicielami Aleksego I Michajłowicza, a w 1662 roku wydelegowano go do deputacji sejmowej nadzorującej działalność komisji powołanej w celu negocjacji.

Posłował też na następne sejmy warszawskie: w 1658, 1659, 1661, 1662, 1664/1665 i dwa sejmy 1666 roku. Na sejmie zwyczajnym 1667 roku (7 marca–19 maja), jako kandydat dworu, został wybrany na marszałka izby poselskiej. Kotowicz wykazał na tym stanowisku dużą sprawność, cieszył się zaufaniem posłów, potrafił również porozumieć się z opozycją (co wyraźnie podkreślali Stefania Ochmann–Staniszewska i Zdzisław Staniszewski). Dzięki temu sejm ów jako pierwszy od 1662 roku nie rozszedł się bez uchwalenia konstytucji. Co więcej, aktów tych uchwalono aż 226. Podczas ich „uciekania” Kotowicz, wykorzystując swoją pozycję, zaufanie, którym go obdarzano, oraz nawał pracy deputatów, dopuścił się jednak wielu poważnych nadużyć. Dokonywał zmian w tekstach dokumentów, chociażby dodając nowe punkty. Zdarzało się też, że przedkładał deputatom do podpisu konstytucje, których nie czytano na konkluzji.

Sprawa owych nadużyć była przyczyną ostrego sporu na następnym sejmie (zwyczajnym) w Warszawie w 1668 roku. Kotowicza chciano odsunąć od przewodniczenia elekcji nowego marszałka i postawić przed sądem, zażądano również przedruku konstytucji. Ostatecznie jednak nie poniósł on żadnych konsekwencji, a szlach-

²⁰⁹ Więcej na ten temat: W. Tomkiewicz, *Więzień kardynała. Niewola francuska Jana Kazimierza*, Warszawa 1957.

ta grodzieńska wydelegowała go jeszcze na sejmy abdykacyjny i konwokacyjny 1668 oraz elekcyjny 1669 roku. Kotowicz dosłużył się krzesła senatorskiego, gdy w 1672 roku Michał Korybut Wiśniowiecki, którego elekcję horodniczy wcześniej poparł, nadał mu kasztelanę wileńską. Z tego tytułu również uczestniczył w sejmach²¹⁰. W 1676 roku został też członkiem Trybunału Skarbowego Litewskiego oraz komisarzem do spraw zamku grodzieńskiego i miasta Grodna. W latach 1670–1679 Kotowicz pełnił również funkcję administratora ekonomii kobryńskiej²¹¹.

Wcześniej, 31 marca 1666 roku, otrzymał od Jana Kazimierza przywilej na wójtostwo wileńskie, jednak brakuje danych wskazujących, że realnie pełnił przypisane do tego urzędu obowiązki. Nominacja została unieważniona 15 stycznia następnego roku, z uwagi na wydanie jej z naruszeniem prawa – zgodnie z przywilejem Zygmunta III z 1610 roku czterech kandydatów na wójta powinien był przedstawiać królowi magistrat, a władca wybierał jednego z nich; w przypadku Kotowicza owa procedura nie została zastosowana²¹².

Horodniczy był żonaty z Barbarą Cecylią (nieznanego nazwiska), z którą miał syna Jana Franciszka, od 1676 roku starostę grodzieńskiego, oraz córkę Ludwikę Teresę, warszawską wizytkę. Kotowiczowie byli katolikami, a w 1676 roku ufundowali klasztor karmelitów bosych w Grodnie. Horodniczy zmarł w 1682 roku, 20 lutego lub nieco wcześniej²¹³.

²¹⁰ L. A. Wierzbicki, *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669–1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 6 (2009), s. 76.

²¹¹ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1667–1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000, s. 66.

²¹² BCzart., rkps 2094, k. 177r–182r; P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów*, s. 167–168; M. Burbianka, *Sprawa obsady urzędu wójtowskiego w Wilnie do poł. XVII w.*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków Sluchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933* („Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 3), Wilno 1933, s. 25–26; I. Jaworski, *Studia nad ustrojem miast na prawie niemieckim w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Jagiellońskiej*, Wilno 1931, s. 18–19; A. Ragauskas, *Renkamos Vilniaus vaitijos genezė: XVI a. pabaiga ar XVII a. pradžia*, „Istorija” 57 (2003), s. 33, przypis 4; idem, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, s. 75–76.

²¹³ Majątek przepisał wcześniej, w 1677 roku, na żonę: LVIA, LM, 140, k. 68r–71r.

Michał Karol i Benedykt Paweł Haraburdowie

Po śmierci Kotowicza horodniczym został Michał Karol Haraburda²¹⁴ pochodzący z powiatu słonimskiego. Urodził się on ok. 1640 roku, a jego udział w życiu publicznym jest poświadczony od 1666 roku, gdy został deputatem do Trybunału Litewskiego. Do ciała tego wybrano go ponownie cztery lata później, jednak zasiadał w nim wówczas tylko przez jeden dzień, gdyż został usunięty jako infamis. Przyczyną było oskarżenie, które sformułował wobec marszałka Trybunału Mikołaja Ciechanowieckiego – zarzucił mu nielegalne członkostwo w tym organie lub sfalszowanie wyborów i niezłożenie przysięgi. Tak czy inaczej, za infamisa Haraburda musiał być uznawany jedynie chwilowo, zapewne zresztą taki jego status nie znalazł oparcia w oficjalnym orzeczeniu Trybunału. Do organu tego jeszcze zresztą wrócił – w 1678 roku. Za każdym razem reprezentował w nim powiat słonimski²¹⁵.

W 1671 roku został wojskim słonimskim, choć nie utrzymał się na urzędzie. Swoją dalszą karierę związał ze służbą wojskową – w 1675 roku był porucznikiem chorągwi petyhorskiej podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła, a trzy lata później został chorążym słonimskim. W 1684 roku, jako reprezentant armii litewskiej, posłował do króla w sprawie lokacji wojska na zimę, a następnie został członkiem wileńskiej komisji wojskowo-skarbowej, która działała w latach 1686–1690 (w 1687 roku pełnił funkcję jej pisarza)²¹⁶. Później kilkukrotnie sprawował mandat posła na sejmy: w 1688/1689, 1690, 1693, 1695, 1696 i 1697 roku. W 1691 roku został marszałkiem słonimskim. W grudniu 1698 roku na czele chorągwi słonimskiej, jako pułkownik, stanął w obozie stronnictwa antysapieżyńskiego pod Ławnem i Puzewiczami

²¹⁴ LVIA, SA, 4718, k. 1312r; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 104, 654; T. Wasilewski, *Haraburda Michał Karol h. Abdank (ok. 1640–1709)*, w: PSB, t. 9, s. 290–291. O Haraburdzie sprzed nominacji na horodnictwo można przeczytać we wspomnieniach jego przyjaciela oraz szwagra pierwszej żony: J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik*, s. 224, 226, 230–232, 248, 265, 291.

²¹⁵ *Deputaci*, s. 299, 310, 337.

²¹⁶ A. Filipczak-Kocur, *Litewskie komisje wojskowo-skarbowe w XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 109 (2002), 3, s. 109.

w powiecie grodzieńskim²¹⁷. Reprezentował wówczas również powiat słonimski w rokowaniach z Sapiehami. W 1699 roku ponownie został posłem – tym razem na sejm pacyfikacyjny w Warszawie²¹⁸. Dowodził chorągwią słonimską 18 listopada roku następnego w bitwie pod Olkienikami, która zakończyła się klęską Sapiehów. Zmarł w 1709 roku. Pochowano go w unickiej cerkwi bazylikańskiej w Żyrowiczach (pow. słonimski).

Horodniczy 11 maja 1690 roku uzyskał od Jana III zgodę na przekazanie urzędu synowi Benedyktowi Pawłowi²¹⁹, zapewne jednak nigdy nie dokonał formalnej cesji. Mimo to Benedykt Paweł Haraburda występuje w źródłach jako horodniczy od 27 czerwca 1697 do 12 sierpnia 1701 roku. Stawił się on w chorągwi dowodzonej przez ojca w obozie pod Ławnem i Puzewiczami. Wiadomo też, że zajął się sprawami badanej przeze mnie jurdyki – w charakterze horodniczego pojawia się w jej księgach 3 lipca 1698 roku oraz w lutym 1700 roku²²⁰. Jednocześnie – we wpisach z 1699 roku – figuruje jako horodniczy jego ojciec²²¹. Wskazywałoby to, że w okresie, w którym Benedykt Haraburda nosił ów tytuł, obowiązki te pełnił również Michał Karol. Tak czy inaczej, działalność młodszego Haraburdy przewała przedwczesna śmierć – najpewniej utonął pijany w Niemnie

²¹⁷ *Acta stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego na pospolite ruszenie vigore laudum wileńskiego 14 augusti 1698 postanowionego, między Ławnem a Puzewiczami w powiecie grodzieńskim zgromadzonych Anno Domini 1698 dnia 21 decembris*, Wilno 1699.

²¹⁸ D. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 79 (2014), 2, s. 42.

²¹⁹ LVIA, LM, 146, s. 41. Horodniczy żenił się dwukrotnie. Jak twierdził Tadeusz Wasilewski, jego pierwszą żoną była podstolanka pińska Godebska, a z drugą, Teresą Lipnicką, miał dwóch synów: łowczego nowogródzkiego Stanisława oraz Benedykta Pawła. Z pamiętnika Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego (J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik*, s. 297) wynika, że z Godebską Haraburda był żonaty co najmniej do 1682 roku – w tej sytuacji należy wątpić, że Benedykt był synem Michała z małżeństwa z Lipnicką, musiałyby mieć bowiem w momencie wydania tego aktu maksymalnie osiem lat.

²²⁰ LVIA, SA, 5361, k. 368v, 369v, 370v, 371v–372r.

²²¹ Zob. np. *ibidem*, k. 360r, 362v, 364v.

przed 13 września 1701 roku²²². Tego dnia Michał Karol ponownie występuje w księdze jurydyki jako horodniczy²²³. Otrzymał on zgodę na przekazanie urzędu łowczemu nowogródkiemu Andrzejowi Juraże (27 października 1702 roku), jednak ta cesja również nie doszła do skutku. Haraburda był horodniczym jeszcze co najmniej do 11 grudnia 1703 roku.

Portret zbiorowy

Zestawienie 4. Horodniczowie wileńscy w XVII wieku

Lp.	IMIĘ I NAZWISKO	LATA ŻYCIA	OKRES SPRAWOWANIA URZĘDU	POCHODZENIE	WYZNANIE
1.	Jan Włoszek	zm. po 21 marca 1619 roku	6 lipca 1592 roku–21 marca 1619 roku	szlacheckie (ziemia bielska, Wielkie Księstwo Litewskie)	rzymski katolik
2.	Piotr Nonhart	ok. 1550 roku–18 lutego 1633 roku	21 marca 1619 roku–18 lutego 1633 roku	mieszczańskie (Kraków, Korona)	lutera- nin
3.	Konstanty Eustachy Zaleski	zm. krótko po 3 lutego 1634 roku	1 marca 1633 roku–ok. 3 lutego 1634 roku	szlacheckie (Wielkie Księstwo Litewskie)	brak danych
4.	Paweł Kleofas Podchocimski	zm. 6 kwietnia 1657 roku	22 kwietnia 1634 roku–6 kwietnia 1657 roku	mieszczańskie (Działdowo, Prusy Książęce)	kalwi- nista
5.	Andrzej Franciszek Kotowicz	zm. 20 lutego 1682 roku (lub krótko przed)	30 kwietnia 1657 roku–20 lutego 1682 roku (lub krótko przed)	szlacheckie (powiat grodzieński, Wielkie Księstwo Litewskie)	rzymski katolik

²²² *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 104–105 (tutaj ustalona na podstawie korespondencji data śmierci: przed 16 września 1701 roku).

²²³ LVIA, SA, 5361, k. 367r.

Zestawienie 4. Horodniczowie wileńscy w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	IMIĘ I NAZWISKO	LATA ŻYCIA	OKRES SPRAWOWANIA URZĘDU	POCHODZENIE	WYZNANIE
6.	Michał Karol Haraburda	ok. 1640 roku–9 lutego 1709 roku (lub przed)	po 20 lutego 1682 roku–11 grudnia 1703 roku	szlacheckie (powiat słonimski, Wielkie Księstwo Litewskie)	unita
7.	Benedykt Paweł Haraburda	zm. przed 13 września 1701 roku	27 czerwca 1697 roku–12 sierpnia 1701 roku	szlacheckie (powiat słonimski, Wielkie Księstwo Litewskie)	brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł wskazanych w częściach *Jan Włoszek, Piotr Nonhart, Konstanty Eustachy Zaleski, Paweł Podchocimski, Andrzej Franciszek Kotowicz, Michał Karol i Benedykt Paweł Haraburdowie oraz Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 104–105.

Pośród siedemnastowiecznych horodniczych urzęd najdłużej sprawował Jan Włoszek (niemal 27 lat), a najkrócej – Konstanty Zaleski (niecały rok). Średni okres wyniósł 16,5 roku. Można jednak zauważyć, że z wyjątkiem Zaleskiego i Benedykta Haraburdy, którzy szybko zmarli, urząd ten piastowano długo: Nonhart przez niemal 14 lat, a wszyscy pozostali – ponad 20. Było to więc bardzo stabilne stanowisko, także w porównaniu z horodnictwem w XVI wieku, gdy tylko dwóch urzędników utrzymało się przez 20 lat, a średnia wynosiła ok. 9 lat.

Co najmniej czterech spośród siedemnastowiecznych horodniczych wileńskich zaczynało swoją karierę na dworze, a trzech służyło jako sekretarze królewscy. Badania Aivasa Ragauskasa dowodzą, że ten ostatni tytuł – przynajmniej w drugiej połowie XVII wieku – miał zazwyczaj charakter czysto honorowy i nie wiązał się z żadnymi obowiązkami w zakresie pracy w kancelarii²²⁴. Jak dokładnie wyglądało to w przypadku omawianych osób, nie wiemy.

²²⁴ A. Ragauskas, *Karališkieji sekretoriai Vilniaus miestiečių valdančiąjame elite XVII a. antrojoje pusėje*, „Mūsų praeitis” 6 (1999), s. 25–42.

Większość z badanych (wyjątkami byli Włoszek i młodszy Haraburda) przed nominacją na horodnictwo sprawowała już inne urzędy, choć niezbyt wysokie, np. starostwa niegrodowe, leśnictwa, budowniczość wileńskie. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku Kotowicza, który został horodniczym, będąc już starostą grodzieńskim. Urzędnik ten swoją karierę zawdzięczał w dużej mierze Janowi Kazimierzowi – nie bez znaczenia było tutaj zapewne to, że towarzyszył przysłemu królowi w niewoli we Francji. Ten właśnie horodniczy doszedł zresztą najwyżej w hierarchii urzędniczej i został nawet senatorem, choć dopiero za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Tylko raz przeniesiono horodnictwo z ojca na syna. Urząd był sprawowany co do zasady dożywotnio, z wyjątkiem przypadków Jana Włoszka i Michała Karola Haraburdy, którzy z niego zrezygnowali.

Z omawianym stanowiskiem można było łączyć inne urzędy, kariery większości badanych osób po otrzymaniu horodnictwa nie nabierały jednak rozpędu. Dalsze nominacje nie były liczne: Nonhart i Podchocimski otrzymali jeszcze derewnictwo, poza Kotowiczem jedynie Michałowi Haraburdzie przypadł natomiast istotniejszy urząd (marszałkostwo słonimskie).

Jeśli chodzi o przynależność religijną, w XVII wieku horodnictwo otrzymali wyznawcy rzymskiego katolicyzmu, luteranizmu, kalwinizmu i unityzmu, a w dwóch przypadkach konfesja jest nieznaną, choć być może młodszy Haraburda był – jak ojciec – unitą. Nie wydaje się, aby czynnik wyznaniowy odgrywał istotną rolę w przypadku omawianego urzędu. Luteranizm Nonharta np. nie przeszkodził mu w otrzymaniu nominacji na horodnictwo, a także w uzyskaniu licznych nadań za panowania uznawanego powszechnie za arcykatolickiego Zygmunta III – być może jakąś rolę odegrała w tym zakresie siostra króla, Anna. Tylko w przypadku Michała Haraburdy można natomiast zauważyć patronat magnacki – był on związany z Radziwiłłami.

Pięciu siedemnastowiecznych horodniczych pochodziło z Wielkiego Księstwa Litewskiego, a po jednym z Korony i Prus Książęcych. Ci dwaj „obcokrajowcy” byli zresztą nobilitowanymi mieszczanami, reszta wywodziła się z drobnej lub średniej szlachty, nie

znajdowali się natomiast wśród nich przedstawiciele możnych rodów. Z drugiej strony nie można ich uznać za ludzi biednych. Wszyscy posiadali majątki ziemskie, z wyjątkiem chyba Benedykta Haraburdy, co jednak można wytłumaczyć tym, że zmarł on młodo, przed swoim ojcem. Czterech (Włoszek, Nonhart, Podchocimski i Kotowicz) posiadało również nieruchomości w Wilnie. Siedemnastowieczni horodniczowie byli szlachcicami osiadłymi w Wielkim Księstwie Litewskim, co zresztą realizowało w praktyce postulaty szlachty połockiej i upickiej wyrażone w instrukcjach dla posłów na sejm 1640 roku. W obu dokumentach domagano się także, aby horodniczy nie był cudzoziemcem, co – jak przypuszcza Henryk Wisner – mogło wynikać z tego, że dopiero wtedy dotarła do rzeszy szlacheckich informacja o pochodzeniu sprawującego wówczas urząd Pawła Podchocimskiego²²⁵.

Nie wydaje się, aby przy nominacji na horodnictwo władcy kierowali się szczególnymi kompetencjami kandydatów w zakresie nadzoru nad zamkiem. Żaden z nich nie pełnił wcześniej tego rodzaju funkcji, jedynie Nonhart miał pewne doświadczenie w zakresie architektury. Podstawowym czynnikiem były natomiast różnego rodzaju zasługi tych osób – czy to osobiste na rzecz władców, czy wojskowe lub polityczne.

²²⁵ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008, s. 36–37.

ROZDZIAŁ 2

Jurydyka

Jurydyki wileńskie

W satyrycznym „dyskursie” jezuita Wojciech Cieciszewski (1604/1607–1675) pisał, że w Wilnie istnieje pięć jurydyk, choć nie podał ich listy. Dodawał do tej liczby szóstą – dysydencką. Argumentował to tym, że luteranie uznają zwierzchność sądu w Królewcu, a kalwiński – w Genewie¹. Była to oczywista nieprawda. Nie można więc owego utworu traktować jako oddającego realny podział Wilna na jurydyki, jednak dowodzi on ważnej kwestii, potwierdzającej zawarte w części wstępnej rozważania dotyczące definicji – w rozumieniu zakonnika, a można przypuszczać, że także jemu współczesnych, podstawową sprawą przy ich wyodrębnianiu była jurysdykcja sądowa.

Szczegółowe informacje na temat jurydyk wileńskich, umożliwiające badanie ich demografii i topografii, zawiera późne źródło – księga zatytułowana *Jurydyki prywatne obywatelskie w mieście stołecznym Wilnie po zapadłej roku 1790 konstytucyi inwentarzami opisane*², powstała w ramach realizacji konstytucji z 22 kwietnia 1790 roku nakazującej przeprowadzenie lustracji dymów w całym państwie³. W rękopisie tym znajdują się inwentarze 15 ówczesnych jurydyk wileńskich:

- 1) biskupstwa (za Bramą Rudnicką, Spaską i Tatarską oraz koło kościoła Franciszkanów, św. Mikołaja i Wszystkich Świętych),
- 2) kapituły (okolice katedry, kościoła św. Marii Magdaleny i młynów królewskich, Szerejkiszki, ul. Bernardyńska, Skopowa, Świętojańska, Szklana)⁴,

¹ BN, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 855, s. 309–310.

² LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318.

³ *Volumina legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 171–172.

⁴ Kapituła wileńska dysponowała również jurydyką w Witebsku – 3. Ю. Копытский, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI–первой половине XVII в.*, Минск 1975, s. 46.

- 3) altarii Monwidowskiej⁵ (okolice młynów królewskich i biskupich oraz kościoła Bernardynów),
- 4) altarii Jasięńskiej⁶ (na Zarzeczcu),
- 5) szpitala św. Marii Magdaleny (przy Mokrej Bramie i za Bramą Tatarską),
- 6) księży misjonarzy (nad Wilią i za Bramą Spaską),
- 7) trynitarzy (na Antokolu),
- 8) pijarów (za Bramą Trocką i Rudnicką, na Śnipiszkach i Łukiszkach),
- 9) kanoników regularnych (na Antokolu),
- 10) bernardynek (najpewniej w okolicy klasztoru),
- 11) monasteru Świętego Ducha (na Zarzeczcu i przy ul. Subocz),
- 12) Radziwiłłowskiej (przy ul. Świętojskiej, za Bramą Tatarską i Wileńską, w okolicy Zielonego Mostu, na Śnipiszkach i Sołtaniszkach),
- 13) Sapieżyńskiej (na Antokolu),
- 14) Antokola Artyleryjskiego (obejmowała także Wierszupę)⁷,
- 15) horodnictwa.

⁵ Altaria Monwidowska w katedrze została ufundowana przez pierwszego wojewodę wileńskiego Wojciecha Moniwida w 1422 roku – J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1840, s. 219–220. Na temat jurydyki: ibidem, s. 67–68, 221; t. 3, Wilno 1841, s. 199–200.

⁶ Katedralną altarię Jasięńską (Jasińską) ufundował w 1547 roku prałat wileński Józef Jasięński, który nadał jej m.in. 12 domków i karczmę na Antokolu – J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 2, Wilno 1916, s. 88–89.

⁷ Utworzona z nieruchomości nadanych artylerii litewskiej przez wojewodę wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Paca w 1670 roku – J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 315; zob. także: T. Ciesielski, *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735. Wybrane aspekty*, „Klio” 2 (2013), s. 85. Inwentarz jurydyki z 1773 roku: LVIA, SA, 3872, k. 47r–51r.

Tabela 1. Jurydyki wileńskie w 1790 roku

LP.	JURYDYKA	LICZBA DYMÓW	LICZBA MIESZKAŃCÓW
1.	Radziwiłłowska	244	1806
2.	biskupstwa wileńskiego	106	784
3.	Sapieżyńska	82	607
4.	horodnictwa wileńskiego	64 (w tym jeden spalony)	466
5.	Antokol Artyleryjski	59	437
6.	monasteru Świętego Ducha	36	266
7.	kapituły wileńskiej*	34	252
8.	szpitala św. Marii Magdaleny*	18	133
9.	księży misjonarzy	18 (w tym jeden pusty)	126
10.	altarii Monwidowskiej*	14	104
11.	altarii Jasiońskiej*	13	96
12.	kanoników regularnych	12	89
13.	pijarów	6	44
14.	trynitarzy	6	44
15.	bernardynek	5	37
	razem	717 (715 zamieszkanych)	5291

Symbolem * oznaczono jurydyki podporządkowane kapitule wileńskiej.

Przelicznik 1 dym = 7,4 osoby zaczerpnięto z: J. Ochmański, *Zaludnienie Litwy w roku 1790*, w: idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 219.

Opracowanie własne na podstawie: LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318.

Lista ta ujawnia interesującą cechę wileńskich jurydyk, którą wykazywała również jurydyka horodnictwa – większość z nich nie stanowiła zwartych terytoriów, a w niektórych przypadkach składające się na nie grunty były położone stosunkowo daleko od siebie. Odwołując się do podziału z części wstępnej, można podać, że lustratorzy uwzględnili 10 jurydyk duchownych rzymskokatolickich (numery 1–10), jedną duchowną prawosławną (11), dwie szlachec-

kie, a właściwie magnackie (12 i 13), jedną królewską (15) oraz jedną wojskową (14) – typ nieznanymi dotychczas historiografii. Jurydyki obu altarii były podporządkowane kapitule, podlegał jej również szpital św. Marii Magdaleny.

Zestawione w 1790 roku jurydyki obejmują łącznie 715 zamieszkałych dymów, co daje 5291 mieszkańców (tabela 1). Jak ustalił Liudas Glemža, w latach 80. XVIII wieku liczba ludności Wilna wynosiła nieco ponad 23 tysiące, w tym niemal 7300 Żydów⁸. Jurydyki rozpatrywane łącznie miały więc spory udział w ogólnej liczbie mieszkańców, choć ich rozdrobnienie sprawiało, że nie były to silne organizmy.

Spośród wymienionych „jurydyk” w XVII wieku nie istniała na pewno jurydyka pijarska, jako że zakon ten pojawił się w stolicy Wielkiego Księstwa dopiero w 1722 roku⁹. Dysponujemy natomiast pewnymi informacjami o innych tego typu jednostkach osadniczych, nieuwzględnionych w przytoczonej lustracji. Swoją jurydykę mieli niewątpliwie franciszkanie. W 1552 roku Zygmunt August odebrał im ją i przekazał miastu, karząc zakonników za to, że zataili wystąpienie w klasztorze zarazy. Wiadomo jednak, że najpóźniej w 1622 roku zgromadzenie ponownie dysponowało jurydyką¹⁰. Jurydykę posiadali również bonifratrzy¹¹, na Puszkarni leżała z kolei nieduża jurydyka karmelitów trzewickowych¹².

⁸ Dokładne liczby: 23 062 mieszkańców, 7297 Żydów – L. Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas 2010, s. 35, przypis 72.

⁹ W. Szulc, *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły. 1723–1753*, „Ateneum Wileńskie” 14 (1939), 1, s. 84.

¹⁰ АВАК, т. 20: *Акты касающиеся города Вильны*, Вильна 1893, s. 447; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius 1968, s. 102–103; *Pergamentų katalogas*, oprac. R. Jassas, Vilnius 1980, s. 208, 211, 340–341.

¹¹ LVIA, SA, 5361, k. 267r.

¹² *Акты cechów wileńskich 1495–1759*, oprac. S. Kościalkowski, M. Łowmiańska, H. Łowmiański, Poznań 2006 (nowe wydanie przygotowane przez J. Jurkiewiczą), s. 390–391; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų*, s. 103; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 2, s. 396–399; t. 3, s. 194, 197–198; *Vilniaus namai archyvų fonduose*, t. 12, oprac. V. Drėma, Vilnius 2006, s. 37, 39; B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia)*

Spora była natomiast jurydyka metropolitańska lub metropolitalna, która zaczęła się kształtować w XV lub na początku XVI wieku¹³. W 1530 roku Zygmunt I w odpowiedzi na skargę prawosławnego metropolity kijowskiego Józefa III zakazał władzom miejskim sądenia i opodatkowywania jej mieszkańców. W 1596 roku przeszła ona z kolei w ręce unitów. W latach 1668–1672 trwał spór między arcybiskupem Gabrielem Kolendą a miastem, które dowodziło nielegalności jurydyki. Został sporządzony wówczas jej plan (plan 2). Michał Korybut Wiśniowiecki ostatecznie postanowił, by pozostały wyjęte spod prawa miejskiego i podporządkowane metropolicie jedynie osoby zamieszkałe „w domach albo kamienicach na miejscach, gdzie *quondam* cerkwie y cmentarze były, *alias* poświętne nazwanych”. Władca orzekł, że nieruchomości położone poza owymi placami cerkiewnymi i cmentarnymi przypadną miastu, któremu mieli też podlegać ich mieszkańcy, jednak z zastrzeżeniem, że będą płacić na rzecz arcybiskupów kijowskich podatek gruntowy. W 1682 roku do jurydyki tej należało 50 nieruchomości¹⁴. Wiadomo, że później istniał tam urząd ławniczy, stanowiący być może element samorządu jurydyczan¹⁵. Osobnym zagadnieniem jest jurydyka derewnictwa, o której więcej piszę w podrozdziale dotyczącym relacji między horodnictwem a derewnictwem.

W rozprawie Dariusa Sakalauskasa problematyka ta została ujęta inaczej¹⁶. Badacz, najwyraźniej traktując jako tożsame pojęcia „jurydykacja” i „jurydyka”, uznał, że nie ma powodów, aby za tę ostatnią nie uznawać miasta. Wyróżnił w związku z tym następujące jednost-

XVI–XVIII a. *šaltiniuose. Istoriniai tyrimai*, „Miestų praeitis” 2 (2010), <http://senas.istorija.lt/html/mts/mp2/> (dostęp: 5.03.2017), *passim*.

¹³ *Akty cechów*, s. 372, 377; ABAK, t. 20, s. 389–433, 441–449, 453–454, 462–463, 486–487; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausią laikų*, s. 102; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 198–199; *Vilniaus miesto planai*, oprac. I. Tamošiūnienė, B. R. Vitkauskienė, A. Žilevičiūtė, Vilnius 2016, s. 34–35; *Vilniaus namai*, t. 5, Vilnius 2002, s. 38–39.

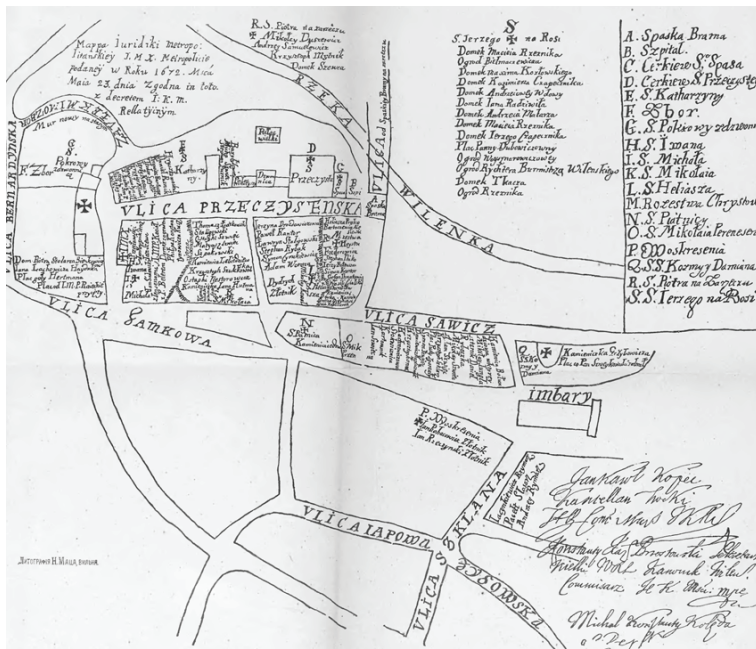
¹⁴ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989, s. 63–65.

¹⁵ LVIA, SA, 5111, s. 1725.

¹⁶ D. Sakalauskas, „Private Capital Management: a Case of Vilnius in the 17th–18th Centuries”, nieopublikowana rozprawa doktorska, Vilnius 2019, s. 41–46.

ki istniejące w Wilnie w całym analizowanym przez siebie okresie (XVII–XVIII wiek): miasto magdeburskie, jurydyka biskupstwa wileńskiego i kapituły wileńskiej, jurydyka metropolitańska, posiadłości zakonne (wśród których za najbliższe jurydykom uznał jezuitką, franciszkańską i dominikańską), jurydyka kahału wileńskiego¹⁷, jurydyka horodnictwa oraz posiadłości magnackie (w tym jurydyka Radziwiłłowska i Sapieżyńska). Sądzę jednak, że dominujące w historiografii przeciwstawienie miasta *sensu stricto* jurydykom jest zasadne, zwłaszcza że ma umocowanie w materiale źródłowym.

Plan 2. Jurydyka metropolitańska w 1672 roku

Źródło: ABAK, t. 20, bp.

¹⁷ Struktura kahalna została określona jako jurydyka również w: J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų*, s. 103–104.

Dotychczasowy stan wiedzy na temat jurydyk wileńskich jest wysoce niezadowolający. Dokładniejsze badania można przeprowadzić przede wszystkim w przypadku jurydyki kapitulnej. Podstawowe źródła stanowią tu księgi kapituły, których dla XVII wieku zachowało się 13¹⁸; istnieją też osobne księgi sądowe jurydyki altarii Monwidowskiej¹⁹ oraz jurydyki kapituły²⁰. Materiały te analizowali Wioletta Pawlikowska-Butterwick²¹ oraz David Frick, który częściowo je również opublikował²²; księgi kapituły badał i streścił także Jan Kurczewski²³.

Do naszych czasów przetrwały również cztery księgi jurydyki biskupstwa wileńskiego, powstałej na mocy przywileju nadanego katedrze przez Władysława Jagiełłę w 1387 roku²⁴. Obejmują one lata 1741–1792²⁵ i są szczególnie cenne ze względu na to, że jednostce tej dotychczas nie poświęcono w historiografii wiele uwagi²⁶. Najstarszy znany wypis z ksiąg jurydyki biskupstwa pochodzi z 1622 roku²⁷, za-

¹⁸ LMAVB, RS, F43-216, F43-217, F43-218, F43-219, F43-220, F43-221, F43-222, F43-223, F43-224, F43-225, F43-226, F43-227, F43-228.

¹⁹ LMAVB, RS, F17-280 (lata 1623–1655).

²⁰ LMAVB, RS, F43-590 (lata 1648–1655).

²¹ Zob. s. 32, przypis 95.

²² D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca–London 2013, passim; *Wilnianie. Żywy siedemnastowieczny*, oprac. D. Frick („Bibliotheca Europae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008, passim.

²³ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1–3, passim.

²⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, z. 1: 1387–1468, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz („Wydawnictwa Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności” 81), Kraków 1932, s. 1–9.

²⁵ LVIA, SA, 6475 (lata 1760–1782), 6476 (lata 1762–1792), 6477 (lata 1741–1789), 6478 (lata 1785–1789). Dodatkowe informacje o wójcie i sędzim jurydyki z 1775 roku: LVIA, SA, 2388, k. 201r–202v.

²⁶ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausią laikų*, s. 101–102; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 193, 195; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1–3, passim; L. Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje–XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius 1988, s. 10.

²⁷ A. Zakrzewski, *Testament Bartłomieja Wobolewicza – mieszczanina wileńskiej jurydyki biskupiej*, w: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Manyś, M. Zwierzykowski, Poznań 2016, s. 153–157.

chowała się też jej ordynacja z 1690 roku nadana przez biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego²⁸.

W Wilnie, podobnie jak w innych ośrodkach, istnienie wielu jurysdykcji (w tym jurydyk) rodziło liczne problemy natury przede wszystkim prawnej i organizacyjnej. Usiłując im chociażby częściowo przeciwdziałać, Zygmunt Stary w 1547 roku podporządkował władzy i kontroli wójta i magistratu wszystkich przekupniów wileńskich, niezależnie od tego, jakiej podlegali jurysdykcji; dał również władzom miejskim prawo sądzenia tych osób²⁹. W 1568 roku Zygmunt August postanowił, aby mieszkający w Wilnie poddani panów duchownych i świeckich zajmujący się rzemiosłem i handlem razem z mieszczanami dbali o obronę i bezpieczeństwo miasta, także w kontekście pożarów. Władca zastrzegł jednak, że magistrat nie ma prawa ich sądzić³⁰. W 1600 roku gród, biskupstwo i miasto uzgodniły z kolei przepisy porządkowe, w tym przeciwpożarowe³¹. W 1654 roku, w obliczu inwazji moskiewskiej i trwającego od sześciu lat powstania kozackiego, magistrat wileński zażądał natomiast, aby wszyscy jurysdyccanie ponosili równy z mieszczanami ciężar obrony miasta. Wiemy, że pozytywnie odpowiedzieli na to wezwanie biskup, kapituła i klasztor³².

Istotny był problem odpowiedzialności karnej mieszkańców jurydyk. W 1652 roku pewna jurysdyczanka kapituły oskarżona o czary stanęła przed sądem miejskim, który zarządził przeprowadzenie tortur. Kapituła, chcąc mieć jakikolwiek udział w procesie, wydelegowała swojego pisarza, aby był świadkiem „męcznienia” rzekomej czarownicy³³. W przypadku oskarżenia o fałszerstwo złota i srebra oraz uczenia Żydów złotnictwa, które sformułowano 10 lat wcześniej wo-

²⁸ LVIA, SA, 5116, k. 126r–129v.

²⁹ BCzart., rkps 2094 (mf. BN 17504), k. 100r–101r.

³⁰ *Литовская Метрика. Отдѣлы первый-второй*, ч. 3: *Книги публичныхъ дѣлъ*, т. 1 („Русская историческая библиотека” 30), Юревь 1914, s. 514.

³¹ BCzart., rkps 2094, k. 120r–v; P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu WXL Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego, ułożony i wydany*, Wilno 1788, s. 155–156.

³² J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1, s. 135; *Opisanie*, s. 94.

³³ *Opisanie*, вып. 1, придложенія, s. 92.

bec nieznanego z imienia złotnika mieszkającego w tejże jurydyce, kapituła oświadczyła zaś, że sama będzie sądzić i karać swoich przestępców³⁴.

Główną oś konfliktów stanowiła jednak – jak się wydaje – kwestia przynależności do cechów, do czego jurydycanie co do zasady nie byli zobowiązani, z wyjątkiem chyba jedynie jurydycan biskupstwa wileńskiego, których dotyczyło porozumienie między magistratem a biskupem Janem z Książąt Litewskich potwierdzone przez Zygmunta Starego w 1522 roku i niekoniecznie przestrzegane³⁵. Cech złotników skarżył się bowiem np. na niezrzeszonych fachowców mieszkających i pracujących w jurydykach kapituły i biskupstwa, jednak Stefan Batory w 1584 roku oddalił jego żądania związane z zakazem takiej działalności³⁶. Ostatecznie – z powodu częstych skarg rzemieślników cechowych i wynikających z tego problemów – kapituła w 1651 roku nakazała wszystkim zamieszkującym jej jurydykę fachowcom zapisanie się do cechów³⁷. Wcześniej, w 1604 roku, uznała, że powinni należeć do nich mieszkający tam krawcy³⁸.

Korporacje rzemieślnicze próbowały również na własną rękę przeciwdziałać konkurencji ze strony partaczy. Iglarze i blacharze na podstawie statutu z 1663 roku mogli np. każdego mieszkającego w którejś z jurydyk niezrzeszonego konkurenta ograbić i pozbawić warsztatu³⁹. W roku następnym cech rybaków uznał z kolei, że powinni mu być podporządkowani wszyscy przedstawiciele tej pro-

³⁴ B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006, s. 63.

³⁵ P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów*, s. 32.

³⁶ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, t. 2, Wilno 1836, s. 279–284; *Описание*, вып. 1, приложения, s. 62–63; B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo*, s. 62–63.

³⁷ B. R. Vitkauskienė, *Złotnictwo*, s. 63–64.

³⁸ M. Herbut, *Materiał historyczny do dziejów rocznych, czyli kroniki litewsko-katolickiego kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji, z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych [...] zebranego tom II, od 1601go do 1679go r.*, Archiwum Diecezjalne we Włocławku, rkps 338 (mf. BN 68737), k. 10r.

³⁹ АВАК, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и магдебургии*, Вильна 1879, s. 35.

fesji, niezależnie od jurysdykcji, której podlegali⁴⁰. Niekiedy zresztą jurydycanie przystępowali do organizacji bez wyraźnego przymusu. W 1692 roku do cechu czarno- i czerwonoskórniczego oraz kurdybannickiego przyjęto np. 20 rzemieślników mieszkających w jurydyce Radziwiłłowskiej, na Śnipiszkach (pod jurysdykcją wojewody wileńskiego), Antokolu i Szerejkiszkach⁴¹. Część spośród nich mogli stanowić jurydycanie horodnictwa. Jurydycaninem horodnictwa był natomiast bez wątplenia Jan Szwander, który wraz z bratem Krzysztofem został odnotowany pod koniec XVII wieku jako mistrz zamszownicki⁴².

Miasto wielokrotnie próbowało zwrócić uwagę władz centralnych na trudności związane z istnieniem i rozrastaniem się jurydyk, uwzględniając tę kwestię w instrukcjach dla wileńskich posłów miejskich udających się na sejmy⁴³. Wspomniane problemy Józef Ignacy Kraszewski podsumował – z niewątpliwą przesadą – następująco: „Jaki zaś mógł być porządek w mieście, gdzie tyle zawsze sprzecznych z sobą, rządów i sądów było – łatwo wyobrazić sobie. Corocznie prawie zgody, punkta, komplancje stawały, corocznie je gwałcono i znowu stawiono, ciągle niemi karmiać niezgodę”⁴⁴.

Kwestie terminologiczne

W przywileju wydanym w 1691 roku przez Jana III, potwierdzającym wcześniejsze akty wystawione przez Władysława IV i Michała Korybuta Wiśniowieckiego, czytamy o „mieszczanach iurydyki Horodnictwa Wileńskiego”, „mieszczanach horodnickich Wileń-

⁴⁰ Ibidem, s. 58.

⁴¹ Ibidem, s. 430–432; *Akty cechów*, s. 461; LVIA, SA, 5111, s. 1415–1417.

⁴² LVIA, SA, 5364, 30r, 37r.

⁴³ A. Karpiński, *Posłowie mieszczańscy na sejmach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w., w: My i oni. Społeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 2016, s. 218; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 198; A. Ragauskas, *Vilniaus miestiečių valdančiojo elito dalyvavimas seimuose XVII a. antrojoje pusėje*, „Lituania” 4 (1998), s. 28.

⁴⁴ J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 200.

skich” oraz o „mieszczanach naszych Wileńskich, pod horodnicką iuryzdykcyą będących”⁴⁵. W księgach horodnictwa mowa jest z kolei np. o „osiadłym mieszczaninie spod jurysdyki horodnictwa JKM wileńskiego”⁴⁶ czy o „mieszczance i mieszczaninie miasta wileńskiego jurysdyki horodnictwa wileńskiego”⁴⁷. Sformułowania te, w których mieszkańcy jurysdyki nazywani są mieszczanami, wskazują na jej przynależność do miasta *sensu lato*, o czym będzie jeszcze mowa. Stosowano też prostsze określenia, takie jak „juryzdyczanka”⁴⁸. Jurydykę nazywano również „jurydyką horodniczą”⁴⁹ lub „jurydyką horodnicką”⁵⁰, pisano ponadto o mieszkańcach „przysądu horodnictwa wileńskiego zamku wileńskiego”⁵¹. Jednokrotnie nazwano jurydykę horodnictwa przedmieściem⁵². Warto przy tym zaznaczyć, że „horodnictwo” musiało funkcjonować w języku nie tylko jako określenie urzędu, lecz także podległego mu obszaru, skoro na planie z lat 1792–1797 terytorium zamkowe nazwane jest Horodnicą⁵³. Również w dokumentach rosyjskiej administracji zajmowany uprzednio przez jurydykę obszar nazywano horodnictwem, a w aktach magistratu określeniem tym posługiwano się co najmniej do 1848 roku⁵⁴.

Przytoczone nazwy sprawiają, że określenie „jurydyka horodnictwa wileńskiego” nie budzi żadnych wątpliwości; nie jest także problematyczna nazwa „horodnictwo” czy – stosowana w literaturze rosyjskiej – „городничество”⁵⁵. W języku litewskim odpowiedni-

⁴⁵ ABAK, t. 10, s. 276–277.

⁴⁶ LVIA, SA, 5364, k. 11v.

⁴⁷ LVIA, SA, 5361, k. 178r.

⁴⁸ Zob. np. LVIA, SA, 4217, k. 8r.

⁴⁹ LVIA, SA, 5097, k. 148v.

⁵⁰ LVIA, SA, 5361, k. 4r.

⁵¹ LVIA, SA, 4563, k. 6v.

⁵² LVIA, SA, 5365, k. 106r.

⁵³ *Vilniaus miesto planai*, s. 268–269.

⁵⁴ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318, k. 21v; „Kurier Litewski”, nr 18, z 1 marca 1816 roku, dodatek; „Kurier Litewski”, nr 134, z 15 listopada 1833 roku, dodatek pierwszy; D. Burba, *Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų gyventojų socialinis portretas 1766–1799 m.*, w: VŽP 2005–2006, s. 145.

⁵⁵ *Каталогъ древнимъ актовымъ книгамъ губерній: виленской, гродненской, минской и ковенской, также книгамъ нѣкоторыхъ судовъ губерній*

kiem tego rzeczownika jest „pilininkystė”⁵⁶ oraz – zwłaszcza w starszych pracach – „horodninkystė”⁵⁷ lub „horodničystė”⁵⁸, jurydykę nazywa się natomiast „Vilniaus pilininko/horodničiaus jurizdika”⁵⁹ – ‘jurydyka horodniczego wileńskiego’.

Czasem spotyka się w źródłach określenie „jursydyka horodnictwa i derewnictwa wileńskiego”⁶⁰. Jak już wspominałem, to drugie było pokrewnym, choć odrębnym urzędem, jednak w latach 1627–1633, 1643–1682, 1713–1729 oraz 1747–1748 łączono je w jednych rękach⁶¹. Funkcje te były w wymienionych okresach niejako „zrośnięte”, z czego też wynikało pojawienie się przytoczonej nazwy jurydyki. Kwestię relacji między horodnictwem a derewnictwem wileńskim przedstawiłem dokładniej w jednym z poprzednich podrozdziałów.

Istotniejszym problemem terminologicznym jest natomiast kwestia określenia omawianej jurydyki mianem zamkowej (po litewsku „pilies jurizdika”). Wydawać by się mogło, że ponieważ jej centrum stanowiło terytorium zamku, określenie takie jest oczywiste. Użył go np. Tomasz Kempa⁶², a Jan Kurczewski jurydykę horodnictwa nazywał zamkową oraz królewską⁶³. Domininkas Burba stwierdził z ko-

могилевской и смоленской, хранящимся нынѣ въ Центральномъ архивѣ въ Вильнѣ, сост. Н. Горбачевскимъ, Вильна 1872, s. 178.

⁵⁶ D. Burba, *Nusikaltimai ir bausmės Vilniaus pilininko jurizdikoje XVIII amžiaus antrojoje pusėje*, „Lietuvos pilys” 3 (2007), s. 63, przypis 12; A. Šapoka, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, oprac. A. Ragauskas, Vilnius 2013, s. 422.

⁵⁷ S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, oprac. A. Ragauskas, A. Samalavičius, Vilnius 2011, s. 428.

⁵⁸ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka et al., Vilnius 1997, s. 430.

⁵⁹ D. Burba, *Nusikaltimai*, s. 49. Obok „jurizdika” funkcjonują także formy „jurisdika” oraz „jurdzika” (ibidem, s. 63, przypis 1).

⁶⁰ Zob. np. LVIA, f. 21, ap. 2, b. 443, k. 1r.

⁶¹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 99–101.

⁶² T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 582.

⁶³ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1, s. 10.

lei, że pytanie o to, czy można jurydykę horodnictwa nazywać zamkową, pozostaje bez odpowiedzi⁶⁴.

Sądzę, że można rozstrzygnąć tę wątpliwość. W inwentarzu zespołu archiwalnego Trybunału Litewskiego (LVIA, SA, f. 8) widnieją księgi opisane jako „protokoły potoczne wileńskiej jurydyki zamkowej” („Vilniaus pilies juridikos einamųjų reikalų protokolai”, „поточные протоколы Виленской замковой юрисдики”)⁶⁵. Jak dowiadujemy się z treści wpisów, są to materiały „urzędu zamkowego wileńskiego”⁶⁶. Nie zostały one jednak wytworzone przez horodnictwo, lecz przez urząd grodzki, a znacząca większość zawartych w nich spraw dotyczy Żydów. Określenie „jurydyka” jest w tym przypadku mylące, nie chodzi bowiem o zarząd nad wydzielonym terytorium, lecz nad grupą ludności, a zatem należałoby mówić o jurysdykcji. Zresztą inne źródła również potwierdzają, że mianem jurydyki zamkowej określano czasem jurysdykcję grodzką⁶⁷. Aby uniknąć zamieszania, konsekwentnie będą więc wystrzegać się traktowania owego sformułowania jako synonimu terminu „jurydyka horodnictwa”.

Geneza

Źródła milczą na temat początków omawianej jednostki osadniczej. Najwcześniejszy zachowany wpis do ksiąg sądowych jurydyki pochodzi z 2 marca 1619 roku⁶⁸ – na ten rok datował zresztą najstarszą z ksiąg przytaczany już rejestr z 1795 roku. Dodatkowo w potwierdzeniu posiadania jednej z nieruchomości na Szerejkiszkach jest mowa o nadaniu pustego placu przez Jana Włoszka 2 stycznia 1612 roku⁶⁹, o innym – na Puzkarni – wiemy, że ten sam horodniczy przekazał go 26 grudnia tegoż roku⁷⁰. Wcześniejszych źródeł

⁶⁴ D. Burba, *Nusikaltimai*, s. 49.

⁶⁵ LVIA, SA, 624, 625.

⁶⁶ Zob. np. LVIA, SA, 625, k. 1v.

⁶⁷ Zob. np. BCzart., rkps 2094, k. 155r, 157r.

⁶⁸ LVIA, SA, 4563, k. 1r.

⁶⁹ LVIA, SA, 5361, k. 99v.

⁷⁰ LVIA, SA, 5365, k. 24v.

mówiących bezpośrednio o jurydyce horodnictwa nie posiadamy, można jednak odwołać się do porównawczych danych z Grodna dotyczących tamtejszej jurydyki zamkowej, o której wiadomo w tym kontekście więcej.

W ośrodku tym o istnieniu owej jurydyki można mówić od 1496 roku, czyli od momentu nadania miastu prawa magdeburskiego. Nie zostały nim wówczas objęte tereny należące do zamku gospodarskiego oraz zamieszkiwane przez pracującą na jego potrzeby ludność służebną. Podobnie jak jurydyka horodnictwa wileńskiego, grodzieńska jurydyka zamkowa nie była obszarem zwartym. Zasadnicza różnica polegała jednak na tym, że składała się ona w istocie z nawet 15 części wyodrębnionych formalnie (Przemysław Borowik uwzględnił w tej liczbie także wsie zamkowe)⁷¹, podczas gdy w przypadku Wilna mamy do czynienia z organizmem jednorodnym pod względem formalnym. Dodatkowo horodniczowie grodzieńscy nie posiadali w stosunku do tamtejszej jurydyki żadnych formalnych kompetencji, co było związane bez wątpienia z tym, że podlegała ona administracji ekonomii.

Sądzę jednak, że w kwestii genezy jurydyki horodnictwa wileńskiego można przyjąć model opisany przez Przemysława Borowika, nie zapominając przy tym o podanych powyżej zastrzeżeniach terminologicznych i różnicach. Należałoby zatem stwierdzić, że geneza badanej przez mnie jurydyki sięga 1387 roku, kiedy to Władysław Jagiełło nadał Wilnu prawo magdeburskie, przywilej ten nie objął jednak obszaru zamków oraz terenów, na których mieszkała ludność służebna. Najstarsza znana wzmianka o zamku wileńskim pochodzi z 1323 roku, a w 1390 roku odnotowano istnienie trzech obiektów: Zamku Górnego, Dolnego oraz Krzywego. Ten ostatni, spalony wówczas przez Krzyżaków, był położony na Krzywej (Łysej) Górze⁷² – obecnie Trzykrzyskiej (Trijų kryžių kalnas). Nie mamy

⁷¹ P. Borowik, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. Stanowy podział nieruchomości* („Acta Collegii Suprasliensis” 7), Supraśl 2005, s. 209–246. Niewykorzystany przez autora inwentarz jurydyki z 1673 roku: LVIA, f. 110, ap. 1, b. 2.

⁷² N. Kitkauskas, *Vilniaus pily. Istorija, statyba, architektūra*, wyd. 2, Vilnius 2012, s. 18–19. Por. J. Ochmański, *Krzywy Gród wileński. Próba lokalizacji*, w: *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 83–91. Najnowsza monografia

tak wczesnych informacji o ludności służebnej zamku wileńskiego, choć ponad wszelką wątpliwość wiemy z późniejszych czasów, że na badanym obszarze funkcjonowały zakłady królewskie (ludwisarnia, papiernia, młyn), monarszy ogród, stajnie i wozownia⁷³ oraz że zamieszkiwali go zamkowi rzemieślnicy. Również to, że do jurydyki w XVII–XVIII wieku należały tereny u podnóża Łysej Góry, można wiązać z ich sięgającą w odległą przeszłość przynależnością do terytorium zamkowego. Taka hipoteza dotycząca genezy jurydyki nie tłumaczy, skąd pochodziła obejmująca ją władza horodnicznych, zwłaszcza że w innych ośrodkach (poza Mścislawiem i Brześciem) horodniczowie nie dysponowali jurydykami, choć zdarzało się, że podlegały im jakieś grunty⁷⁴. Można jednak założyć, że ponieważ jurydyka nie powstała na mocy aktu erekcyjnego, lecz *via facti*, tak samo zwierzchność horodniczego – jako urzędnika bezpośrednio zarządzającego zamkiem i dbającego o jego potrzeby – narodziła się w podobny sposób. Nie można podać roku, ale wykrystalizowanie się jurydyki horodnictwa należy datować na XVI wiek.

Istnieją pewne dane źródłowe, które rzucają światło na tę kwestię. W 1524 roku Zygmunt Stary wysłał list do kanclerza wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego Olbrachta Gasztołda, w którym polecił mu, aby ten nakazał horodniczemu Ulrykowi Hozjuszowi wybudowanie młyna papierniczego nad Wilejką oraz zakwaterowanie pierwszego, pochodzącego ze Szwajcarii mistrza Karola Bernarta (Wernarta); poniesione koszty Hozjusz miał odzyskać z dochodów papierni⁷⁵. Ponadto wiadomo, że w 1515 roku tenże horodniczy

Krzywego Grodu: S. Sarcevičius, O. Valionienė, V. Pugačiauskas, *Kreivoji pilis. Tarpdisciplininių tyrimų atvejis*, Vilnius 2016.

⁷³ B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus pabūklų*, passim.

⁷⁴ Tak było np. w Trokach (И. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время отъ заключения люблинской унии до смерти Стефана Баторія (1569–1586)*, t. 1, С.-Петербургъ 1901, s. 336), Połocku (*Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 5, s. 96) czy Smoleńsku (ibidem, t. 4, s. 80).

⁷⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, oprac. D. Antanavičius, L. Karalius, Vilnius 2008, s. 170. Była to najwcześniejsza papiernia w Wielkim Księstwie Litewskim, uległa zniszczeniu najpewniej podczas wielkiego pożaru stolicy w 1610 roku – E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967, s. 57–59.

otrzymał od władcy przywilej na postawienie nad Wilejką młyna zbożowego, zwanego później młynem królewskim⁷⁶. Już wówczas urzędnik ów musiał zatem sprawować jurysdykcję nad jakąś częścią terenów położonych nad tą rzeką.

W 1590 roku Wojciech Przetocki przekazał z kolei pusty plac na Puzkarni ludwisarzowi Szymonowi Deringowi, a 10 lat później położona tam nieruchomość została przyznana murarzowi zamkowemu Piotrowi⁷⁷. Jednocześnie znany jest przypadek z 1526 roku, gdy wdowa po burmistrzu Hawryle Maksymowiczu, Ohrenia, sprzedała Gasztołdowi plac na terytorium zamku, w źródle brak jednak jakiegokolwiek wzmianki na temat horodnictwa⁷⁸. W szesnastowiecznych materiałach dotyczących nieruchomości położonych na terenie kompleksu zamkowego, przytoczonych przez Vladasa Drêmę, również nie ma mowy o horodnictwie ani horodniczych⁷⁹. Sugeruje to, że niecałe terytorium zamkowe podlegało wówczas ich jurysdykcji.

Mimo tego typu niejasności szesnastowieczne źródła pozwoliły Raimondzie Ragauskienė określić, że poza terytorium zamkowym do jurydyki należały wówczas grunty na Szerekiskach, w pobliżu Zielonego Mostu, kościoła św. Jerzego, na Puzkarni i po drugiej stronie Wili⁸⁰, czyli w tych rejonach, które możemy śledzić również w dokumentach z dwóch następnych stuleci. Badaczka ta nie znalazła informacji o gruntach położonych na Antokolu znanych z późniejszych źródeł. Przynależność tego obszaru do horodnictwa jest jednak poświadczona w 1568 roku, kiedy to Zygmunt August w odpowiedzi na prośbę magistratu o podporządkowanie owego terytorium władzy miasta orzekł: „Antokol jest własnym [mieniem] Jego Kr[ólewskiej] Miłości, należącym do urzędu horodniczego wileń-

⁷⁶ *Vilniaus namai*, t. 3, s. 36–37. Młyn królewski został zburzony w 1870 roku – J. Jurkštas, *Senoji Vilniaus vandenys. Istorinė apybraiža*, Vilnius 1990, s. 119.

⁷⁷ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas*, „Lietuvos pilys“ 5 (2009), s. 139.

⁷⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1*, s. 56; A. Ragauskas, *Nemiestietiška Vilniaus sociotopografija: valdančiojo elito žemėvalda XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje*, „Istorija“ 72 (2008), s. 33.

⁷⁹ *Vilniaus namai*, t. 10, s. 41–43.

⁸⁰ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 139.

skiego⁸¹. Nie znajduje natomiast uzasadnienia twierdzenie Józefa Maroszka, że akt ten potwierdza przynależność Zarczecz do horodnictwa⁸².

Osobne zagadnienie stanowi władza sądownicza horodniczych wileńskich nad jurydyczanami. Wiemy, że w czerwcu i we wrześniu 1541 roku piastujący ten urząd Szymko Mackowicz sądził na zamku wileńskim bliżej nieokreślone sprawy⁸³. Raimonda Ragauskienė stwierdziła ponadto, że w XVI wieku zdarzało się rozstrzyganie przez horodniczych sporów między personelem zamku. Informacji o tak rozbudowanych kompetencjach sądowych, jak w dwóch następnych stuleciach (nienotowanych zresztą w przypadku horodniczych z innych ośrodków), nie ma w ówczesnych źródłach⁸⁴, jednak można założyć, że również one rozwinęły się w praktyce wraz z kształtowaniem się jurydyki. Brak jest natomiast jakichkolwiek wydawanych przez władców aktów normatywnych, które regulowałyby tę kwestię.

Topografia

Maciej Strykowski (1547 – między 1586 a 1593) w swojej *Kronice polskiej, litewskiej, żmódzkiej i wszystkiej Rusi* pod 1271 rokiem omówił historię księcia Szwentoroga, który postanowił, że jego ciało ma zostać spalone u ujścia Wilejki do Wilii, co wykonał syn władcy Skirmunt (Girmunt), a tradycję tę kontynuowano do czasów chrześcijańskich. Według kronikarza na terytorium przeznaczonym na całopalne pochówki litewskiej elity kapłani podtrzymywali wieczny ogień, było to również miejsce kultu węży. Tam też strudzonemu polowaniem Giedyminowi miał przyśnić się stojący na górze żelazny

⁸¹ *Литовская Метрика*, ч. 3, т. 1, s. 487, 514–515: „Антоколе есть властное его кр[олевское] милости [именье], в раду городничого Виленского належачое”.

⁸² Por. J. Maroszek, *Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47 (1999), 1–2, s. 182.

⁸³ VŽP 2002–2004, s. 183.

⁸⁴ R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 139.

wilk, co skłoniło go do założenia Wilna⁸⁵. Obszar, którego dotyczy ta rozprawa, odgrywał więc istotną rolę w wyobrazeniach na temat legendarnej przeszłości Litwy, które przeniknęły zresztą do jego toponimii – w 1738 roku wzmiankowana jest położona w pobliżu zamku łąka Swintorocha⁸⁶.

Teren ten został również wcześniej zasiedlony, na co zapewne miała wpływ ułatwiająca obronę rzeźba terenu. Ślady osadnictwa na obszarze południowo-zachodniego podnóża Góry Zamkowej (obecnie Góry Giedymina – Gedimino kalnas) sięgają połowy I tysiąclecia, a wzniesienie było stale zamieszkałe już od I wieku n.e.⁸⁷

Na zamieszczonym planie kolorem żółtym został oznaczony przybliżony obszar jurydyki. Należy przy tym mieć na uwadze, że na owym terenie bywały również zlokalizowane działki podlegające innym niż horodnictwo jurysdykcjom. Wiadomo, że na Szerekiskach i na podzamczu zdarzały się nieruchomości należące do kapituły, a między obiema jurysdykcjami dochodziło na tym tle do konfliktów. W 1524 roku np. Ulryk Hozjusz miał przywłaszczyć grunt kapitulny na potrzeby młyna królewskiego, a w 1719 roku posiadłości horodnictwa i kapituły musiała rozgraniczyć komisja wyznaczona przez sąd asesorski⁸⁸. W 1619 roku wybuchł też konflikt o grunt na Puszkarni między badaną przeze mnie jurydyką a karmelitami z kościoła św. Jerzego, którzy mieli bezprawnie zająć plac należący

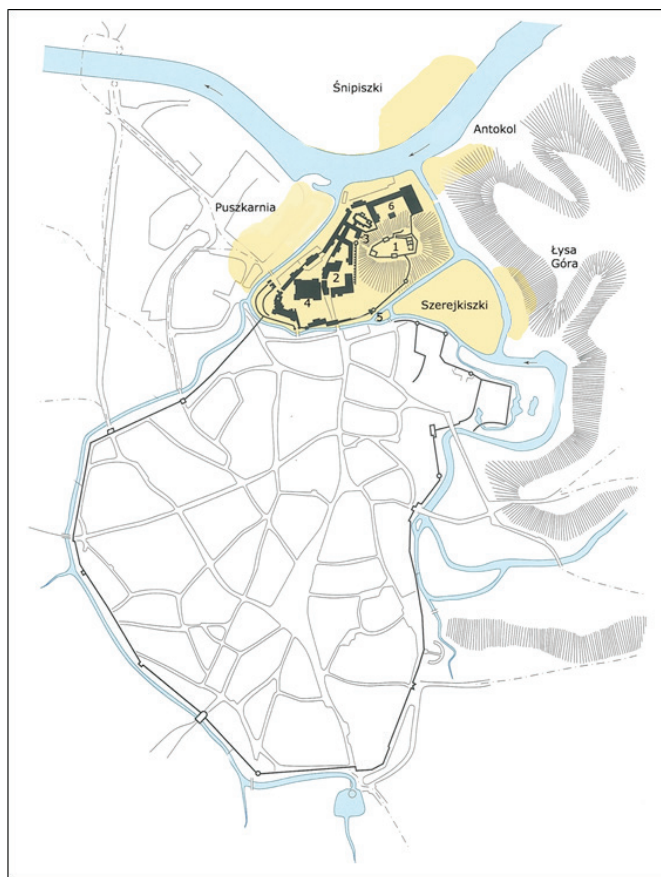
⁸⁵ *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*. Wydanie nowe, będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego, t. 1, oprac. M. Malinowski, Warszawa 1846, s. 308–309, 311, 370, 372–373.

⁸⁶ Zagadnienie to badał J. Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowoczesne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz. 1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań 2013, s. 146–150, 211–224.

⁸⁷ G. Rackevičius, *The 1990–2010 Excavations on the Grounds of the Castles in Vilnius*, w: *Archaeological Investigations in Independent Lithuania*, red. Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė, G. Zabiela, tłum. J. A. Bakanauskas, Vilnius 2012, s. 202.

⁸⁸ M. Herbut, *Materiału historycznego*, k. 49v; *Vilniaus namai*, t. 10, Vilnius 2005, s. 142–147; [M. Homolicki], *Kilka uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750” przez J. I. Kraszewskiego, tom I, 1840; tom II, 1841, w 8ce, z rycinami*. Wydanie Adama Zawadzkiego. *Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet Drugi Nowy” 22 (1841), s. 54–55; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 3, s. 9, 14, 18, 21–23, 29–30, 35, 42; A. Šapoka, *Raštai*, s. 422. Zob. także: LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318, k. 16r.

Plan 3. Obszar jurydyki horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (zaznaczony na żółto) na tle schematu kartograficznego ówczesnego Wilna

Legenda:

1 – Zamek Górny	4 – katedra
2 – Zamek Dolny	5 – młyn królewski
3 – Dom Horodniczego	6 – Stary Arsenał

Schemat kartograficzny z: N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys*, s. 16. Zarys obszaru jurydyki: opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg jurydyki horodnictwa wileńskiego.

do horodnictwa i osiedlać na nim mieszkańców, wyłączając ich spod horodnickiej jurysdykcji⁸⁹. Poza tym można stwierdzić, że niektóre nieruchomości z czasem zmieniały przynależność. Wiemy np. o placach na Szerejkiskach, które w 1638 roku należały do horodnictwa, a 100 lat później – do kapituły⁹⁰.

Mimo tych zastrzeżeń można skonstatować, że zamieszczony plan wyraźnie pokazuje, że omawiana jurydyka nie stanowiła obszaru zwartego (rozdzielały go przede wszystkim ciek wodne), a jej powierzchnia była dość spora, choć nie są możliwe dokładniejsze obliczenia.

Plan ten obrazuje inny przebieg cieków wodnych niż obserwowany współcześnie. Wilejka (w źródłach określana jako „Wilenka”, „Wilniówka” i „Wilna”)⁹¹ uchodziła mianowicie do Wilii nie jednym, lecz dwoma korytami, widoczne są też jej dodatkowe rozgałęzienia. Lewa odnoga była zasilana ponadto przez rzeczkę określaną jako Kaczerga bądź Wingry. Michał Baliński sformułował hipotezę, według której prawe koryto nie było naturalne, lecz zostało wykopane w czasach Giedymina⁹². Przedsięwzięcie to autor monografii poświęconej wodom dawnego Wilna, Jonas Jurkštas, datował na okres nieco wcześniejszy – koniec XIII lub początek XIV wieku⁹³. Z drugiej strony za sztuczne uważano również lewe koryto. Birutė Rūta Vitkauskienė, przeanalizowawszy dokładnie wyniki badań dotyczących tej kwestii przeprowadzonych przez specjalistów z różnych dziedzin, doszła do wniosku, że nie pozwalają one na konkluzywne rozstrzygnięcia⁹⁴. Tak czy inaczej, wiadomo, że lewa odnoga, istniejąca na pewno już w XVI wieku, zanikła w XVIII stuleciu⁹⁵.

Po odbiciu Zamku Górnego z rąk moskiewskich w 1661 roku Wilejka u ujścia była „zeszpecona”, a obowiązek jej uporządkowania

⁸⁹ LVIA, LM, 96, k. 108v–109v.

⁹⁰ *Vilniaus namai*, t. 6, s. 44–45.

⁹¹ LNMMB, RS, F101-67; LVIA, SA, 5361, k. 20r, 44v, 59r, 156r.

⁹² M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, t. 1, s. 113.

⁹³ J. Jurkštas, *Senojo Vilniaus*, s. 32–33.

⁹⁴ B. R. Vitkauskienė, *Kas pylė vandenį ant Vilniaus karališkojo malūno arba Vilnios upės vagų ir kanalų klausimu*, „Lietuvos pilyš“ 6 (2010), s. 92–115.

⁹⁵ L. Glemža, *Vilniaus miesto it pilies ryšiai XVI–XVIII a.*, w: VŽP 2005–2006, s. 76.

nałożyła na horodniczego Andrzeja Kotowicza konstytucja sejmu warszawskiego 1667 roku⁹⁶. W roku następnym Jan Kazimierz ponowił nakaz udrożnienia i oczyszczenia rzeki, zwracając uwagę, że jest ona zasypana gruzem, w związku z czym woda zalewa piwnice Zamku Dolnego oraz podziemia katedry, a także podmywa fundamenty obu obiektów, co stanowi dla nich bezpośrednie zagrożenie⁹⁷. Wiadomo, że w 1671 roku Kotowicz prowadził tam prace porządkowe⁹⁸. Na problem zatkania błotem doprowadzającego wodę do młyna „kanalu”, nazywanego w źródłach także „Wilniówką kopaną”⁹⁹, zwrócił również uwagę August II w 1703 roku. Wspominał on, że zalewane są przez to podziemia katedry, a regularne udrażnianie cieku byłoby na tyle kosztowne, że młyn lepiej oddać na potrzeby kaplicy św. Kazimierza¹⁰⁰.

Położenie nad rzekami stwarzało także pewne niebezpieczeństwo dla stanu posiadania jurydyczan. W 1696 roku czytamy o placu, który „od gwałtownych dżdżów i powodzi, i przez samą rzekę Wilenkę jest zepsowany”¹⁰¹. Bliskość cieków wodnych stanowiła również przyczynę podmokłości podłoża, stąd możemy znaleźć informację, że w 1622 roku jedna z działek na Szerejkszkach leżała na „trzęsawicy”, a grunt trzeba było umocnić palami¹⁰². Z drugiej strony lokalizacja taka umożliwiała funkcjonowanie młyna królewskiego, z którego czerpał dochody budżet horodnictwa.

Wiemy, że jurydyczanie korzystali z położonej w bliżej nieznanym miejscu publicznej studni¹⁰³, pobierali również wodę ze źródła

⁹⁶ *Volumina legum*, t. 4, s. 471.

⁹⁷ [M. Homolicki], *O planach Wilna, jakim było w XVI wieku*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet Nowy Drugi” 24 (1843), s. 9, przypis 1; S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 94. O niebezpieczeństwie, jakie rzeka stwarzała dla zamku, słyszymy już w 1602 roku: LM, 88, k. 34v–35r.

⁹⁸ T. Wasilewski, *Kotowicz Andrzej Franciszek h. Korczak (zm. 1682)*, w: PSB, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 480.

⁹⁹ LVIA, SA, 5361, k. 370v. Został on zasypany w latach 1879–1882 – S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra*, s. 461.

¹⁰⁰ LMAVB, RS, F43-19915.

¹⁰¹ LVIA, SA, 5361, k. 316v.

¹⁰² LMAVB, RS, F43-19932, k. 82v–83r.

¹⁰³ LVIA, SA, 5364, k. 33v–34r; *Wilnianie*, s. 444.

wypływającego z Łysej Góry¹⁰⁴. W tym miejscu warto zaznaczyć, że podnóże owego wzniesienia włączano do Szerejkiszek¹⁰⁵, a zatem nazwą tą określano grunty położone po obu stronach Wilejki.

Do horodnictwa należała również część Puszkarni. Toponim ów był używany w pierwszej połowie XVI wieku na określenie terenu między kościołem św. Jerzego a bramami Tatarską i Wileńską. Już wtedy musiały więc zamieszkiwać ten obszar osoby związane z rzemiosłem ludwisarskim. W 1547 roku Zygmunt August nakazał natomiast rozbudować odlewnię dział, która – jak przypuszcza Birutė Rūta Vitkauskienė – była położona w miejscu dzisiejszej siedziby Lietuvos bankas (Banku Litwy) przy Gedimino prospektas 6. Władca usytuował również na Puszkarni swoją wozownię i cztery stajnie; był tam zlokalizowany ponadto królewski ogród oraz – na gruncie należącym do ciwuństwa wileńskiego – murowany budynek służący do przechowywania i suszenia namiotów, najpewniej wojennych, wspomniany w 1601 roku¹⁰⁶. Obszar ten był więc związany z zapleczem wojskowym wileńskiego zamku.

Stołeczna ludwisarnia była w XVI wieku zakładem o dużym znaczeniu, który nie tylko zaspokajał potrzeby zbrojne miejscowej warowni, lecz także – jak wynika z zestawienia obejmującego okres do 1566 roku – innych ośrodków Wielkiego Księstwa Litewskiego (m.in. Tykocina, Trok, Upity, Nowogródka, Połocka, Witebska, Orszy, Mohylewa, Kijowa czy Łucka) oraz Inflant (m.in. Rygi, Parnawy, Dyjamentu, Dyneburga i Kirchholmu)¹⁰⁷. Produkowane tam działa zostały wykorzystane podczas wyprawy poswolskiej 1557 roku, zorganizowanej przez Zygmunta Augusta przeciwko inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego¹⁰⁸, a także w trakcie kampanii moskiewskich

¹⁰⁴ LVIA, SA, 5361, k. 316v.

¹⁰⁵ Ibidem, k. 85r, 117r; *Vilniaus namai*, t. 6, Vilnius 2002, s. 44–45.

¹⁰⁶ B. R. Vitkauskienė, *Amatininkai, architektai ir dailininkai LDK valdovų dvare*, „Lietuvos pilys” 2 (2006), s. 57; eadem, *Vilniaus pabūklų*, passim.

¹⁰⁷ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, s. 140–141.

¹⁰⁸ Więcej na ten temat: S. Karwowski, *Wcielenie Inflant do Litwy i Polski 1558–1561 roku*, Poznań 1873, s. 29–30.

Stefana Batorego. Zakład ten prawdopodobnie nie funkcjonował już w pierwszych latach rządów Władysława IV¹⁰⁹.

Częścią jurydyki były też grunty leżące po drugiej stronie Wili, obok cmentarza żydowskiego na Śnipiszkach¹¹⁰ (związane z derwnictwem, o czym była już mowa), oraz na Antokolu. Z inwentarza zamku z 1738 roku wynika, że horodnicki Antokol był położony bardzo blisko, zaraz za Wilejką¹¹¹. W XVII wieku mieściła się na tym terenie należąca do horodnictwa cegielnia¹¹².

Dom Horodniczego

Horodniczowie dysponowali budynkiem położonym na terenie kompleksu zamkowego przylegającym do północno-zachodniego zbocza Góry Zamkowej (aneks 8). Zbadane przeze mnie źródła nie zawierają informacji na temat jego użytkowania w XVII wieku, jednak można przyjąć, że właśnie tam działała kancelaria urzędu¹¹³, odbywały się posiedzenia sądu, a horodniczowie i reszta personelu załatwiali różne sprawy oraz przechowywali księgi i inne dokumenty. Wiadomo, że dom horodniczego położony na terytorium zamkowym był wykorzystywany w celach urzędowych za czasów Koleny Chwiedorowicza Szumkowskiego (1549–1554) – Raimonda Ragauskienė przypuszczała, że chodziło tu o prywatny budynek¹¹⁴. Istniejący do dziś Dom Horodniczego był datowany przez Napoleona Kitkauskasa na pierwszą połowę XVI wieku¹¹⁵, jednak naj-

¹⁰⁹ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, s. 95–96, 112–113; J. I. Kraszewski, *Wilno*, t. 3, s. 313–315.

¹¹⁰ Nazwa pochodzi od kupca wileńskiego Pawła Michajłowicza Szniпки (zm. 1594), który miał tam posiadłość – J. Jurkštas, *Vilniaus vietovardžiai* („Kalba ir žmonės”), Vilnius 1985, s. 16. Na temat Szniпки: *Testamenty w księgach miejskich wileńskich z XVI i XVII wieku*. Katalog, oprac. K. Frejlich, Warszawa 2017, s. 19.

¹¹¹ LVIA, SA, 3774, k. 24v–25r.

¹¹² LVIA, SA, 4563, k. 42v.

¹¹³ Funkcjonowanie kancelarii jest poświadczane od 1510 roku – R. Ragauskienė, *XVI amžiaus Vilniaus pilininkai*, s. 139.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys*, s. 234.

nowsze, nieopublikowane jeszcze wyniki badań sugerują przeniesienie datacji na moment późniejszy: koniec XVI lub początek XVII wieku¹¹⁶, co każe wiązać jego powstanie z Janem Włoskiem.

W inwentarzu zamku z 1738 roku obiekt ten opisano następująco:

Kamienica o dwóch piętrach pod samą górą zamku starego, nad którą połowa dachu dachówką kryta, druga dranicami, reparacji potrzebującego. Mieszkanie dolne. Pod schodami na lewym rogu drzwi na zawiasach do sieni, w sieniach kuchenka, okna dwa bez szkła. Z tej [sieni] do izby drzwi na zawiasach z klamką, okna szklane dwa, piec z prostych kaflów. Z tej izby do drugiej drzwi na zawiasach, w niej okna dwa szklane, piec stary i drugie drzwi na zawiasach z zaszczipką na dziedziniec. Obok tej izby trzecia izba drzwi mająca na zawiasach z zaszczipką i klamką od dziedzińca, okna dwa, piec z prostych kaflów. Wszystkie dolne mieszkanie sklepiste. Mieszkanie górne. Po lewej stronie [...] do wschodów drzwi na zawiasach, w pół których w lewo sionki drzwi na biegunach z klamką, okienka z kratą żelazną. Kuchenka. Do izdebki drzwi na zawiasach z zaszczipką, okna dwa szklane, u jednego krata żelazna, piec stary. Z tej izdebki i sionek nazad wracając się wschody proste na górę, gdzie sień bez drzwi, po lewej stronie z niej drzwi na zawiasach z zaszczipką do przywetu. W tej sieni kuchenka, okna dwa bez szkła. Po prawej stronie drzwi do izby na zawiasach z klamką, okna dwa, piec zielony stary z kominkiem. Z tej izby drzwi na zawiasach z zaszczipką do komory, w której okno jedno, piec zielony z kominkiem. Zszedłszy na dół do ostatniej izby dolnej w drugim końcu budynku drzwi do wschodów na zawiasach z klamką. Wszedłszy na górę sień, w niej kuchenka, okno jedno szklane. Z tej sieni drzwi do izby na zawiasach czarno malowane z zaszczipką i klamką, w tej izbie okna dwa, piec zielony. Z izby do komory drzwi czarno malowane na zawiasach z zamkiem wnętrznym, okna dwa, piec stary. Kominów nad tymi mieszkaniami wywiedzionych dziewięć, w całym tym budowaniu podłoga ceglana. Od prawego rogu budynku ku zamkowi i rezydencji królewskiej wschody opadły na krążanek wkoło nad murem¹¹⁷.

¹¹⁶ R. Jakubauskas, *I Gedimino kalną besiremiančiame Pilininko name atrastas iki šiol nežinomas rūsųs*, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/i-gedimino-kalna-besiremianciame-pilininko-name-atrastas-iki-siol-nezinomas-rusys.d?id=83605431> (dostęp: 29.05.2020).

¹¹⁷ LVIA, SA, 3774, k. 22v–23r.

Nie natrafiłem na dane źródłowe pozwalające określić, jak wyglądał Dom Horodniczego w XVII wieku, jednak można zakładać, że stan opisany w 1738 roku nie różnił się zasadniczo od sytuacji wcześniejszej, zwłaszcza że – jak dowodzą badania architektoniczne – obiekt ten od początku był dwupiętrową kamienicą¹¹⁸.

Sąd

W siedemnastowiecznych księgach jurydyki horodnictwa wileńskiego zachowało się ok. 1500 wpisów, co stanowi dobrą podstawę do badania działalności jej sądu. W tym podrozdziale zostaną przeanalizowane przede wszystkim następujące kwestie: dni urzędowania, właściwość miejscowa i rzeczowa oraz praktyka stosowania przepisów prawa.

Wyniki zobrazowane na poniższym wykresie wskazują, że od poniedziałku do soboty sąd pracował z właściwie równą częstotliwością, co dowodzi, że nie wyznaczano konkretnych dni tygodnia, w których dokonywano czynności urzędowych – działał on wtedy, gdy zaistniała taka potrzeba. Wyjątek stanowiła niedziela. Ponad dwukrotnie niższa częstotliwość wskazuje, że starano się ją traktować jako czas odpoczynku od pracy, choć nie można jednocześnie stwierdzić, że sprawy, którymi się mimo to wówczas zajmowano, były wyłącznie kwestiami szczególnie pilnymi. Przy okazji warto dodać, że Trybunał Główny działał od poniedziałku do soboty¹¹⁹.

Co ciekawe, w 1654 roku dokonano dwóch czynności nawet w najważniejsze święto – Niedzielę Wielkanocną (5 kwietnia)¹²⁰. Na dodatek nie były to sytuacje o wyjątkowej wadze – chodziło o pokwitowanie spłaty długu oraz o odroczenie na wniosek oskarżonego rozprawy dotyczącej pomówienia o kradzież¹²¹. Nie dokonywano natomiast wpisów pierwszego dnia Świąt Bożego Narodzenia, z ko-

¹¹⁸ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys*, s. 234.

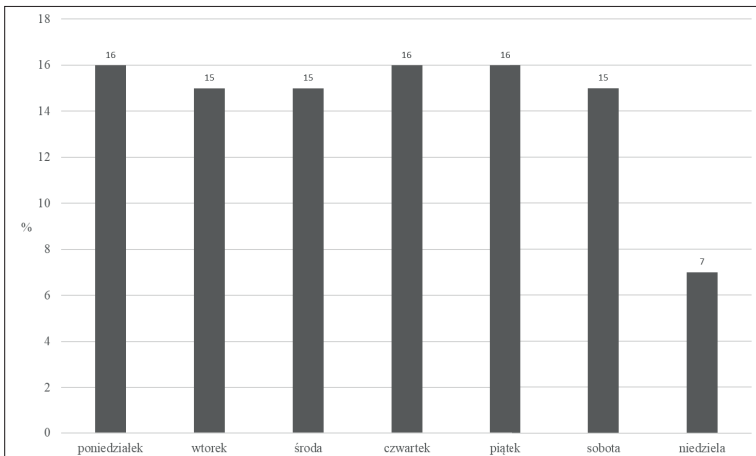
¹¹⁹ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018, s. 268, przypis 114; s. 270, przypis 122.

¹²⁰ *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007, s. 377.

¹²¹ LVIA, SA, 5365, k. 116v–117r.

lei drugiego dnia Świąt zdarzyło się to tylko raz, w 1688 roku. Przyjęto wówczas protestację w sprawie nieoddania długu oraz groźby pozabawienia życia i spalenia domu¹²².

Wykres 1. Dni tygodnia, w których w XVII wieku dokonywano w sądzie horodnictwa czynności prawnych (n = 1490)

Źródło: opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego.

Do omawianego sądu trafiały sprawy jurystyczan horodnictwa. Wiązały się one zarówno z kwestiami niespornymi, np. z aktykacjami umowy sprzedaży lub przekazania nieruchomości, jak też spornymi – z konfliktami między jurystyczanami lub takimi, w których byli oni oskarżani; oskarżonymi bywały również osoby niemieszkające w jurydyce, np. ludzie luźni. Jurysdykcji sądu podlegali nie tylko jurystyczanie *sensu stricto*, lecz także osiadła w jurydyce szlach-

¹²² LVIA, SA, 5364, k. 95v.

ta, np. w 1696 roku szlachcic Kazimierz Łukowicz został oskarżony o zabicie świni¹²³.

Nie znamy z XVII wieku sytuacji, w których w jurysdykcję sądu horodnictwa usiłowałaby wkraczać inna instytucja. Wręcz przeciwnie – gdy w 1649 roku aptekarz Stanisław Kędziński złożył protestację do sądu kapituły wileńskiej na pasamonika Jana Cieszkowskiego, domagając się zapłaty 325 zł za dom położony w jurydyce horodnictwa, kapituła tam właśnie odesłała skargę¹²⁴.

Domininkas Burba zauważył w odniesieniu do drugiej połowy XVIII wieku, że sprawy mieszkańców jurydyki toczyły się czasem przed sądem ziemskim i grodzkim. Badacz przypuszczał w związku z tym, że sąd jurydyki nie miał aż tak dużej władzy, jak sądy szlacheckie powiatu wileńskiego. Dowodem na problemy władz jurydyki w tej materii jest skarga, którą w 1774 roku złożył horodniczy Antoni Gieralt Towiański w sądzie grodzkim. Narzekał on mianowicie, że jurydycanie zwrócili się nie do niego, lecz do grodu. To samo dotyczyło wówczas aktów sprzedaży nieruchomości na terenie zamku – bywały one wpisywane do ksiąg ziemskich i grodzkich¹²⁵. Jeśli jednak chodzi o XVII wiek, sondażowa kwerenda w źródłach tego rodzaju nie ujawniła przypadków, w których jurydycanie występowaliby przed owymi sądami.

W materiałach horodnictwa nie ma prawie oskarżeń o ciężkie przestępstwa, wyjąwszy pojedyncze przypadki zgwałcenia, usiłowania zgwałcenia i bigamii, zdarzają się też czasem dotkliwe pobicia, ale nic nie wiadomo o tym, by prowadziły one do śmierci lub trwałych uszkodzeń ciała. Sytuacja ta nieco różni się od stanu rzeczy scharakteryzowanego przez Domininkasa Burbę w odniesieniu do drugiej połowy XVIII wieku, gdy do sądu horodnictwa nie trafiło ani jedno tak poważne oskarżenie. Niemniej również w XVII wieku zdecydowanie dominowała drobna przestępczość – nie pojawiają się przypadki procesów o zabójstwo, dzieciobójstwo, podpalenie, fałszerstwo, świętokradztwo, kazirodztwo czy sodomie. Domininkas

¹²³ LVIA, SA, 4372, k. 17v.

¹²⁴ *Vilniaus namai*, t. 9, Vilnius 2005, s. 58–59.

¹²⁵ D. Burba, *Nusikaltimai*, s. 58; idem, *Vilniaus Žemutinės pilies*, s. 143.

Burba przypuszczał, że sąd horodnictwa nie miał prawa rozstrzygać w tak poważnych sprawach karnych, w źródłach nie znajdujemy jednak norm regulujących relacje sądu jurydyki horodnictwa z innymi sądami ani ustalających zakres jego jurysdykcji. Najpewniej przepisy takie nigdy nie powstały. Niestety nie potrafimy w związku z tym stwierdzić, kto miał sądzić zbrodnie popełniane przez jurydyczan; nie wiemy też, czy sytuacje takie w ogóle się zdarzały.

Interesujący przypadek znajdujemy pod datą 14 czerwca 1698 roku, kiedy to sędzia (prawdopodobnie podhorodniczy Antoni Kazimierz Buchowiecki) wyraził wątpliwość co do legalności działań swojego poprzednika Eliasza Jana Staszkiewicza. Nie był mianowicie pewien, czy rozpatrywana sprawa rzeczywiście podlegała jurysdykcji horodnictwa. Źródło nie zawiera precyzyjnych informacji, ale najpewniej Staszkiewicz rozstrzygnął konflikt o dług. Wierzyciel wystąpił do sądu horodnictwa, lecz Buchowiecki, nie będąc pewnym sytuacji prawnej (w grę wchodził bowiem w jakimś zakresie wcześniejszy wyrok sądu jurydyki kapituły wileńskiej), zdecydował się odroczyć rozprawę o trzy dni, „do pokazania dokumentów, jeżeli Pan Staszkiewicz mógł tę sprawę sądzić”¹²⁶. Nie znajdujemy jednak ostatecznie informacji, czy istotnie miał takie prawo.

W październiku 1620 roku z kolei została zapisana wyjątkowa sprawa, w której zwracał się do horodniczego zdun Marek, określony jako „mąż pierwszy Reginy Alenciukowej”¹²⁷. Źródło informuje, że był on „z duchowieństwa jej przysądzony”. Mężczyzna prosił, aby „przy żenie przysądzonej sobie od ks. oficjała już i przez rozsądek urzędu świeckiego mógł w pokoju mieszkać”, wnosił też o uregulowanie pewnych kwestii majątkowych. Sąd horodnictwa nakazał małżonkom, „aby już od tego czasu oboje przystojnie się zachowali, jako przynależy na stan małżeński”. Gdyby jednak nie dotrzymali tego zobowiązania, „tedy już bez miłosierdzia według prawa popolitego mają być karani”. Sprawa wydaje się zagadkowa, jednak jej rozwiązanie przynosi końcówka wpisu, w której jest wspomniany „pośledni mąż jej [Reginy – K. F.] Stefan”. Oznacza to mianowi-

¹²⁶ LVIA, SA, 4372, k. 6r–7r.

¹²⁷ LVIA, SA, 4563, k. 57r–v.

cie, że Regina była bigamistką. Sprawa trafiła do sądu oficjała, który uznał prawowitość jej małżeństwa z Markiem. Na temat Stefana nie mamy natomiast więcej informacji. Na szczególną uwagę zasługuje to, że w przypadku tak ciężkiego przestępstwa rozstrzygający okazał się głos władzy duchownej, a władza świecka zagroziła surowymi konsekwencjami dopiero w razie dalszych „nieprzystojności”. W III Statucie litewskim nie ma mowy o przestępstwie bigamii, jednak sądy miejskie nakładały za nie karę śmierci przez ścięcie¹²⁸ i do takich zapewne konsekwencji odnosił się horodniczy. Dokładniejsze zbadanie przytoczonej sprawy nie jest możliwe, wileńskie księgi konsytorskie zachowały się bowiem dopiero od 1651 roku¹²⁹. Tak czy inaczej, mamy tu do czynienia z przypadkiem, gdy rozstrzygnięcie sądu kościelnego uzyskało dodatkową sankcję władzy świeckiej.

Sprawy, które w XVII wieku trafiały do sądu jurydyki, prowadzili horodniczowie¹³⁰, podhorodniczowie¹³¹ oraz wójtowie jurydyki¹³². Informacje na ten temat były podawane rzadko, dlatego nie sposób ustalić nawet przybliżonych proporcji. Można natomiast stwierdzić, że w zakresie przyjmowania dokumentów do aktykacji, potwierdzania kupna nieruchomości, a także wydawania wypisów z ksiąg, dominowali horodniczowie; wypisy wydawali również podhorodniczowie i pisarze.

W kancelarii horodnictwa niewątpliwie posługiwano się pieczęcią lub pieczęciami, jednak zachowały się jedynie bardzo niewyraźne odciski¹³³, stąd nie sposób powiedzieć na ten temat czegokolwiek więcej.

¹²⁸ M. Kamler, *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010, s. 401.

¹²⁹ Siedemnastowieczne księgi konsytorza wileńskiego: LVIA, f. 604, ap. 3, b. 107 (lata 1651–1653), 108 (lata 1685–1689), 109 (lata 1691–1693), 110 (lata 1693–1697), 111 (lata 1693–1699).

¹³⁰ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 5r, 7v; 5361, k. 4r, 7r; 5365, k. 21v, 23r, 24v, 25v, 26v–28r, 30r–v.

¹³¹ Zob. np. LVIA, f. 21, ap. 2, b. 475, k. 1r; SA, 5364, k. 12Ar, 14v–15r, 24r, 27r–v.

¹³² Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 4r.

¹³³ LVIA, f. 21, ap. 2, b. 475, k. 3v, 6r.

Poświadczona jest możliwość złożenia apelacji od wyroku. Wiemy więc, że od rozstrzygnięcia wydanego przez wójta pod nieobecność podhorodniczego („minor iudicium”) odwołano się do horodniczego¹³⁴. Innym razem apelację od wyroku podhorodniczego Samuela Jana Haraburdy rozpatrywał niejaki Izydor Koniowicz, „na sprawy apelatywne [...] do rozsądzenia wysadzony” przez horodniczego (1686)¹³⁵. Niestety brak o nim dokładniejszych informacji w źródłach, poza tym, że tytułował się „dworzaninem JKM”¹³⁶.

Podhorodniczy mógł być powodem w procesie o znieważenie urzędu horodnictwa¹³⁷, nie wiemy jednak, kto wówczas sądził, choć zapewne horodniczy.

W źródłach sporadycznie pojawiają się informacje o instygatorze, który domagał się dla oskarżonych konkretnej kary¹³⁸, jednak brak na ten temat jakichkolwiek bliższych informacji, nie są też podane żadne dane osobowe. Nie wiadomo w związku z tym, czy sąd horodnictwa miał własnego urzędnika pełniącego to stanowisko, czy w swoje sprawy angażował instygatora innej jurysdykcji (np. Trybunału¹³⁹) bądź też – co dowodziłoby niesamodzielnosci omawianej instytucji – instygator sam się w nie włączał. Niestety, na pytania te nie sposób udzielić żadnych odpowiedzi.

W jurydyce horodnictwa wileńskiego obowiązywało prawo ziemskie, rzadkie są jednak bezpośrednie odwołania do konkretnych przepisów III Statutu litewskiego. W 1681 roku, gdy Piotr Maszkiewicz oskarżył o pobicie Jana Piotrowicza mieszkającego kątem u jednego z jurydyczan, plenipotent oskarżyciela powołał się na art. 29 z rozdz. IV, który mówi o sądeniu osób nieosiadłych w danym powiecie¹⁴⁰. W sprawie o pobicie Michała Zabłockiego i młynarza Szy-

¹³⁴ LVIA, SA, 5361, k. 312–313v.

¹³⁵ LVIA, SA, 5364, k. 66r.

¹³⁶ Ibidem, k. 67r.

¹³⁷ LVIA, SA, 4372, k. 6r–v.

¹³⁸ Zob. np. LVIA, SA, 5364, k. 12r.

¹³⁹ Na temat instygatorów trybunalskich w drugiej połowie XVIII wieku szczegółowo pisał A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo*, s. 223–243.

¹⁴⁰ LVIA, SA, 5364, k. 8r; *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, рэд. І. П. Шамякіна, Мінск 1989, s. 160–162.

mona Zimkiewicza przez Frydrycha Seytera z 1699 roku np. mowa o art. 5 z rozdz. XII odnoszącym się m.in. do nawiązki za zranienie rzemieślnika. Można stwierdzić, że w tym przypadku trzymano się litery prawa – nawet zasądzona kwota jest równa tej, o której mowa w kodyfikacji. Innym zarzutem podnoszonym w tej samej sprawie były kradzież i trzymanie w zamknięciu wieprza. W nawiązaniu do tego przestępstwa sędzia powołał się na art. 43 z rozdz. XI, dotyczący najazdu na dom i ograbienia, co nie odpowiada wszak specyfice czynu (w protestacji nie ma mowy o najeździe)¹⁴¹. Przykład ten dowodzi jednak, że regulacje Statutu starano się elastycznie dostosowywać do konkretnych sytuacji, o których nie było w nim mowy wprost.

Zdarzają się też przypadki błędnego odniesienia do przepisów kodyfikacji, np. gdy uwolniono jednego z oskarżonych od zarzutu „zadania nieszlachectwa”, sąd powołał się na art. 27 z rozdz. IV, regulujący w rzeczywistości sytuację, w której jedna osoba została pozwana do kilku sądów ziemskich na ten sam termin¹⁴². Można też znaleźć przykłady powoływania się na nieistniejące artykuły. W jednej ze spraw z 1679 roku mowa jest o art. 27 z rozdz. XIII, podczas gdy rozdział ten składał się jedynie z 14 artykułów. Przy tym trzeba zaznaczyć, że odniesienie to zawarte jest we fragmencie, w którym plenipotent powódki przedstawił propozycję kary dla pozwanych, możliwe więc, że to on, a nie rozpatrujący sprawę podhorodniczy, popełnił błąd¹⁴³.

Interesujący jest przypadek z 1639 roku, w którym Dorota Żydelewiczówna Mikołajowa Rojszelowa i Małgorzata Jakubowa Fiedorowiczowa, matka i siostra zmarłej bezpotomnie w wieku ok. 20 lat pierwszej żony Matysa Lipińskiego, domagały się od wdowca zwrotu części majątku. Rojszelowa argumentowała to tym, że pomagała małżonkom, wielokrotnie przekazując im pieniądze i różnego rodzaju przedmioty. Jej plenipotent powoływał się przy tym na art. 21 z rozdz. V Statutu, dotyczący małżeństwa ludzi ubogich, interpretując go tak, że po śmierci jednej strony połowa majątku, który mał-

¹⁴¹ LVIA, SA, 4372, k. 13r; *Cmamy*, s. 302, 314.

¹⁴² LVIA, SA, 4372, k. 16r; *Cmamy*, s. 159.

¹⁴³ LVIA, SA, 5364, k. 2v.

zunkowie wspólnie zgromadzili, powinna przypaść krewnym osoby zmarłej. Przywoływany przepis nie zawierał jednak takiego postanowienia, wprost zapisano w nim bowiem, że jeśli żona umrze jako pierwsza, dobra przechodzą na męża i ewentualnie na dzieci, których w tym przypadku nie było. O tym, że połowa majątku przechodzi na rodziny zmarłych, była jedynie mowa w sytuacji, gdy najpierw umierał mąż, potem następowała śmierć żony, a małżeństwo pozostawało bezdzietne – wówczas po połowie powinni byli otrzymać krewni obojga małżonków. Błędne rozumienie przepisów zarzucił zresztą stronie powodowej plenipotent pozwanego. Ostatecznie jednak doszło między nimi do porozumienia, a Lipiński oddał byłej teściowej część majątku, choć przepisy go do tego nie obliigowały¹⁴⁴.

Oskarżenia najczęściej wnosili mężczyźni. W odniesieniu do kobiet sytuacja była nieco bardziej skomplikowana. W niektórych przypadkach, w których złożyły one protestacje, zwracano np. uwagę na nieobecność ich mężów¹⁴⁵. Gdy w 1679 roku Helena Rogowska pod nieobecność swojego małżonka domagała się od Kikielewiczów zwrotu długu, podhorodniczy Wojciech Lutostański nakazał, by w sądzie stawił się jej mąż¹⁴⁶. Za standard przyjmowano sytuację, w której to małżonek reprezentował zamężną kobietę¹⁴⁷. Zdarzało się także, że za przewinienia żony pozywano nie ją bezpośrednio, lecz – „względem starszeństwa małżeńskiego” – jej męża¹⁴⁸. Wdowy natomiast cieszyły się w tym zakresie większą swobodą, czego przykładem są chociażby omawiane w odrębnym podrozdziale sprawy Barbary Zygielówny Ławrynowej Dauborowej. W przypadku, gdy zostało poszkodowane dziecko, w jego imieniu występowali rodzice¹⁴⁹.

Ograniczenia dotyczące kobiet nie były jednak bezwzględne. W sytuacji, gdy mąż, ze względu na zły stan zdrowia (np. w wyniku ciężkiego pobicia), nie mógł sam stanąć przed sądem, protestację

¹⁴⁴ LVIA, SA, 5361, k. 4r–v, 8r–9v; *Cmamym*, s. 223.

¹⁴⁵ LVIA, SA, 4372, k. 13r.

¹⁴⁶ LVIA, SA, 5364, k. 2v–3r.

¹⁴⁷ LVIA, SA, 4563, k. 1r; 5364, k. 2v, 10r.

¹⁴⁸ LVIA, SA, 5364, k. 28v, 32r.

¹⁴⁹ LVIA, SA, 4372, k. 12r.

w jego imieniu mogła złożyć żona – w obecności plenipotentów¹⁵⁰ lub samodzielnie¹⁵¹. W wielu przypadkach zresztą kobiety występowały przed sądem na własną rękę, niereprezentowane ani przez męża, ani przez kuratora, nawet wtedy, gdy nie ma mowy o tym, że były wdowami lub że małżonek nie może wystąpić w ich imieniu.

Plenipotentów mieli zresztą czasem także mężczyźni, choć nie było to wymagane. W znanych przypadkach tego typu wchodziły natomiast w grę sytuacje o wyższym poziomie złożoności, jeśli chodzi o stan prawny, takie jak obustronne protestacje czy poważniejsze oskarżenia, np. o kradzież 14 czerwonych złotych – w 1680 roku, gdy toczyła się sprawa, była to równowartość ok. 170 złotych polskich¹⁵². W takich sytuacjach zapewne ważna była dla stron pomoc osoby lepiej znającej obowiązujące przepisy.

Sąd dawał niekiedy powodom i pozwanym czas na samodzielne dojście do porozumienia, np. „w sprawie Pana Kazimierza Łukowicza z pozwanymi Panem Michałem Janowskim i Panią Konstancją Lenartowiczówną Janowską, aby się tymczasem strony pogodzili, *iudicium deliberat ad diem 4 iulii* [1695 – K. F.]”¹⁵³. Pojawiają się także sytuacje, w których strony godziły się bez nacisku sądu, co kończyło sprawę¹⁵⁴. Można przypuszczać, że do zgody spontanicznej lub zawartej pod wpływem sądu dochodziło w przytłaczającej większości spraw, zazwyczaj mamy bowiem do czynienia z wniesieniem oskarżenia, a brak jest informacji o dalszym toku procesu. Urząd usiłował również stać na straży tego typu przypadków polubownego zakończenia sporu, np. gdy w 1696 roku między Janem Szandero-wiczem a Janem Kazimierzem Stalewskim doszło do zgody, nakazał on „w tej sprawie wieczne milczenie”¹⁵⁵. Zdarzało się też stosowanie dodatkowego narzędzia gwarantującego zachowanie spokoju, a mia-

¹⁵⁰ LVIA, SA, 5364, k. 4r.

¹⁵¹ Ibidem, k. 5v–6r.

¹⁵² Ibidem, k. 4v, 5v. Obliczenia na podstawie: S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 4), Lwów 1928, s. 157.

¹⁵³ LVIA, SA, 4372, k. 4v.

¹⁵⁴ Zob. np. ibidem, k. 5r, 12r, 14r; 4563, k. 5v; 5364, k. 25r, 32r.

¹⁵⁵ LVIA, SA, 4372, k. 14v.

nowicie tzw. założenia walaty, polegającego na wyznaczeniu sumy, którą musiałaby zapłacić strona odpowiedzialna za wznowienie konfliktu. Były to kwoty dość wysokie jak na warunki jurydyki. W 1680 roku wyznaczono np. sumy 18 i 50 zł, 50 zł wynosiła ona również w 1681 roku i w dwóch przypadkach z 1696 roku; w 1681 i 1695 roku ustalono też kwotę 25 zł¹⁵⁶.

Oskarżenie można było wycofać. I tak np. 25 czerwca 1695 roku w sprawie Jerzego Zawadzkiego z Konstancją Lenartowiczówną Janowską o nieznanne przestępstwo (nie zachował się odpowiedni wpis) „aktor za pozwem danym *secundo* nie popiera, pozwana od wszystkiej akcji wolna”¹⁵⁷. Gdy natomiast mamy do czynienia ze wzajemnym oskarżeniem, sąd albo przeprowadzał dochodzenie w celu ustalenia stanu faktycznego¹⁵⁸, albo – w przypadku braku dodatkowych dowodów – oddalał zarzuty¹⁵⁹.

Obie strony mogły wnosić o przesunięcie terminu rozprawy, do czego sąd się przychylił¹⁶⁰. Jako przyczyny wskazywano np. chorobę¹⁶¹, konieczność przyprowadzenia świadków¹⁶² lub odprzysiężenia się¹⁶³.

Zdarzało się też odroczenie rozprawy ze względu na niestawienie oskarżonych¹⁶⁴, jednak sytuacje takie mogły również skutkować dla nich automatyczną przegraną¹⁶⁵. Podobnie absencja powoda mogła pociągać za sobą upadek oskarżenia. W praktyce nierzadko występują w księgach sytuacje, w których „ponieważ aktor nie sta-
wa, liber pozwany *a termino*”¹⁶⁶.

W razie kilkukrotnego niestawiennictwa oskarżonych wyznaczano niekiedy nowe terminy rozpraw¹⁶⁷, ale w sytuacjach, gdy nie

¹⁵⁶ Ibidem, k. 17r–v; 5364, k. 5r, 11v, 22r.

¹⁵⁷ LVIA, SA, 4372, k. 3r.

¹⁵⁸ Zob. np. ibidem, k. 10r.

¹⁵⁹ Zob. np. ibidem, k. 12v.

¹⁶⁰ Zob. np. ibidem, k. 4v, 5r.

¹⁶¹ Ibidem, k. 13v.

¹⁶² Ibidem, k. 9r.

¹⁶³ Ibidem, k. 11r.

¹⁶⁴ Zob. np. ibidem, k. 8v–9v, 14r.

¹⁶⁵ Ibidem, k. 3r.

¹⁶⁶ Ibidem, k. 3v. Zob. także: ibidem, k. 9r, 10v, 12r, 16r, 17v–18v.

¹⁶⁷ Ibidem, k. 14r.

pojawiali się oni za czwartym razem, zdarzały się wyroki skazujące ich na przepadek mienia¹⁶⁸. Można jednak znaleźć również dowody, że sąd nie zawsze był tak pryncypialny.

Gdy cztery razy nie stawili się przed sądem ludzie luźni i nie można było ustalić ani miejsca ich pobytu, ani jurysdykcji, której podlegali, sąd jurydyki wydał postanowienie: „pозwanych [...] na łapanie jako nieosiadłych i nieposłusznych prawu, gdziekolwiek i pod jakimkolwiek urzędem będących, dopuściłem temuż urzędowi, pod którym będą mieszkać aktorowie, dawszy wiedzieć, pobrać i do tegoż urzędu zaprowadzić do dosyć uczynienia żałobie aktorów. [...] także *poeny* urzędowe na takich nieposłusznych w prawie opisane temuż urzędowi, do którego będą przyprowadzeni, należeć mają”¹⁶⁹. Wątpliwa wydaje się skuteczność tego typu rozstrzygnięć.

Za oskarżonych można było poręczyć. Instytucja ta pozwalała im odpowiadać z wolnej stopy, zamiast przebywać w więzieniu przez czas trwania procesu. Sąd określał wówczas pewne warunki obowiązujące zarówno wypuszczonego „na parękę”, jak i poręczycieli. W 1695 roku np. zobowiązano ich: „aż póki się sprawa skończy, według żałoby żałującej zawsze na sąd obżałowanego powinni na urząd postawić”. W przypadku niewypełnienia tego warunku to oni mieli odpowiedzieć zamiast oskarżonego: „inaczej na żałobę żałującej sami paręcznicy powinni będą odpowiadać i wszytką szkodę za obżałowanego zapłacić”¹⁷⁰. W innej sprawie poręczycieli zobowiązano do doprowadzenia oskarżonej na rozprawę w wyznaczonym terminie, jednak nie zagrożono im żadnymi osobistymi sankcjami – stwierdzono jedynie, że w razie niewypełnienia tego obowiązku kobieta automatycznie przegra¹⁷¹. Zdarzało się, że sąd stawiał dodatkowe warunki w sprawie wyboru poręczycieli, np. w 1679 roku za Antoniego Kikielewicza mógł poręczyć jedynie „bene possessionatus”¹⁷².

¹⁶⁸ Ibidem, k. 4r, 21r.

¹⁶⁹ Ibidem, k. 4r.

¹⁷⁰ Ibidem, k. 3v.

¹⁷¹ Ibidem, k. 13r–v.

¹⁷² LVIA, SA, 5364, k. 3r.

Dowodami w sprawie mogły być nie tylko wyjaśnienia stron, jak działo się zazwyczaj, lecz także zeznania świadków¹⁷³ oraz przysięgi – odprzysiężenie się od oskarżenia uznawano za dowód niewinności¹⁷⁴. Brano również pod uwagę dokumenty wystawiane przez urzędników, np. generała (woźnego generalnego) województwa wileńskiego¹⁷⁵. Jako dowody traktowano też zeznania sługi urzędu horodnickiego dokonującego wizji lokalnej w przypadku zniszczenia mienia¹⁷⁶ lub obdukcji w procesach o pobicie¹⁷⁷.

Zgłaszane do sądu jurydyki sprawy rzadko kończyły się zapadnięciem wyroku. Interesujący jest przypadek uniewinnienia z kwietnia 1619 roku, gdy Jarosza Sicińskiego miał okraść jego służący, syn Jana Stanisławicza. Sąd uznał wówczas, „iż ten Siciński, jako niewidzący człowiek, nie mógł wiedzieć, kto mu te szkody uczynił, czy kto obcy, czy też ten chłopiec”¹⁷⁸. Możliwe były również sytuacje, w których strony dochodziły do porozumienia w kwestii wymiaru kary¹⁷⁹. Jeśli chodzi o kary zasądzone przez omawiany urząd, znamy ich bardzo niewiele. W procesach o znieważenie, zniesławienie, zniszczenie mienia i kradzieże skazywano oskarżonych na grzywny (10–13 zł), naprawienie szkody, oddanie skradzionej rzeczy czy publiczne przeprosiny. Za zranienie nakładano obowiązek zapłacenia nawiązki, zdarzyła się również tygodniowa kara więzienia za pobicie¹⁸⁰. Najpewniej za obrazę urzędu zasądzono natomiast cztery tygodnie więzienia i jest to najsurowsza odnotowana kara¹⁸¹. Nieduża liczba tych rozstrzygnięć nie pozwala jednak na zbadanie zależności uchwytanych statystycznie.

Sąd horodnictwa wileńskiego nie skazywał na karę główną, kary mutylacyjne (okaleczające) ani hańbiące. Nie są również znane przy-

¹⁷³ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 8r, 9r.

¹⁷⁴ Zob. np. *ibidem*, k. 10v, 12v–13r; 5364, k. 22r.

¹⁷⁵ LVIA, SA, 4372, k. 2r–3r.

¹⁷⁶ *Ibidem*, k. 2r.

¹⁷⁷ *Ibidem*, k. 9r, 17r; 5364, k. 6r, 8r, 11v; 5365, k. 32r, 162v.

¹⁷⁸ LVIA, SA, 4563, k. 6r.

¹⁷⁹ LVIA, SA, 4372, k. 5r.

¹⁸⁰ Zob. np. *ibidem*, k. 4r, 5r, 13r, 17r.

¹⁸¹ LVIA, SA, 5364, k. 67r–68v.

padki banicji, co zdarzyło się w przypadku jurydyki kapituły¹⁸². Nic nie wiadomo, aby horodnictwo używało w celu karania przestępców istniejącego w Wilnie pręgierza¹⁸³ czy korzystało z usług miejscowych katów¹⁸⁴.

Jeśli chodzi o egzekucję wyroków, zazwyczaj nie ma o tym mowy w księgach, co może wskazywać, że nie było z nią większych problemów. W 1696 roku jednak Michał i Regina Zagórcy zostali zobowiązani przez sąd do wypłacenia Halszce Jurewiczównie wynagrodzenia za trzyletnią służbę, czego przez dwa miesiące nie uczynili. W związku z tym sługa urzędowy publicznie ogłosił decyzję sądu, a gdy to nie poskutkowało, podhorodniczy skazał ich na utratę majątku¹⁸⁵ – zapewne jednak nie całego. Innym razem – w przypadku uchylania się od wykonania kary – postanowiono: „*in defectu zapłacenia zgrabić nakazałem*”¹⁸⁶.

Sąd jurydyki horodnictwa nie miał właściwie do czynienia z poważnymi przestępstwami, w związku z tym nie zasądzał również ciężkich kar. Przytłaczająca większość spraw kończyła się zapewne ugodą, a w wielu przypadkach przeprowadzający procesy urzędnicy (horodniczy, podhorodniczy, wójt) szli stronom na rękę. W świetle informacji przedstawionych w tym podrozdziale nie można uznać sądu jurydyki horodnictwa wileńskiego za instytucję szczególnie represyjną.

¹⁸² J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 3, s. 103.

¹⁸³ Na temat wileńskiego pręgierza m.in.: LVIA, f. 458, ap. 1, b. 27, k. 60r; 31, k. 51v; 42, k. 55r; 43, k. 48r, 265v; 54, k. 44v; 55, k. 44v.

¹⁸⁴ Więcej na temat katów: A. Karpiński, *Wileńscy „mistrzowie sprawiedliwości” w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII w.*, w: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 385–403.

¹⁸⁵ LVIA, SA, 4372, k. 18v.

¹⁸⁶ LVIA, SA, 5364, k. 3r.

Personel

Jak już wspominałem, horodniczowie dobierali sobie do pomocy niższych urzędników, wśród których można wyróżnić podhorodniczych, pisarzy i wójtów jurydyki, występowali również słudzy urzędowi.

Zestawienie 5. Podhorodniczowie wileńscy w XVII wieku

LP.	IMIĘ I NAZWISKO	OKRES SPRAWOWANIA URZĘDU	ŹRÓDŁA
1.	Gabriel Kazimierz Grabowski	15 września 1662 roku– –29 września 1679 roku	LVIA, SA, 5361, k. 21r; VUB, RS, F5-A5-1008-1039
2.	Wojciech Lutostański	27 października 1679 roku– –3 maja 1681 roku	LVIA, SA, 5364, k. 1r, 13r
3.	Teodor Jan Wasilewski	12 października 1682 roku	VUB, RS, F5-A5-1008-1039
4.	A. Lewonowicz	4 listopada 1683 roku	VUB, RS, F5-A5-1008-1039
5.	Samuel Jan Haraburda	25 stycznia 1685 roku	LVIA, SA, 5364, k. 39r
6.	Karol Dębski	10 października 1685 roku– –28 lipca 1689 roku	VUB, RS, F5-A5-1008-1039
7.	Stanisław Szredziński	3 sierpnia 1689 roku– –1 sierpnia 1690 roku	LVIA, SA, 5364, k. 98r; VUB, RS, F5-A5-1008-1039
8.	Eliasz Jan Staszkievicz	10 sierpnia 1690 roku– –1694 rok	VUB, RS, F5-A5-1008-1039
9.	Antoni Kazimierz Buchowiecki	29 lipca 1695 roku– –17 czerwca 1698 roku	LVIA, f. 21, ap. 2, b. 475, k. 1r–3v; LVIA, SA, 4372, k. 6r
(6.)	Karol Dębski	4 sierpnia 1698 roku– –12 grudnia 1699 roku	VUB, RS, F5-A5-1008-1039; LVIA, SA, 5361, k. 366r
10.	Jan Kazimierz Milenkiewicz	3 lutego 1700 roku– –10 października 1702 roku	LVIA, SA, 5361, k. 369v; VUB, RS, F5-A5-1008-1039

Podane daty odpowiadają najwcześniejszym i najpóźniejszym wzmiankom, w których dana osoba została określona jako podhorodniczy, w żadnym przypadku nie dysponujemy bowiem bezpo-

średnimi informacjami ani o nominacji, ani o rezygnacji, pozbawieniu stanowiska czy śmierci na urzędzie. Listę podhorodniczych przedstawił już Euzebiusz Łopaciński¹⁸⁷, budzi ona jednak poważne zastrzeżenia, np. jako pierwszego z nich, urzędującego w 1657 roku, badacz ten podał Kaweckiego, późniejszego podstarościego wileńskiego. Jest to informacja błędna. Po pierwsze, w księgach horodnictwa brak jest wpisów z 1657 roku, o podhorodniczych w tym okresie nie wspominają również żadne odnalezione przeze mnie materiały uzupełniające. Po drugie, Tomasz Kaweckie istotnie był podhorodniczym i podstarościm wileńskim, jednak dopiero ok. 100 lat później¹⁸⁸.

Podhorodniczy po łacinie był nazywany „viceburgrabius”¹⁸⁹ lub „viceaedilis”¹⁹⁰. Nie odnalazłem informacji pozwalających potwierdzić przekonanie Euzebiusza Łopacińskiego, że podhorodnictwo istniało już w XVI wieku i że obsadzał je wówczas bezpośrednio władca¹⁹¹. Wiadomo natomiast, że w XVII stuleciu podhorodniczowie byli mianowani przez horodniczych, o czym świadczą np. sformułowanie dotyczące Lutostańskiego: „od Jaśnie Wielmożnego Imci Pana Andrzeja Kotowicza, kasztellana, horodniczego, budowniczego, dewanicznego na sądy wysadzonym”¹⁹².

Zwraca uwagę to, że o podhorodniczych mowa jest dopiero od czasów Andrzeja Franciszka Kotowicza. Jak już pisałem, horodniczy ten – w przeciwieństwie do poprzedników – pełnił wiele różnych funkcji i nieczęsto przebywał w stolicy Wielkiego Księstwa, więc możliwe, że dopiero on odczuł potrzebę wydelegowania urzędnika do sprawowania obowiązków, którymi sam nie mógł się kompleksowo zajmować. Wcześniejsi horodniczowie – począwszy od Nonharta –

¹⁸⁷ E. Łopaciński, *Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794*, „Wilno” 1 (1939), 2, s. 87, przypis 2.

¹⁸⁸ Biblioteka Kórnicka PAN, rkps BK 07896, k. 67r–v (podstarości w 1742 roku); D. Burba, *Sostinēs įvykiai ir asmeniniai interesai XVIII a. bajorų laiškuose iš Vilniaus*, „Šiaurės Atėnai” 39 (1201), z 31 października 2014 roku, s. 10.

¹⁸⁹ LVIA, SA, 5115, k. 300r.

¹⁹⁰ LVIA, SA, 5340, k. 151r.

¹⁹¹ E. Łopaciński, *Horodnictwo*, s. 82.

¹⁹² LVIA, SA, 5364, k. 1r, 2r, 7r.

również mieli pomocników w postaci pisarzy, o których będzie zaraz mowa. W księgach jednak widać zdecydowanie większą aktywność Nonharta i Podchocimskiego w odniesieniu do jurydyki horodnictwa, niż możemy zauważyć w przypadku Kotowicza.

Pisarzami horodnictwa w omawianym stuleciu byli: Krzysztof Radoński (11 października 1621 roku–12 listopada 1639 roku)¹⁹³, Michał Królikowski (3 września 1632 roku–październik 1635 roku)¹⁹⁴, Jerzy Uzdownski (29 maja 1637 roku–2 stycznia 1649 roku)¹⁹⁵, Aleksander Prażmowski (2 grudnia 1649 roku–15 czerwca 1653 roku)¹⁹⁶, Gabriel Kazimierz Grabowski (1662–1663)¹⁹⁷, Kazimierz Fiedorowicz (27 października 1679 roku)¹⁹⁸, Karol Dębski (20 marca 1685 roku–17 czerwca 1698 roku)¹⁹⁹ oraz Jan Kazimierz Gudelewicz (1703)²⁰⁰.

W XVII wieku wójtami jurydyki horodnictwa, zwanymi też namiestnikami, byli Wawrzyniec Skrzetuski (26 marca 1620 roku)²⁰¹, Jan Szwanderowicz (11–17 września 1689 roku)²⁰² oraz Karol Dębski (18 kwietnia 1695 roku–1697 rok)²⁰³. Co interesujące, Dębski w niektórych okresach występował jednocześnie jako podhorodniczy i pisarz (1685–1689) oraz jako pisarz i wójt (1695–1697). Znałe są też nazwiska dwóch sług urzędowych: Adama Ejnarowicza (28 marca 1663 roku–7 września 1667 roku)²⁰⁴ oraz Jana Suszyckiego (1 września 1679 roku–7 sierpnia 1699 roku)²⁰⁵ – tego drugiego nazywano również wójtem urzędowym. Ponadto wiadomo, że niewymieniony z imienia „chłopiec urzędowy” został 30 stycznia 1620 roku po-

¹⁹³ LVIA, SA, 4563, k. 77r; 5361, k. 9r.

¹⁹⁴ LVIA, f. 21, ap. 2, b. 499, k. 1r; SA, 5365, k. 89r–v.

¹⁹⁵ LVIA, SA, 5361, k. 99r, 253r.

¹⁹⁶ Ibidem, k. 270v; 5365, k. 108r.

¹⁹⁷ LVIA, SA, f. 21, ap. 2, b. 443.

¹⁹⁸ LVIA, SA, 5364, k. 1r.

¹⁹⁹ LVIA, SA, 4372, k. 6r; 5364, k. 36v.

²⁰⁰ VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 29r.

²⁰¹ LVIA, SA, 4563, k. 54r.

²⁰² LVIA, SA, 5364, k. 101r–102r.

²⁰³ LVIA, SA, 5361, k. 310r.

²⁰⁴ Ibidem, k. 29r; 5365, k. 162v.

²⁰⁵ LVIA, SA, 5361, k. 356v; 5364, k. 2r.

bity przez kowala Adama²⁰⁶. Pewne funkcje w badanej jurydyce pełnił również podderewniczy Kazimierz Smoleński (29 czerwca 1671 roku)²⁰⁷; urząd ten sprawował także równocześnie z podhorodnictwem Wojciech Lutostański (27 października 1679 roku)²⁰⁸.

Nie dysponujemy żadnymi informacjami o sposobach wynagradzania wymienionych osób, najprawdopodobniej jednak otrzymywały one pewne sumy z budżetu horodnictwa. O niektórych kompetencjach owych urzędników wspominałem już wcześniej. Podhorodniczowie i wójt prowadzili więc księgi oraz kierowali procesami sądowymi, pisarze dokonywali wpisów oraz sporządzali inwentarze pośmiertne, słudzy urzędowi zaś przeprowadzali wizje lokalne i obdukcje, a także publicznie ogłaszali wyroki. Dodatkowo podhorodniczowie, podderewniczowie, wójtowie i pisarze zajmowali się poborem podatków. Warto w tym miejscu przytoczyć charakterystykę uprawnień podhorodniczych, którą przedstawił w 1698 roku Karol Dębski: „mając zupełną moc i władzę od Wielmożnego Jego Mości Pana Michała Karola Haraburdy [...] tak sprawy horodnictwa wileńskiego sądzić, jako też grunty i place do tegoż horodnictwa należące rozdawać, ażeby w puście nie wakowały i pożytek jakowykolwiek do skarbu JKMości jurydyki horodnictwa wileńskiego *currere mógl*”²⁰⁹.

Na temat większości z wymienionych osób nie sposób wiele powiedzieć, a o części wiemy jedynie, że sprawowały dany urząd w konkretnym momencie. Gabriel Kazimierz Grabowski pojawia się w źródłach jako właściciel kamienicy przy wileńskim Rynku, którą w 1670 roku oddał w dzierżawę z rocznym czynszem w wysokości 120 zł²¹⁰. O Antonim Kazimierzu Buchowieckim wiemy, że był żonaty²¹¹, o Janie Kazimierzu Milenkiewicz – że nosił tytuł strukczasze-

²⁰⁶ LVIA, SA, 4563, k. 33v.

²⁰⁷ VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 1r.

²⁰⁸ LVIA, SA, 5364, k. 1r.

²⁰⁹ LVIA, SA, 5361, k. 352r-v.

²¹⁰ LVIA, SA, 5105, k. 209r.

²¹¹ LVIA, SA, 4372, k. 6r.

go²¹², a o Eliaszu Janie Staszkiwiczu – że miał żonę Annę (z domu Kosińska) i był szlachciem z powiatu wilkomierskiego. Wiadomo też, że nie sprawował urzędu dożywotnio²¹³. W przypadku pisarza Jerzego Uzdownskiego posiadamy z kolei informacje, że był szlachcicem, miał dom na Puskarni oraz był żonaty z Anną Bohdanowiczówną²¹⁴. Można przypuszczać, że podhorodniczy Samuel Jan Haraburda był spokrewniony z ówczesnym horodniczym Michałem Karolem Haraburdą.

Karol Dębski od co najmniej 1685 roku mieszkał w jurydycie horodnictwa na Puskarni. Otrzymał on 2 sierpnia tego roku od horodniczego Michała Karola Haraburdy pusty plac z dwiema zrujnowanymi murowanymi piwnicami. Zadbał jednak o nieruchomości i gdy 22 listopada 1696 roku sprzedał ją cześnikowi mściślawskiemu Janowi Kazimierzowi Kirkorowi²¹⁵ i jego żonie Petroneli za stosunkowo wysoką kwotę 5000 zł, posiadłość składała się z kamienicy, budynków murowanych i drewnianych, sadu oraz ogrodu²¹⁶. Zachowała się też wzmianka wskazująca, że miał żonę²¹⁷.

Dokładniejszymi danymi dysponujemy natomiast w przypadku Wojciecha Lutostańskiego, przede wszystkim dzięki temu, że zachował się jego testament sporządzony samodzielnie i aktykowany w wileńskiej księżde ławniczej 15 lipca 1689 roku²¹⁸. Wystawca zapewne niedługo potem zmarł, skoro w rejestrze podymnego z roku następnego nazwano go „nieboszczykiem”²¹⁹.

W akcie ostatniej woli podhorodniczy określał się jako Wojciech na Konieckach Lutostański. Owe Koniecki to wieś w ziemi łomżyńskiej. Wiadomo, że właśnie z tej ziemi, a konkretnie ze wsi Luto-

²¹² VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 26r. Strukczaszcy – pierwotnie dworzani obsługujący władcę podczas uczty, później tytuł honorowy.

²¹³ LVIA, SA, 5361, k. 331v.

²¹⁴ Ibidem, k. 100r.

²¹⁵ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 9: *Województwo mściślawskie. XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2019, s. 57.

²¹⁶ *Vilniaus namai*, t. 6, s. 184; B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus pabūklų*, passim.

²¹⁷ LVIA, SA, 4372, k. 6r.

²¹⁸ LVIA, SA, 5340, k. 151r–153v; *Testamenty*, s. 65.

²¹⁹ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, s. 56.

stań, pochodziła szlachecka rodzina Lutostańskich²²⁰. Przynależność stanowa urzędnika nie była jednoznaczna. W księgach miejskich jest on określany jako mieszczanin i kupiec wileński, jednocześnie jednak tytułowano go mianem „szlachetny”²²¹ – określenie to było w Wilnie zasadniczo zarezerwowane dla członków magistratu oraz szlachty. Innym razem figuruje jako „terrigena Palatinatus Vilmensis et Terrae Lomzensis”²²².

Lutostańskiego trzeba więc uznać za osobę znajdującą się na pograniczu dwóch stanów. W Wielkim Księstwie Litewskim przejście ze stanu szlacheckiego w szeregi mieszczaństwa było odwracalne. Według III Statutu szlachcic zajmujący się handlem lub rzemiosłem nie mógł korzystać z praw szlacheckich, jeśli jednak on lub jego synowie porzuciliby te sfery działalności, mieli być uważani za prawowitą szlachtę²²³. Podhorodniczy, mimo związków z miastem i działalności handlowej, posiadał też majątek ziemski Karłowszczyzna (Karnowszczyzna) w województwie wileńskim wraz z wsią Chrole, miał również poddanych chłopów²²⁴.

W 1655 roku, w obliczu najazdu moskiewskiego, Lutostański wraz z żoną i dziećmi uciekł z Wilna do Gołdapi w Prusach Książęcych (lenno to było zresztą wówczas częstym celem uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego). Przyszły podhorodniczy został tam – z poduszczenia gospodarza domu, w którym przebywał – napadnięty i obrabowany przez pruskich żołnierzy. Jak informował, zabrano mu wówczas wszystko: „wszelką substantią i ruchomość moją od mała do wiela, comkolwiek przy sobie w gotowiźnie, srebrze, ochędóstwie i sprawach miał”. Twierdził też, że zapewne zostałyby zabity, gdyby nie schronił się na plebanii tamtejszego zboru

²²⁰ Dodatek do Herbarza Polskiego ks. Kaspra Niesieckiego obejmujący dalsze rodowodowe wiadomości niektórych familii w tym dziele umieszczonych, i wszystkie szlacheckie familie przez tegoż nie umieszczone a przez późniejszych heraldyków wspomniane, jako też te, których szlachectwo według wierzytelnych dokumentów, żadnej niepopada wątpliwości, oprac. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1844, s. 273.

²²¹ LVIA, SA, 5099, k. 300r, 538r.

²²² LVIA, SA, 5111, s. 718.

²²³ *Cmamy*, s. 123 (rozdz. III, art. 25); A. Zakrzewski, *Testament*, s. 155.

²²⁴ LVIA, SA, 5111, s. 718–720; 5115, k. 500r–v.

lutańskiego. Następnie Lutostańscy potajemnie przenieśli się do innego miasta²²⁵. Później niektórzy wilmianie kwestionowali jednak straty majątkowe, które ci mieli wówczas ponieść²²⁶.

Lutostański dożył sędziwego wieku i zdążył się trzykrotnie ożenić. Z pierwszą małżonką, Magdaleną Witkowską, miał syna Kazimierza i córkę, która wyszła za mąż za niejakiego Wróblewskiego, a z drugą, Anną – synów Jerzego i Jana. Trzecią żoną, która żyła w momencie wystawienia testamentu, była Ewa Łukomska. Podhorodniczy wyznawał katolicyzm i chciał zostać pochowany w kościele Bernardynów w Wilnie.

Lutostański był właścicielem murowano-drewnianego domu na Zarzeczcu podlegającego jurysdykcji miejskiej²²⁷. Na jego usługach pozostawali parobek oraz służąca. Urzędnik w swoim testamencie utrzymywał, że zostawia niewiele ruchomości i pieniędzy, ponieważ przez kilkanaście lat nie prowadził handlu i majątek stopniał. Testator informował również, że pierwsza żona nie wniosła do małżeństwa żadnych środków, druga 300 zł, a trzecia 800 zł i ruchomości: „w sukniach, perłach, srebrze, cynie, miedzi, obrazach i innych rzeczach”.

Podhorodniczy następująco scharakteryzował swój majątek ruchomy: „dóbr ruchomych, a najbarziej w pieniądzech, złocie, perłach, srebrze nie masz, oprócz tych tylko maneli koralowych, pereł, sygnetu [...]. We srebrze zaś łyżek sześć srebrnych, kubek kwartowy, dwa białe do miodu małe, a dwa pozłociste srebrne [...]. W sprzęcie domowym kocioł jeden, bania z czapką, kociołków maleńkich trzy, panew jedna, z cyny półmisków siedm, przystaweczka i talerz jeden, miednica wielka”; posiadał też trzy kontusze oraz szablę, którą zapisał synowi Janowi. Miał jedynie 45 zł długów, wierzyciele byli mu natomiast winni ponad 1100 zł. Wiadomo też, że wychodzącej za mąż córce dał 1700 zł w gotówce, oblig na 1000 zł (które udało się jej odzyskać) oraz sześć srebrnych łyżek.

²²⁵ *Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. *Vilniaus miesto tarybos knyga*, oprac. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius 2011, s. 490–491.

²²⁶ LVIA, SA, 5099, k. 538r–v.

²²⁷ LVIA f. 458, ap. 1, b. 24, k. 36v; 25, k. 42r; 26, k. 37v; 27, k. 39v; 28, k. 39v; 29, k. 39r; 30, k. 44v; 31, k. 35r; 32, k. 43r; 33, k. 79v; 34, k. 43r; 37, k. 42r; 42, k. 38r; 43, k. 35r, 80r, 179r, 223r, 306v; 44, k. 36r; 45, k. 38v; 46, k. 35r; 47, k. 34v; SA, 5099, k. 598r.

Z uwagi na ograniczony zasób danych źródłowych trudno sformułować ogólne wnioski dotyczące społecznego oblicza niższego personelu urzędu horodnictwa wileńskiego. Nie ulega jednak wątpliwości, że podhorodniczowie, pisarze, wójtowie i podderewniczowie potrafili pisać. Co do sług urzędowych, brak w tej kwestii jednoznacznych danych, ale ogłaszali oni publicznie wyroki – możliwe więc, że je odczytywali. Nie byli to przedstawiciele rodzin bogatych czy wpływowych, nawet w skali lokalnej. Jedynie w przypadku Grabowskiego, Dębskiego i Lutostańskiego można coś więcej powiedzieć o stanie majątkowym. Ten pierwszy, właściciel kamienicy przy Rynku, nie mógł być człowiekiem biednym, podobnie Dębski, posiadający nieruchomość wartą 5000 zł. Lutostański uważał się za niezamożnego, lecz w porównaniu z sytuacją materialną większości jurydyczan jego położenie nie było wcale złe. Miał majątek ziemski i dom, poddanych chłopów i służbę, nie był także prawie zadłużony; niewiele posiadał natomiast wartościowych ruchomości. Należy zwrócić uwagę, że jego własna ocena sytuacji materialnej uwiadacza różnicę perspektywy. Jako osoba szlacheckiego pochodzenia miał on po prostu inny punkt odniesienia niż jurydyczenie, którzy za niewielki stan posiadania uznawali sytuację, gdy naprawdę nie miało się prawie nic.

ROZDZIAŁ 3

Jurydycanie

Ogólna charakterystyka

W 1790 roku wójt horodnictwa Michał Pancewicz odnotował na terenie jurydyki 64 nieruchomości (zob. tabela 1). Spośród wymienionych dymów 15 było położonych na Szerejkiszkach, 4 na ulicy Tatarskiej, 8 na ulicy Świniej i 37 (w tym 1 spalony) na terenie kompleksu zamkowego¹. Stosując szacunkowy przelicznik 7,4 osoby na zamieszkaną dym, można stwierdzić, że liczba mieszkańców jurydyki wynosiła wówczas ok. 466 osób – najprawdopodobniej jednak było ich mniej od tej liczby, skoro ponad połowę z wymienionych gospodarstw stanowiły zapewne nieduże mieszkania na zamku.

Dla XVII stulecia nie mamy tego typu źródeł, dlatego wszelkie szacunki są obarczone dużym ryzykiem błędu. Nie ulega jednak wątpliwości, że jurydyka musiała być ludniejsza, zwłaszcza przed okupacją moskiewską. Świadczy o tym pośrednio to, że w księgach z XVIII wieku dokonano sporo mniejszej liczby wpisów niż w siedemnastowiecznych, co wiąże się ze spadkiem liczby osób, które mogłyby załatwiać swoje sprawy w sądzie horodnictwa. Wydaje się więc, że ludność omawianej jurydyki przed okupacją można szacować na 600–700 osób. Po wojnie liczba ta niewątpliwie drastycznie spadła, a odbudowa postępowała powoli (o czym będzie jeszcze mowa), trudno jednak o jakiegokolwiek estymacje.

Zaludnienie poszczególnych części badanej jednostki osadniczej nie było równomierne. Poniższe zestawienie 6 obejmuje właścicieli nieruchomości i mieszkańców jurydyki, w przypadku których można znaleźć informacje o lokalizacji nieruchomości i jednocześnie ustalić, że podlegała ona horodnictwu. Wymaga ono sformułowa-

¹ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318, k. 17r–18r.

nia pewnych zastrzeżeń. Część właścicieli nie mieszkała w jurydyce, ponadto nie wszystkie wymienione działki były zagospodarowane. Czasem jednak w księgach jest mowa o pierwotnie pustych placach, które po jakimś czasie zostały zabudowane i zasiedlone². Nie wszystkie z wymienionych osób można ponadto uznawać za jurydycznych – z pewnością nie byli nimi wymienieni niżej szlachcice czy mieszcianie „magdeburscy”. Zaprezentowane dane obejmują też zapewne jedynie mniejszą część spośród wszystkich działek położonych w jurydyce.

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku

Lp.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
Puszkarnia			
1.	1613– –1615	stajenny Szymon Szpakowski z żoną	
2.	1619	Andrzej Mikołajewicz z żoną Małgorzatą Jakubówną	
3.	1619– –1642	Dorota Bartłomiejówna Stanisławowa Kowalowa	
4.	1620	cieśla Ambroży	właściciel domu: Konrad Fris
5.	1621	krawiec Stanisław	
6.	1622	murarz Matys	właściciel domu: Zaleski
7.	1623	Jakub Urbanowicz	
8.	1623– –1624	krawiec Stanisław Radkowski	
9.	1624	Stanisław Misiewicz	
10.	1627– –1645	Maryna Szeleszanka Piotrowa Tomaszewska z synami Hrehorym i Stefanem Tomaszewskimi	plac otrzymany od horodniczego Nonharta
11.	1633	cejgwart Wilhelm Poll	plac nadany przez Władysława IV

² Zob. np. LVIA, f. 21, ap. 2, b. 499, k. 1r.

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
12.	1633	murarz Jan Klimowicz z żoną Dorotą Lendziejewną	
13.	1633– –1634	Jan Stanisławowicz Kuczewski z żoną Zofią Obrycką	kupno domu od Jana Klimowicza (patrz poz. 12)
14.	1633– –1634	mieszczanin i kupiec wileński Jerzy Sztrunk	
15.	1634	mieszczanin Jan Sztrunk z żoną Elżbietą Gibłówną	spadek po Jerzym Sztrunku, darowizna rodzeństwa
16.	1634	szlachcic Stanisław Ciesielski z żoną Zofią Trojdanką	dom murowany z placem i ogrodem
17.	1634– –1647	Jan Suzanowski z żoną Hanną Ambroziejewiczną	dom
18.	1636	Marcin Buchner z żoną Reginą	dom z sadem
19.	1637	Zofia <i>primo voto</i> Piotrowa Oryńska <i>secundo voto</i> Tomaszowa Mamkowiczowa	
20.	1637	Wojciech Ślubowski z żoną Krystyną	
21.	1637	sędzia ziemski lidzki Samuel Kuncewicz ^a	kupno od Ślubowskich (patrz poz. 20)
22.	1637	szlachcic Jerzy Jan Drzewiecki z żoną Krystyną Kuczborską	
23.	1637	pisarz horodnictwa Jerzy Uzdowski z żoną Anną Bohdanowiczówną	kupno od Drzewieckich (patrz poz. 22)
24.	1637	szlachcic wilkomierski Stanisław Burzyński z żoną Ewą Aleksandrą Ojrzyńską	
25.	1637	Jerzy Juszewicz z żoną Anną	kupno od Burzyńskich (patrz poz. 24)
26.	1637– –1647	Stanisław Gurzyński z żoną Zofią Obrycką	
27.	1638	Bartłomiej Szostakowicz	
28.	1638	złotnik wileński Konrad Konradowicz Fres	dworek z sadem

[158]

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
29.	1638	sędzia ziemski upicki Marcin Zaleski z żoną Hanną Wołmińską ^b	kupno od Fresa (patrz poz. 28) za 1200 zł
30.	1639	słodownik Matys Woskowicz Krawelis	
31.	1641	Mikołaj Marcjanowicz Podrzecki z żoną Heleną	dom z ogrodem
32.	1641	sędzia ziemski lidzki Samuel Kuncewicz ^c	kupno od Podrzeckich (patrz poz. 31) za 3000 zł
33.	1642	Marcin Norgielewicz z żoną Martą Dobowszczańką	dom z placem
34.	1642	podskarbi wielki litewski Mikołaj Kiszka ^d	kupno od Norgielewiczów (patrz poz. 33)
35.	1644	Jan Rola z żoną Anną Iwanówną	
36.	1644– –1649	cieśla zamkowy Maciej Gierłowicz (Gierwiałowicz) z żoną Apolonią Marguszówną	kupno części nieruchomości od Jana Roli (patrz poz. 35)
37.	1644	szlachcic z powiatu oszmiańskiego Aleksander Bryndza	plac
38.	1644	pisarz horodnictwa Jerzy Uzdowski z żoną Anną Bohdanowiczową	kupno nieruchomości od Aleksandra Bryndzy (patrz poz. 37)
39.	1645	Gizbert Fonpiten	plac kupiony od Tomaszewskich (patrz poz. 10) za 300 zł
40.	1646	Regina Gabrielewiczówna Jerzyna Makulewiczowa	dom odziedziczony po bracie Stanisławie Gabrielewiczu
41.	1646	kanclerz litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł ^e	kupno od Reginy Makulewiczowej (patrz poz. 40) za 300 zł
42.	1647	Hanus Hoffmann z żoną Małgorzatą Krygierówną	kupno od Suzanowskich (patrz poz. 17) za 700 zł

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
43.	1648	siostry Maryna, Anna i Dorota Hrehorówny Iwanowiczówny z mężami (Sawą Łabanowiczem, Krzysztofem Obolewiczem i Ostafim Tomaszewiczem)	dom po rodzicach sióstr: słodowniku Hrehorym Iwanowiczu i NN
44.	1649	konwisarz Jan Breitel	
45.	1649	wojewoda trocki Mikołaj Abramowicz ^f	
46.	1649	Tomasz Konstantowski	
47.	1649	Jan Zygielewicz	
48.	1656	Bartłomiej Łopotowski z żoną Reginą	plac
49.	1656– –1663	Stanisław Lipski z żoną Szczęsną Szwakówną	kupno od Łopotowskich (patrz poz. 48)
50.	1661	Stefan Kozemiak z żoną	
51.	1662	Adam Proniewicz	
52.	1663	mieszczanie wileńscy Mikołaj i Szymon Jurkowsy	plac z ogrodem
53.	1663	mieszczanin wileński Szymon Mieszkowski z żoną Anną	kupno od Jurkowskich (patrz poz. 52)
54.	1667	skrzypek Krzysztof Piotrowicz	
55.	1667	szlachcic Aleksander Szepielewicz Pożycki z żoną Anną, uchodźcy z województwa połockiego	wynajem komory u Piotrowicza (patrz poz. 54)
56.	1668– –1681	Barbara Zygielówna Ławrynowa Dauborowa	
57.	1685– –1696	podhorodniczy Karol Dębski	
58.	1695	dominikanin Kazimierz Deszpot z Bratoszyna Zenowicz	spadek po rodzicach Antonim Jerzym Deszpiecie z Bratoszyna Zenowiczu i Zuzannie Niełojewskiej

[160]

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
59.	1695	stolnik orszański Melchior Pietkiewicz	kupno nieruchomości od Kazimierza Zenowicza (patrz poz. 58)
60.	1696	cześnik mściłowski Jan Kazimierz Kirkor [®] z żoną Petronelą	kupno nieruchomości od Karola Dębskiego (patrz poz. 57)
61.	1696	księża misjonarze	
62.	1697	były podhorodniczy Eliasz Jan Staszekiewicz z żoną Anną Kosińską	plac
63.	1697	Kazimierz Jasiukiewicz z żoną	kupno od Staszekiewiczów (patrz poz. 62)
64.	1698	Jan Niewiarowski z żoną Barbarą Laudginówną	dom z placem i „budynkiem upadłym”
65.	1698– –1699	Jakub Jędrzejewski z żoną Teresą Sobkowską	kupno od Niewiarowskich (patrz poz. 64) za 120 zł
66.	1698	Jadwiga Zakiewiczówna Janowa Komarowiczowa	dom
67.	1698	Tomasz Romanowski z żoną Krystyną Pietraszewską	kupno od Jadwigi Komarowiczowej (patrz poz. 66) za 200 zł
68.	1699	pisarz ziemski brasławski Jan Kazimierz Rudomina Dusiacki ^h z żoną Zofią	kupno od Jędrzejewskich (patrz poz. 65) za 1000 zł
69.	1699	Kazimierz Żyliński z żoną Marianną Kołbiczanką i siostrą Halszką Żylińską Kirszową	dom z murowaną słodownią
70.	1699	pisarz ziemski brasławski Jan Kazimierz Rudomina Dusiacki z żoną Zofią	kupno od Żylińskich (patrz poz. 69) za 500 zł
71.	1699	Franciszek Niewiarowski	dworek z placem
72.	1699	Michał Chmielewski z żoną Marianną Sokołowską	kupno od Franciszka Niewiarowskiego (patrz poz. 71)

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
73.	1700	Jakub Dawgird z żoną Teodorą Klebanowiczówną i jej siostrą Apolonią Klebanowiczówną Jerzyną Zadowiczową	dom
74.	1700	szlachcic wileński Aleksander Szczurkowski	kupno od Dawgirdów i Apolonii Zadowiczowej (patrz poz. 73) za 1200 zł
Szerejkiszki			
75.	1612	Jan Sokołowicz	dom pobudowany na pustym placu otrzymanym od horodniczego Włoszka
76.	1622	cieśla Jan Lesiński	
77.	1622– –1623	kamieniarz Jan Filipin (Filipon) z żoną Urszulą Zomerfelzówną (Gneznerówną)	patrz poz. 163
78.	1622– –1636	Piotr Klet z żoną Anną Makermundówną	dom z sadem pobudowany na pustym placu otrzymanym od horodniczego Nonharta
79.	1623	murarz Hanus Pener z żoną Elżbietą Jachymówną	kupno nieruchomości od Jana Filipina (patrz poz. 77)
80.	1624	Matysowa	
81.	1635	Krystyna Grygierówna Marcinowa Paszkiewiczowa	
82.	1636	Grygier Bartosiewicz z żoną Heleną Kasperówną	dom
83.	1636	Michał Bartosiewicz z żoną Anną Adamówną	kupno od Bartosiewiczów (patrz poz. 82) za 50 zł
84.	1636– –1638	Andrzej (Endrych) Szwander z żoną Anną Jeskówną	kupno od Kletów (patrz poz. 78) za 600 zł
85.	1636– –1649	zamszownik Hanus Meler z żoną Anną Pawłówną Jodkiewiczówną (Jatkiewiczówną); 1648–1649 sama Melerowa jako wdowa	kupno od Kletów (patrz poz. 78) za 2000 zł

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

Lp.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
86.	1637– –1643	pracownik młyna Jerzy Subert (Szubert) z małżonką Dorotą Pawłową	dom postawiony na pustym placu otrzymanym od horodniczego Podchocimskiego
87.	1638	Józef Szepetel z małżonką Jadwigą Rudowiczówną	pusty plac
88.	1638	Jadwiga <i>primo voto</i> Kliszewska <i>secundo voto</i> Jakubowa Szycikowa z synem Michałem Kliszewskim	pusty plac
89.	1638	Piotr Kozłowicz z żoną Zofią Żekielówną	dom pod Łysą Górą
90.	1638	Burchard Czepki z żoną Elżbietą Hartmanówną	kupno od Szwandrów (patrz poz. 84) za 1000 zł
91.	1638	Michał Szwander, Hanus Kreitner (Kreitner), Regina Szwandrówna Hanusowa Kreitnerowa, Matys Lipiński, Barbara Szwandrówna Matysowa Lipińska	dom z ogrodem po Hanusie Szwanderze, oddany przez Annę <i>primo voto</i> Hanusową Szwandrówną <i>secundo voto</i> Hanusową Melerową
92.	1638– –1644	Grygier Janowicz z żoną Reginą Cynkówną	
93.	1638– –1663	półksamitnik Marcin Herman z żoną Dorotą Aligsówną (Albigsówną)	kupno nieruchomości od Józefa Szepetela (patrz poz. 87) za 10 zł, Jadwigi Kliszewskiej (patrz poz. 88) za 10 zł i Kozłowiczów (patrz poz. 89) za 20 zł
94.	1639	Jan Maksymowicz z żoną Magdaleną Matysówną	plac
95.	1640	Jakub Trop	pół domu
96.	1640	złotnik wileński Jerzy Neuman z żoną Barbarą Tropówną	kupno nieruchomości od Jakuba Tropa (patrz poz. 95)
97.	1642	szewc wileński Stefan Mikołajewicz Dunajewicz	dom
98.	1642	mieszczanin wileński Krzysztof Szyłejkowicz z żoną Katarzyną Wodyńszczanką	kupno od Stefana Dunajewicza (patrz poz. 97) za 125 zł

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
99.	1647	Urban Rymkiewicz z żoną Katarzyną Bobrowiczówną	dom
100.	1649	Mikołaj Piotrowicz z żoną Anną Radziminowiczówną	dom
101.	1649	Małgorzata Hordziejewiczówna Eustachiuszowa Fedorowiczowa	kupno od Piotrowiczów (patrz poz. 100) za 900 zł
102.	1649	Stanisław Kędziński z żoną Katarzyną Bąbulanką	dom
103.	1649	pasamonik wileński Jan Cieszkowski z żoną Dorotą Jaroszkiewiczówną	kupno od Kędzińskich (patrz poz. 102) za 800 zł
104.	1649	Helena Kasperówna Grygierowa Bartoszewiczowa	
105.	1649	Katarzyna Symonówna Jakubowa Mellerowa, wdowa po zamszowniku	dom
106.	1649	zamszownik Piotr Riz z żoną Maryną	kupno od Katarzyny Mellerowej (patrz poz. 105) za 300 zł
107.	1651– –1663	skarbnik oszmiański (od 1656 roku) Adam Soroka ¹	plac
108.	1666	Jan Czerniawski	dom
109.	1667	Jan Szwander z żoną Elżbietą Fogielówną	
110.	1671– –1698	Jan Szwander z żoną Anną (od 1687/1688 roku wdowa)	spadek po ojcu Szwandra
111.	1673– –1677	horodniczy Andrzej Franciszek Kotowicz	kupno części nieruchomości Jana Szwandra (patrz poz. 110)
112.	1677	horodniczyzna Barbara Cecylia Kotowiczowa	plac otrzymane od męża
113.	1692	krawiec Kazimierz Jagielowicz	
114.	1692	Jerzy Pipir	
115.	1695	bractwo św. Marcina <i>nationis Teutonicae</i>	dwa domy
116.	1698	Kazimierz Janowicz	pusty plac (patrz poz. 118)

[164]

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
117.	1698	Jan Stankiewicz	kupno od Kazimierza Janowicza (patrz poz. 116)
118.	1699	Kazimierz Janowicz	pusty plac (patrz poz. 116)
119.	1699	skarbnik upicki Władysław Korwin Krukowski ⁱ	kupno od Kazimierza Janowicza (patrz poz. 118)
120.	1700– –1703	Bogusław Dworzecki z żoną Katarzyną Szwandrówną	odziedziczone po Szwandrach (patrz poz. 110)
Śnipiszki			
121.	1622	wójt Matys Jodela	
122.	1622	sokolnik Moroz	pusty plac
123.	1622	rybak Geygier (?) Margamusysz	
124.	1622	rybak Matys Falibóg	dwa place
125.	1622	rybak Ławryn Kukia	
126.	1622	rybak Ambroży Kosicki	
127.	1622	rybak Szawel Ozys	
128.	1622	rybak Szymko Szostak	
129.	1622	rybak Bartłomiej Kudzis	
130.	1622	rybak Kasper Hibant	właściciel nieruchomości: Skrzetuszewski
131.	1622	rybak Andrzej Kalinikowicz	
132.	1622	rybak Matys Mikułowicz	
133.	1622	rybak Mikołaj Mikutowicz	
134.	1622	cieśla Paweł	
135.	1622	miodosytnik Urban Wirbut	
136.	1622	miodosytnik Tomasz Iwanowicz	
137.	1622	strycharz Łukasz Zienczanas (Zienczunas)	dwa place
138.	1622	pilarz Stanisław	
139.	1622	pilarz Józef Żomojtis	
140.	1622	aptekarz Michał	

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
141.	1623	rybak Paweł Troczanin	
142.	1623	Mikołaj Stanisławowicz Wysocki z żoną Anną Augustynówną	
143.	1623	Paweł Fiedorowicz Troczanin z żoną Jadwigą Łukaszówną	kupno nieruchomości od Wysockich (patrz poz. 142)
144.	1631	Krzysztof Kiejć	
145.	1637	strycharz Jerzy Trybusiewicz z żoną Krystyną Czeborakówną	dom z cegielnią i ogrodem
146.	1646	Ludwik Fakinet	cegielnia „pod przysądem derewnictwa”
147.	1647	Jan Juriewicz Powaser z żoną Barbarą Radzikowską	dom
148.	1647	Jakub Zienciewicz z żoną Zofią Stankiewiczówną	kupno od Powaserów (patrz poz. 147) za 67 zł
149.	1697	księża misjonarze	pusty plac
Antokol			
150.	1619	krawiec Bartosz Kasprowicz z żoną	
151.	1619	kucharz biskupa wileńskiego Mikołaj Hamburski	kupno od Bartosza Kasprowicza (patrz poz. 150)
152.	1620– –1622	Jerzy Chojecki	
153.	1627– –1639	Matys (Maciej) Lipiński z żoną Barbarą Szwandrówną	trzy domy (początkowo jeden)
154.	1636	Marcin Malun (Milun)	
155.	1636	pończosznic Piotr Sobolewski	dom
156.	1637	Szymon Bruszewski z żoną Krystyną	dom z ogrodem
157.	1637	Ławryn Piotrowicz z żoną Ewą Walentyńowiczówną	kupno od Bruszewskich (patrz poz. 156) za 75 zł
158.	1639	Stanisław Jędrzejewski	
159.	1680	Jan Czarniawski	
na zamku / na placu zamkowym			
160.	1619	Marta Święcicka	pod murem

Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	DATA	MIESZKAŃCY/WŁAŚCICIELE NIERUCHOMOŚCI	UWAGI
161.	1619	porucznik zamku Wojciech Kłembowski	kupno od Marty Świącickiej (patrz poz. 160)
162.	1624	Jerzy Cyrzyk z żoną Małgorzatą	pod Górą Zamkową
163.	1624	kamieniarz Jan Filipin z żoną	kupno od Jerzego Cyrzyka (patrz poz. 162); patrz też poz. 77
164.	1634	wrotny zamku Jakub Odrzewiński	nadane przez Władysława IV, pod murem katedry

^a *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 373.

^b *Ibidem*, t. 2: *Województwo trockie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz et al., Warszawa 2009, s. 514.

^c *Ibidem*, t. 1, s. 373.

^d *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 157.

^e *Ibidem*, s. 53.

^f *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, s. 229.

^g *Ibidem*, t. 9: *Województwo mścisławskie. XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2019, s. 57.

^h *Ibidem*, t. 1, s. 550.

ⁱ *Ibidem*, s. 285.

^j *Ibidem*, t. 2, s. 519.

Źródło: opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego oraz: ABAK, t. 20, s. 282; *Vilniaus namai archyvu fonduose*, t. 1–13, oprac. V. Drėma, Vilnius 1998–2007, passim; B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai*, „Miestų praeitis” 2 (2010), <http://senas.istorija.lt/html/mts/mp2/> (dostęp: 5.03.2017), passim.

Jak widać z powyższego zestawienia, największą liczbę właścicieli i mieszkańców nieruchomości (74 pozycje – 45%) udało się odnaleźć w przypadku Puszkarni, na drugim miejscu znalazły się

Szerejkiszki (46 pozycji – 28%), dalej Śnipiszki (29 pozycji – 18%), niewielkie zaś są liczby odnoszące się do Antokola i terenu zamku (odpowiednio 10 i 5 pozycji – 6% i 3%). Dane te są oczywiście niedoskonałe, można jednak na ich podstawie wnioskować o poziomie zaludnienia i zagospodarowania poszczególnych części jurydyki. Warto odnotować, że zdecydowana większość informacji dotyczy okresu sprzed okupacji moskiewskiej (122 pozycje – 74%), co pośrednio wskazuje na upadek demograficzny i materialny jurydyki w czasie wojny. Potwierdzają to też inne dane. O jednym z domów należących do jurydyki horodnictwa, położonym na Szerejkiszkach, napisano, że został „przez nieprzyjaciela Moskwicina [...] spalony wszystko”, uszkodzono także jego komin oraz murowaną piwnicę, a plac, na którym wcześniej stał jakiś budynek (zapewne gospodarczy), pozostał zupełnie pusty³. Najprawdopodobniej podobne zniszczenia dotknęły również innych nieruchomości, a ich skutki były długofalowe. Jeszcze w 1698 roku – a więc po upływie niemal 40 lat! – podhorodniczy Dębski rozdawał „place puste [...] od zawojowania moskiewskiego w puście leżące”⁴.

W 1622 roku osadnictwo po drugiej stronie Wili (na Śnipiszkach) scharakteryzowano następująco:

pierwszy plac pusty, na drugim Matys Jodela, woyt, wolny, trzeci plac pusty Sokolnika Moroza, na czwartym Geygier Margamusysz ieden, na piątym Matys Falibog ieden, na szostym Lawryn Kukia ieden, na siódmym Łukasz Ziencanas – strycharz, ieden, na osmym Stanisław Pilnik ieden, na dziewiątym Ambroży Kosicki ieden, na dziesiątym Sawel Ozys ieden, na iedynastym Szymko Szostak, na dwunastym Bartłomiey Kudzis ieden, na trzynastym Jozeph Zomoytis, pilnik, ieden, na czternastym Łukasz Ziencunas, strycharz, ieden, na piętnastym dom, w którym mieszka Kasper Hibant, na ktory, powiada, prawo ma pan Skrzetuszewski, na szesnastym Michał, aptekarz, ieden, na siedemnastym Andrzej Kalinikowicz ieden, na osmnastym Matys Mikułowicz ieden, na dziewiętnastym Mikołay Mikutowicz ieden, na dwudziestym Matys Falibog ieden, na dwudziestym pierszym Paweł, cieśla, ieden, na

³ LVIA, SA, 5361, k. 44r-v.

⁴ Ibidem, k. 368r.

dwudziestym wtórym Urban Virbut, miodosycca, ieden, na dwudziestym trzecim Thomasz Iwanowicz, miodosycca, ieden⁵.

Osoby, w przypadku których brak określenia zawodu, należały do grupy „mieszczan zawileńskich rybołówów”. Rok później jest mowa o jeszcze jednym mieszkającym tam rybaku⁶.

Profil zawodowy większości z wymienionych mężczyzn wiązał się ze specyfiką zamieszkiwanego przez nich obszaru, Śnipiszek. Był on położony nad Wilią, co stwarzało dobre warunki do połowu ryb, stąd liczni rybacy. Wydobywano tam również glinę, którą na miejscu przetwarzano w cegielniach, nie dziwi więc obecność strycharza. Wreszcie rzemieślnicy odpowiedzialni za obróbkę drewna (pilarze i cieśla) zajmowali się tym, do czego powołane zostało derewnictwo – dostarczaniem owego materiału na zamek.

Wśród mieszkańców całej jurydyki (nie tylko Śnipiszek), w przypadku których można określić zawód, zdecydowanie dominują rzemieślnicy, zwłaszcza specjalizujący się w obróbce skór oraz rzemiosłach odzieżowych i budowlanych. Można wśród nich znaleźć: zamszowników⁷, garbarzy⁸, tkaczy⁹, krawców¹⁰, szewców¹¹, sukienika¹², czapnika¹³, rękawicznika¹⁴, a także kamieniarzy¹⁵, cieśli¹⁶, ślu-

⁵ АВАК, т. 20: *Акты касающиеся города Вильны*, Вильна 1893, s. 282.

⁶ LVIA, SA, 5365, k. 23r.

⁷ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 77r; 5361, k. 269r; 5364, k. 30r, 111v; 5365, k. 22v, 28v, 131r.

⁸ LVIA, SA, 4372, k. 14r; 5364, k. 2r, 7r, 25r, 39r; 5365, k. 152v.

⁹ LVIA, SA, 5361, k. 103v, 203r; 5364, k. 11v; 5365, k. 28v, 31v, 112v, 113v, 119r.

¹⁰ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 3v, 10r, 62v; 5365, k. 27v, 94v–95r.

¹¹ LVIA, SA, 4563, k. 60v; 5364, k. 34r, 58v; 5365, k. 28v.

¹² LVIA, SA, 5364, k. 103r.

¹³ LVIA, SA, 4563, k. 4 r.

¹⁴ Ibidem, k. 9r.

¹⁵ LVIA, SA, 5365, k. 33v.

¹⁶ Zob. np. LVIA, LM, 114, k. 350r; SA, 4563, k. 60r, 63r.

sarzy¹⁷, szklarzy¹⁸, kowali¹⁹, zduna²⁰, bednarza²¹, stelmacha²² i stolarza zamkowego²³. Rzemiosła spożywcze reprezentowali: piekarze²⁴, gorzałecznicy²⁵, słodownicy²⁶ i piwowar²⁷, zostali odnotowani również młynarze²⁸. Ponadto jurydyczanin Frydrych Seyter był najprawdopodobniej pochodzącym z Wiednia złotnikiem²⁹.

Bez wątpienia obcokrajowcem był kamieniarz Jan Filipin (Filipon), nazywany Walonem³⁰, któremu w 1622 roku horodniczy Nonhart nadał plac na Szerejkiszkach. Poleciał wówczas jemu i jego żonie, „aby plac ten na trzęsawicy swym kosztem wysypali, aby porządnie palami do rzek zabijali tak, iżby murom i młynom zamku królewskiego żadnej nie było przeszkody”³¹. Charakter zleconych prac melioracyjnych sugeruje, że Filipin mógł pochodzić z Niderlandów. Wśród nielicznych jurydyczan, w odniesieniu do których został odnotowany zawód nierzemieślniczy, uwagę zwraca Jan, „gospodarz” księży kamedułów, najpewniej związany z eremem w Pożajściu koło Kowna³². Jan Gierłowicz zajmował się z kolei handlem, skoro miał zezwolenie na postawienie dwóch kramów na gruncie horodnictwa koło jednej z bram zamkowych³³. Jeśli zaś chodzi o zawody muzycz-

¹⁷ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 9r, 68v; 5365, k. 36r.

¹⁸ LVIA, SA, 4563, k. 74v.

¹⁹ Zob. np. ibidem, k. 8v, 65r; 5361, k. 81v; 5365, k. 63r.

²⁰ LVIA, SA, 4563, k. 57r–v.

²¹ LVIA, SA, 5364, k. 6v.

²² LVIA, SA, 5361, k. 152r.

²³ LVIA, SA, 5364, k. 23v.

²⁴ LVIA, SA, 4563, k. 2v, 4v; 5361, k. 127r.

²⁵ LVIA, SA, 5364, k. 2r, 5r–v, 24v.

²⁶ LVIA, SA, 4563, k. 49v; 5364, k. 10r, 17r; 5365, k. 100r.

²⁷ LVIA, SA, 5365, k. 37v.

²⁸ LVIA, SA, 4372, k. 3v; 5361, k. 111r.

²⁹ E. Łopaciński, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)* („Materiały do Dziejów Sztuki i Kultury” 5), Warszawa 1946, s. 58.

³⁰ LVIA, SA, 5365, k. 25v.

³¹ LMAVB, RS, F43-19932, k. 82v–83r.

³² LVIA, SA, 4372, k. 13v.

³³ LVIA, SA, 5361, k. 124r.

ne, odnotowano dwóch skrzypków – Krzysztofa Piotrowicza i Mateusza Jarzębskiego³⁴.

W przypadku rodziny Szwandrów, o której będzie jeszcze dokładniej mowa w podrozdziale dotyczącym religijności, można zauważyć dwa interesujące zjawiska. Po pierwsze, jej przedstawiciele byli mieszkańcami jurydyki co najmniej od lat 40. XVII wieku do początku następnego stulecia, a zatem przetrwali okupację moskiewską. Ciągłość taka była w badanej jednostce osadniczej sytuacją wyjątkową. Po drugie, przekazywali sobie z pokolenia na pokolenie rzemiosło – zamszownictwo. Dwaj Szwandrowie (Jan i Krzysztof) zostali nawet mistrzami rzemieślniczymi³⁵.

Jurydykę zamieszkiwali nie tylko stanowiący zdecydowaną większość jurydyczan *sensu stricto*, którzy przypuszczalnie wywodzili się na ogół z miejscowej ludności (choć źródła nie pozwalają na dokładniejsze ustalenia). Można tam znaleźć również posiadłości szlacheckie. Oprócz przypadków wymienionych w zestawieniu 6 wiadomo np., że dwór (a zapewne raczej dworek) w jurydyce miał w 1681 roku podkomorzy oszmiański Roman Jan Danilewicz³⁶.

W jurydyce istniała również własność duchowna. W 1634 roku posiadał tam dom ksiądz z kościoła św. św. Janów Bartłomiej Romejko Drublański³⁷. W 1695 roku właścicielem wartej 2000 zł kamienicy na Puzkarni był z kolei dominikanin Kazimierz z Bratoszyna Deszpot Zenowicz, który odziedziczył ją po rodzicach, Antonim Jerzym i Zuzannie z Niełojewskich³⁸.

³⁴ LVIA, SA, 5365, k. 160r–161r, 167v–168r.

³⁵ LVIA, SA, 5361, k. 273r–v, 301r–302v; 5364, k. 30r, 37r; 5365, k. 142v.

³⁶ LVIA, SA, 5364, k. 29r; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 264.

³⁷ LVIA, SA, 5361, k. 13v–14v.

³⁸ LVIA, f. 21, ap. 2, b. 475. Przydomek „Deszpot” był związany z legendarną genealogią rodu wywodzoną od serbskich despotów, Bratoszyn nie był z kolei miejscowością, lecz zniekształconą formą imienia Bratosza, które nosił pierwszy udokumentowany źródłowo (w czasach Witolda) przedstawiciel rodu. Więcej na ten temat: J. Jurkiewicz, *Legendarna genealogia Despotów Zenowiczów*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzynski, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 169–189; R. Petrauskas, *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius 2016, s. 227–244.

Częściej jednak mowa o własności nie konkretnych duchownych, lecz instytucji kościelnych. W 1696 roku plac na Puszkarni kupiło np. zgromadzenie księży misjonarzy, które posiadało też nieruchomość na Śnipiszkach³⁹. Rok wcześniej, w imieniu bractwa św. Marcina *nationis Teutonicae* działającego przy kościele św. Anny, kupił dom na Szerejkiszkach jego senior Jerzy Ertli⁴⁰; otrzymało ono tam też inny dom⁴¹. W 1698 roku podhorodniczy Karol Dębski przekazał natomiast wileńskim bonifratrom – pod warunkiem uiszczania rocznego czynszu – „szmatek placu goły, pusty, gnojami barzo zapuszczony”, położony nad Wilejką⁴². Przykład ten wskazuje, że były tam niezagospodarowane grunty, a przekazując je różnym osobom i instytucjom, starano się uzyskać jakiegokolwiek przychody do budżetu horodnictwa (w ostatnim przypadku było to skromne 20 gr rocznie).

Nieruchomości w jurydyce posiadali także mieszczanie. Poza wymienionymi w powyższym zestawieniu np. garbarz wileński Jan Dziak był w 1679 roku właścicielem należącego do jurydyki gruntu, który nabył „nie wiedzieć jakim prawem”⁴³. Interesujący przypadek stanowi Matys Lipiński, który był poddanym jednocześnie horodnictwa i kapituły, a jego położone nad Wilią na Antokolu trzy domy podlegały sądom obu jurysdykcji⁴⁴. W jurydyce pojawiali się również czasem ludzie luźni, stanowiący zresztą dla jej mieszkańców i administracji spory problem ze względu na swoją kryminalność, a jednocześnie znikome możliwości pociągnięcia do odpo-

³⁹ LVIA, SA, 5361, k. 318r–322r, 336r–338v.

⁴⁰ Więcej na jego temat: V. Drema, *Jerzy Ertli – budowniczy wileński*, „Biuletyn Historii Sztuki” 42 (1980), 2, s. 141–144; E. Łopaciński, *Materiały*, s. 18, 36, 40, 57, 59, 63, 134; J. Obłąk, *Jerzy Ertli, budowniczy Świętej Lipki*, „Rocznik Olsztyński” 3 (1960), s. 115–131; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, Olsztyn 1984, s. 58; *Testamenty w księgach miejskich wileńskich z XVI i XVII wieku*. Katalog, oprac. K. Frejlich, Warszawa 2017, s. 76.

⁴¹ LVIA, SA, 4372, k. 14r–v; 5361, k. 313r–v.

⁴² LVIA, SA, 5361, k. 352r–353v.

⁴³ LVIA, SA, 5364, k. 2r.

⁴⁴ LVIA, SA, 5361, k. 130v.

wiedzialności karnej⁴⁵. W przeciwieństwie do następnego stulecia⁴⁶, w XVII wieku na omawianym terytorium nie mieszkali natomiast żadni Żydzi, jednak – co oczywiste w wieloreligijnym ośrodku, jakim było Wilno – jurydycyzanie nawiązywali z tą społecznością kontakty, zwłaszcza natury handlowo-finansowej⁴⁷. Relacje tego rodzaju utrzymywali zresztą także z mieszkańcami innych jurysdykcji, np. poddanymi biskupstwa wileńskiego⁴⁸.

W jurydycy można spotkać mieszkańców o nazwiskach niemieckich: Szwander (Schwenner, Schweiner, Szweyner), Meler (Muller) czy Seyter. Pojawiają się również germańskie imiona: Hanus (Hans), Frydrych czy Ewert. Niewątpliwie przynajmniej niektórzy Szwandrowie znali niemiecki, skoro jeden z nich, Krzysztof, był w latach 1677–1679 seniorem zboru luterańskiego, którego księgi prowadzono właśnie w tym języku⁴⁹. Szwandrowie utrzymywali również więzi z osobami, dla których niemiecki był głównym językiem i które właśnie nim posłużyły się, potwierdzając jako świadkowie sprzedaż nieruchomości należącej do tej rodziny⁵⁰.

W przytoczonym wcześniej wykazie mieszkańców Śnipiszek zwracają uwagę litewsko brzmiące nazwiska: Margamuszysz, Zienczanas, Kudzis, Ozys, Wirbut czy Żomojtis, litewskie nazwisko nosił również mieszkający na Puszkarni Matys Krawelis. Wskazują one na obecność osadnictwa etnicznie litewskiego, a w materiałach horodnictwa można odnaleźć przesłanki, że także język litewski był w jakimś zakresie znany mieszkańcom jurydyki.

Otóż w czerwcu 1686 roku toczyła się sprawa między Andrzejem Jurewiczem a Piotrem Kowalskim o to, że ten drugi w obecności wielu osób zelżył powoda, „z litewska” nazywając go „plaktynikiem [lub plaktynikiem – K. F.], jakoby ojca jego mistrz miał z miasta wypędzić”. Oskarżony bronił się, że nie określił w ten sposób Jurewicza, lecz słyszał, że wiele osób tak go nazywa. To niezrozumiałe dla

⁴⁵ LVIA, SA, 4372, k. 4r; 5364, k. 3v.

⁴⁶ Zob. np. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318, k. 17v.

⁴⁷ LVIA, SA, 4372, k. 9r, 14r, 20r; 5364, k. 2r–v, 46v, 85r–v, 94r–95r.

⁴⁸ LVIA, SA, 5361, k. 89v.

⁴⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 42, k. 168v, 192v, 212r.

⁵⁰ LVIA, SA, 5361, k. 120r–v.

współczesnego odbiorcy „słowo uszczypliwe” jest spolszczoną wersją rzeczownika oznaczającego osobę wychłostaną, które według siedemnastowiecznego słownika polsko-łacińsko-litewskiego *Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis*, opracowanego przez Konstantego Szyrwida, po litewsku brzmiało „płaktinis”, a po polsku – „smaganiec”⁵¹. Najwyraźniej nie było ono niezrozumiałe dla osób, w obecności których Kowalski miał pomawiać Jurawicza⁵².

Należy zauważyć, że liczne przykłady użycia wyrazów litewskich czy litewskiego pochodzenia odnalazł w tekstach ruskich z Wielkiego Księstwa Litewskiego Konstantinas Jablonskis⁵³, podobny przypadek został również zauważony w polskojęzycznym wpisie do wileńskiej księgi radzieckiej⁵⁴. Tego typu sytuacje wskazują, że choć w języku litewskim nie spisano w Wielkim Księstwie zbyt wielu tekstów⁵⁵, oddziaływał on na inne języki używane na obszarze jego występowania.

Ciekawy przykład potencjalnego wpływu tej mowy pochodzi z księgi jurydyki horodnictwa z 1679 roku. Rybacy Matiasz Korolewicz i jego zięć Krzysztof Gajdelewicz skarżyli się wówczas na innego przedstawiciela tego fachu, nieosiadłego Jana Matulańca, dowodząc, że ich pobił, wyrwał włosy z głowy, lżył i straszył. Powodowie „i to mienili, iż odpowiedź i pochwałkę na zdrowie ich obojga uczynił, że nie ucieszysz, z brzegów werkowskich w rybach ktokolwiek

⁵¹ *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas. Dictionarium trium linguarum*, oprac. K. Pakalka et al., Vilnius 1979, s. 509.

⁵² LVIA, SA, 5364, k. 57v, 64r–v; *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick („Bibliotheca Europae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008, s. 444–446.

⁵³ K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, Kaunas 1941.

⁵⁴ A. Ragauskas, *Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos aktų publikacijos*, „Istorijos šaltinių tyrimai” 4 (2012), s. 251.

⁵⁵ Więcej na ten temat np.: A. Dziarnovič, *Lithuanian Language in the Grand Duchy of Lithuania: Between Function and Status*, „Belarusian Political Science Review” 2 (2012–2013), s. 46–76; K. Frejlich, *Szyrwid (Syrwid) Konstanty (ok. 1580–1631)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 50, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2015, s. 347–349; S. Narbutas, Z. Zinkevičius, *Lietuviškos glosos 1501 m. mišiole*, „Baltistica” 3(2) priedas (1989), s. 325–341; H. Wisner, *Reformacja a kultura narodowa: Litwa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 20 (1975), s. 69–79.

z was będzie łowił, ale będziecie płakać, patrząc na wodę”⁵⁶. Tekst ten został sformułowany w sposób zagmatwany, jednak niewątpliwie wynika z niego, że Matulaniec groził mężczyznom dalszymi konsekwencjami, jeśli nie przestaną łowić ryb w werkowskim odcinku Wilii. Należy zwrócić uwagę, że wzmianka o płaczu mogła nie być przypadkowa nie tylko ze względu na to, że stanowi on potencjalny skutek pobicia, zwłaszcza że groźba taka nie pojawia się w innych wpisach. Otóż nazwa wspomnianego przedmieścia, a obecnie dzielnicy Wilna Werki (Verkiai), jest podobna do czasownika „verkti” – ‘płakać’. Taką etymologią posłużyli się w swoich wierszach Franciszek Sitański (ok. 1590–1643) i Daniel Naborowski (1573–1640).

Ten pierwszy rozpoczął zadedykowany biskupowi wileńskiemu Eustachemu Wołłowiczowi łaciński opis Werek od analizy nazwy. Stwierdził mianowicie, że pochodzi ona od łez uchodźcy, nawiązując do koncepcji rzymskiego pochodzenia Litwinów⁵⁷. Naborowski w polskim utworze pt. *In Werki solatium* pisał z kolei: „Gdzie miejsce to mieszkanię dawny Werki zowie, / Co płacz i łzy Słowianin nazywa w swej mowie”. Do wątku tego wracał też w wierszu zatytułowanym *Correctura*⁵⁸. Obaj autorzy odwiedzili rezydencję biskupa Wołłowicza w Werkach⁵⁹, gdzie mogli usłyszeć – wszystko na to wskazuje – o znanej tam tradycji toponomastycznej wiążącej ową nazwę ze wspomnianym czasownikiem. Możliwe więc, że oskarżony Matulaniec, znając to wyjaśnienie, które nie musiało wcale krążyć jedynie wśród elit intelektualnych, posłużył się taką grą słów.

Nie ulega jednak wątpliwości, że w Wilnie, w tym także w jurydyce horodnictwa, dominował w XVII wieku język polski⁶⁰. Wśród

⁵⁶ LVIA, SA, 5364, k. 3v.

⁵⁷ F. Sitanus, *Poematum variorum libri IV*, [s.l.] 1626, k. 68v: „Exul erat, lachrymis qui (VERKAS) flebile nomen / Indicit hisce tuis, Maxime Praesul, agris. / Nec male. Nam Lithavum bellaci vox ea genti / A vitreo fusas lumine signat aquas”.

⁵⁸ D. Naborowski, *Poezje*, oprac. J. Niedźwiedz („Klasyka Mniej Znana”), Kraków 2003, s. 25–26.

⁵⁹ B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 55 (2009), s. 27, 29.

⁶⁰ Wskazuje na to m.in. analiza języka przywilejów miejskich (w latach 1601–1655 53% z nich wystawiono po polsku, 37% po łacinie, a 10% po rusku): M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty*

jurydyczan zdecydowanie przeważały imiona i nazwiska słowiańskie, a w kancelarii horodnictwa była używana chyba wyłącznie polszczyzna. W niej właśnie dokonano wszystkich wpisów, wydaje się więc, że interesanci załatwiali sprawy urzędowe, posługując się językiem polskim. Mimo że zbadane materiały źródłowe zawierają informacje wskazujące na używanie i znajomość – przynajmniej podstawową – innych języków, dowodzą one polonizacji zarówno urzędników, jak i zwracającej się do nich ludności. Niewielka część z nich najpewniej zresztą pochodziła z Korony.

Religijność

Podstawowymi źródłami do badania religijności jurydyczan horodnictwa wileńskiego są testamenty⁶¹. W XVII wieku do ksiąg sądowych jurydyki wpisano 21 tego typu dokumentów, w tym jeden – Stanisława Gurzyńskiego – w dwóch kopiach (zestawienie 7). Wszystkie one pochodzą z pierwszej połowy stulecia (z lat 1619–1650). W przypadku Anny Jodkiewiczówny *primo voto* Hanusowej Szwandrowej *secundo voto* Hanusowej Melerowej zachowały się dwa testamenty, zbiór testatorek i testatorów obejmuje zatem 20 osób – 6 kobiet i 14 mężczyzn. Dokumenty te zbadał częściowo David Frick⁶², możliwe jest jednak poczynienie daleko idących uzupełnień.

z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, wyd. R. Witkowski, Poznań 2005, s. 231.

⁶¹ Źródła te analizowałem już w artykule: K. Frejlich, „Upatrując niepewność życia mego na tym mizernym świecie”. Testamenty jurydyczan horodnictwa wileńskiego w pierwszej połowie XVII w., „Lietuvos istorijos studijos” 37 (2016), s. 69–82.

⁶² D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca–London 2013, passim; *Wilnianie*, passim.

Zestawienie 7. Testamenty wpisane do siedemnastowiecznych ksiąg sądowych jurydyki horodnictwa wileńskiego

LP.	DATA	TESTATOR(KA)	WYZNANIE	ŹRÓDŁO
1.	10 maja 1619 roku	Małgorzata Janowa Rewłówna	luteranizm	LVIA, SA, 4563, k. 11r-v
2.	21 stycznia 1632 roku (wpis do księgi 12 lutego 1632 roku)	Anna Grygierówna Jakubowa Pawłowiczowa	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 5r-6r
3.	12 września 1634 roku (wpis do księgi 3 października 1634 roku)	Jan Stanisławowicz Kuczewski	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 65r-66v
4.	29 grudnia 1635 roku (wpis do księgi 31 grudnia 1635 roku)	Stefan Ławrynowicz	brak danych	LVIA, SA, 5361, k. 58r-v
5.	31 lipca 1636 roku	Marcin Malun (Milun)	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 81v-83r
6.	26 kwietnia 1637 roku	Zofia Wajdówna <i>primo voto</i> Piotrowa Oryńska <i>secundo voto</i> Tomaszowa Mamkowiczowa	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 94r-v
7.	8 września 1638 roku	Bartłomiej Szostakowicz	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 121v-122r
8.	16 kwietnia 1639 roku	Matys Woskowicz Krawelis	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 124r-v
9.	17 maja 1639 roku	Stanisław Jędrzejewski	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 125v-126r
10.	10 lipca 1639 roku	Walenty Adamowicz	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 127r-v
11*.	25 listopada 1639 roku	Matys Lipiński	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 130r-131r
12*.	19 marca 1645 roku	Dorota Pawłówna Rejchowiczówna Tomaszowa Burchacka	luteranizm	LVIA, SA, 5361, k. 198r-199r
13.	8 sierpnia 1645 roku (wpis do księgi 11 sierpnia 1645 roku)	Marcin Norgielewicz	brak danych	LVIA, SA, 5361, k. 207r-208v

Zestawienie 7. Testamenty wpisane do siedemnastowiecznych ksiąg sądowych jurydyki horodnictwa wileńskiego (ciąg dalszy)

LP.	DATA	TESTATOR(KA)	WYZNANIE	ŹRÓDŁO
14*	7 marca 1647 roku	Anna Pawłówna Jodkiewiczówna (Jatkiewiczówna) <i>primo voto</i> Hanusowa Szwandrowa <i>secundo voto</i> Hanusowa Melerowa	luteranizm	LVIA, SA, 5361, k. 233r-234v
15.	10 marca 1648 roku (wpis do księgi 16 marca 1648 roku)	Katarzyna Marcinówna <i>primo voto</i> Adamowa Zaleska <i>secundo voto</i> Wojciechowa Jerzykowska	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 240r-v
16.	26 listopada 1647 roku (wpis do księgi 17 października 1648 roku)	Stanisław Gurzyński	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 245r-250v
17.	26 listopada 1647 roku (wpis do księgi 4 lutego 1649 roku)	Stanisław Gurzyński	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 256r-257v
18*	18 listopada 1648 roku	Hanus Meler	luteranizm	LVIA, SA, 5361, k. 251r-v
19.	2 stycznia 1649 roku	Matys Gierłowicz (Gierwiałowicz)	katolicyzm	LVIA, SA, 5361, k. 253r-v
20*	7 maja 1649 roku (wpis do księgi 22 maja 1649 roku)	Anna Pawłówna Jodkiewiczówna (Jatkiewiczówna) <i>primo voto</i> Hanusowa Szwandrowa <i>secundo voto</i> Hanusowa Melerowa	luteranizm	LVIA, SA, 5361, k. 263v-264r
21*	20 maja 1649 roku (wpis do księgi 22 maja 1649 roku)	Wilhelm Poll (Pohl)	luteranizm	LVIA, SA, 5361, k. 264r-265r

Zestawienie 7. Testamenty wpisane do siedemnastowiecznych ksiąg sądowych jurydyki horodnictwa wileńskiego (ciąg dalszy)

LP.	DATA	TESTATOR(KA)	WYZNANIE	ŹRÓDŁO
22.	15 marca 1650 roku	Mikołaj Paniuta	brak danych	LVIA, SA, 5361, k. 274r-274v

Znakiem * zostały oznaczone testamenty wydane w: *Wilnianie*, s. 447–449, 451–458, 461–463. Określenie „katolicyzm” oznacza rzymski katolicyzm.

Materiały te są stosunkowo nieliczne. Dla porównania można podać, że w księgach miejskich wileńskich zachowało się 250 siedemnastowiecznych testamentów (nie licząc sytuacji, gdy jeden dokument istnieje w kilku kopiach), a i tak jest to materiał w dużym stopniu niekompletny⁶³. Dysproporcje spowodowane są tym, że jurydykacji miejskiej podlegała znacznie większa liczba ludności niż horodnictwu, sięgająca w połowie XVII wieku 20 tysięcy⁶⁴. Trzeba jednak zauważyć, że liczba testamentów jurydyczan horodnictwa musiała być wyższa niż wynikająca z zestawienia 7, pojawiają się bowiem informacje o niezachowanych do dziś tego typu dokumentach⁶⁵. Ogromną większość przypadków stanowiło jednak z pewnością dziedziczenie beztestamentowe, w badanych księgach można znaleźć zresztą wpisy poświadczające taki sposób otrzymania spadku po zmarłych⁶⁶.

W badanej grupie 12 osób (60%) należało do Kościoła rzymskokatolickiego, a 5 (25%) – do ewangelicko-augsburskiego. W przypadku trzech testatorów (15%) nie udało się ustalić wyznania. Dla

⁶³ *Testamenty*, passim.

⁶⁴ A. Tamulynas, *Vilniaus gyventojų skaičiaus XVII a. viduryje klausimu*, w: *Jaunųjų istorikų darbai*, t. 6: *Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės*. 1987 m. sausis, Vilnius 1987, s. 113–116. Szacuje się, że podczas okupacji moskiewskiej liczba mieszkańców Wilna zmniejszyła się o połowę, a później stopniowo rosła, jednak do końca XVII wieku nie osiągnęła stanu z pierwszej połowy stulecia (D. Frick, *The Witches of Wilno: Constant Litigation and Conflict Resolution*, „Slavic Review” 73 (2014), 4, s. 881).

⁶⁵ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 42r; 5361, k. 119r–v.

⁶⁶ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 3r, 131v.

porównania można podać, że zachowane w osiemnastowiecznych księgach horodnictwa wileńskiego testamenty (jest ich trzy, w tym dwa w dwóch kopiach) zostały wystawione wyłącznie przez katolików⁶⁷. W przypadku siedemnastowiecznych testamentów wpisanych do ksiąg miejskich wileńskich proporcje przedstawiają się z kolei następująco: rzymscy katolicy 51%, prawosławni 13%, luteranie 10%, unicy 5%, kalwiniści 2%; w odniesieniu do 19% nie mamy tego typu danych⁶⁸.

W przypadku Małgorzaty Janowej Rewłówny przynależności do wspólnoty luteranńskiej dowodzi to, że jako świadek jej testamentu został wymieniony Samuel Dambrowski, pastor wileńskiego zboru tego wyznania⁶⁹. Dokument nie zawiera innych informacji na temat wiary testatorki, jednak skądinąd wiadomo, że ministrowie ewangelicko-augsburscy towarzyszyli swoim umierającym współwyznawcom. Obrzędowość luteranńska kładła nacisk na dodanie im siły do spokojnego odejścia, pouczenie o zbawieniu oraz pocieszenie żyjących i przypomnienie im o ich własnej śmiertelności – istotną rolę odgrywali tutaj właśnie duchowni⁷⁰. Umierający przystępowali ponadto do spowiedzi oraz przyjmowali komunię. Świadectwa obecności ministrów przy łożu śmierci znajdujemy chociażby w kazaniach pogrzebowych wileńskiego pastora Andrzeja Schönflissiusa⁷¹.

W przypadku pozostałych czworga luteranów na wyznanie wskazują dyspozycje dotyczące pochówku. Cejgwart Wilhelm Poll postanawiał: „ciało moje według zwyczaju chrześcijańskiego w nabożeństwie i religii augustańskiej ma być [...] na miejscu zwyčajnym ziemi oddane”⁷², Dorota Burchacka chciała zaś pogrzebu „w ogrodzie saskiem”⁷³. Zamszownik Hanus Meler prosił z kolei

⁶⁷ LVIA, SA, 5363, k. 62r–63v, 66r–67r, 90r–91r, 92r–93v, 121r–122v.

⁶⁸ Na podstawie: *Testamenty*, passim.

⁶⁹ LVIA, SA, 4563, k. 11v.

⁷⁰ D. Frick, *Kith*, s. 372.

⁷¹ Zob. np. A. Schönflissius, *Memoriał śmiertelności na pogrzebie niegdy szlachetnego Pana Szymona Engelbrechta, kupca wileńskiego, w Królewcu w tym roku 1635 iunii 17 w Panu spokojnie zmarłego, ultima iunii przed oczy słuchaczów wyprawiony*, [Jewie] 1635, k. Czv.

⁷² LVIA, SA, 5361, k. 264v.

⁷³ Ibidem, k. 198r.

„małżonkę swoją, aby po śmierci jego przystojnie, kosztu potrzebnego nie żałując, według zwyczaju chrześcijańskiego nabożeństwa auspurskiej konfesji na zwykłym miejscu ciało jego pochowała”⁷⁴, a żona Melera Anna życzyła sobie, aby jej ciało zostało złożone „według zwyczaju chrześcijańskiego konfesji augustańskiej na cmentarzu saskim za Bramą Wileńską leżącym”⁷⁵.

We wszystkich czterech przypadkach chodziło o to samo miejsce pochówku – cmentarz luterański położony poza murami miejskimi, tuż za Bramą Wileńską⁷⁶. Podobnie kalwiniści chowali swoich zmarłych na przedmieściu, za Bramą Trocką. Wileńscy Żydzi mieli kirkut po drugiej stronie Wilii, na Śnipiszkach, a tatarski mizar znajdował się koło meczetu na Łukiszkach. W obrębie murów miejskich grzebano natomiast zmarłych chrześcijan tradycji wschodniej: prawosławnych i unitów. Ci pierwsi spoczywali na terenie jedynej świątyni działającej po unii brzeskiej – monasteru Świętego Ducha przy ulicy Ostrej (obecnie Aušros Vartų gatvė)⁷⁷. Po drugiej stronie tejże ulicy, naprzeciwko prawosławnego kompleksu, znajdował się bazylikański klasztor wraz z cerkwią Trójcy Świętej – jedyne znane miejsce, w którym chowano członków Kościoła unickiego (mimo że wspólnota ta dysponowała w Wilnie większą liczbą świątyń)⁷⁸.

Warto przyrzeć się bliżej legatom pobożnym małżeństwa Meleatów. Zamszownik zapisał „na szpital saski złotych dwadzieścia i pięć, na szpital niemiecki rzymskiej religii⁷⁹ złotych polskich dwadzieścia i pięć, na szpital ś. Marij Magdaleny⁸⁰ kop litewskich pięć, na szpital św. Józefa [i] Nikodema⁸¹ kop litewskich pięć, na szpital świętego

⁷⁴ Ibidem, k. 251r.

⁷⁵ Ibidem, k. 233v, 263v.

⁷⁶ D. Frick, *Kith*, s. 386.

⁷⁷ Więcej na temat położenia prawosławia w Wilnie po unii brzeskiej: T. Kempa, *Wileńskie bractwo Św. Ducha jako centrum obrony prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 21 (2004), s. 47–69.

⁷⁸ D. Frick, *Kith*, s. 386, 388–389.

⁷⁹ Przy kościele św. Anny – ibidem, s. 510.

⁸⁰ Działal przy kościele św. Marii Magdaleny od 1514 roku – ibidem, s. 328.

⁸¹ Na Przedmieściu Rudnickim.

Stefana⁸² kop litewskich pięć, na szpital Świętej Trójcy kop pięć litewskich⁸³. Jego żona z kolei w swoim pierwszym testamencie legowała „na szpitala wszystkie katolickie wileńskie złotych polskich sto”, a w drugim „do szpitalów rzymskich katolickich wileńskich spólny dział [...] złotych dwieście, na szpital zboru wileńskiego złotych dwadzieścia i pięć”⁸⁴. Oboje wsparli także zbór luterkański. Przekazanie przez Melera 25 zł „na szpital niemiecki rzymskiej religiej” można interpretować jako przejaw poczucia więzi między niemieckimi mieszkańcami miasta niezależnie od ich wyznania (podobne zjawisko wśród prawosławnych i unickich Rusinów zaobserwował David Frick)⁸⁵. Zapisów Melerów dla innych szpitali katolickich nie można jednak tłumaczyć w ten sposób. W przypadku Anny pewną – choć możliwe, że zawodną – wskazówką może być nazwisko paniieńskie: Jodkiewiczówna (Jatkiewiczówna). Wileńscy luteranie nosili w dużej mierze nazwiska niemieckie, tak więc możliwe, że nie pochodziła ona z ewangelicko-augsburskiej rodziny. Sama zresztą w swoim testamencie informowała, że w tym wyznaniu umiera, nie wspominając, że się w nim urodziła⁸⁶. Jeśli ten trop jest właściwy, testament Melerowej stanowiłby dowód na poczucie więzi z katolicką społecznością mimo konwersji na inne wyznanie.

Zapisy na rzecz katolickich przytułków dokonane przez Melera, najpewniej luteranina od dziecka, nie są również niczym wyjątkowym. Jak bowiem wynika z ustaleń Davida Fricka, tego typu międzywyznaniowa szczerdność była spotykana w siedemnastowiecznym Wilnie⁸⁷, a Zigmantas Kiaupa odnalazł taki przykład tak-

⁸² Bądz Szczepana, działający od ok. 1600 roku przy kościele pod tym wezwaniem, położonym na Przedmieściu Rudnickim – D. Frick, *Kith*, s. 328.

⁸³ LVIA, SA, 5361, k. 251v. Na temat testamentu Melera zob. także: D. Frick, *Five Confessions in One City: Multiconfessionalism in Early Modern Wilno*, w: *A Companion to Multiconfessionalism in the Early Modern World*, ed. T. M. Safley („Brill’s Companions to the Christian Traditions” 28), Leiden 2011, s. 437; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 582.

⁸⁴ LVIA, SA, 5361, k. 233v, 263v.

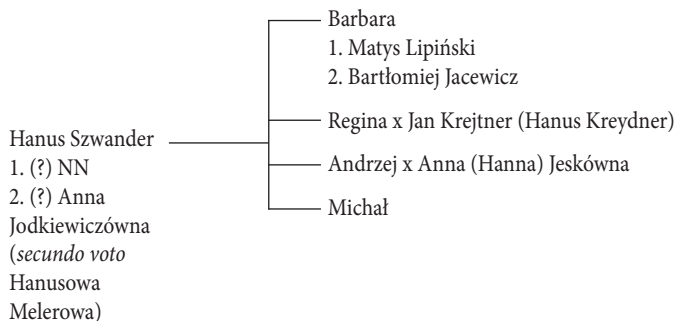
⁸⁵ D. Frick, *Kith*, s. 393–394; *Wilnianie*, s. XXII.

⁸⁶ *Wilnianie*, s. 456.

⁸⁷ D. Frick, *Kith*, s. 394–397.

że w Kownie⁸⁸. W przypadku jurydyki horodnictwa na międzykonfesyjne więzi społeczne wskazuje chociażby to, że świadkami testamentu luteranki Melerowej byli przedstawiciele trzech wyznań: katolicyzmu, luteranizmu i kalwinizmu⁸⁹. Granice między wspólnotami katolicką i ewangelicko-augsburską nie były najwyraźniej zbyt sztywne, o czym świadczy również to, że Anna być może zmieniła wyznanie, by wyjść za luteranina, a jej pasierbica Barbara Szwandrówna, wychowana na luterankę, najpewniej dokonała konwersji, aby wziąć ślub z katolikiem, o czym niżej (zob. także tablica genealogiczna 1). Pozostali przedstawiciele rodziny Szwandrów trwali jednak przy protestantyzmie. W latach 1677–1679 Krzysztof Szwander (zapewne syn Andrzeja lub Michała) był seniorem zboru luteranckiego, płacił także datki na jego rzecz⁹⁰.

Tablica genealogiczna 1. Szwandrowie

Objaśnienie: nie wiadomo, czy przed ślubem z Anną Jodkiewiczówną Hanus Szwander miał tylko jedną żonę.

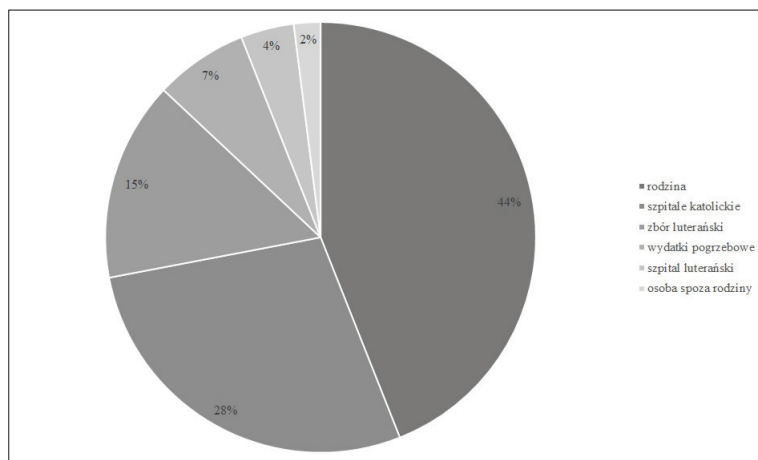
Opracowanie własne na podstawie: LVIA, SA, 5361, passim; D. Frick, *Kith*, passim; *Wilnianie*, passim.

⁸⁸ Z. Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausią laikų iki 1655 metų*, Vilnius 2010, s. 335.

⁸⁹ *Wilnianie*, s. 453.

⁹⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 42, k. 168v, 192v, 212r.

Wykres 2. Struktura zapisów pieniężnych w testamentach jurydyczan-luteranów
[n = 1350 zł]

Źródło: opracowanie własne na podstawie LVIA, SA, 4563, k. 11r–v; 5361, k. 198r–199r, 233r–234v, 251r–v, 263v–265r.

W przypadku testamentów katolickich nie są możliwe ujęcia liczbowe, gdyż bardzo rzadko zawierają one informacje o konkretnych legowanych sumach. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku ewangelików, co przedstawiono na wykresie 2. Wskazuje on, że luteranie w swoich testamentach zapisali więcej pieniędzy na instytucje katolickie niż należące do swojego wyznania (katolicy natomiast w ani jednym przypadku nie obdarowali szpitali prowadzonych przez inne wspólnoty wyznaniowe). Na marginesie trzeba zaznaczyć, że poza legatami pieniężnymi przekazywano również różnego rodzaju nieruchomości oraz ruchomości, które jednak trafiały do członków rodziny, a nie do szpitali czy zboru, dlatego wartość zapisów dla najbliższych przekraczała w rzeczywistości podane 44%. W każdym razie na dyspozycje na rzecz katolickich przytułków, poza wskazanymi wyżej względami osobistymi, mogły wpływać ideały propagowane przez Kościół ewangelicko-augsburski sformułowane przez Marcina Lutera. W pracy pt. *O wolności chrześci-*

janina (1520) pisał on np., że fundacje pobożne powinny być czynione w celach altruistycznych, „żeby inni ludzie mogli się tym cieszyć i z tego korzystać”⁹¹. Nie ulega wątpliwości, że rolę szpitali w nowożytnym Wilnie oceniano pozytywnie, a ich funkcjonowanie było istotne z punktu widzenia dobra ogółu. W związku z tym wsparcie dla tego typu pożytecznych przedsięwzięć, niezależnie od oceny poglądów prowadzących je grup, może być interpretowane jako przejaw luteranckiej „odpowiedzialności obywatelskiej”.

Co więcej, w materiałach dotyczących jurystów horodnicztwa nie znalazłem żadnych informacji o konfliktach na tle wyznaniowym. Nie oznacza to jednak, że siedemnastowieczne Wilno było wolne od tego typu starć. Silne napięcia panowały między unitami a prawosławnymi, a jeszcze gorzej wyglądała sytuacja w stosunkach katolicko-kalwińskich. W tym ostatnim przypadku dochodziło nawet do brutalnych ekscesów. Zbór ewangelicko-reformowany został dwukrotnie podpalony (w 1591 i 1611 roku), a po ataku z 1639 roku usunięto go poza obręb murów miejskich. W nowej lokalizacji, na ulicy Zawalnej (obecnie Pylimo gatvė), został zresztą zburzony przez katolików w 1682 roku⁹².

W przypadku relacji katolicko-luteranckich rzadko dochodziło do gwałtownych zająć. Najbardziej drastyczny atak katolików na ewangelików augsburskich nastąpił w 1637 roku, gdy ofiarą przemocy padł kondukt pogrzebowy burmistrza Jakuba Gibla – zwłoki urzędnika zostały wówczas wyciągnięte z trumny i zbezczeszczone⁹³.

⁹¹ M. Luter, *Pisma etyczne*, oprac. M. Hintz („Biblioteka Klasyki Ewangelickiej” 6), Bielsko-Biała 2009, s. 52.

⁹² U. Augustyniak, *Jeszcze raz w sprawie tumultu wileńskiego 1639 i jego następstw*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 50 (2006), s. 169–189; H. Merczyng, *Czterokrotne zburzenie Zboru*, w: *Zarys historyczny wileńskiego kościoła ewangelicko-reformacyjnego i jego biblioteki*, oprac. W. G. Studnicki, Wilno 1932, s. 23–31; T. Kempa, *Konflikty*, passim; H. Wisner, *Likwidacja zboru ewangelickiego w Wilnie (1639–1646)*, *Z dziejów walki z inaczej wierzącymi*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 37 (1993), s. 89–102.

⁹³ T. Kempa, *Konflikty*, s. 399–400. Procesje pogrzebowe jako wydarzenia o potencjale zarówno konfliktogennym, jak i integracyjnym interpretował P. Dikavicius, *Somber Celebrations: Funeral Processions and Civic Community in 17th century Vilnius*, „Thanatos” 9 (2020), 2, s. 16–45.

Publikowano również różnego rodzaju antyluterańskie polemiki i pamflety. I tak np. jezuita Jan Chądzyński uczcił okolicznościowym utworem to, że minister Mikołaj Burchard „roku 1623, dnia 14 *octobra*, w sobotę, dla traktamentu gości, miłych swoich protestantów, po kury łażąc, z drabiny spadł i szyję szczęśliwie złamać raczył, od wiernych owieczek na piersiach onemu w trunnie położona”⁹⁴. Luteranie pozostawali jednak na marginesie wileńskich polemik religijnych, a temperatura ich sporów z katolikami, nie mówiąc już o innych wspólnotach, daleka była od wrzenia.

Tomasz Kempa tłumaczył ten względny spokój tym, że dla ruchu kontrreformacyjnego ważniejszym przeciwnikiem byli wileńscy kalwiniści. Zdaniem tego badacza również to, że luteranie aktywnie działali w cechach i władzach miejskich, a także odgrywali istotną rolę w życiu gospodarczym miasta i byli względnie dobrze wykształceni, sprawiał, że stanowili grupę – jak określił to David Frick – „użytecznych outsiderów”⁹⁵. Przynależność tej mniejszościowej wspólnoty wyznaniowej do szeroko rozumianej społeczności Wilna mogły także podkreślać legaty na rzecz katolickich instytucji dobroczynnych. Dodatkowo – jak wskazywała Urszula Augustyniak – zbor ewangelicko-reformowany był otoczony przez świątynie katolickie, co członkowie Kościoła rzymskiego traktowali jako prowokację⁹⁶. Z tego punktu widzenia kościół luterański został wzniesiony w bezpieczniejszej lokalizacji – w jego bezpośrednim sąsiedztwie nie było świątyn katolickich, znajdował się też – i w dalszym ciągu znajduje – w pewnej odległości od ulicy (Niemieckiej – Vokiečių gatvė). Ponadto zdarzało się, że ewangelicy augsburscy wykazywali daleko idącą koncyliacyjność, uczestnicząc chociażby w uroczystościach katolickich,

⁹⁴ J. Chądzyński, *Relacja a oraz suplika zboru wileńskiego saskiego do hern Martyna Lutra za predykantem Burchardym ministrem swoim, który roku 1623, dnia 14 octobra, w sobotę, dla traktamentu gości, miłych swoich protestantów, po kury łażąc, z drabiny spadł i szyję szczęśliwie złamać raczył, od wiernych owieczek na piersiach onemu w trunnie położona*, Wilno 1624, w: Z. Nowak, *Kontrreformacyjna satyra obyczajowa w Polsce XVII wieku*, Gdańsk 1968, s. 289–305.

⁹⁵ T. Kempa, *Konflikty*, s. 394–397.

⁹⁶ U. Augustyniak, *Jeszcze raz w sprawie*, s. 173–174.

np. powitaniach nowych biskupów czy w procesji z okazji otwarcia w katedrze kaplicy św. Kazimierza w 1636 roku⁹⁷.

Aivas Ragauskas zwrócił z kolei uwagę na trzy czynniki⁹⁸. Po pierwsze, luteranie wileńscy należeli w większości do mieszczaństwa, a wśród kalwinistów dominowała szlachta, z czego w sposób oczywisty wynika, że ci pierwsi byli silniej związani ze środowiskiem miejskim. Po drugie, luteranizm mimo wszystko stanowił wyznanie teologicznie bliższe katolicyzmowi niż kalwinizm. Czynnikiem ten mógł odgrywać pewną rolę przede wszystkim w oczach jezuickich ideologów, a nie prostych katolików. Trzecia interpretacja przedstawiona przez litewskiego badacza jest dość przewrotna i idąca wbrew dominującym w historiografii koncepcjom, ale przez to chyba szczególnie godna uwagi. Aivas Ragauskas postawił mianowicie tezę, że antyluterańska satyra w przypadku Wilna nie tylko nie wyzwoliła radykalnej przemocy, lecz nawet jej zapobiegła. Autor doszedł bowiem do wniosku, że śmiech mógł łagodzić napięcia społeczne. Zdaniem historyka wileńscy jezuicy pamfletyści przedstawiali luteranów w sposób komiczny, ale nie makabryczny. Innymi słowy, nie opisywali ich jako monstra; utwory te nie nawoływały również do zbrodni.

Ten skrótowy przegląd interpretacji problemu wskazuje, że nie da się sformułować jednego prostego wyjaśnienia stosunkowo niedużego napięcia między wileńskimi katolikami a luteranami, a także luterańskich zapisów testamentowych korzystnych dla instytucji katolickich. Analiza treści ksiąg horodnictwa sugeruje w każdym razie, że luteranie i katolicy utrzymywali więzi rodzinne, sąsiedzkie, towarzyskie i zawodowe, a zatem byli dla siebie raczej „swoi” niż „obcy”. W codziennym życiu „zwykłych” ludzi różnice wyznaniowe musiały schodzić na dalszy plan.

Przejdźmy teraz do testamentów katolików. Jako miejsca pochówku wskazywali oni: kościół karmelitów trzewiczkowych

⁹⁷ T. Kempa, *Luteranie w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Kościoty luterańskie na ziemiach polskich (XVI–XX w.)*. W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, red. J. Kłaczek, Toruń 2012, s. 125.

⁹⁸ A. Ragauskas, *XVII a. pirmosios pusės Vilniaus liuteronų subkultūros atspindžiai jėzuitų satyroje*, w: *Lokalis bendrijos tarpdalykinis požiūris*, Vilnius 2004, s. 45–53.

pw. św. Jerzego⁹⁹ (6 osób), kościół kanoników regularnych pw. św. św. Piotra i Pawła¹⁰⁰ (3 osoby), natomiast jednokrotnie wybrano kościoły Ducha Świętego (dominikanów)¹⁰¹, św. Anny (bernardynów)¹⁰² oraz farę św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty (jezuitów)¹⁰³. Jak widać, przedstawiciele dominującego wyznania – w przeciwieństwie do luteranów – mieli do wyboru więcej lokalizacji pochówku. Co jednak warunkowało decyzję w sprawie miejsca ostatecznego spoczynku?

W przypadku osób deklarujących wolę bycia pochowanymi w kościele św. św. Piotra i Pawła można ustalić, że mieszkały one na Antokolu, czyli była to świątynia najbliższa ich miejscu zamieszkania, a jednocześnie kościół parafialny¹⁰⁴. Jeśli chodzi o kościół św. Jerzego, znane jest miejsce zamieszkania trzech osób proszących o pogrzeb właśnie w nim – Bartłomiej Szostakowicz¹⁰⁵ oraz Stanisław Gurzyński¹⁰⁶ mieszkali na Puskarni (ten drugi od minimum czterech lat), a cieśla zamkowy Mateusz Gierłowicz od co najmniej pięciu lat „przy moście zamkowym idąc na Puskarnią”¹⁰⁷, czyli przy prowadzącej z zamku i katedry na przedmieście przeprawie przez zachodnią odnogę Wilejki. Był to więc dla nich najbliższy kościół przedmiejski. Ponadto Stanisław Gurzyński najpewniej angażował się w działalność bractwa szkaplerznego zorganizowanego przy tym kościele (o czym niżej), co również tłumaczy jego decyzję w sprawie miejsca pochówku. W przypadku pozostałych trzech osób nie da się ustalić przyczyn wyboru kościoła św. Jerzego. Inne świątynie (Świętego Ducha, św. Anny i św. św. Janów) wybierali mieszkańcy Puskarni, ale nie udało mi się dopatrzeć żadnego związku testatorów z tymi kościołami. Niewątpliwie najważniejsze tutaj jest to, że

⁹⁹ LVIA, SA, 5361, k. 5v, 122r, 127v, 240v, 250r, 253r, 257r.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 81v, 125v, 130v.

¹⁰¹ Ibidem, k. 66r.

¹⁰² Ibidem, k. 94r.

¹⁰³ Ibidem, k. 124r.

¹⁰⁴ J. Maroszek, *Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47 (1999), 1–2, s. 184.

¹⁰⁵ LVIA, SA, 5361, k. 121v.

¹⁰⁶ LVIA, LM, 114, k. 312v–313r.

¹⁰⁷ LVIA, SA, 5361, k. 253r. Zob. także: LVIA, LM, 114, k. 350r–v.

były one położone stosunkowo niedaleko od jurydyki. Jest też poświadczane, że jurydycyzanie chodzili do katedry pw. św. Stanisława i św. Władysława¹⁰⁸, jednak z oczywistych względów był to kościół zbyt prestiżowy na ich pochówki.

Z badań Aivasa Ragauskasa wynika, że rzymskokatolicyccy przedstawiciele wileńskiej elity władzy w drugiej połowie XVII wieku jako miejsca ostatniego spoczynku najczęściej wskazywali kościoły: św. św. Franciszka i Bernarda (bernardynów), św. Teresy (karmelitów bosych), św. Kazimierza (jezuitów), św. Stefana na Przedmieściu Rudnickim, a także – wybierane również przez jurydyczan – św. św. Janów i Ducha Świętego¹⁰⁹. Interesujące, że nie znalazła się w tej liczbie katedra, najwyraźniej zbyt prestiżowa nawet dla tej grupy. W porównaniu z dyspozycjami mieszkańców jurydyki widać tutaj inne preferencje członków władz miejskich, którzy najczęściej wybierali kościoły położone w obrębie murów, a nie na przedmieściach.

Stanisław Gurzyński postanowił, aby po śmierci jego żony Zofii Obryckiej (*primo voto* Janowej Kuczewskiej)¹¹⁰ należąca do małżeństwa kamienica przeszła na własność bractwa Szkaplerza Świętego działającego przy kościele św. Jerzego¹¹¹. Małżonkowie nie mieli zapewne dzieci, którym mogłaby w przyszłości przyspaść nieruchomości, ani innych spadkobierców, stąd taka dyspozycja. Mało również prawdopodobne, żeby Gurzyński podjął decyzję wbrew woli żony, z którą wspólnie kupił omawiany dom, a ponadto określał ją w tekście jako „miłą małżonkę, którą mu Pan Najwyższy dać raczył”¹¹², co wskazywałoby na zgodne pożycie. Biorąc dodatkowo pod uwagę to, że zapisał karmelitem trzewickowym z kościoła św. Jerzego 10

¹⁰⁸ LVIA, SA, 5364, k. 6r.

¹⁰⁹ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius 2002, s. 388.

¹¹⁰ B. R. Vitkauskienė, *Vilniaus pabūklų*, passim.

¹¹¹ LVIA, SA, 5361, k. 245v, 256v; *Vilniaus namai*, t. 11, s. 52. Niestety na temat tego bractwa brak bliższych danych. Wiele informacji o wileńskich konfraterniach można znaleźć w pracy: L. Gričiūtė-Šverebienė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2011.

¹¹² LVIA, SA, 5361, k. 245r.

talarów (30 zł)¹¹³, aby odprawili za jego duszę 15 mszy¹¹⁴, widać przywiązanie testatora do katolickiej religijności. W tym świetle analizowany zapis nie powinien dziwić.

W testamencie z 1639 roku Matys Woskowicz Krawelis zdecydował, aby po śmierci jego żony Zofii Kiselówny (Kizielkiewiczówny) pół domu przypadło kościołowi św. św. Janów; drugą połowę pozostawił małżonce do swobodnej dyspozycji¹¹⁵. Ta zmarła niedługo po nim, nie wystawiwszy testamentu, jednak przed śmiercią prosiła o pochowanie przy mężu w kościele farnym, jednocześnie przekazując świątyni wszystkie swoje ruchomości i nieruchomości oraz prosząc, aby zostały one przeznaczone na sfinansowanie modłów za dusze małżonków¹¹⁶.

Ewentualność przejścia części majątku na instytucje kościelne uwzględnił również Matys Lipiński, choć uczynił to w dość oryginalnej formie. Zapisał on mianowicie swojej żonie Barbarze Szwandrownie „trzy domy na Antokolu [...] i wszystkie ruchome rzeczy i sprzęt domowy [...], oddalając od tego wszystkiego wszystkich bliskich krewnych i powinnych swoich, z tym jednak dokładem, ażeby w stan święty małżeński za żadnego Sasa i ewangelika nie szła. A gdzieby poszła, tedy od wszystkiego precz odpadać powinna, a te domy i wszystkie rzeczy ruchome na kościół i szpital przez panów egzekutorów mają być oddane”¹¹⁷. Zastrzeżenie takie było o tyle uzasadnione z punktu widzenia katolika Lipińskiego, że jego żona pochodziła z rodziny luterańskiej i najpewniej przeszła konwersję na katolicyzm pod jego wpływem¹¹⁸. Najwyraźniej jednak klauzula ta – choć wyjątkowa – nie była szczególnie oburzająca, skoro testamentowi świadkowali m.in. bracia żony Michał i Andrzej Szwandrowie oraz drugi mąż jej macochy, Hanus Meler – wszyscy trzej lutera-

¹¹³ Obliczenia własne na podstawie: W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 17), Lwów 1935, s. 60.

¹¹⁴ LVIA, SA, 5361, k. 250r, 257r.

¹¹⁵ Ibidem, k. 124r.

¹¹⁶ Ibidem, k. 133r-v, 201r-202r.

¹¹⁷ Ibidem, k. 130v.

¹¹⁸ D. Frick, *Kith*, s. 365.

nie¹¹⁹. Wiadomo, że Szwandrówna nie złamała woli umierającego męża i wzięła ponownie ślub z katolikiem, najpewniej jurystą z kapituły wileńskiej, Bartłojem (Bartoszem) Jacewiczem, którego zresztą Lipiński znał, Jacewicz był bowiem świadkiem jego testamentu¹²⁰. W przypadku aktu ostatniej woli Jacewicza z 1652 roku również widać międzywyznaniowe więzi – spośród trzech wyznaczonych przez niego opiekunów wdowy co najmniej dwóch było luteranami¹²¹.

W niektórych aktach ostatniej woli – zarówno katolickich, jak i luterskich – można odnaleźć zapisy, których celem było zapewnienie środków finansowych na organizację pogrzebu¹²², nie zawierają one jednak szczegółowych dyspozycji dotyczących ekspensów funeralnych. Wyjątek stanowi ostatnia wola Hanusa Melera, który zarezerwował 100 złotych polskich na marmurowy nagrobek¹²³. Jak twierdził Stanisław Grodzicki, profesor Akademii Wileńskiej, nagrobki nie były rzadkie na tamtejszym cmentarzu luterskim. W 1592 roku pisał on mianowicie, że w zborach i na cmentarzach ewangelicko-augsburskich w Niemczech „najdziesz pełno *epitaphia*, to jest tablic albo obrazów pogrzebnych, [...] z takowym pospolicie w końcu ich niemieckim napisem: »Welcher selhe Gott genedig sey«, to jest: »Którego duszy niech Pan Bóg będzie miłościw«”. Jednocześnie dodawał: „Co i tu w Wilnie na cmentarzu niemieckim każdy obaczyć może”¹²⁴.

¹¹⁹ W 1640 roku „Andreas Schweiner”, „Michell Schweiner” i „Hanß Muller” przekazali datki na rzecz zboru luterskiego, a ten pierwszy zasilił kasę wspólnoty również w 1652 roku – *Wilnianie*, s. 447, przypis 69.

¹²⁰ LVIA, SA, 5361, k. 130v.

¹²¹ *Wilnianie*, s. 449–451.

¹²² LVIA, SA, 5361, k. 5v–6r, 253r, 263v, 274r.

¹²³ *Ibidem*, k. 251v.

¹²⁴ S. Grodzicki, *Kazanie na pogrzebie Oświeconej Księżny JM Paniej P. Katarzyny z Tęczyna Radziwiłłowej, wojewodziny wileńskiej etc., etc., miane w kościele tumskim wileńskim dnia 20 iulii Roku Pańskiego 1592*, Wilno 1592, s. 16. Na temat sztuki funeralnej w Wielkim Księstwie Litewskim (w tym nagrobków) pisała M. Matušakaitė, *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklainimas LDK*, Vilnius 2009. Sporo informacji o nowożytnych cmentarzach wileńskich można znaleźć w pracy: B. Manyś, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań 2014, s. 267–277.

Odchodząc od tematyki funeralnej, należy zwrócić uwagę także na inne kwestie związane z religijnością. W badanych źródłach wyraźnie widać, że rytm życia wyznaczały święta kościelne. Określano tak np. terminy spłaty długów („na św. Jan¹²⁵ – 24 czerwca, „na święty Michał¹²⁶ – 29 września czy „na dzień Wszystkich Świętych¹²⁷ – 1 listopada) oraz uiszczania podatków (np. na św. Michała Archaniola)¹²⁸. Warto zauważyć, że w Wilnie, ośrodku wielokulturowym, w którym współistniały tradycje chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego, funkcjonowały obok siebie kalendarze gregoriański i juliański¹²⁹, dlatego w datacjach precyzowano czasem: „na św. Jan według nowego kalendarza¹³⁰ bądź „na święty Jan święta rzymskiego¹³¹. „Stary kalendarz” w przypadku badanej przeze mnie tematyki nie odgrywa jednak żadnej roli, brak bowiem informacji, by jurydykę zamieszkiwała ludność prawosławna czy unicka, a wileńscy protestanci z przyczyn praktycznych przyjęli reformę z 1582 roku najpóźniej kilkanaście lat od jej wprowadzenia¹³².

W źródłach dotyczących katolickich jurydczan nie ma informacji o kulcie świętych oraz Matki Boskiej. W przypadku mieszczan wileńskich można znaleźć w testamentach tego typu odwołania. Burmistrz Stefan Dubowicz wspominał np. o św. Stefanie¹³³, solenik Mikołaj Szczasnel Sienkiewicz o św. Mikołaju¹³⁴, a burmistrz Mikołaj Kliczewski prosił o wstawiennictwo „wszytkich świętych¹³⁵, w aktach ostatniej woli znalezionych w księgach horodnictwa brak jednak tego typu elementów.

¹²⁵ LVIA, SA, 4563, k. 38r.

¹²⁶ LVIA, SA, 5365, k. 30r.

¹²⁷ LVIA, SA, 5364, k. 2r.

¹²⁸ LVIA, SA, 5361, k. 32v, 317r, 352r.

¹²⁹ D. Frick, *Dzwony Wilna: mierzenie czasu w mieście wielu kalendarzy*, w: *Czas i kalendarz*, red. Z. J. Kijas („Biblioteka Ekumenii i Dialogu” 14), Kraków 2001, s. 237–270.

¹³⁰ LVIA, SA, 4563, k. 38r.

¹³¹ LVIA, SA, 5361, k. 12r.

¹³² T. Kempa, *Konflikty*, s. 153–154.

¹³³ *Wilnianie*, s. 122.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 358.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 556.

Co do przedmiotów związanych w kulcie religijnym, jedynie w inwentarzu pośmiertnym Zofii Wajdówny Janowej Oryńskiej z 1637 roku znajdujemy pozycję „kociołków małych miedzianych do wody święconej dwa”¹³⁶. Na katolickie wyznanie wskazuje samo posiadanie naczyń do przechowywania wody święconej, której to tradycji inne konfesje (poza prawosławiem) nie praktykowały. Ponadto wiemy, że jej brat Andrzej Wajda był w Poniewieżu księdzem rzymskokatolickim¹³⁷ – wszystko to sugeruje, że cała rodzina należała do owego wyznania.

Po Szlamerowej, niemal na pewno luterance, w 1685 roku pozostał z kolei „catechism niemiecki podarty w oprawie drewnianej”¹³⁸. Brak danych, by stwierdzić, czy potrafiła ona tę książkę przeczytać, choć wiadomo, że przed połową XVII wieku wileńscy luteranie założyli szkołę dla dziewcząt¹³⁹. Na wyznanie zmarłej wskazuje i jej nazwisko, i nazwisko zięcia (Ewert Lersz), i to, że jej dom przeszedł na własność luteranina Jana Szwandra, i język katechizmu. Wileńscy luteranie – o czym już była mowa – często nosili niemieckie nazwiska, tym też językiem posługiwali się w księgach zborowych. Istniała wprawdzie również niemieckojęzyczna wspólnota katolicka skupiona wokół jezuickiego kościoła św. Ignacego oraz bernardyńskiego św. Anny, jednak wyznawanie przez Szlamerową katolicyzmu wydaje się mało prawdopodobne.

Luteraninem był także Jerzy Sztrunk, mieszczanin i kupiec wileński (zmarły w 1634 roku), który otrzymał plac na Puzkarni od Piotra Nonharta i postawił na nim dom. Do Kościoła ewangelicko-augsburskiego należał też jego syn Jan, który odziedziczył nieruchomość¹⁴⁰. Ponadto wiadomo, że wojewoda trocki Mikołaj Abramowicz, właściciel nieruchomości położonej w jurydyce, był kalwinistą¹⁴¹.

¹³⁶ LVIA, SA, 5361, k. 95v.

¹³⁷ Ibidem, k. 123r.

¹³⁸ LVIA, SA, 5364, k. 43r.

¹³⁹ T. Kempa, *Luteranie*, s. 123.

¹⁴⁰ Więcej na ich temat: D. Frick, *Kith*, s. 123–124, 142, 167, 188–190, 192, 199, 367, 375–376, 379–380.

¹⁴¹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, s. 229.

Jak wspominałem, brak jest w księgach horodnictwa informacji o konfliktach na tle wyznaniowym, z jednym możliwym, choć zagadkowym wyjątkiem. Otóż Jerzy Tomaszewski 16 marca 1682 roku złożył skargę, w której zapisano, że „gdy przyszedł z Ewangelią [do wdowy Szymanowskiej – K. F.], począł kropić wodą święconą, ona uderzyła pięścią w głowę, z którą konfuzją, nie sprzecząc się, otrzymawszy tę obelgę i bicie, odszedł”¹⁴². Przyczyn agresywnej reakcji gospodyni na przyjście gościa źródło nie wyjaśnia, nie zawiera ono także innych informacji o stronach sporu, nie wiemy zatem, czy tło konfliktu rzeczywiście miało charakter religijny. Nie potrafimy też wyjaśnić ewentualnego rytualnego charakteru wizyty Tomaszewskiego – nie mogły wchodzić w grę tradycje związane chociażby z Wielkanocą¹⁴³, w 1682 roku przypadała ona bowiem 29 marca¹⁴⁴. Wiadomo w każdym razie, że strony się pogodziły¹⁴⁵.

W sądzie jurydyki składano przysięgę przed krucyfiksem¹⁴⁶, „podniósłszy do góry dwa palce”¹⁴⁷. Zachowały się również teksty trzech przysięg, bardzo do siebie podobne – jedna z nich, złożona 3 września 1632 roku, brzmiała następująco: „Ja, Jan Rola Kossaczyk, przysięgam Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej jedyńemu na tym, iż nie z namowy mojej, jako mnie Żyd obwiniał, dziewczka Anuszka onego okradła, ani jezdem za żadną przyczynę do tego, tak też i o niej nie wiem. Jako na tym wszystkim sprawiedliwie przysięgam, tak mi, Panie Boże, pomóż. A jeżeli niesprawiedliwie, Boże, mnie ubij na duszy [i] na ciele”¹⁴⁸. Niemal tak samo zaczynały się i kończyły dwie przysięgi z 1631 roku. W przypadku pierwszej Wojciech Żygielowicz oznajmiał, „iż ja według obżałowania od Andrzeja Podśędkowskiego w nocy potajemnie z skrzyni onego pieniędzy [118 kop groszy litewskich – K. F.] i rzeczy inszych ruchomych nie

¹⁴² LVIA, SA, 5364, k. 31v.

¹⁴³ Zob. Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 531–537.

¹⁴⁴ *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007, s. 362–363.

¹⁴⁵ LVIA, SA, 5364, k. 32r.

¹⁴⁶ LVIA, SA, 4372, k. 13r.

¹⁴⁷ LVIA, SA, 5364, k. 10r.

¹⁴⁸ LVIA, SA, 5365, k. 89r.

brał anim ich skorzystał, tak też o nich nie wiem¹⁴⁹. W drugiej to samo oświadczyły jego żona i córka¹⁵⁰.

W tekstach tych widać strach przed karą boską za krzywoprzysięstwo. Ówczesni byli przekonani o bezpośrednim wpływie Boga na swoje życie, nie bez powodu zatem pojawiają się w księgach sformułowania takie jak „uchowaj Boże śmierci”¹⁵¹. Sądono również, że przed popełnianiem przestępstw powinna chronić bojaźń boża, stąd w protestacjach zarzucano pozwanym, że o niej zapomnieli¹⁵².

Jak widać, religijność przejawiała się w różnych sferach życia jurydyczan horodnictwa wileńskiego w XVII wieku. Ludność jurydyki była mieszana pod względem wyznaniowym (katolicko-luterańska), ale nie rodziło to tarć, co więcej, utrzymywano także więzi międzykonfesyjne. Brak w źródłach informacji obrazujących wpływ konfliktów religijnych, które przetaczały się przez nowożytnie Wilno, na stosunki w jurydyce. Wydaje się, że potencjalne napięcia mogło łagodzić również zróżnicowanie przynależności konfesyjnej horodniczych – w XVII wieku urząd ten sprawowali nie tylko przedstawiciele dominującego rzymskiego katolicyzmu, lecz także luteranizmu, kalwinizmu i unityzmu.

Sytuacja materialna

Omawiane w poprzednim podrozdziale testamenty stanowią – wraz z inwentarzami pośmiertnymi – podstawowe źródło do badań również nad stanem majątkowym jurydyczan horodnictwa wileńskiego w XVII wieku. Kwoty płaconych przez nich podatków, o których była mowa we fragmencie dotyczącym finansów horodnictwa, także stanowią pewien wyznacznik, ich wysokość była bowiem uzależniona od charakteru nieruchomości.

Sytuację materialną mieszkańców jurydyki niewątpliwie poprawiało uwolnienie od niektórych uciążliwych świadczeń. Władysław IV

¹⁴⁹ Ibidem, k. 73r.

¹⁵⁰ Ibidem, k. 74r.

¹⁵¹ LVIA, SA, 4563, k. 38r.

¹⁵² Zob. np. ibidem, k. 76r; 5364, k. 33v.

zdjął z nich obowiązek udzielania kwater delegatom przybyłym na trybunały, sejmiki, komisje, roki, roczki i inne zjazdy oraz ich dworzanom, służbie i prywatnym wojskom. Przywilej ten potwierdził w 1672 roku Michał Korybut Wiśniowiecki, w 1676 roku Jan III¹⁵³, a w 1699 roku August II, dodatkowo uwalniając horodniczych i ich personel oraz jurydyczan od hiberny¹⁵⁴. Ponieważ jurydyki horodnictwa nie uwzględnił stanowniczy w rewizjach z 1636 i 1639 roku, najpewniej już wtedy jej mieszkańcy byli zwolnieni z obowiązku kwatrowania dworu królewskiego¹⁵⁵.

W świetle testamentów można ustalić, że między jurydyczanami występowały istotne różnice majątkowe. Małgorzata Janowa Rewlówna mogła np. przekazać swoim krewnym łącznie jedynie 30 kop groszy litewskich (75 złotych polskich), „letnik muchajerowy ciemnozielony, koszulek dziesięć i fartuchów dziesięć”¹⁵⁶. W lepszej sytuacji znajdowali się natomiast małżonkowie Lipińscy, którzy nie tylko posiadali trzy domy, sprzęty domowe i inne ruchomości, lecz także pozostawało na ich usługach aż 13 osób. Ponadto Barbara Szwandrówna wniosła w posagu 1000 zł w gotówce¹⁵⁷, co nie było sumą małą. Wskazuje to również na dość duże możliwości finansowe rodziny zamszowników Szwandrów.

Stosunkowo dobrze było sytuowane także małżeństwo Melerów. Anna Melerowa w swoim pierwszym testamencie z 1647 roku przekazywała pasierbicom Reginie i Barbarze oraz pasierbom Michałowi i Andrzejowi po 25 złotych polskich. Mężowi, zamszownikowi Hanusowi Melerowi, oddała natomiast do swobodnej dyspozycji „dom nasz na Szerekiszkach spółnie kupiony, jako pieniądze gotowych i cokolwiek towarów jest, skór wyrobionych i niewyrobionych, tak łosiech, jeleniech, kozłowych, wołowych, jakiegokolwiek imiona mają, tak też złoto, srebro, miedź, cyna i inszy wszelaki sprzęt domo-

¹⁵³ АВАК, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и магдебургии*, Вильна 1879, s. 276–277.

¹⁵⁴ Ibidem, т. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда*, Вильна 1875, s. 246–247.

¹⁵⁵ M. Paknys, *Vilniaus miestai ir miestiečiai 1636 m. Namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006, passim.

¹⁵⁶ LVIA, SA, 4563, k. 11r.

¹⁵⁷ LVIA, SA, 5361, k. 13ov.

wy¹⁵⁸. Meler z kolei w 1648 roku zabezpieczył materialnie nie tylko swoją żonę, lecz także bratanicę Annę (córkę zmarłego brata, Jakuba). Wyliczył również, że zaciągnięte u niego długi oraz skóry, które posiadał, były warte łącznie 16 788 zł¹⁵⁹. Jeśli więc wdowie udałoby się odzyskać wierzytelności oraz spieniężyć towary, miałyby do dyspozycji pokązną sumę. Wiadomo zresztą, że odzyskała co najmniej 6000 zł¹⁶⁰. Istotnie, w swoim drugim testamencie z 1649 roku hojniej obdarowywała zarówno pojedyncze osoby, jak i instytucje kościelne, zarządziła również, by egzekutorzy nie żalowali pieniędzy na jej pogrzeb, nie widać jednak, by dysponowała kilkunastoma tysiącami złotych¹⁶¹. Pasierbom i pasierbicom zapisała wówczas po 75 złotych polskich, połowę ruchomości i pieniądze oraz dom na Szerejkiszkach, gwarantując sobie możliwość dożywotniego mieszkania w nim¹⁶². Inwentarz pośmiertny z 24 grudnia 1649 roku wskazuje, że po zmarłej pozostało 1737 zł 18 gr w gotówce oraz liczne przedmioty (sprzęt domowy, biżuteria, ubrania, pościel, broń) – łącznie 76 pozycji¹⁶³.

Wśród osób uwzględnionych w dyspozycjach testamentowych dominują członkowie najbliższej rodziny: matka¹⁶⁴, żona¹⁶⁵, mąż¹⁶⁶, córka¹⁶⁷, syn¹⁶⁸, wnuk¹⁶⁹, wnuczka¹⁷⁰, lecz także bratanica¹⁷¹ czy pasierbice i pasierbowie¹⁷². Mikołaj Paniuta pamiętał również o swo-

¹⁵⁸ Ibidem, k. 233v–234r.

¹⁵⁹ Ibidem, k. 244r.

¹⁶⁰ Ibidem, k. 263r–v.

¹⁶¹ Ibidem, k. 263v–264r.

¹⁶² Ibidem, k. 264r.

¹⁶³ Ibidem, k. 271–272r. Edycja inwentarza: *Wilnianie*, s. 458–460 (z błędną datą 24 października 1649 roku).

¹⁶⁴ LVIA, SA, 5361, k. 5v.

¹⁶⁵ Ibidem, k. 58r, 65v, 124r, 125v, 127v, 130v, 207v.

¹⁶⁶ Ibidem, k. 5r.

¹⁶⁷ LVIA, SA, 4563, k. 11r; 5361, k. 5v, 198r.

¹⁶⁸ LVIA, SA, 5361, k. 5v, 94r, 125v.

¹⁶⁹ LVIA, SA, 4563, k. 11r.

¹⁷⁰ Ibidem, k. 11r, 19r.

¹⁷¹ LVIA, SA, 5361, k. 251v.

¹⁷² Ibidem, k. 233v, 263v–264r.

jej służącej Agnieszce¹⁷³, a Anna Melerowa – o żonie rybaka Annie Popielównie Michałowej Łatyszewiczowej¹⁷⁴. Nie znamy dokładnego charakteru relacji między Melerową a Łatyszewiczową, pewnym tropem jest jednak zapis w inwentarzu tej pierwszej, według którego pozostało po niej „rybiej tłustości beczek sześć”¹⁷⁵. Jeśli weźmie się pod uwagę, że w zamszownictwie używano duże ilości oleju z wątroby dorsza, wydaje się, że Łatyszewiczowa i zapewne jej mąż dostarczali testatorce surowca niezbędnego do uprawiania rodzinnej profesji, którą – wszystko na to wskazuje – przejęła wdowa po śmierci męża, a prawdopodobnie i za jego życia miała w niej swój udział¹⁷⁶.

Również w inwentarzu zamszownika Kołcza z 1621 roku można znaleźć pozycje związane z jego działalnością zawodową: „nożów do skrobania skór dziesięć, żelaz do kręcenia skór dwie, żelazo do wyciągania skór jedno”. Najwyraźniej jednak interes nie szedł zmarłemu tak dobrze, jak później Melerowi, gdyż rejestr pozostałych po nim ruchomości prezentuje się raczej skromnie¹⁷⁷. Także pracownik młyna Jerzy Subert w 1643 roku pozostawił po sobie liczne przedmioty wykorzystywane w działalności zawodowej (jak również 241 zł 12 gr w gotówce)¹⁷⁸.

Cieśla zamkowy z 30-letnim stażem Matys Gierłowicz prosił w testamentie swoją drugą żonę, Hannę Jędrzejównę, aby po jego śmierci zajęła się wychowaniem nie tylko ich wspólnych dzieci, Halszki i Stefana, lecz także pochodzących z jego poprzedniego związku z Apolonią Marguszówną synów Jakuba i Jerzego¹⁷⁹. Przeznaczył on 50 kop groszy litewskich (125 złotych polskich) na swój pogrzeb, a jeśli koszty obrzędu nie pochłonęłyby całej tej sumy, reszta miała trafić do wdowy „na wychowanie dziatek oni małych”. Przekazał jej również w dożywotnie użytkowanie dom oraz polecił sprzedać ruchomości: „półmisków cztery cynowych, kotły dwa – jeden we trzy

¹⁷³ Ibidem, k. 274r.

¹⁷⁴ Ibidem, k. 263v. Odbiór zapisanych jej 30 zł został pokwitowany – ibidem, k. 272v.

¹⁷⁵ Ibidem, k. 272r.

¹⁷⁶ D. Frick, *Kith*, s. 202.

¹⁷⁷ LVIA, SA, 4563, k. 77r.

¹⁷⁸ LVIA, SA, 5361, k. 170r–171v.

¹⁷⁹ LVIA, LM, 114, k. 350r.

wiadra, drugi we dwa wiadra, panewek trzy – jedna we dwa wiadra, dwie mniejsze, garniec, półgarcówka, flaszka garcowa, flaszka kwartowa – cynowe wszystkie, miednica mosiądzowa, dzieża, która bardzo szczupła była”. Uzyskana kwota miała zostać przeznaczona na utrzymanie potomstwa. Ponadto pozostałą cynę, miedź i mosiądz podzielił po równo między małżonkę i czwórkę dzieci. Wiadomo, że z pierwszego małżeństwa miał również córkę Martę, jednak oddalił ją od dziedziczenia, argumentując, że została uposażona, gdy wychodziła za mąż¹⁸⁰. Testament Gierłowicza jest przykładem dyspozycji ubogiego rzemieślnika, który – jak wynika z dokumentu – próbował zabezpieczyć swoją małżonkę i dzieci tak, jak tylko pozwalała na to jego trudna sytuacja materialna. Szczęśliwie dla spadkobierców nie pozostawił żadnych długów, co zostało wprost zapisane w tekście, jednak i tak sytuacja samotnej kobiety z czwórką dzieci musiała być trudna. Godne podkreślenia jest staranie testatora, aby zabezpieczyć dzieci z pierwszego małżeństwa, które po jego śmierci pozostały zupełnymi sierotami. Jedyne, czego Gierłowicz nie zrobił, a co mógł uczynić, to ustanowienie opiekunów dla wdowy i potomstwa (nie licząc oczywiście najstarszej, zamężnej córki, która tego nie potrzebowała).

Liczba osób, między które dzielono dobra, nie była duża – wahała się od jednej do pięciu (do czego czasem dochodziły legaty dla instytucji kościelnych). Zdarzały się też sytuacje, w których testatorzy cały swój majątek przekazywali jednej osobie, odsuwając od dziedziczenia pozostałych krewnych i powinowatych. Tak zabezpieczył np. Jan Kuczewski żonę Zofię¹⁸¹, Marcin Milun małżonkę Katarzynę¹⁸², a Zofia Mamkowiczowa – małoletniego syna Kazimierza, najpewniej jedynaka (w razie jego przedwczesnej śmierci dobra miały zasilić stan posiadania kościoła św. Anny i bliżej nieokreślonych szpitali)¹⁸³.

Część z omawianych dokumentów zawiera wykazy długów – zarówno zaciągniętych przez testatorów, jak i tych, w przypadku których występowali oni jako wierzyciele. Było to o tyle istotne, że za-

¹⁸⁰ LVIA, SA, 5361, k. 253r–v.

¹⁸¹ Ibidem, k. 65v.

¹⁸² Ibidem, k. 81v–83r.

¹⁸³ Ibidem, k. 94r–v.

dłużenie po zmarłych oraz należne im wierzytelności podlegały dziedziczeniu¹⁸⁴. Najbardziej rozbudowane wykazy swoich dłużników i wierzycieli pozostawił Matys Lipiński, polecając małżonce ściągnąć należności od tych pierwszych (183 złote polskie i flaszka cynowa – zestawienie 8), aby spłacić zaciągnięte przez siebie zobowiązania (1049,5 zł i 50 tarcic – zestawienie 9). Wartość wierzytelności była mniej więcej sześciokrotnie niższa niż długów, Lipiński zapisał jednak żonie dodatkowo trzy domy na Antokolu, wszystkie ruchomości i sprzęt domowy¹⁸⁵. Wydaje się zatem, że wdowa musiała sprzedać jakąś część majątku, aby pokryć odziedziczone zobowiązania. W 1632 roku za drewniany dom w Wilnie (pod „przysądem magdeburskim”) zapłacono 160 kop groszy litewskich (400 złotych polskich)¹⁸⁶. Posiłkując się tymi danymi, można stwierdzić, że długi Lipińskiego, których kwota wystarczyłaby na zakup co najmniej dwóch takich domów, były dość wysokie. Jednocześnie zabezpieczenie małżonki w postaci trzech domów, wierzytelności oraz bliżej nieokreślonych sprzętów domowych i innych ruchomości nie pozostawiało jej w bardzo trudnej sytuacji.

Zestawienie 8. Dłużnicy Matysa Lipińskiego (1639 rok)

DŁUŻNIK	WYSOKOŚĆ DŁUGU
Gurski	75 zł
murarz Jan	50 zł
Chocier	25,5 zł
Zachariasz Szycik	25 zł
Grzyb	7,5 zł
Krzysztof Makowiecki	flasza cynowa

Na podstawie: LVIA, SA, 5361, k. 130v.

¹⁸⁴ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, рэд. І. П. Шамякін, Мінск 1989, s. 238, 240 (rozdz. VII, art. 12, 15).

¹⁸⁵ LVIA, SA, 5361, k. 130v.

¹⁸⁶ M. Paknys, *Vilnius miestas*, s. 32.

Zestawienie 9. Wierzyciele Matysa Lipińskiego (1639 rok)

WIERZCIEL	WYSOKOŚĆ DŁUGU
Bartosz Jacewicz	200 zł
Marcin Borukścis	159 zł
pleban skorulski	100 zł
Jakub Szaber	100 zł
Hendrychowa Juchowa	95 zł
Grzegorz Mozylewski	75 zł
Sokołowski	60 zł
krawiec Hrehor	31 zł 7,5 gr
Mikuciowa	27,5 zł
Szczęśny Jacewicz	25 zł
Wasył Dorochfiejewicz	25 zł
szewc Jan	23 zł
piwowar Jan*	22 zł
Stanisław Kędzierski	18 zł 20 gr
Mikołaj	15 zł
Hanusowa Melerowa	12,5 zł
dziewka*	9 zł 5 gr
Ostafiej*	7 zł 20 gr
Jędrzej Kot	7,5 zł
Fiedor*	7 zł
Bartos*	6,5 zł
chłopiec*	6 zł
Zdan*	3,5 zł
Jan Dubnik*	3 zł
Michał Szwander	3 zł
Mikołaj*	2,5 zł
chłopiec*	2,5 zł
dziewka*	2 zł 7,5 gr
Marcin*	2 zł

Zestawienie 9. Wierzyciele Matysa Lipińskiego (1639 rok) (ciąg dalszy)

WIERZYCIEL	WYSOKOŚĆ DŁUGU
żołnierz*	0,5 zł
Żydzi	50 tarcic

Znakiem * zostały oznaczone osoby należące do służby testatora. Na podstawie: LVIA, SA, 5361, k. 130v–131r.

Skąpe dane dotyczące domów, ogrodów i inwentarza żywego obrazują warunki życia jurydyczan oraz ich stan posiadania. Szanderowiczowie np. mieli sad z drzewami owocowymi i ogród, w którym uprawiali warzywa, m.in. pietruszkę; ich działka otoczona była płotem¹⁸⁷. Inni jurydyczanie również mieli do dyspozycji ogródki warzywne, gdzie rosła np. kapusta, buraki i marchew¹⁸⁸. Jeśli chodzi o zwierzęta, Stalewscy hodowali konie, krowy i świnie¹⁸⁹; te ostatnie pojawiały się zresztą dość często w gospodarstwach jurydyczan¹⁹⁰. Do występującego w jurydyce inwentarza żywego należały także kury¹⁹¹.

Zdarzały się tam nieruchomości warte kilka tysięcy złotych: 2000 kosztowała kamienica Kazimierza Zenowicza, a 5000 – Karola Dębskiego. W większości przypadków ceny kupna były jednak znacząco niższe, co wiąże się z tym, że dominowały tam domy drewniane, najpewniej dość skromne. W 1619 roku jeden z nich, wart 50 zł, składał się z komory, sieni i jednej izby, miał też ogródek¹⁹².

W jednym przypadku znamy wartość wyprawy ślubnej. W 1687 roku Michał i Katarzyna Klebowiczowie, wydając swoją córkę Tatianę za mąż za Hordzieja Kondratowicza, zaopatrzyli ją w perły, odzież, złoto, srebro, cynę i gotówkę o łącznej wartości 2000 zł¹⁹³.

¹⁸⁷ LVIA, SA, 4372, k. 2r–v.

¹⁸⁸ Ibidem, k. 17v.

¹⁸⁹ Ibidem, k. 2v.

¹⁹⁰ Zob. np. ibidem, k. 3r.

¹⁹¹ LVIA, SA, 4563, k. 46r.

¹⁹² Ibidem, k. 4v.

¹⁹³ LVIA, SA, 5364, k. 98r.

Niektórzy jurydycyzanie mieli służbę, przy czym niemal zawsze mowa tylko o jednej służącej. Tak było m.in. u Anny Janowej Szwandrowej, Ewerta Berensa oraz małżeństw Rutowiczów, Rusieckich i Zagórskich¹⁹⁴. Jak wynika z zestawienia 9, zdarzały się jednak przypadki posiadania liczniejszej, nawet 13-osobowej służby.

Zbadane źródła dowodzą, że ludność jurydyki nie była bogata. Trzeba mieć na uwadze, że materiały, którymi dysponujemy, nie są w pełni reprezentatywne. Testamentów i inwentarzy pośmiertnych nie zostawiali po sobie np. ci, którzy niczego nie mieli. Umyka nam więc w dużej mierze ludność najbiedniejsza, np. komornicy czy służba. Mimo to zauważalne są różnice majątkowe. Na innym poziomie żyły małżeństwa Lipińskich i Melerów, a na innym Zofia Mamkowiczowa, w której inwentarzu, obok naczyń kuchennych i pewnej liczby ubrań, odnajdujemy pozycję: „laska albo kosturek do podpierania”¹⁹⁵. Uboga była również Zofia Szarawszczanka Szymonowa Talicka, która w 1637 roku zmarła w katolickim szpitalu Świętej Trójcy. Nie dysponujemy wprawdzie ani jej testamentem, ani inwentarzem pośmiertnym, jednak brat zmarłej Mikołaj wystawił dokument, na mocy którego zrzekł się spadku po siostrze, a pozostałe po niej naczynia srebrne, które najpewniej stanowiły jej jedyny majątek, przekazał na potrzeby placówki¹⁹⁶. Jako „bene possessionatus” został określony natomiast w 1679 roku właściciel domu położonego w jurydyce – Jan Delamars, wileński ludwisarz¹⁹⁷.

Luźno nawiązując do ustaleń Jacka Wiesiołowskiego dotyczących stratyfikacji społecznej w późnośredniowiecznym Poznaniu¹⁹⁸, można stwierdzić, że poza niektórymi przedstawicielami szlachty i ducho-

¹⁹⁴ LVIA, SA, 4372, k. 10v, 13r, 18v; 5364, k. 38r; VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 23r.

¹⁹⁵ LVIA, SA, 5361, k. 94v.

¹⁹⁶ Ibidem, k. 91r, 96r.

¹⁹⁷ LVIA, SA, 5364, k. 3r; M. Łowmiańska, *Delamars (de la Mars) Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 57; M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1924, s. 49–71.

¹⁹⁸ J. Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania* („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia” 4), wyd. 2, Poznań 1997, s. 36–37.

wieństwa posiadającymi nieruchomości w jurydyce jej mieszkańcy (jurydyczanie *sensu stricto*) zaliczali się do warstwy średniej i niższej.

Konflikty

W księgach horodnictwa można znaleźć liczne protestacje, w których zarzucano jurydyczanom, a czasem także innym osobom (np. ludziom luźnym), popełnianie różnego rodzaju czynów zabronionych (tabela 2). Pojawiających się w źródłach oskarżeń praktycznie nie jesteśmy w stanie zweryfikować, bardzo rzadko zdarza się jednak, by sąd uznał je za fałszywe. Taka sytuacja wydarzyła się w 1698 roku, gdy Franciszek Lipski bezzasadnie pozwał Michała Brylewskiego o dług, w związku z czym musiał zapłacić po 75 zł na rzecz fałszywie oskarżonego i sądu¹⁹⁹. Nieczęsto też pozwani zaprzeczali popełnieniu zarzucanych czynów. Nie zdarzyło się również, by woźny sądowy po wizji lokalnej lub obdukcji poszkodowanych stwierdził, że zarzut nie znajduje potwierdzenia. Fakty te przemawiają na korzyść wiarygodności badanych wpisów, choć w żadnym razie nie należy jej absolutyzować.

Tabela 2. Oskarżenia o czyny zabronione wniesione do sądu jurydyki horodnictwa wileńskiego w XVII wieku

LP.	RODZAJ CZYNU ZABRONIONEGO	LICZBA
I.	przestępstwa przeciwko mieniu:	218
1.	niespłacenie długu	92
2.	kradzież (w tym kradzież z włamaniem i rozbój)	50
3.	zniszczenie mienia	24
4.	najście/najazd na dom	23
5.	niewypłacenie wynagrodzenia za pracę	5
6.	bezprawne zajmowanie nieruchomości	5

¹⁹⁹ LVIA, SA, 4372, k. 7r.

Tabela 2. Oskarżenia o czyny zabronione wniesione do sądu jurydyki horodnictwa wileńskiego w XVII wieku (ciąg dalszy)

LP.	RODZAJ CZYNU ZABRONIONEGO	LICZBA
7.	najście na gospodę	5
8.	zabicie zwierzęcia	3
9.	paserstwo	3
10.	niezapłacenie za towar	3
11.	podżeganie do kradzieży	2
12.	wypędzenie z domu	1
13.	uniemożliwianie wykonywania pracy	1
14.	niewykonanie pracy	1
II.	przestępstwa przeciwko zdrowiu i nietykalności cielesnej:	202
1.	pobicie	181
2.	zranienie (ostrym narzędziem)	10
3.	zlecenie pobicia	4
4.	podżeganie do pobicia	3
5.	uwięzienie	2
6.	podżeganie do zabójstwa	1
7.	usiłowanie okaleczenia	1
III.	przestępstwa przeciwko czci i dobremu imieniu:	170
1.	znieważenie	105
2.	zniesławienie	62
3.	znieważenie urzędu/jurydyki horodnictwa	3
IV.	groźby („pochwałki”)	93
V.	przestępstwa przeciwko rodzinie i dobrym obyczajom:	6
1.	sutenerstwo	2
2.	zgwałcenie	2
3.	usiłowanie zgwałcenia	1
4.	bigamia	1
Łącznie		689

W przypadku jednoczesnego oskarżenia o kilka czynów każdy był liczony oddzielnie. Opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego.

Konflikty, które znajdują wyraz w tego rodzaju materiałach, mogły mieć długotrwały, burzliwy i wielowymiarowy przebieg. Za przykład niech posłuży sprawa, w której szewc Jan Szanderowicz i jego żona Anna Szymkiewiczowa Szanderowiczowa pozwali w 1695 roku Jana Kazimierza Stalewskiego:

Gdy żałujący, nie mając się gdzie podzić, do domu wójta teźże jurysdyki poszedł, siedział sobie cicho w izbie, a obżałowany, naprawiwszy syna swego na imię Pana Stefana Stalewskiego, kazał tamże u wójta w izbie bez dania przyczyny żałującego bić, szablą płazować, jakoż zbił, siność od płazowania po wszystkim ciełe zadał i byłby rozciął, gdyby się żałujący pod stół nie schylił, jakoż w stole znak cięcia niemały, jeszcze i dalszą pochwałkę na zdrowie żałującego uczynił, grożąc zabiciem. [...] Gdy [12 września 1694 roku – K. F.] żałujące osoby szukały przez dni cztery trojga świń swoich, znaleźć nie mogli, małżonka żałującego, idąc mimo, usłyszała [...] kwiczące świny, które obżałowany przez dni cztery, zamknąwszy, głodem morzył. Gdy się upominała oddania i wypuszczenia onych, tenże [...] Pan Stefan Stalewski z rozkazania ojca swego żałującą niemilosiernie szablą płazował, bił i wszystkie ciało jako wągł było, czyniąc powtórna pochwałkę, mówiąc, iż jeszcze nie tak będzie, lecz pozabijamy was obudwóch. Już ucieszywszy się zbiciem, świny z zamknięcia wypuścił. [...] Gdy żałujący [22 kwietnia 1695 roku – K. F.] przyszedł [...] do szynku, kazał sobie piwa pół garnca dać, tam obżałowany Pan [Jan Kazimierz – K. F.] Stalewski bez żadnej przyczyny zbił, zekrwawił żałującego i pochwałkę po trzecie na żałującego uczynił.

Ponadto poświadczono rozmiar szkód poczynionych przez Stalewskich na działce Szanderowiczów: „oparkanie koło sadu i ogrodu kilka razy popalone, gdyż żałujące osoby dziury zaprawowali, obżałowany jednak palił, jarzynę ogrodna wszytką, wiele jej było, zabrał, wyjąwszy tylko [...] grząd dwóch pietruszki, co żałującym wykopać pozwolił, szczepy, drzewa owocowe powykopował, [...] na ostatek końmi, krowami, świniami napełnił, drzewa, łąty, w sadzie i ogrodzie co było, popalił, przy zajeździe ruchomość wszytką zabrał i dotychczas nie oddał”. Szanderowiczowie wyceniali powstałe szkody na 1659 zł 20 gr. Podczas wcześniejszego napadu,

o którym nie mamy dokładniejszych informacji, straty miały wynieść 500 zł.

Stalewski 11 stycznia 1696 roku oskarżył z kolei Jana Szanderowicza i jego żonę, że „potkawszy żałującego w rynku zboże targującego, bez dania przyczy[ny] wprzód słowa[mi] nieuczciwemi zelżyli i sromocili, po czym sama Szanderowiczowa laskę u żałującego z rąk wyrwawszy, w głowę i po rękę kilka razy uderzyła”. Finał obu przytoczonych protestacji nie został przedstawiony w badanych materiałach, znamy jednak tło całego konfliktu.

Otóż omawiane rodziny znały się co najmniej od 1668 roku, a Stalewscy, którzy najwidoczniej nie pochodzili z Wilna, zatrzymywali się u Szanderowiczów podczas swoich wizyt w mieście. Stalewski kupił od Szanderowicza pusty plac w jurydyce Radziwiłłowskiej, jednak okazało się, że transakcja była nielegalna, nie sprzedawano tam bowiem działek bez zabudowań. Dowiadujemy się także, że Stalewski, upominając się o zwrot pieniędzy, już wówczas „gwałtownie naszedł na dom Pana Szanderowicza, hałas poczynił”. Za należności, których nie mógł spłacić, Szanderowicz został 14 stycznia 1686 roku pozbawiony domu na rzecz Stalewskiego. Próbował wprowadzić jeszcze przedstawiać przemawiające na swoją korzyść okoliczności, a gdy to nie pomogło, chciał wnieść apelację do króla, na co mu jednak nie pozwolono. Decyzji tej się sprzeciwiał, co potraktowano zapewne jako obrazę urzędu, wobec czego skazano go na czterotygodniową karę więzy.

Szanderowiczowie 25 września 1694 roku i 4 kwietnia 1696 roku ponownie zostali pozbawieni domu, który przekazano Stalewskiemu. Wynika z tego, że Stalewscy brutalnie upominali się o swoje pieniądze, zapewne też dłużnicy nie chcieli opuścić nieruchomości. Przy tym dość osobliwa jest sytuacja, w której wierzyciel, nie mogąc odzyskać długu, niszczy majątek dłużnika, w ten sposób zmniejszając przecież szanse na odzyskanie należności. Konflikt musiał zresztą trwać jeszcze dłużej, skoro słyszymy o dekreście komisarskim w sprawie między Szanderowiczem a Stalewskimi z 9 lutego 1700 roku²⁰⁰.

²⁰⁰ Ibidem, k. 1r–3r, 14r; 5361, k. 313v; 5364, k. 34r, 49v–50v, 53r, 54v–55r, 57v–63v, 67r–68v; *Vilniaus namai*, t. 6, s. 185.

Jeśli chodzi o konkretne przestępstwa popełniane przez jurydyczan, najczęściej zdarzało się pobicie. Szeroki był arsenał metod, o których stosowanie oskarżano napastników. W grę wchodziło bicie pięściami²⁰¹ i kolanami²⁰², szarpanie za brodę²⁰³, ciągnięcie za włosy²⁰⁴ i włóczenie za nie po ziemi²⁰⁵, obcięcie warkocza²⁰⁶, deptanie²⁰⁷, policzkowanie²⁰⁸, ugryzienie²⁰⁹, duszenie²¹⁰, pobicie kijem²¹¹, laską²¹², łopatą²¹³, siekierą²¹⁴, nadziakiem²¹⁵, obuchem²¹⁶, cegłą²¹⁷, uderzenie lub obrzucenie kamieniami²¹⁸, płazowanie szablą²¹⁹, a nawet zalanie oczu wodą²²⁰. Tkacz Jędrzej Królikowski miał w 1681 roku pobić przebywającego w jego domu kolegę po fachu, Jana Rogowskiego: „porwawszy za piersi, [...] o piec łbem uderzył, po tym powtórnie porwawszy, krzyżem także o piec uderzył, zekrwawił, że aż krew z nosa szła, szyję poszarpał, kontusz zekrwawił”²²¹.

Rok wcześniej Maruszka Iwanowa Konopielkowa, komornica mieszkająca w domu Iwana Żukowskiego, skarżyła się, że została pobita przez gospodarza, który jej „do izby z chustami puścić nie chciał, kłódką zamknął i za to, że prosiła, aby odemknął, zbił, mó-

²⁰¹ LVIA, SA, 4372, k. 1v; 5364, k. 31v.

²⁰² LVIA, SA, 5364, k. 2r.

²⁰³ LVIA, SA, 4372, k. 5v.

²⁰⁴ Ibidem, k. 1v; 5364, k. 3v, 12Av, 23v.

²⁰⁵ LVIA, SA, 5364, k. 11r–v, 26v.

²⁰⁶ Ibidem, k. 12Av.

²⁰⁷ LVIA, SA, 4372, k. 2v.

²⁰⁸ Ibidem, k. 5v; 4563, k. 5v, 8v, 70v.

²⁰⁹ LVIA, SA, 4372, k. 9r; 5364, k. 6r, 24r, 73v.

²¹⁰ LVIA, SA, 4372, k. 16r.

²¹¹ Ibidem, k. 9r, 17r; 5364, k. 2r, 12v, 38v, 53r; 5365, k. 88r, 182r.

²¹² LVIA, SA, 4372, k. 14r.

²¹³ LVIA, SA, 5364, k. 6r–v, 26v.

²¹⁴ LVIA, SA, 5365, k. 93r.

²¹⁵ LVIA, SA, 5364, k. 6r.

²¹⁶ Ibidem, k. 8r.

²¹⁷ LVIA, SA, 4563, k. 48v; 5364, k. 98v; 5365, k. 21r, 134r.

²¹⁸ LVIA, SA, 4563, k. 49r; 5364, k. 11v; 5365, k. 36v.

²¹⁹ LVIA, SA, 5365, k. 160r.

²²⁰ LVIA, SA, 5364, k. 4r.

²²¹ Ibidem, k. 12v.

wiąc: »masz ty kluczków dwadzieścia, możesz sobie otworzyć« i razy kilka policzków wyciął²²².

W 1679 roku Helena Krystynowiczowa Janowa Rogowska oskarżyła z kolei gorzałecznika Antoniego Kikielewicza, jego żonę i pomocników, że gdy upominała się o oddanie długu w wysokości 6 kop groszy litewskich, „oni tyrańsko a niemiłosiernie kijmi, kolanami zbili, zmordowali, razy sinie spuchłe pozadawali i odpowiedź i pochwałkę dalszą na zdrowie uczynili”. Powódka dodawała, „że do rzeki topić chcieli, gdyby ludzie nie krzyknęli, także mieniła, że odpowiedź i pochwałkę na zdrowie zabiciem uczynili”. Sługa urzędowy Jan Suszycki po dokonaniu obdukcji zeznał, że widział Rogowską „wszytką zbitą, siną, spuchłą, począwszy od głowy aż do nóg, oczy popodbijane i twarz sina spuchła, owo zgoła wszystkie ciało pobite”. Oskarżeni przyznali się do winy, zaprzeczali jedynie, że pobili Rogowską kijem – twierdzili, że użyli w tym celu miotły; podhorodniczy nazwał to narzędzie „niezwyczajnym orężem”²²³.

Jak widać, przypadki przemocy fizycznej skutkowały różnego rodzaju obrażeniami. Poza już wspomnianymi warto przytoczyć jeszcze następujące opisy: „wszystka głowa niemal goła od wytargania włosów”²²⁴ czy „za uchem krwawo, na ramieniu sino, na twarzy rozszarpanie”²²⁵. Pobiciu towarzyszyło czasem także zniszczenie ubrania²²⁶ lub biżuterii²²⁷. Szczególny jest przypadek Afanasa Kondratowicza, który usiłował doprowadzić do okaleczenia swojej bratowej Tatiany, „prochu na kuchni nasypawszy około ognia, aby kaleką została i oczy wypaliła”²²⁸.

Dochodziło niekiedy do ciężkich pobić. Jan Kazimierz Stalewski tak zbił służącego Szanderowiczom chłopca Ambrożego Markiewicza, że ten „mało z tego świata nie poszedł”²²⁹. Innym razem Jan

²²² Ibidem, k. 6v.

²²³ Ibidem, k. 2r–3r.

²²⁴ Ibidem, k. 3v. Podobna sytuacja: LVIA, SA, 4563, k. 7v.

²²⁵ LVIA, SA, 4563, k. 3v.

²²⁶ LVIA, SA, 4372, k. 13v, 16r; 5364, k. 24r, 71r–v, 87r, 99v.

²²⁷ LVIA, SA, 5364, k. 55v–56r.

²²⁸ Ibidem, k. 98v.

²²⁹ LVIA, SA, 4372, k. 2v.

Matulaniec miał zostać pobity przez Matiasza Korolewicza i Krzysztofa Gajdelewicza na tyle ciężko, że „na śmiertelnej pościeli leży”²³⁰, a „rana śmiertelna” została zadana Piotrowi Maszkiewiczowi przez Jana Piotrowicza²³¹. Kował Adam pobił Wasyla Daciewicza „bronią niezwycajną, to jest młotem kowalskim, z którego bicia jeżeli nie umrze, tedy będzie podobno chromy do śmierci”²³². Wszystko wskazuje, że ofiary takich przestępstw wracały jednak do zdrowia, brak w każdym razie w badanych księgach odnotowanych sytuacji, w których pobicie rzeczywiście miałooby skutek śmiertelny. Prezentowanie doznanych obrażeń jako bardzo ciężkich miało zapewne służyć wykazaniu możliwie jak największego zakresu winy oskarżonych. Przynajmniej w części przypadków mogło być więc świadomie przesadne, np. Maszkiewicz, mimo „śmiertelnej” rany, pofatygował się osobiście do urzędu.

Groźby, zwane w źródłach pochwałkami lub uczynieniem odpowiedzi, nie zawsze były dokładnie przytaczane w protestacjach. Zdarzają się po prostu ogólne sformułowania typu „uczynił pochwałkę”. W sytuacjach, gdy znamy szczegóły, najczęściej mowa o „pochwalce na zdrowie”²³³. Zdarzała się też „pochwałka na substancję”²³⁴ dotycząca bliżej nieokreślonego mienia, jak również groźba spalenia domu²³⁵, a nawet pogroźki brzmiące: „ja ciebie do turmy miejskiej każę wsadzić”²³⁶ czy „dam się ja wam znać”²³⁷. Grożono również zepchnięciem z mostu²³⁸. Zdarzało się straszenie pobiciem²³⁹, najpoważniejszy charakter miały jednak groźby pozbawienia życia²⁴⁰. Przykładem ostatniego z wymienionych czynów jest „pochwał-

²³⁰ LVIA, SA, 5364, k. 4r.

²³¹ Ibidem, k. 8r.

²³² LVIA, SA, 4563, k. 43v.

²³³ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 1r–v, 2v, 3v, 17r–v; 5364, k. 3v, 24r; 5365, k. 91r, 99v, 138v.

²³⁴ LVIA, SA, 4372, k. 18r.

²³⁵ Ibidem, k. 4r; 5364, k. 71r.

²³⁶ LVIA, SA, 5364, k. 11r.

²³⁷ Ibidem, k. 21v.

²³⁸ LVIA, SA, 4563, k. 35v.

²³⁹ LVIA, SA, 5365, k. 83v.

²⁴⁰ LVIA, SA, 4372, k. 1r–v, 4r; 5364, k. 2r, 31r; 5365, k. 19v, 103r.

ka”, którą Mikołaj Giniejsza usłyszał od Zygmuntovej Laudginowej w 1682 roku: „synowie moi ciebie zabiją, jeśli ja cię nie zmożę”²⁴¹. Kamieniarz Matys Marcinowicz w 1624 roku skarżył się z kolei na kolegę po fachu, niejakiego Jurka, że ten zelżył go, a także „odpowiedź uczynił, ukazując nóż i siekierkę i powiadając, że wnet będzie powietrze”²⁴².

Szczególna groźba, podszyta wiarą w możliwość wyrządzenia szkody z wykorzystaniem środków magicznych, została zanotowana pod 1686 rokiem. Wówczas to Eliasz Derling oskarżył Michałową Klebanowiczową „o pochwałkę na dobra jego, mówiąc i pochwalając się przed wielą ludzi, iż niedawno piwo zaczął robić, prędko i porzuci, bo mu pewnie piwo wszystkie spleśnieje i nie obaczy żadnego człowieka”²⁴³. Najwyraźniej zapowiedź ta została poważnie potraktowana przez powoda, który był przekonany o realności zagrożenia zepsuciem piwa, skoro zdecydował się zgłosić sprawę przed oblicze urzędu.

Obelgi, którymi pozywający czuli się znieważani, nie są zazwyczaj dokładnie omówione – spisujący zeznania urzędnicy poprzestawali w takich przypadkach na wzmiankach o „lżeniu”, „sromoceniu”, „szkalowaniu”, „łajaniu” czy „besztaniu”²⁴⁴, dodając niekiedy, że posługiwano się przy tym słowami „nieuczciwemi”, „uszczypliwymi” lub „niepotciwemi”²⁴⁵. Interesujący jest przykład obrazy polegającej na nazwaniu skrzypka Andrzeja Bohuszewicza „psią brodą”²⁴⁶. Jeśli chodzi o okoliczności popełniania czynu, zwracano czasem uwagę, że doszło do niego w miejscu publicznym – na cmentarzu, na zamku czy na ulicy²⁴⁷. Źródła wskazują, że czynnikiem sprzyjającym tego typu zachowaniom było spożywanie alkoholu²⁴⁸.

²⁴¹ LVIA, SA, 5364, k. 32r.

²⁴² LVIA, SA, 5365, k. 33v.

²⁴³ LVIA, SA, 5364, k. 70r.

²⁴⁴ LVIA, SA, 4372, k. 1v, 4r, 13v, 17v.

²⁴⁵ Ibidem, k. 4r, 5v, 13v, 21v; 4563, k. 1r; 5364, k. 6r.

²⁴⁶ LVIA, SA, 4563, k. 43v.

²⁴⁷ LVIA, SA, 4372, k. 5v, 17v, 19r.

²⁴⁸ LVIA, SA, 4563, k. 49r; 5364, k. 17v, 28v, 109v; 5365, k. 36v, 117v.

Od obelg należy odróżnić przypadki określane we wpisach jako „zadanie”, które można uznać za odpowiednik występującego we współczesnym polskim prawie karnym zniesławienia (nazywanego również zamiennie pomówieniem)²⁴⁹. Chodziło o sytuacje, w których godzono w czyjeś dobre imię, zarzucając ofierze czyny i cechy dyskredytujące w oczach innych osób. Wobec kobiet dopuszczano się „zadania”: nierządu²⁵⁰, zwanego też „kurewstwem”²⁵¹, cudzołóstwa²⁵², złodziejstwa²⁵³ oraz czarodziejstwa²⁵⁴. Raz, w 1689 roku, pojawiło się rozsiewanie pogłosek na temat stosunków ze złym duchem, zwanym w źródle „latawcem”. Eufrozyna Czerniawska publicznie głosiła, że szlachcianka, wdowa Krystyna Brzozowska Dłuska, „przećiwko Panu Bogu w wierze katolickiej zapamiętała czyniąc, z latawcem przestawać i mieszkać miała”, co – jak twierdziła pomówiona – „w samej rzeczy nie jest ani być może”²⁵⁵. W tym przypadku mamy do czynienia z przejawem istniejącego wówczas przekonania o możliwości utrzymywania intymnych relacji ze złymi duchami, które w wielu przypadkach miały towarzyszyć paraniu się czarami²⁵⁶.

Mężczyznom natomiast usiłowano przypisywać: „nieszlachectwo” (w przypadku szlachcica)²⁵⁷, bycie synem „nieuczciwej”

²⁴⁹ Według współczesnej definicji „zniesławienie polega na pomawianiu o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności” – przykładem może być pomawianie o branie łapówek, niemoralny styl życia czy kolaborację z okupantem. Zniewagę należy rozumieć z kolei jako czyn polegający na demonstracyjnym użyciu obelżywego słowa lub gestu podkreślającego pogardę dla danej osoby (L. Gardocki, *Prawo karne*, wyd. 19, Warszawa 2015, s. 287–288, 291).

²⁵⁰ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 4r; 5364, k. 56r.

²⁵¹ LVIA, SA, 5364, k. 11r.

²⁵² LVIA, SA, 4563, k. 50v.

²⁵³ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 18v; 4563, k. 55v; 5364, k. 77r.

²⁵⁴ LVIA, SA, 4372, k. 4r, 5r; 5364, k. 6v, 10r, 12v–12Ar, 20v, 24v, 55v–56r, 73v, 83r, 102v; 5365, k. 21v, 147r.

²⁵⁵ LVIA, SA, 5364, k. 99r.

²⁵⁶ M. Pilaszek, *Litewskie procesy czarownic w XVI–XVIII w.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 46 (2002), s. 14; eadem, *Procesy o czary w Polsce w wiekach XV–XVIII*, Kraków 2008, passim.

²⁵⁷ LVIA, SA, 4372, k. 16r.

matki²⁵⁸, „bękarstwo”²⁵⁹, trzymanie w domu „hultajstwa”²⁶⁰, „wykopanie pieniędzy z piasku”²⁶¹, a nawet dokonanie zabójstwa²⁶², najczęściej jednak złodziejstwo²⁶³. Tylko jeden mężczyzna, murarz Grzegorz, padł ofiarą pomówienia natury seksualnej, mianowicie, że „z żoną swą bez ślubu mieszka” (1653)²⁶⁴.

Jako przykład bardziej rozbudowanego zniesławienia można podać sytuację z 1695 roku, gdy Wojciech Kapuściński, jego żona Krystyna Wasilewska Kapuścińska, teściowa Marianna Jastrzębska Wasilewska i szwagier Stanisław Wasilewski skarżyli się na ludzi luźnych: Szymona Andryszewicza, jego żonę Eudoksję, syna Jerzego i córkę Mariannę, zarzucając im pobicie, „zadanie” Krystynie nierządu, Wojciechowi złodziejstwa, a Mariannie – czarodziejstwa²⁶⁵.

W 1619 roku pewna Jadwiga złożyła protestację na Janową Lisiczyne, że ta wraz z mężem naszła ją w domu, wracając „z hulania”, i bez powodu zaczęła wyzywać, „zadała” nierząd i złodziejstwo, nazywała jej matkę wiedźmą, rzucała garnkami, szarpała oraz spoliczkowała pokrzywdzoną i trzymane przez nią na rękach dziecko. Sądowi nie udało się ustalić, która strona rozpoczęła spór, i obie uznał za niewinne. Gospodarz domu, w którym zapewne kobiety mieszkaly, zażyczył sobie, „aby się ta swarliwa sąsiadka [...] wyprowadziła”²⁶⁶ – nie wiemy jednak która, choć bardziej prawdopodobne, że Lisiczyzna.

W 1681 roku do sądu trafiła sprawa, w przypadku której zapisano, że Jakub Czubus Mariannie Wołojkowskiej „kurestwo, czarodziejstwo zadał” i ją pobił²⁶⁷. W tym samym roku „złodziejstwo, czarodziejstwo, kurestwo” zarzucił Zofii Stankiewiczowej Andrzej

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ LVIA, SA, 5364, k. 33r.

²⁶⁰ LVIA, SA, 5365, k. 21v.

²⁶¹ LVIA, SA, 5364, k. 12Ar.

²⁶² Ibidem, k. 9r–v.

²⁶³ LVIA, SA, 4372, k. 4r, 9v; 5364, k. 12v, 30v–31r, 32v, 71v; 5365, k. 21r.

²⁶⁴ LVIA, SA, 5365, k. 103v.

²⁶⁵ LVIA, SA, 4372, k. 4r.

²⁶⁶ LVIA, SA, 4563, k. 14v.

²⁶⁷ LVIA, SA, 5364, k. 11r.

Brzytwa *alias* Kasprowicz²⁶⁸. Wilhelm Poll w 1620 roku miał natomiast nazwać żonę Jana Filipina, Urszulę, „kurwą i czarownicą”²⁶⁹.

Mężczyźni byli z kolei ofiarami oskarżeń o nieprawe pochodzenie, a konkretnie – o nierząd uprawiany przez ich matki. W 1696 roku np. Kazimierz Łukowicz złożył protestację przeciwko Stanisławowi Matuszewiczowi, skarżąc się na „ujęcie honoru szlacheckiego, zadanie nieszlachectwa i zadanie nieuczciwej matki synem być”²⁷⁰.

Wilhelm Poll 27 lipca 1619 roku skarżył się natomiast na towarzyszy ciesielskich Krzysztofa i Gangenlaufa, że najawszy się u niego do wykonania krokwi i wiązań, nie chcieli dokończyć roboty, a dodatkowo jeden z nich „łajał i sromocił za nieutciwą matkę jego”. Sąd nakazał wtrącić ich do więzienia na czas dokończenia pracy przez innych rzemieślników. Dodatkowo ten, który rzucał oszczerstwa na matkę Polla, miał dowieść prawdziwości swoich twierdzeń, „a gdyby tego nie dowiódł, ma być osobliwie karany z urzędu, póki tego dokaże”. Strony jeszcze tego samego dnia się pogodziły, sąd zastrzegł jednak, że gdyby „który z nich słowa uszczypliwe ponawiał na Pana Wilhelma, tedy sownie karany być ma z urzędu”²⁷¹. Widoczna jest tutaj ostrzejsza reakcja sądu niż w większości przypadków, co mogło być spowodowane stosunkowo wysoką pozycją poszkodowanego oraz jego rolą w pracach nad odbudową katedry i zamku, o czym będzie jeszcze mowa w odpowiednim podrozdziale.

Jako przykład „zadania” cudzołóstwa można podać sprawę z 1620 roku, gdy Krzysztof Szum i jego żona Dorota skarżyli się na ślusarza Piotra o to, że ten podczas spożywania przez nich wieczerzy wtargnął do domu i obrzucił ich kamieniami, a Dorotę pomówił, że „z nim pod płotem legła i niecnotę popełniała”²⁷².

Inny rodzaj zniesławienia był związany z zarzutem organizacji czy ułatwiania uprawiania nierządu innym osobom. W 1619 roku np. rymarz Mikołaj oskarżył furmana Szczepana, że w prowadzonej przez niego karczmie przebywała „nierządnica”, po skorzystaniu

²⁶⁸ Ibidem, k. 17r.

²⁶⁹ LVIA, SA, 4563, k. 43v.

²⁷⁰ LVIA, SA, 4372, k. 15r–16r.

²⁷¹ LVIA, SA, 4563, k. 21r.

²⁷² Ibidem, k. 50v.

z usług której z przybytku wyszedł „hultaj” i okradł powoda. Skarżący nie miał jednak żadnego dowodu na obecność prostytutki w lokalu, a Szczepan tłumaczył, że „każdemu i każdej wolno w dzień do karczmy, złemu i dobremu”²⁷³.

W tym samym roku kowal Wojciech twierdził, że kuśnierz Andrzej kwateruje w swym domu prostytutkę Halszkę Janową Białobrocką. Rzeczona „białogłowa nierządna” stanęła przed sądem, domagając się od Wojciecha dowodów na praktykowanie prostytucji, a ten poprosił o trzy dni przerwy, aby przedstawić dwóch świadków. Ostatecznie nie stawił się na rozprawie, w związku z czym Białobrocka została oczyszczona z zarzutu, a urząd zezwolił jej na pozwanie kowala za oszczerstwo²⁷⁴, z czego jednak ostatecznie nie skorzystała. Pod 1622 rokiem czytamy z kolei, że Regina Troczanka skarżyła się na kowala Adama, że ten zarzucił jej: „białe głowy nieuczciwie chowasz i sama taka jesteś”²⁷⁵.

Przechodząc do przestępstw przeciwko mieniu, zacznijmy od najczęstszego, tzn. niespłacenia długu. W procesach z tego tytułu domagano się zwrotu kwot wahających się od 1 do 260 zł²⁷⁶, choć najczęściej chodziło o należności nieprzekraczające 20 zł. W grę mogły też wchodzić należności niepieniężne (np. 27 wyprawionych skór łosich)²⁷⁷.

Dość rozpowszechnione były również kradzieże. Łupem złodziei padały różnorodne dobra, choć w większości nie przedstawiały one wielkiej wartości. Pojawiają się więc w protestacjach np. czapki²⁷⁸, siekiery²⁷⁹, okna i drzwi²⁸⁰, dwie beczki pszenicy²⁸¹, chust-

²⁷³ Ibidem, k. 14v.

²⁷⁴ Ibidem, k. 18r-19v.

²⁷⁵ Ibidem, k. 68v.

²⁷⁶ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 6v-7r, 11r, 13r; 4563, k. 4v, 5v-6r, 8r-9r, 10r; 5365, k. 22v.

²⁷⁷ LVIA, SA, 4372, k. 9r.

²⁷⁸ Ibidem, k. 9v, 12r.

²⁷⁹ Ibidem, k. 12r, 19r.

²⁸⁰ Ibidem, k. 8v.

²⁸¹ LVIA, SA, 4563, k. 5v.

ka i nóż²⁸², dwie pary skrzypiec, dwa obrusy i flaszka cynowa²⁸³, pieniądze (głównie stosunkowo niewysokie kwoty w rodzaju niecałych 11 zł)²⁸⁴, a także zwierzęta: trzy świnie²⁸⁵, wieprz²⁸⁶, kura²⁸⁷ oraz koń z wozem²⁸⁸. Ostatnia z wymienionych sytuacji to kradzież faktycznie większej wartości. W przypadkach paserstwa chodziło z kolei o sprzedaż kradzionego konia²⁸⁹.

W 1619 roku Stanisław Miecznik oskarżył swoją sąsiadkę Matiaszową o to, że przebywając w jego domu, ukradła pierścionek, a gdy zapytał, czy go nie zabrała, „ona, zapierawszy się, szkalowała, sromocić poczęła i pochwałkę czyniła na zdrowie”²⁹⁰.

Interesująca jest sprawa z 1681 roku, gdy niejaka Hanusia wykopła z piasku zawiązane w chustkę oszczędności Słabkowskiej w wysokości 20 zł²⁹¹. W tym samym roku wydarzyła się też inna wyjątkowa sytuacja. Otóż mieszczanin wileński Augustyn Krukowski, wyjeżdżając do Kupiszek, zostawił swój dom pod opieką sąsiadów, jurydyczan horodnictwa: rybaka Jakuba Dzirwy i jego żony, którym oddał klucze. Ci jednak sprowadzili tam gości, co skończyło się zaginięciem wielu przedmiotów, a także wysokiej kwoty 1500 zł w gotówce. Oskarżeni twierdzili, że zarzuty są nieprawdziwe²⁹².

W 1619 roku z kolei „pojmał Stanisław czeladnika Pana Jana Roszkiewicza na złodziejstwie, iż on w nocy przyszedłszy do ogrodu, płot bierwionami grodzony rozebrał do palenia, którego złoczyńcę z licem na urząd pojmałszy oddał, pan jego, przyszedłszy, zapłacił

²⁸² LVIA, SA, 4372, k. 5r.

²⁸³ Ibidem, k. 5v.

²⁸⁴ LVIA, SA, 4563, k. 2r.

²⁸⁵ LVIA, SA, 4372, k. 1r.

²⁸⁶ Ibidem, k. 13r.

²⁸⁷ LVIA, SA, 4563, k. 46r.

²⁸⁸ LVIA, SA, 5364, k. 28r.

²⁸⁹ LVIA, SA, 4372, k. 10r; 4563, k. 70r; 5361, k. 310r–311r.

²⁹⁰ LVIA, SA, 4563, k. 9r.

²⁹¹ LVIA, SA, 5364, k. 12r. Na temat wykopywania tego rodzaju znalezisk pisał E. Meilus, „*Apie rastą lobį paslęptą žemėje ar kitoje vietoje*”, *arba 1655–1661 m. Vilniuje paslęptų lobių ieškotojų pradžiamokslis*, w: *Istorijos akiračiai. Skiriama Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. E. Rimša, Vilnius 2004, s. 241–255.

²⁹² LVIA, SA, 5364, k. 13r–14r.

temu czeladnikowi, co mu był winien, a odstąpił go, nie chcąc winy zło-dziejskiej płacić za czeladnika, i do tego czasu osadzony czeladnik”²⁹³.

Interesujący przypadek został odnotowany w 1695 roku. Janowa Rusiecka oskarżyła wówczas Frydrycha Seytera i jego żonę o to, że nakłonili służącą Rusieckich, Krystynę Garłowiczównę, aby podkra-dała gospodarzom mąkę i odsprzedawała ją Seyterom, „na co i wo-rek swój obżałowani dla wysypowania mąki dali”²⁹⁴.

O zniszczeniu mienia była mowa w przytoczonych wpisach do-tyczących konfliktu między Szanderowiczami a Stalewskimi. Doszło wówczas do wyrwania drzew i warzyw, spalenia płotu oraz przepę-dzenia zwierząt (koni, krów i świń), by zadeptały ogród Szandero-wiczów²⁹⁵. Zresztą już wcześniej, w 1684 roku, należący do nich płot został wyłamany przez Piotra Warsockiego²⁹⁶.

Czyn tego rodzaju mógł mieć także charakter nieumyślny, jak np. w sprawie o zniszczenie dachu między Michałem Brylewskim a Stanisławem Matusiewiczem z 1699 roku. Uszkodzenia zostały spo-wodowane wtedy tym, że na dom powoda przewrócił się komin na-leżący do pozwanego²⁹⁷.

Naruszenie stanu posiadania stanowiło również rzadko odnoto-wywane w księgach horodnictwa zabicie cudzego zwierzęcia. W 1695 roku Kazimierz Łukowicz oskarżył małżeństwo Konstancję i Mi-chała Janowskich o pozbawienie życia prosięcia („podświnka”)²⁹⁸, w roku następnym sam został natomiast oskarżony przez Stanisła-wa Matusewicza o uśmiercenie świni wartej 5 zł²⁹⁹. Przy tym nic nie słyhać, by pozwani skorzystali na przestępstwie, zabierając mięso do spożycia, tak więc w grę mogła wchodzić czysta złośliwość, zwłasz-cza w drugim przypadku, gdy jednocześnie powód został „niemiłosier-nie” pobity. Prawdopodobne jest, że w 1685 roku Jan Juskiewicz z żoną, oskarżeni przez Szymona Tyszkiewicza z małżonką „o to, iż wieprzów

²⁹³ LVIA, SA, 4563, k. 3v.

²⁹⁴ LVIA, SA, 4372, k. 13r.

²⁹⁵ Ibidem, k. 1r–2v. Zob. także: ibidem, k. 8v.

²⁹⁶ LVIA, SA, 5364, k. 38r.

²⁹⁷ LVIA, SA, 4372, k. 10v.

²⁹⁸ Ibidem, k. 3r.

²⁹⁹ Ibidem, k. 17v.

dwoch kosztujących zł 60 zabili i ZATAILI [wyróżnienie – K. F.]³⁰⁰, wykorzystali okazję w celach konsumpcyjnych.

Zupełnie wyjątkowa sprawa została odnotowana w 1682 roku. Stanisław Gryniewicz wraz z żoną złożyli wówczas protestację przeciwko Mariannie Pozarzyckiej Młodowskiej, zarzucając jej, że prała chusty w studni, z której pobierano wodę do gotowania potraw. Upominana przez Gryniewiczową oskarżona miała ją pobić „pralnikiem”, obrazić i grozić. O pobicie i zapewne zniszczenie chust oskarżała także Młodowska Gryniewiczową. Ponieważ ta druga nie chciała złożyć przysięgi, przegrała sprawę; strony jednak ostatecznie się pogodziły³⁰¹.

Warto przyrzeć się też bliżej oskarżeniom o przestępstwa natury seksualnej. W 1619 roku kowalowa Adamowa skarżyła się na kopcza Wasyla, że „on nierząd chowając w domu swoim, ona szkodę wielką i niepokój w domu od niego podejmuje”³⁰². W następnym roku Hanna Śliwowska oskarżyła z kolei tegoż Wasyla, że „nieradne białe głowy u siebie przechowywa”, z czego czerpie korzyści finansowe. Najpewniej klienci owych prostytutek z poduszczenia kopcza dokonali napadu na dom Śliwowskiej³⁰³. Także z zeznania mieszczki wileńskiej Jadwigi Jakubowej Wederelowej wynikało, że w swym domu Wasyl dał schronienie jakiemuś „hultajowi”, który ją okradł³⁰⁴. Oskarżony trudnił się więc zapewne meliniarstwem, prawdopodobnie utrzymywał także nielegalny dom publiczny, a przynajmniej stwarzał warunki do uprawiania prostytucji zajmującym się nią kobietom³⁰⁵.

³⁰⁰ LVIA, SA, 5364, k. 49r.

³⁰¹ Ibidem, k. 33v–34r; *Wilnianie*, s. 444.

³⁰² LVIA, SA, 4563, k. 24r.

³⁰³ Ibidem, k. 47r.

³⁰⁴ Ibidem, k. 47v; *Wilnianie*, s. 443.

³⁰⁵ Więcej na temat tego zjawiska: M. Kamler, *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*, Warszawa 1991, s. 76–77; idem, *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010, s. 164–171; A. Karpiński, *Prostytucja w dużych miastach polskich w XVI i XVII w. (Kraków, Lublin, Poznań, Warszawa)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 36 (1988), 2, s. 286–287.

Przykład jeszcze innego przestępstwa odnajdujemy we wpisie z 1619 roku. Wówczas to niejaka Mikołajowa twierdziła, że jej mąż ożenił się z inną kobietą. Bigamisty nie udało się schwytać, obie żony uniknęły natomiast odpowiedzialności³⁰⁶. Zapiska jest lakoniczna, można jednak przypuszczać, że skoro pierwsza żona dowiedziała się o powtórny małżeństwie, oskarżony Mikołaj zawarł je niedaleko Wilna lub w mieście. Dodatkowo poświadczaloby to stawienie się drugiej małżonki przed sądem. Decyzję o uniewinnieniu drugiej żony należy interpretować jako potwierdzenie, że nie miała ona wcześniej informacji o poprzednim ożenku męża, a w przypadku pierwszej w grę wchodziło zapewne uznanie, że nie ukrywała ona i nie tolerowała przestępstwa oraz poinformowała władze, gdy tylko się o nim dowiedziała.

Raz mamy do czynienia z usiłowaniem zgwałcenia (w 1619 roku): „Żałowała się Jurkowa mularzowa na czeladnika swego, mularczyka Stanisława Klonowicza, że jej córkę gwałtem chciał w nocy do złego uczynku przywieść”. Gdy ofiara stawiała opór, Klonowicz pobił ją, a następnie uciekł „i pochwałkę na dom uczynił”³⁰⁷.

Pod 1690 rokiem znajdujemy z kolei drastyczną historię zgwałcenia siedmioletki przy użyciu szydła: „U Jana Waserowicza *deflorata virgo* od Bartłomieja Sobolewskiego. Sobolewski powiedział na Andrzeja. Andrzej Krasnowski znał się do tego, iż Bartłomiej Sobolewski, który prowadził dziewczynę Annę Misiewską w siedmiu leciech będącą, na ławie położył, a onę szydłem pchnął. [...] Żałował Piotr Misiewicz względem sprofanowania jakoby córki Anny Misiewiczówny przez Bartłomieja Sobolewskiego i Andrzeja. Dla lepszej informacji *decernitur inquisitio*”³⁰⁸. Co ważne, w źródle nie ma mowy o żadnej karze, którą ponieśliby oskarżeni, choć zgodnie z po-

³⁰⁶ LVIA, SA, 4563, k. 9v.

³⁰⁷ Ibidem, k. 29v. Więcej na temat przestępstwa zgwałcenia: M. Kamler, *Złoczyńcy*, s. 290–295, 405.

³⁰⁸ LVIA, SA, 5364, k. 105r–v; *Wilnianie*, s. 443. Więcej na temat tego typu czynów: A. Karpiński, *Wbrew prawu i moralności. Dziecko jako ofiara przemocy, agresji i deprawacji w miastach polskich w XVI–XVIII wieku*, w: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa 2002, s. 243–265.

stanowieniami Statutu gwałcicieli można było pod pewnymi warunkami skazać nawet na karę śmierci³⁰⁹.

Podobny przykład z 1749 roku, gdy ofiarą gwałtu padła 11-letnia szlachcianka, odnalazł w księdze grodzkiej wileńskiej Dominikas Burba. W trakcie napadu na dom jej rodziny, gwałciciele dziewczynkę „przeiowszy w polu wieczorno porą pod wzmrok za tym gwałtownym sposobem zaprowadziwszy pod krzak trzymali ieden zatuliwszy gębe drugi defloracją gwałt uczynili”. Mimo brutalnego charakteru czynu w następnych wpisach dotyczących oskarżonych brak odniesień do tego przestępstwa. W wyroku skazującym ich na infamię również mowa jedynie o pobiciu matki ofiary³¹⁰.

W tym kontekście warto przywołać wnioski zawarte w pracy Georges'a Vigarello, który stwierdził, że w Europie wczesnonowoczesnej panowało przyzwolenie na przemoc seksualną, a wyroki skazujące w procesach o zgwałcenie były rzadkie i zapadały zazwyczaj w sytuacjach, gdy ofiarami padały dzieci³¹¹. Marcin Kamler, który w trakcie swoich badań nad przestępczością miejską odnalazł nieliczne przypadki zgwałcenia dziewczynek (pochodzące jedynie z Poznania), doszedł do wniosku, że sądy traktowały tego typu przestępstwa surowiej niż gwałt na dorosłej kobiecie i zdarzało się, że skazywały oskarżonych na śmierć³¹². Jak jednak pokazują przytoczone przykłady z horodnictwa i grodu wileńskiego (rozpatrywane więc na gruncie prawa ziemskiego, a nie miejskiego), nie zawsze tak było. Dodatkowo należy przypomnieć, że – jak utrzymywał Georges Vigarello – przemoc seksualna wobec dzieci zaczęła być w świecie zachodnim powszechnie traktowana jako jedna z najbrutalniejszych i najbardziej odrażających zbrodni dopiero w latach 70. XX wieku.

Przytłaczającą większość spraw odnotowanych w księgach horodnictwa stanowią jednostronne protestacje, wzajemne oskarżenia zdarzają się zaś rzadko. Jako przykład takiej sytuacji można po-

³⁰⁹ *Cmamym*, s. 282–283 (rozdz. XI, art. 12).

³¹⁰ D. Burba, *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus paviete*, Vilnius 2016, s. 147.

³¹¹ G. Vigarello, *Historia gwałtu od XVI do XX wieku*, tłum. A. Leyk, Warszawa 2010.

³¹² M. Kamler, *Złoczyńcy*, s. 296, 405.

dać przypadek z 1680 roku, kiedy to „Pani Katarzyna Kazimierzowa Markiewiczowa imieniem pana małżonka swego jako barzo chorego i słabego, pod jurysdykacją przewielebnej kapituły wileńskiej mieszkającego, na Pana Jana Czarniawskiego, pod jurysdykacją horodnictwa Jego Królewskiej Mości wileńskiego domem swym na Antokolu mieszkającego, protestowała się o to, iż Pan Czarniawski, spotkawszy na dobrowolnej drodze idącego z miasta Pana Markiewicza, tyrańsko a niemiłosiernie nadziakiem w łeb bez żadnej uwagi uderzył i ranę śmiertelną zadał, i przed samą kaplicą świętego Kazimierza na cmentarzu okrwawił, i dalszą odpowiedź i pochwałkę na zdrowie uczynił zabiciem”. Jeszcze tego samego dnia pozwany złożył skargę na Markiewicza „o pokąsanie ręki prawej bez dania żadnej najmniejszej przyczyny, gdy szedł do kościoła zamka wileńskiego katedralnego, a on onego na drodze przed kościołem zastąpiwszy, zbił i zekrwawił dlatego tylko, że się rano mu sprzeciwił, mówiąc: »na co łajesz mnie darmo«, za te słowo jedne obelżył i znieważył”³¹³. Proces sądowy nie był kontynuowany.

Nie zawsze protestacje przeciwko jurystom składali inni jurysdycianie. W niektórych sytuacjach można wskazać, że powodami byli: szlachcice i szlachcianki³¹⁴, Żydzi³¹⁵, mieszczanie wileńscy³¹⁶, duchowni³¹⁷, mieszkańcy innych jurysdykacji³¹⁸ oraz obcokrajowcy³¹⁹. W sprawach tych różnica statusu prawnego czy przynależności jurysdykcyjnej bądź odrębność religijna lub etniczna nie są wskazywane jako tło drobnych przestępstw, które osoby te zarzucały jury-

³¹³ LVIA, SA, 5364, k. 5v–6r.

³¹⁴ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 8v; 5364, k. 2r, 39r, 99r; 5365, k. 32v, 119r, 160r.

³¹⁵ Zob. np. LVIA, SA, 4372, k. 9r, 14r, 19r; 5364, k. 3r, 83v, 94r–95r; 5365, k. 155v, 183r. W LVIA, SA, 5364, k. 94r–95r odnajdujemy szczególnie przykłady postawy antyżydowskiej. We wpisach zamazano mianowicie ciemniejszym inkaustem tytuł „Pan”, pierwotnie umieszczony przed nazwiskami Żydów, a przy jednym z nich inna od oryginalnej, najpewniej jednak siedemnastowieczna ręka dopisała „pfe Żyd”.

³¹⁶ Zob. np. LVIA, SA, 4563, k. 65v; 5364, k. 9r, 10r, 12Av, 13r, 17v, 112v; 5365, k. 101r, 144v.

³¹⁷ LVIA, SA, 5364, k. 9r, 28v, 69r; 5365, k. 106r.

³¹⁸ LVIA, SA, 5364, k. 5v–6r, 8r, 34r, 74v–75v; 5365, k. 157r, 158v.

³¹⁹ LVIA, SA, 5364, k. 5v (czeski zamszownik Jan Frejdlík).

dyczanom. Bezpośrednio z przynależnością stanową była natomiast związana wspomiana już protestacja Kazimierza Łukowicza przeciwko Stanisławowi Matuszewiczowi „o ujęcie honoru szlacheckiego”. Najwyraźniej zresztą zachowanie Matuszewicza wyjątkowo silnie wzburzyło Łukowicza, skoro ten zagroził nasłaniem warty trybunalskiej na jurydykę horodnictwa³²⁰.

Protestacje najczęściej składali mężczyźni, oni też w przytłaczającej większości przypadków byli pozywani. Wśród częstszych przestępstw nie da się jednak wskazać czynów wyraźnie „męskich” lub „kobiecych”. W przypadku pobicia występowały np. wszystkie konfiguracje: najczęściej pobicie mężczyzny przez mężczyznę, lecz wcale nierzadko kobiety przez kobietę, kobiety przez mężczyznę, a czasem także mężczyzny przez kobietę.

Scharakteryzowane konflikty przynoszą wiele informacji o różnych aspektach życia codziennego i sytuacji materialnej jurydyczan. Mogą one posłużyć również do analiz z zakresu historii mentalności. Pojawiające się w badanych źródłach obelgi i pomówienia np. wyraźnie wskazują, jakie panowały wówczas normy społeczne. Negatywnie wartościowano nierząd, cudzołóstwo, kradzieże i czary, przykładano również wagę do prawowitego pochodzenia. Istniały w tym zakresie różnice między płciami. Nie pojawił się w badanych księgach zarzut uprawiania czarów przez mężczyznę. Owszem, z ogólnych statystyk wynika wprawdzie, że o przestępstwo to częściej oskarżano kobiety, jednak w litewskich procesach o czary mężczyźni stanowili aż 39% podsądnych³²¹. Nie zdarzało się też pomawianie mężczyzn o nierząd, nie znamy zresztą z Wielkiego Księstwa ani jednego przypadku męskiej prostytucji. Przywołane obelgi i pomówienia można także traktować – jak czyni to historiografia – jako element kontroli i dyscyplinowania³²² oraz konserwowania porządku społecznego przez ciągłe stawianie wybranych czynów, zachowań i cech w jednoznacznie negatywnym świetle. Można przypuszczać,

³²⁰ LVIA, SA, 4372, k. 15r–16r.

³²¹ M. Pilaszek, *Litewskie procesy*, s. 19.

³²² M. Radomski, „*Włóczyz się po klasztorach, aby z mnichami grzeszyć! A ty codziennie ze scholarami się kładziesz!*” – czyli o seksualności w języku obelg krakowskich mieszczan w XV wieku, „Przegląd Historyczny” 103 (2012), 1, s. 99.

że podobnych oskarżeń było znacznie więcej niż te, które jednoznacznie zaprezentowano w źródłach, wielokrotnie bowiem mamy do czynienia z bliżej niesprecyzowanym „lżeniem”, „łajaniem” czy „sromoceniem” słowami „uszczypliwymi” czy „nieuczciwymi”. Wiele, zapewne zdecydowana większość takich sytuacji, nie trafiało w ogóle przed oblicze sądu. W związku z tym można przyjąć, że tego typu obelgi i pomówienia musiały stanowić element praktycznie codziennego doświadczenia członków badanej społeczności. Protestacje składane przez osoby, które poczuły się zelżone czy zniesławione, miały z kolei na celu obronę honoru i dobrego imienia, naruszonego przez tego typu wypowiedzi.

Mnogość spraw, które trafiały do ksiąg sądowych różnych jurysdykcji w siedemnastowiecznym Wilnie, podsumował David Frick następująco: „Była to społeczność niezwykle skłonna do procesowania się, w której ludzie stale testowali granice honoru, »zdrowia« i stanu posiadania, a uciekanie się do sądów było jednym z głównych sposobów pozwalających utrzymać względny spokój, wbrew »zakłóceniom w tle w postaci przemocy« i konfliktu”³²³.

Barbara Zygielówna Ławrynowa Dauborowa

Prezentowany podrozdział stanowi pewien eksperyment myślowy. Podejmuję w nim próbę przedstawienia postaci uchwytnej jedynie przez pryzmat konfliktów, w których czasem występowała jako powódka, innym razem – jako pozwana³²⁴. Pokazuję tu, jakiego rodzaju informacje można znaleźć w tego typu materiałach, które nie są

³²³ D. Frick, *The Witches*, s. 902: „This was an extremely litigious society, in which people were constantly testing the limits of each others' honor, »health,« and possessions, and recourse to the courts was one of the main ways in which relative peace was maintained against the »background static of violence« and conflict”. Więcej na temat relacji między przemocą (w tym werbalną) a honorem: J. Korczak-Siedlecka, *Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI-XVIII wieku* („Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej”), Toruń 2021.

³²⁴ LVIA, SA, 5364, k. 5r–v, 9r–12r, 12Av, 13v, 14v, 20r–22r, 23v–24r, 27r–28v, 30v–31v, 38r; 5365, k. 143v, 153v, 158v, 169r, 179r, 183v.

ani szczególnie obszerne, ani bardzo szczegółowe. Wiele interesujących danych można w nich jednak znaleźć niejako na marginesie treści, które stanowią istotę wpisu. Wybrana przeze mnie jako przykład kobieta była raczej „zwyczajną” mieszkanką jurydyki, choć część z sytuacji, w których ją poznajemy, miała charakter wyjątkowy – są to przypadki jedyne w swoim rodzaju. Niemniej obraz, który wyłania się z tych źródeł, można uznać za zarys codzienności jurydczan horodnictwa wileńskiego w XVII wieku.

Po raz pierwszy spotykamy w źródłach Barbarę Dauborową 5 października 1666 roku, kiedy to oskarżyła o pobicie kijem Andrzejową Paszkiewiczową. Jej mąż Ławryn Daubor został odnotowany we wpisach z lat 1667–1668. W 1668 roku znajdujemy też wzmiankę o ich córce Teresie, żonie Józefa Stankiewicza.

Gdy pojawiają się na temat Barbary dokładniejsze informacje, to znaczy od 13 stycznia 1680 roku, jest już określana jako wdowa. Dowiadujemy się wówczas, że gorzałecznik Ambroży Galinowski bezprawnie mieszkał w należącym do niej murowanym domu położonym na Puszkarni. Wszystko wskazuje na to, że postanowiła ona po prostu zerwać stosunek najmu, gorzałecznik się jednak nie wyprowadził, a sąd pozwolił mu mieszkać w rzeczonym budynku jeszcze przez 16 tygodni. Galinowski miał dbać o nieruchomość oraz naprawiać ewentualne zniszczenia.

Na kobietę 23 lutego 1681 roku skarżył się mieszczanin wileński, murarz Łukasz Wilkiewicz, zarzucając jej, że niesłusznie złożyła na niego protestację w sądzie jurydyki Radziwiłłowskiej oraz twierdziła, że zabił jej syna. Ten bronił się, m.in. pokazując mające dowodzić jego niewinności pismo wystawione przez magistrat ryski. Treści przywołanego dokumentu niestety nie znamy. W każdym razie wydaje się, że Dauborowa nie była szczególnie zainteresowana procesem, skoro czterokrotnie nie stawiała się na rozprawie.

Z kolei 14 marca 1681 roku złożył na nią skargę Franciszek Górzyński, przeor klasztoru karmelitów trzewickowych przy kościele św. Jerzego, w pobliżu którego kobieta zresztą mieszkała. Duchowny twierdził, że syn pozwanej, Bartłomiej Daubor, pobrał według postanowienia kontraktu 360 zł (raz pojawia się błędna kwota 460 zł) i uciekł z miasta. W związku z tym zakonnik zażądał od Dauboro-

wej zwrotu owej sumy, powołując się na niezachowany wyrok z 1679 roku. Plenipotent pozwanej Kazimierz Gujski dowodził natomiast, „że nie powinna matka za syna cierpieć”, i domagał się prezentacji umowy, by można było stwierdzić, czy ją podpisała. Podnosił też argument, że syn podjął zobowiązanie bez wiedzy matki.

Dalej poznajemy szczegóły kontraktu. Otóż Daubor był najpewniej majstrem murarskim i zawarł z klasztorem umowę na wykonanie bliżej niesprecyzowanych prac, na co otrzymał 360 zł w gotówce, a następnie rozpoczął realizację zlecenia. Świadkowie – jego pięciu pracowników – zeznali pod przysięgą, że Dauborowa musiała o wszystkim wiedzieć, gdyż sama wypłacała im wynagrodzenia. Ostatecznie sąd orzekł, że musi ona oddać karmelitom 400 zł (pobraną kwotę 360 zł oraz karę za opóźnienie), jednak sumę rozłożono na raty, na jednorazową spłatę nie byłoby jej bowiem stać.

Spór z Wilkiewiczem oraz z karmelitami da się chyba połączyć w ten sposób, że oskarżenie murarza o zabicie syna mogło stanowić próbę zatuszowania tego, że ten uciekł z wypłaconymi pieniędzmi. Prawdopodobnie Dauborowa chciała dzięki temu uniknąć konsekwencji finansowych, co jej się jednak nie udało.

Kobieta 19 kwietnia 1681 roku złożyła skargę na swojego sąsiada Michała Janowicza Olejnika, w której zarzucała, że dzieci mężczyzny uderzyły jej wnuczkę kamieniem w pierś. Gdy zaś wdowa zwróciła mu na to uwagę, ten jeszcze raz pobił dziewczynkę i Dauborową, dodatkowo „mówiąc, że ty więdzmo, czarownico, ja cię z domem spałę”. Uprawianie czarów mieli jej również „zadać” Adam Paulukiewicz *alias* Budysz wraz z żoną (10 czerwca 1681 roku); o to samo procesowała się wówczas z nimi synowa Dauborowej (żona Bartłomieja). Tegoż Paulukiewicza Barbara Dauborowa pozwała jeszcze raz – o „pochwałkę na zdrowie”. Miał on grozić jej, „mieniąc, iż cię pan, włożywszy w gębę knebel, z Wilna niezadługo wywiezie, drugi raz potwierdził, mówiąc: »nasiądzie na cię ktoś, że niedługo będziesz na świecie«”. Paulukiewicz jednak replikował, że kobieta „calumnje i nigdy niebyłe rzeczy na niego do ksiąg wnosi”. Toczyła ona też spór z Fiedorem Janowiczem i jego żoną, oskarżając ich o pobicie.

Dauborowa występuje w źródłach do 11 sierpnia 1684 roku, gdy miała niesłusznie oskarżyć Mariannę Szyłejkowską o kradzież 36 zł ze skrzyni.

Przytoczone informacje w zasadzie wyczerpują zasób danych na temat Barbary Dauborowej, które można znaleźć w źródłach. Jak się okazuje, nie jest on zbyt duży, jednak pozwala na ustalenie pewnych faktów z życia postaci. Można np. przyjąć, że urodziła się ona w latach 20. XVII wieku, skoro w 1668 roku miała już dorosłą córkę. W związku z tym, że we wpisach z lat 80. nie ma mowy o Teresie, prawdopodobne jest przypuszczenie, że ta wcześniej zmarła. Wiadomo również, że w jurydyce horodnictwa Dauborowa mieszkała przez co najmniej 18 lat – najpewniej do śmierci. Da się też wyciągnąć wnioski dotyczące jej stanu majątkowego. Nie tylko była ona właścicielką domu murowanego, a nie drewnianego, lecz także wynajmowała nieruchomości, co pozwala stwierdzić, że nie była osobą ubogą. Być może miała nawet dwa domy – w jednym sama mieszkała, a drugi przeznaczyła na wynajem. Jednocześnie nie można jej uznać za zamożną, skoro nie była w stanie zapłacić naraz 400 zł. Niewątpliwie korzystała ona finansowo na działalności syna, dopóki ten nie zbiegł i słuch po nim nie zaginął. Mieszkała pewnie z wnuczką, a najprawdopodobniej także z synową, co wskazywałoby, że albo syn nie wyprowadził się z domu rodzinnego i sprowadził do niego swoją żonę, która urodziła córkę, albo po jego ucieczce Dauborowa je przygarnęła. Dom ten był murowany, tak więc na tle innych nieruchomości w jurydyce musiał wydawać się dość solidny – może postawił go syn-murarz?

Tego typu rozważania, opatrzone licznymi znakami zapytania, lecz jednocześnie pozwalające ustalić istotne komponenty życia poszczególnych jurydczan, można byłoby prowadzić w odniesieniu do większości spośród nich – oczywiście tych, którzy częściej pojawiają się na kartach ksiąg. W takich przypadkach jesteśmy skazani jednak mimo wszystko na wykorzystywanie odnotowanych w źródłach odprysków życiowej aktywności jurydczan, co uniemożliwia prześledzenie wielu aspektów ich biografii; w przypadku innej postaci, Wilhelma Polla, sytuacja jest znacznie lepsza.

Wilhelm Poll

W poprzednich częściach pracy była już mowa o Wilhelmie Pollu, a mianowicie o jego testamencie i konfliktach, które toczył z innymi jurystami. W tym podrozdziale omówię natomiast przede wszystkim te aspekty biografii Polla, które nie są poświadczane w księgach horodnictwa i wiążą się w dużej mierze z jego działalnością poza Wilnem.

Wilhelm Poll (Pohl)³²⁵ pochodził z Elbląga, a do Wielkiego Księstwa Litewskiego przybył najpóźniej w 1611 roku. Podpisał 4 maja tego roku z podczaszym wielkim litewskim Januszem Radziwiłłem kontrakt na wybudowanie zboru kalwińskiego w Kojdanowie, który stał już w 1620 roku.

Realizacja ta była podstawą dalszej kariery Polla. W 1613 roku zawarł on z biskupem Benedyktem Woyną i kapitułą wileńską umowę na prace związane z odbudową katedry, która spłonęła trzy lata wcześniej. Jego zadaniem było przygotowanie drewna oraz pokrycie świątyni dachem. Pracował też przy remoncie Zamku Dolnego po tym samym pożarze. Podczas prac wysyłano go do Królewca i Elbląga w celu nabycia i dostarczenia odpowiednich materiałów. Także później, między 1624 a 1630 rokiem, powierzano mu podobne zadania – miał np. sprowadzić marmur z Elbląga oraz wynająć w Kownie statki transportowe. Był też odpowiedzialny za prace ciesielskie przy budowie kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej.

Poll działał również najpewniej na zlecenie hetmana polnego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła (młodsze), przygotowując nagrobki dla przedstawicieli rodu do zboru kalwińskiego w Dubinkach (1627), a w latach 1624–1629 był też zaangażowany w roboty przy

³²⁵ Informacje na temat Polla można znaleźć w następujących pracach: L. Balaišytė, A. Palušytė, *Wilhelmas Pollis: nauji architekto veiklos šaltiniai*, „Menotyra” 43 (2006), 2, s. 25–30; P. J. Jamski, *Kaplica św. Kazimierza w Wilnie i jej twórcy*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 51 (2008), s. 107; idem, *Marmuro ir statybinių akmenų užpirkimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje valdant Žygimantui Vazai*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis” 7 (2004), s. 222, 224; E. Łopaciński, *Materiały*, s. 13; S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 241; VŽP 2002–2004, s. 120, 123, 138, 139, 142, 284, 285.

pałacu hetmana w Wilnie. Kontakty Polla z magnatem miały charakter długotrwały, o czym świadczy to, że gdy w 1638 roku stawiano bramę zamku w Birzach, hetman (wówczas już wielki litewski) poprosił architekta o wskazanie odpowiedniego kamieniarza.

W 1632 roku Poll podpisał kontrakt ze spowinowaconym z Radziwiłłami wojewodą mściśławskim i starostą wilkomierskim Mikołajem Kiszką, w którym zobowiązał się do wystawienia dla urzędnika marmurowego nagrobka w kościele Bernardynów w Iwiu, nie mamy jednak potwierdzenia, czy doszło do realizacji zlecenia. Architekt najpewniej jeszcze w późniejszym czasie wykonywał prace dla tego rodu, skoro w 1649 roku upominał się o zapłatę dla rzemieślników u hetmana wielkiego litewskiego Janusza Kiszki.

Poll został cejgwartem wileńskim 5 stycznia 1627 roku i otrzymał z tego tytułu roczne wynagrodzenie. Władysław IV 25 lipca 1633 roku nadał mu – za długoletnią służbę – należący do horodnicztwa plac na Puzkarni z prawem postawienia na nim domu, zwolnił go także od opłat za handel napojami alkoholowymi³²⁶.

Poll był również architektem zamku wileńskiego, w związku z czym w latach 1640–1644 wypłacano mu ze skarbu roczne wynagrodzenie w wysokości 364 zł³²⁷. W 1641 roku władca nadał mu następny przywilej, tym razem na produkcję saletry, w zamian za co cejgwart miał wpłacać na potrzeby arsenału określoną kwotę.

Architekt był luteraninem, a w 1633 roku pełnił nawet funkcję seniora wileńskiego zboru tego wyznania³²⁸. Z jego testamentu z 20 grudnia 1649 roku wynika też, że chciał zostać pochowany na stołecznym cmentarzu ewangelicko-augsburskim. Wykorzystał ten dokument również po to, aby rozliczyć się z pełnionej funkcji cejgwarta, a właściwie wyrazić ubolewanie, że z uwagi na zbliżającą się śmierć nie jest w stanie tego właściwie zrobić, co sporo mówi o jego poczuciu obowiązku: „lubom tego sobie uprzejmie życzył [...], aby mi Pan Bóg tak wiele przedłużył żywota mojego, żebych mógł być sam cekauz w zawiadywaniu moim trzymający, porządnie zdać i ze

³²⁶ LVIA, LM, 110, k. 133v–134v.

³²⁷ AGAD, AR, dz. II, nr 1211, s. 36.

³²⁸ *Wilnianie*, s. 226.

wszystkiego się wyliczyć, lecz śmierć kres ostatni pożycia mojego przed oczyma stawia i *nemini parcit*, i owszem *aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres*, tedy ja zostawuję po sobie rejestra wszystkie, tak przychodu, jako i rozchodu, przystojnie sporządzone, nic nie wątpiąc, że Ich Mość, którzy na to będą deputowani, każdą rzecz przystojnie znajdą sporządzoną, a zatym i do mnie w niczym nie będą urażać³²⁹. Przytoczony passus z testamentu sporządzonego samodzielnie przez architekta dowodzi również jego kultury literackiej, łaciński fragment pochodzi bowiem z *Ód* Horacego (I, 4.13–14).

Poll pojął za żonę Marynę Floresównę, z którą miał córki, niezamężne w chwili wystawienia testamentu.

Biografia Wilhelma Polla jest przykładem kariery fachowca pochodzenia mieszczańskiego, który swoimi umiejętnościami przysłużył się rodom magnackim i władcom, dzięki czemu mógł liczyć na ich przychyłność. Był on rzadkim przypadkiem jurysty z elitarnymi związkami z elitami społecznymi. Z tego powodu nie można go uznać za typowego mieszkańca jurysdykcyjnej, jednak utrzymywał on również różnego rodzaju stosunki z innymi jurystami. Świadczy to dowodnie o zróżnicowaniu omawianej społeczności.

³²⁹ LVIA, SA, 5361, k. 264v; *Wilnianie*, s. 461–462.

ROZDZIAŁ 4

Obok miasta czy w mieście?

Dotychczasowe rozważania skłaniają do zastanowienia się – na przykładzie Wilna – nad istotą ośrodków miejskich nowożytnej Rzeczypospolitej, wypływa z nich bowiem wniosek, że stolicy Wielkiego Księstwa nie można traktować po prostu jako wąsko rozumianego miasta. Józef Maroszek podkreślał: „Badacze zajmujący się historią Wilna najczęściej nie zwracali uwagi na fakt, że w przeszłości część miasta podlegała jurysdykcji Magistrackiej była względnie nie duża, a miasto właściwie tworzyło zespół jurydyk, niezależnych pod względem prawnym i funkcjonalnym”¹. O ile odrębność prawna nie budzi wątpliwości, o tyle trudno zgodzić się z twierdzeniem o niezależności funkcjonalnej. Wręcz przeciwnie – formalnie osobne części tworzyły jeden organizm połączony różnego rodzaju więziami. Nie należy więc traktować magdeburgii oraz jurydyk jako zamkniętych całości, lecz jako elementy skomplikowanej struktury, w przypadku której znacznie bardziej trafne od pojęcia miasta jest pojęcie aglomeracji. Podobnie przedstawiła tę kwestię Zofia Kulejewska-Topolska, pisząc o „aglomeracji osadniczej Poznania”², a Andrzej Tadeusz Staniszewski następująco zarysował ramy terytorialne swojej rozprawy poświęconej krakowskiej literaturze popularnej: „»Kraków« w odniesieniu do interesującego nas okresu oznacza zarówno miasto lokacyjne, jak i całość aglomeracji tworzonej przez trzy miasta (Kraków, Kazimierz, Kleparz) i dwa przedmieścia (Garbary, Stradom). Ta pentapolis funkcjonowała aż do przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy oficjalnie połączono w całość administracyjną

¹ J. Maroszek, *Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47 (1999), 1–2, s. 167.

² Z. Kulejewska-Topolska, *Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku* („Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prace Wydziału Prawa” 41), Poznań 1969, *passim*.

wszystkie miasta, przedmieścia i jurydyki, jednak stanowiły one jeden, skoncentrowany wokół lokacyjnego Krakowa organizm dużo wcześniej”³. Pojęcie aglomeracji w podanych kontekstach należy rozumieć w sensie zbliżonym do definicji z zakresu geografii osadnictwa głoszącej, że jest to jednostka morfologiczna, którą tworzy „zwarty zespół wzajemnie powiązanych (choć odrębnych z administracyjnego punktu widzenia) jednostek osadniczych (duże miasto wraz z otaczającym obszarem)”⁴. Podobnie Zigmantas Kiaupa, rozważając kwestię obiektu badań historiografii miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, pisał o mieście w szerokim sensie, składającym się z części o różnym statusie prawnym i obliczu społecznym oraz pełniących odmienne funkcje⁵.

Zresztą już struktura magdeburgii nie jest oczywista. Przedmiejskie posiadłości obywateli Wilna np. podlegały jurysdykcji sądowej miasta, razem z nim podlegały także ciężarom podatkowym⁶ oraz obowiązkowi udzielania stacji⁷. Z ustaleń Aivasa Ragauskasa wynika ponadto, że w pierwszej połowie XVI wieku miejskie łąki położone na południowy wschód od stolicy były oddalone od niej nawet o 45 km⁸. Należy wziąć pod uwagę, że – jak dowodził Henryk Łowmiański – określenie „łąki miejskie” niekoniecznie oznaczało tereny przyznane miastom na wyłączny użytek, lecz wskazywało na uprawnienia mieszczan do korzystania z nich, np. do wypasu byd-

³ A. T. Staniszewski, *Historyje krakowskie. Funkcjonowanie narracyjnych tekstów popularnych we wczesnonowożytnej aglomeracji krakowskiej* („Bibliotheca Classica”, seria 2, nr 8), Kraków 2020, s. 11.

⁴ T. Markowski, T. Marszał, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Warszawa 2006, s. 16.

⁵ Z. Kiaupa, *Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istoriografijos objekto*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2 (2007), s. 133–136.

⁶ *Собрание древнихъ грамотъ и актовъ городовъ Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ, монастырей, церквей, и по разнымъ предметамъ* / *Zbiór dawnych dyplomatow i aktow miast: Wilna, Kowna, Trok, prawoslawnych monasterow i w różnych sprawach*, cz. 1, Wильно 1843, s. 27–28, 89–90.

⁷ LVIA, SA, 5099, k. 598r–600v.

⁸ A. Ragauskas, *Nemiestietiška Vilniaus sociotopografija: valdančiojo elito žemėvalda XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje*, „Istorija” 72 (2008), s. 34.

ła (co nazywano wygonem lub wypustem) bądź sianozęcia⁹. Jednocześnie w 1540 roku Zygmunt I zakazał wypasania stad królewskich, senatorskich i szlacheckich na łąkach należących do miejskich folwarków¹⁰. Informacje te wyraźnie wskazują, że jurysdykcji miasta magdeburskiego nie można identyfikować jedynie z obszarem ograniczonym murami miejskimi¹¹. Co więcej, w ich obrębie również znajdowały się nieruchomości niepodlegające magistratowi, co uwiadczniają chociażby rewizje z 1636 i 1639 roku obejmujące głównie domy położone wewnątrz obwarowań. Według obliczeń Mindaugasa Paknysa miastu podlegało 83,5% spośród przypisanych do konkretnej jurysdykcji nieruchomości, zlustrowanych przez urzędnika zwanego stanowniczym na potrzeby planowanych przyjazdów Władysława IV do stolicy Wielkiego Księstwa¹².

W epoce nowożytnej pojęcie miasta nie odnosiło się wyłącznie do obszaru będącego w gestii władz miejskich, a za jego część uznawano także jurydyki, o czym świadczą takie sformułowania jak „w mieście Króla Jego Mości stołecznym wileńskim pod przysądem horodnictwa wileńskiego”¹³. Jurydyczenie horodnictwa utrzymywały różnego rodzaju kontakty z poddanymi innych jurysdykcji: brali udział w lokalnej wymianie handlowej, uczestniczyli w życiu wspólnot wyznaniowych, łączyły ich też z mieszkańcami pozostałych części aglomeracji więzi towarzyskie, zawodowe i rodzinne. Zdarzało się np., że mieszczanie *sensu stricto* byli opiekunami sierot po jurydyczanach¹⁴. Co więcej, jurydyczenie nie tylko identyfikowali się (i byli identyfikowani) ze społecznością miejską, lecz nawet mogli mieć poczucie wyższości wobec włościan, skoro do jednego

⁹ H. Łowmiański, *Wchody miast litewskich*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, wyd. R. Witkowski, Poznań 2005, s. 84.

¹⁰ F. Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich*, Warszawa 1915, s. 28.

¹¹ Przemysław Borowik w przypadku Grodna zwrócił dodatkowo uwagę, że tego typu trudności potęguje to, że miasto nie było otoczone murami. Zob. P. Borowik, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. Stanowy podział nieruchomości* („Acta Collegii Suprasliensis” 7), Supraśl 2005, s. 10, przypis 9.

¹² M. Paknys, *Vilniaus miestās ir miestiečiai 1636 m. Namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006, s. 23.

¹³ LVIA, SA, 5361, k. 104r.

¹⁴ Ibidem, k. 16v.

z nich zwrócono się – najpewniej chcąc go obrazić – słowami: „ty chłopie”¹⁵.

W 1658 roku mieszcza wileńska Katarzyna Rejchowiczówna *primo voto* Janowa Szeferowa *secundo voto* Matiaszowa Gierlicowa zapisała swojemu synowi, Janowi Szeferowi, dom odziedziczony po ojcu, Pawle Rejchowiczu, położony na gruntach horodnictwa przy młynie królewskim¹⁶. Co ciekawe, o domu tym mowa również w wcześniejszym o 13 lat testamencie jurydyczanki horodnictwa Doro-ty Pawłówny Rejchowiczówny Tomaszowej Burchackiej. Jak wskazuje imię i nazwisko ojca obu kobiet, musiały one być siostrami. Na przykładzie tym widać, że osoby należące do jednej rodziny mogły mieszkać pod różnymi jurysdykcjami. Gierlicowa, mimo przejścia pod zwierzchność wileńskiej magdeburgii, utrzymywała kontakty z jurydyką, w której się najpewniej wychowała – wiadomo chociażby, że była zadłużona u Jerzego Uzdowskiego¹⁷, który pełnił funkcję pisarza horodnictwa. Podobnym przypadkiem są kuzyni Jakub Bur-niewicz – jurydyczanin biskupstwa wileńskiego – i Tomasz Kiselewicz – mieszczanin wileński – których ciotka, Zofia Kiselewiczówna, mieszkała w jurydyce horodnictwa¹⁸.

Jurydyczenie horodnictwa wielokrotnie są w źródłach nazywani mieszczanami, w zbadanym przeze mnie materiale jest też mowa chociażby o „biskupim mieszczaninie”¹⁹ czy „mieszczaninie biskupstwa wileńskiego”²⁰. Mimo wszechobecności w nowożytnych źródłach pojęcia mieszczanina, które służyło celom identyfikacji i auto-identyfikacji, nie było ono praktycznie definiowane – traktowano je najwyraźniej jako zupełnie zrozumiałe. Jak widać, używano go również w stosunku do osób, które z punktu widzenia formalnoprawnego nie były mieszczanami. Co więcej, identyfikowano z miastami nie tylko ich chrześcijańskich mieszkańców. W dobrach Radziwiłłow-

¹⁵ *Vide supra*, s. 40.

¹⁶ LVIA, SA, 5334, k. 138v.

¹⁷ *Ibidem*, k. 139r.

¹⁸ LVIA, SA, 5361, k. 133r.

¹⁹ LVIA, SA, 4563, k. 75r.

²⁰ LVIA, SA, 5361, k. 89v.

skich zdarzało się nazywanie mieszczanami Tatarów²¹, a Żydów – obywatelami miasta²². W przypadku Łucka odnotowane zostało z kolei określenie Karaima mianem „obywatela łuckiego”²³.

Należy też podkreślić, że prawo miejskie nie było i nie mogło być kryterium rozstrzygającym, chociażby ze względu na to, że według danych z lat 1789–1790 w Wielkim Księstwie Litewskim istniało 547 miast i miasteczek, z których jedynie 106 miało samorząd²⁴, co oznacza, że z formalnego punktu widzenia tylko 19% tamtejszych ośrodków miejskich można byłoby bez żadnych zastrzeżeń uznać za miasta. Jak widać chociażby na przykładzie Wilna czy Krakowa, także przy miastach magdeburskich zdarzały się jurydyki stosujące prawo ziemskie. Miasta były też zamieszkiwane przez rzesze ludności niemającej politycznych praw miejskich, choć przecież podlegające jurysdykcji władz municypalnych. Mowa tu o plebsie, zwanym też biedotą miejską czy „pauprami” – w przypadku wczesnonowożytnej Warszawy do grupy tej należało prawdopodobnie nawet 47% mieszkańców²⁵.

Co więcej, dużą część mieszkańców ówczesnych miast mogła stanowić ludność niemieszkańska. W 1586 roku np. wójt Włodzimierz twierdził, że większość stanowią tam „poddani książęcy, pańscy i ziemianscy, i dwory szlacheckie, i Żydzi”²⁶. Według obliczeń Dariusa Sakalauskasa opartych na rejestrach podymnego z 1690 roku na Wilno składały się wówczas 1002 dymy podlegające władzom miej-

²¹ P. Borawski, *Tatarzy w miastach i jurydykach Radziwiłłów*, „Przegląd Historyczny” 83 (1992), 1, passim; A. Konopacki, *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Warszawa 2010, s. 50.

²² J. Bardach, *Żydzi w Birzach radziwiłłowskich w XVII–XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny” 81 (1990), 1–2, s. 207, 209, 211

²³ S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, wyd. 2, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2020, s. 192, przypis 19.

²⁴ L. Glemża, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas 2010, s. 30, 32–33.

²⁵ R. Radziwonka, *Warszawa i jej mieszkańcy w czasach wielkiej wojny północnej (1700–1721)*, Warszawa 2019, s. 39, przypis 38.

²⁶ A. Zajac, *Szlachta w miastach Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Klio” 41 (2017), s. 176, przypis 7: „poddane knjazskie, panskie i zemjanskie i dvori śljahetskie, i židove”.

skim (59%) oraz 703 im niepodlegające (41%): jurydyki oraz domy szlacheckie, żydowskie, kościelne i tatarskie²⁷. Zjawisko zamieszkiwania szlachty i posiadania przez nią nieruchomości w miastach jest już dość dobrze rozpoznane w literaturze przedmiotu dotyczącej różnych ośrodków²⁸. Część z owych „szlachetnie urodzonych” była dobrze zintegrowana ze społecznością miejską, a szczególnie silnymi związkami z miastem charakteryzowały się dwie grupy będące swego rodzaju stanami pośrednimi: szlachta przyjęta do prawa miejskiego oraz nobilitowani mieszczańscy²⁹. Należy też pamiętać, że przepisy obowiązujące w Wielkim Księstwie Litewskim dawały szlachcie możliwość odwracalnego, czasowego przejścia do stanu mieszczańskiego³⁰.

W epoce nowożytnej pojęcia miasta i mieszczaństwa nie odpowiadały dokładnie kategoriom prawnym, nie były jasno zdefiniowane, a tym samym miały charakter nieostry. W praktyce życia społecznego decydowały w tej materii względy funkcjonalne. Liczne przeanalizowane na kartach tej pracy przykłady sugerują, że za mieszczan uznawano osoby, które były z ośrodkiem miejskim związane trwałymi więziami, zamieszkiwały w aglomeracji miejskiej, często też trudniły się przynajmniej w jakimś zakresie zajęciami typowymi dla ludności miejskiej (rzemiosłem i handlem).

Na pytanie postawione w tytule tego rozdziału należy więc odpowiedzieć jednoznacznie: jurydyka horodnictwa wileńskiego – tak samo jak inne – stanowiła część miasta, które należy rozumieć zdecydowanie szerzej niż magdeburgia. Nie ulega przy tym wątpliwości, że to właśnie miasto magdeburskie stanowiło centrum wileńskiej aglomeracji – jej najważniejszą, najludniejszą i najsilniejszą część. Za dowód niech posłuży to, że miasto opłaciło 68% kontrybucji szwedz-

²⁷ D. Sakalauskas, „Private Capital Management: a Case of Vilnius in the 17th–18th Centuries”, nieopublikowana rozprawa doktorska, Vilnius 2019, s. 39.

²⁸ Najszersze ujęcie problemu w: T. Zielińska, *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa–Łódź 1987.

²⁹ L. C. Belzyt, *Szlachta w mieście rezydencjalnym. Szlacheccy obywatele Krakowa i Warszawy około 1600 roku. (Analiza porównawcza struktury)*, Zielona Góra 2011.

³⁰ *Vide supra*, s. 151.

kiej z 1702 roku, a pozostałe jurysdykcje (jurydyki, klasztory i urzędy w łącznej liczbie 31) – jedynie 32%³¹.

W świetle powyższych rozważań widać, że w XVI–XVIII wieku miasto stanowiło konglomerat zarówno z prawnego, jak i społecznego punktu widzenia. Takie podejście do problematyki miejskiej funkcjonuje już od dawna w literaturze z nurtu *urban studies*, gdzie miasta są określane np. jako „organizmy społeczne” czy „systemy społeczne”³². Niezależnie od tego, że refleksje badaczy posługujących się tego rodzaju aparatem pojęciowym dotyczą głównie ośrodków nowoczesnych, konceptualizacja miasta jako złożonego zjawiska społecznego jest bez wątpienia słuszną drogą również w badaniach historycznych nad epokami dawnymi. Pojęcie nowożytnego miasta należy definiować rozszerzająco, uwzględniając wysoki stopień wewnętrznego zróżnicowania formalnego i organizacyjnego ówczesnych organizmów miejskich, tylko tak możliwe jest bowiem zrozumienie ich dynamiki, uwarunkowań rozwoju (w tym czynników go utrudniających) oraz struktury społecznej i gospodarczej.

³¹ J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1840, s. 83, 172–173.

³² L. F. Schnore, *The City as a Social Organism*, „Urban Affairs Review” 1 (1966), 3, s. 58–69; A. I. Marcus, *The City as Social System: The Importance of Ideas*, „American Quarterly” 37 (1985), 3, s. 332–345.

Zakończenie

Na kartach prezentowanej rozprawy przeanalizowałem liczne aspekty funkcjonowania urzędu horodnictwa wileńskiego w XVII wieku, podległej mu jurydyki oraz jej mieszkańców. W stuleciu tym urząd horodniczego wileńskiego sprawowało łącznie siedem osób: pięciu horodniczych pochodziło z Wielkiego Księstwa Litewskiego, a po jednym z Korony i Prus Książęcych. Ci dwaj „obcokrajowcy” byli nobilitowanymi mieszczanami, reszta wywodziła się natomiast z drobnej lub średniej szlachty. Co najmniej czterech spośród nich zaczynało swoje kariery na dworze, a trzech nosiło tytuł sekretarzy królewskich. Tylko jeden, Andrzej Kotowicz, dosłużył się godności senatorskiej – kasztelanii wileńskiej.

Przykład siedemnastowiecznych horodniczych wileńskich pokazuje, że nie tylko centralne, lecz także niskie urzędy były przez władców wykorzystywane do wynagradzania wiernych sobie ludzi. Wydaje się, że w sytuacji, w której dysponujemy kompletnymi wykazami urzędników (w tym również pełniących mniej znaczące funkcje), obejmującymi większą część terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów, warto zrobić następny krok i dowiedzieć się o nich czegoś więcej. Pozwala to bowiem prześledzić kompetencje i znaczenie poszczególnych urzędów oraz mechanizmy kariery na niższych szczeblach; dużo mówi też o funkcjonowaniu aparatu administracyjnego nowożytnej Rzeczypospolitej oraz o jej lokalnych elitach.

Przez długi czas horodniczowie nie mieli sprecyzowanego miejsca w hierarchii urzędniczej. Dopiero konstytucja sejmowa z 1677 roku wyznaczyła im niską pozycję między cześnikami a skarbnikiem. Część kompetencji horodniczych została uregulowana w III Statucie litewskim, według którego mieli oni pełnić dozór nad osobami osadzonymi w więzieniach zamkowych. Horodniczowie odpowiadali również za pobór daniny zbożowej (działka) oraz podatku od karzem (kapszczyzny). Ich podstawowym zadaniem był jednak nadzór

nad zamkami oraz dbanie o ich zaopatrzenie, z czego wynikały silne związki omawianej funkcji z innymi urządzeniami o podobnym zakresie kompetencji – budownictwem i derewnictwem.

Zrujnowanie wileńskiego kompleksu zamkowego podczas okupacji moskiewskiej z lat 1655–1661 przyczyniło się do dużego spadku znaczenia urzędu, wcześniej wprawdzie niskiego, ale dość istotnego z uwagi na status kompleksu jako rezydencji monarszej. Jednocześnie widać, że horodniczowie z drugiej połowy XVII wieku (Andrzej Franciszek Kotowicz oraz Michał Karol Haraburda), zaangażowani w politykę centralną, wykazywali mniejsze zainteresowanie sprawami horodnictwa niż ich poprzednicy z pierwszej połowy stulecia (Jan Włoszek, Piotr Nonhart i Paweł Kleofas Podchocimski), nie bez znaczenia dla pozycji urzędu były więc także uwarunkowania personalne.

Siedemnastowieczni horodniczowie dobierali sobie personel pomocniczy: podhorodniczych (udało się zidentyfikować dziesięciu), pisarzy (uchwytnych jest ośmiu), wójtów (w źródłach mowa o trzech) i sługi. Podhorodniczowie i wójt prowadzili księgi oraz kierowali procesami sądowymi, pisarze dokonywali wpisów i sporządzali inwentarze pośmiertne, słudzy urzędowi zaś przeprowadzali wizje lokalne i obdukcje oraz publicznie ogłaszali wyroki. Dodatkowo podhorodniczowie, wójt i pisarz zajmowali się poborem podatków; do podhorodniczych należało też gospodarowanie nieruchomościami.

Horodnictwo wileńskie dysponowało powstałym na przełomie XVI i XVII wieku, istniejącym do dziś budynkiem położonym na terenie kompleksu zamkowego przylegającym do północno-zachodniego zbocza Góry Zamkowej. Można przyjąć, że właśnie tam działała kancelaria urzędu, a horodniczowie i reszta personelu załatwiali różne sprawy oraz przechowywali księgi i inne dokumenty; odbywały się tam również posiedzenia sądu.

Horodnictwo wileńskie w XVII wieku czerpało dochody przede wszystkim z poboru kapszczyzny, wpłat przekazywanych bezpośrednio z budżetu państwa, a także z zysków z zamkowych młynów. Mniejsze znaczenie miały czynsz od nieruchomości płacony przez jurdyczan (najczęściej w październiku) oraz podatki od wyszynku

napojów alkoholowych. Marginalną rolę odgrywały rzadko nakładane kary sądowe. Dochody te były wykorzystywane głównie na remonty zamku, wpłacano je także do skarbu litewskiego, choć nie był to z punktu widzenia budżetu wkład znaczący.

Jurydyka horodnictwa wileńskiego pozostawała nieco na uboczu wileńskiej aglomeracji. Jako przyczyny tego stanu rzeczy można wskazać zarówno stosunkowo niewielką liczbę jej mieszkańców, jak i to, że w sensie geograficznym była ona nieco odsunięta od ścisłego centrum miasta. Poza terytorium zamkowym do jurydyki horodnictwa wileńskiego należały grunty na Szerejkiszkach, u podnóża Łysej Góry (obecnie Trzykrzyskiej), na Puzkarni (w pobliżu kościoła św. Jerzego), na Antokolu oraz po drugiej stronie Wilii na Śnipsiszkach. Próžno szukać placów należących do omawianej jurydyki na obszarze zamkniętym murami miejskimi, choć leżały tam nieruchomości podlegające różnym jurysdykcjom, nie tylko magistratowi. Z tych powodów brak jest informacji o jakichkolwiek konfliktach między wileńską magdeburią a horodnictwem. Odróżniało to zbadaną przeze mnie jurydykę chociażby od jurydyki kapitulnej, która toczyła z miastem spory np. o przynależność mieszkańców do cechów. Stosunkowo nieduża liczba rzemieślników horodnickich oraz to, że nie byli oni chyba potentatami w swoich dziedzinach, a co za tym idzie – niewielki zakres konkurencji, jaki stanowili dla mieszczan, nie prowokowały magistratu i cechów do podejmowania jakichkolwiek kroków mających na celu przymuszenie ich do przynależności do korporacji zawodowych. Niektórzy jurydycanie przystępowali do nich dobrowolnie.

Jurydycanie zajmowali się głównie rzemiosłem, przy czym część z nich pracowała na potrzeby zamku. Jednocześnie jurydyka – co zresztą częste w przypadku tego typu jednostek osadniczych w skali całego państwa – miała charakter miejsko-wiejski. Dominowała w niej niska i raczej luźna zabudowa drewniana, a mieszkańcy hodowali bydło, konie, świnie i kury, uprawiali przydomowe ogródki, posiadali też drzewa owocowe. Wiadomo, że w jurydyce działały karczmy, szynki i kramy, a także co najmniej jeden nielegalny dom publiczny.

Wśród jurydycan można znaleźć osoby pochodzenia polskiego, niemieckiego i litewskiego oraz imigrantów z monarchii habs-

burskiej i Niderlandów. Nie ulega wątpliwości, że w Wilnie, w tym również w jurydyce horodnictwa, dominował w XVII wieku język polski. Zbadane materiały źródłowe zawierają jednak informacje wskazujące, że niektórzy jurydycy znali – przynajmniej w podstawowym stopniu – również inne języki: niemiecki i litewski.

W jurydyce horodnictwa wileńskiego obowiązywało prawo ziemskie. Podległość właśnie jemu, a nie surowszemu miejskiemu, miała praktyczne konsekwencje w zakresie rozstrzygania sporów przed sądem. W księgach horodnictwa nie pojawiają się prawie w ogóle oskarżenia o ciężkie przestępstwa, wyjąwszy pojedyncze przypadki zgwałcenia, usiłowania zgwałcenia i bigamii, zdarzają się też czasem dotkliwe pobicia, ale nie ma wzmianek, by prowadziły one do śmierci lub trwałych uszkodzeń ciała. Zdecydowanie dominuje drobna przestępczość. Wśród odnotowanych czynów zabronionych najczęstsze są przestępstwa przeciwko mieniu, dalej przeciwko zdrowiu, następnie przeciwko czci i dobremu imieniu, a sporadycznie zdarzają się czyny zabronione wymierzone w rodzinę i dobre obyczaje. Często pojawiają się występki słowne: pogroźki (groźby zniszczenia mienia czy pozbawienia zdrowia, a nawet życia), obelgi oraz pomówienia zwane „zadaniem”. Wobec kobiet dopuszczano się „zadania” nierządu, czarów oraz złodziejstwa, mężczyznom natomiast najczęściej usiłowano niesłusznie przypisywać kradzieże oraz nieprawowite pochodzenie.

Sprawy zgłaszane do sądu jurydyki rzadko kończyły się zapadnięciem wyroku. W procesach o znieważenie, zniesławienie, zniszczenie mienia i kradzieże skazywano na grzywny, naprawienie szkody, oddanie skradzionej rzeczy czy publiczne przeprosiny. Za zranienie nakładano obowiązek zapłaty nawiązki, zdarzyła się również tygodniowa kara więzy za pobicie. Za obrazę urzędu horodnictwa zasądzono natomiast najsurowszą odnotowaną karę – cztery tygodnie więzienia.

Bardzo trudna jest odpowiedź na pytanie o znaczenie „wielkiej historii” dla mieszkańców jurydyki. W księgach sądowych nie ma mowy o żadnych kwestiach politycznych. Najistotniejszym dla siedemnastowiecznego Wilna zagadnieniem z tego zakresu była okupacja moskiewska. W księgach jurydyki nie widnieją wpisy obejmu-

jące ten okres, co wskazywałyoby na zaprzestanie funkcjonowania jakichkolwiek jej instytucji. Nie ulega wątpliwości, że jurydyka doznała wówczas poważnych zniszczeń materialnych i strat demograficznych. Wiemy także, że podhorodniczy Lutostański schronił się podczas wojny w Prusach Książęcych; ucieczką z palonej i grabionej przez najeźdźcę stolicy (niekoniecznie do Prus) mogli się też salwować jurydycy. Z okresu okupacji szwedzkiej (3 kwietnia–13 maja 1702 roku)¹ również nie mamy żadnych wpisów, wiadomo jednak, że horodnictwo musiało wówczas zapłacić kontrybucję.

Rzeczpospolita Obojga Narodów była państwem wieloreligijnym i wielowyznaniowym, w którym – według powszechnego przekonania – panowała tolerancja religijna. Jeśli chodzi o przynależność wyznaniową, wśród siedemnastowiecznych jurydyczan sporo było luteranów, a większość stanowili rzymscy katolicy. Nie mamy informacji o jakichkolwiek konfliktach na tym tle, a luterkańscy i katolicki jurydycy tworzyli wspólne kręgi rodzinne i towarzyskie. I tak np. Barbara Szwandrówna, luteranka, wyszła za mąż za katolika Matysa Lipińskiego i przyjęła jego wyznanie. Świadcami testamentu tego ostatniego byli m.in. ewangelicy augsburscy.

Obraz ten jest bardzo interesujący, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, że w Wilnie zdarzały się tumulty wyznaniowe, informacje o nich nie trafiały jednak do ksiąg sądowych jurydyki. Mało tego, w ewangelicko-augsburskich dyspozycjach testamentowych można odnaleźć przykłady zapisów na instytucje dobroczynne prowadzone przez katolików. Luterkańscy małżonkowie Melerowie np. przekazali w swoich aktach ostatniej woli pieniądze dla szpitala luterkańskiego, lecz także dla katolickich przytułków.

Mimo że w prezentowanej rozprawie starałem się zwrócić uwagę na różne aspekty istnienia i funkcjonowania urzędu horodnictwa wileńskiego i jego jurydyki oraz życia jej mieszkańców, pozostaje jeszcze wiele kwestii, zwłaszcza z zakresu społecznej historii Wilna, na których zbadanie w niewielkim stopniu pozwoliły zgromadzone przeze mnie źródła, a które zdecydowanie należałoby dokładniej

¹ G. Sliesoriūnas, *The First Occupation of Vilnius During the Great Northern War (April–May 1702)*, „Lithuanian Historical Studies” 14 (2009), s. 71–104.

przeanalizować. W dalszym ciągu stosunkowo mało można powiedzieć o takich zagadnieniach, jak np. dzieciństwo², seksualność czy zdrowotność. Choroby, na które cierpiały badane osoby, nie zostały bliżej określone, da się jednak stwierdzić, że nie ma w księgach horodnictwa wileńskiego testamentów czasu moru znanych chociażby z Merecza z 1602 roku³; z okresu zarazy w 1653 roku pochodzi natomiast jeden z inwentarzy⁴. Panujące wówczas „morowe powietrze”, które zresztą dotknęło całą Rzeczpospolitą, jest także wspomiane w innych miejscach w księdze horodnictwa⁵. Dalszych badań wymaga np. szybko obecnie rozwijający się kierunek historii zwierząt, który znalazł już pewne odzwierciedlenie w historiografii Wielkiego Księstwa Litewskiego⁶.

„Mieszczanie Jego Królewskiej Mości horodnictwa wileńskiego”, jak nazywają ich źródła, byli nieodłączną częścią stołecznej społeczności i mimo że podlegali prawu ziemskiemu oraz szlacheckiemu urzędowi, trudno bez ich uwzględnienia zbudować kompletny i koherentny obraz funkcjonowania wileńskiej aglomeracji. Nie oznacza to jednak, że powstanie tej pracy sprawia, że obraz ten jest już pełny, zwłaszcza że ze względu na specyficzne cechy omawianej jurydyki nie można jej uznawać za *pars pro toto* Wilna, a tym samym w prosty sposób ekstrapolować płynących z rozprawy wniosków na cały organizm miejski. Wciąż zbyt mało wiadomo np. o szlachcie mieszkającej w mieście czy o mieszkańcach innych jurydyk. Nowożytna historia Wilna daje więc ciągle duże możliwości badawcze – sporo „białych plam” wymaga jeszcze zapełnienia.

² O problematyce tej pisała J. Sarcevičienė, *Vaikas XVI–XVII a. Lietuvos Didžioios Kunigaikštystės visuomenėje: galimi auklėjimo ir socializacijos modeliai*, „Menotyra” 2 (2003), s. 4–10.

³ L. Anužytė, *Maro meto (1602) Merkinės miestiečių testamentai*, „Lietuvos miestų istorijos šaltiniai” 3 (2001), s. 97–112.

⁴ LVIA, SA, 5365, k. 109r–v.

⁵ Ibidem, k. 100r–v. Więcej na temat tej epidemii: A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, *passim*.

⁶ R. Ragauskienė, „Cave canem”: *žmogus ir šuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.*, „Istorija” 80 (2010), s. 21–49.

Aneksy

Aneks 1. Średnie ceny wybranych towarów we Lwowie w pierwszej połowie XVII wieku

ARTYKUŁ	1630		1640		1650	
	CENA	RÓWNO- WARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA	CENA	RÓWNO- WARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA	CENA	RÓWNO- WARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
1000 cegieł	10	81	10	81	10	81
garniec wina	3,7	29,7	4	32,4	4	32,4
beczka soli	1,8	14,85	1,5	12,42	2,3	18,9
wóz drzewa opałowego	0,5	4,32	1	8,1	0,7	5,67

Ceny zostały podane w złotych polskich. Na podstawie: S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 4), Lwów 1928, s. 173, 183, 199–200, 210.

Aneks 2. Ceny w Wilnie w 1657 roku

ARTYKUŁ	CENA [W ZŁOTYCH POLSKICH]	RÓWNOWARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
krata żelazna do okna	4	32,39
skrzynia wapna	0,9	7,295
wóz żwiru	0,1–0,2	0,803–1,629
wóz gliny	0,1–0,2	0,803–1,629

Na podstawie: *Rachunki miasta Wilna*, oprac. J. Obst, W. Studnicki, „Litwa i Ruś” 2 (1913), 7–9, s. 103.

Aneks 3. Ceny w Wilnie w 1673 roku

ARTYKUŁ	CENA [W ZŁOTYCH POLSKICH]	RÓWNOWARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
funt ^a szafranu	40	164,383
skóra dzika	3	12,329
funt pieprzu	1,5–1,7	6,177–6,979
wóz krokwi	0,75–1	3,088–4,11
wóz trawy	0,7	2,869
wóz drewna	0,4–0,7	1,654–2,869

^a Funt – ok. 0,4 kg.

Na podstawie: 1672, 1674–1676 *mokestinių metų Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygos*, oprac. A. Urbanavičius, <http://talpykla.istorija.lt/bitstream/handle/99999/2467/Saltiniai%201%20Vilniaus%20m.%20pajamu%20ir%20islaidu%20kn..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 20.02.2017), s. 98–99, 104–105, 112–113, 115.

Aneks 4. Płace w Wilnie w 1673 roku

ZAWÓD/FUNKCJA	WYNAGRODZENIE ROCZNE [W ZŁOTYCH POLSKICH]	RÓWNOWARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
burmistrz	200	821,915
kat	135	554,792
trębacz miejski	110	452,05
rajca	100	410,957
pisarz rady	100	410,957
pacholek miejski	40	164,383
leśniczy miejski	40	164,383
śluga rady	30	123,287

Na podstawie: 1672, 1674–1676 *mokestinių metų*, s. 106, 108–109, 113, 116.

Aneks 5. Ceny w Wilnie w 1688 roku

ARTYKUŁ	CENA [W ZŁOTYCH POLSKICH]	RÓWNOWARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
funt szafranu	92	328,863
beczka ^a owsa	8,5–9,75	30,396–34,846
nowa beczka	2,5	8,949
funt pieprzu	2	7,149
trumna	2	7,149
wóz krokwi	1	3,575
wóz trawy	1	3,575
wóz mchu	0,9	3,21
garniec piwa	0,4	1,435
wóz gliny	0,2	0,705

^a Beczka – ok. 270 l.

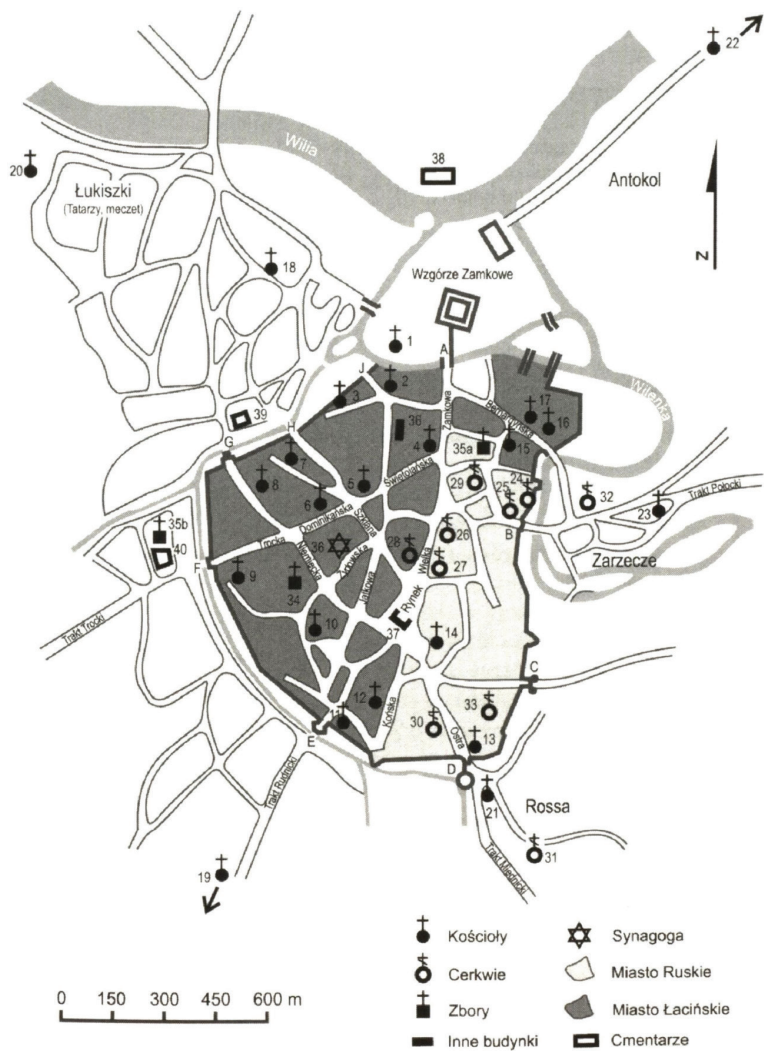
Na podstawie: *Rachunki miasta Wilna*, s. 156, 158, 160, 166–169, 179.

Aneks 6. Wynagrodzenia w Wilnie w 1688 roku

ZAWÓD/FUNKCJA	WYNAGRODZENIE [W ZŁOTYCH POLSKICH]	RÓWNOWARTOŚĆ W GRAMACH SREBRA
kat [rocznie]	300	1072,38
burmistrz [rocznie]	200	714,92
pisarz rady [rocznie]	200	714,92
trębacz miejski [rocznie]	120	428,952
rajca [rocznie]	100	357,46
pachołek miejski [rocznie]	40	142,984
cieśla [dniówka]	0,6–1	2,14–3,575

Na podstawie: *Rachunki miasta Wilna*, s. 164, 166, 171–174, 177, 179–181.

Aneks 7. Plan Wilna w XVII wieku

LEGENDA:

Bramy:	18 – św. Jerzego (karmelitów trzewiczkowych)
A – Zamkowa	19 – św. Stefana
B – Spaska	20 – św. św. Filipa i Jakuba
C – Subocz	21 – św. św. Józefa i Nikodema
D – Ostra	22 – św. św. Piotra i Pawła (kanoników regularnych)
E – Rudnicka	23 – św. Bartłomieja
F – Trocka	
G – Wileńska	
H – Tatarska	
J – św. Marii Magdaleny (Mokra)	
Kościół rzymskokatolickie:	Cerkwie:
1 – katedra	24 – metropolitalna Przemyska
2 – św. Marii Magdaleny	25 – Spaska
3 – św. Krzyża (bonifratrów)	26 – Piatnicka (św. Paraskewy)
4 – św. św. Janów (fara, kościół jezuicki)	27 – św. Mikołaja
5 – Trójcy Świętej	28 – Zmartwychwstania
6 – Ducha Świętego (dominikanów)	29 – św. Jana Chrzyciela
7 – św. Ignacego (jezuitów)	30 – Trójcy Świętej
8 – św. Katarzyny (benedyktynek)	31 – św. Jerzego
9 – Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (franciszkanów)	32 – św. Piotra
10 – św. Mikołaja	33 – Ducha Świętego (prawosławna)
11 – Wszystkich Świętych (karmelitów trzewiczkowych)	Zbory:
12 – św. Józefa (karmelitanek bosych)	34 – luterański
13 – św. Teresy (karmelitów bosych)	35a – kalwiński (do 1640 roku)
14 – św. Kazimierza (jezuitów)	35b – kalwiński (od 1640 roku)
15 – św. Michała Archanioła (bernardynek)	Inne obiekty:
16 – św. św. Franciszka i Bernarda (bernardyńców)	36 – Akademia Wileńska
17 – św. Anny (bernardyńców)	37 – ratusz
	38 – cmentarz żydowski
	39 – cmentarz luterański
	40 – cmentarz kalwiński

Źródło: T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 11–12.

[250]

Aneks 8. Fotografie Domu Horodniczego

Fotografia 1. Fasada Domu Horodniczego. Stan z 2013 roku

Źródło: fotografia własna.

Fotografia 2. Dom Horodniczego – widok od północnego zachodu. Stan z 2013 roku

Źródło: fotografia własna.

Wykaz zestawień, tabel i wykresów

Zestawienie 1. Księgi horodnictwa wileńskiego według rejestru z 1795 roku i ich współczesny zasób	37
Zestawienie 2. Czynnosc z nieruchomości na Szerejkiszkach w latach 1671–1703. Źródło: VUB, RS, F5-A5-1008-1039, k. 1r–29r	81
Zestawienie 3. Horodniczowie wileńscy w XV i XVI wieku. Na podstawie: R. Ragauskienė, <i>XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas</i> , „Lietuvos pilys” 5 (2009), s. 130–145; <i>Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy</i> , t. 1: <i>Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek</i> , oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 102–104	85
Zestawienie 4. Horodniczowie wileńscy w XVII wieku. Opracowanie własne na podstawie źródeł wskazanych w poprzednich podrozdziałach oraz <i>Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego</i> , t. 1, s. 104–105	104
Zestawienie 5. Podhorodniczowie wileńscy w XVII wieku	146
Zestawienie 6. Mieszkańcy i właściciele nieruchomości w jurydyce horodnictwa wileńskiego w XVII wieku. Opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego; <i>Vilniaus namai archyvy fonduose</i> , t. 1–13, oprac. V. Drėma, Vilnius 1998–2007, passim; ABAK, t. 20, s. 282	156
Zestawienie 7. Testamenty wpisane do siedemnastowiecznych ksiąg sądowych jurydyki horodnictwa wileńskiego	176
Zestawienie 8. Dłużnicy Matysa Lipińskiego (1639 rok). Na podstawie: LVIA, SA, 5361, k. 130v	199
Zestawienie 9. Wierzyciele Matysa Lipińskiego (1639 rok). Na podstawie: LVIA, SA, 5361, k. 130v–131r	200
Tabela 1. Jurydyki wileńskie w 1790 roku. Opracowanie własne na podstawie: LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318	111
Tabela 2. Oskarżenia o czyny zabronione wniesione do sądu jurydyki horodnictwa wileńskiego w XVII wieku. Opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego	203

Wykres 1. Dni tygodnia, w których w XVII wieku dokonywano w sądzie horodnictwa czynności prawnych. Opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg horodnictwa wileńskiego	134
Wykres 2. Struktura zapisów pieniężnych w testamentach jurystów-luteranów. Opracowanie własne na podstawie: LVIA, SA, 4563, k. 11r-v; 5361, k. 198r-199r, 233r-234v, 251r-v, 263v-265r	183

Wykaz planów i tablic

Plan 1. Fragment planu Wilna z 1922 roku. Źródło: <i>Plan miasta Wilna ze skorowidzem ważniejszych gmachów oraz spisem ulic</i> , oprac. S. Januszewicz, Wilno 1922, bp. (ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)	71
Plan 2. Jurydyka metropolitańska w 1672 roku. Źródło: ABAK, t. 20, bp.	114
Plan 3. Obszar jurydyki horodnictwa wileńskiego w XVII wieku na tle schematu kartograficznego ówczesnego Wilna. Schemat kartograficzny z: N. Kitkauskas, <i>Vilniaus pilys. Istorija, statyba, architektūra</i> , wyd. 2, Vilnius 2012, s. 16. Zarys obszaru jurydyki: opracowanie własne na podstawie siedemnastowiecznych ksiąg jurydyki horodnictwa wileńskiego	127
Tablica genealogiczna 1. Szwandrowie. Opracowanie własne na podstawie: LVIA, SA, 5361, passim; D. Frick, <i>Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno</i> , Ithaca–London 2013, passim; <i>Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne</i> , oprac. D. Frick („Bibliotheca Europae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008, passim	182

Bibliografia

Źródła

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

rkps 338 (mf. BN 68737) – M. Herburt, *Materiału historycznego do dziejów rocznych, czyli kroniki litewsko-katolickiego kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji, z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych [...] zebranego tom II, od 1601go do 1679go r.*

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (zespół 354)

Dokumenty pergaminowe (dz. I), nr 8063

Dokumenty Historyczne (dz. II), nr 1130, 1211

Dokumenty Domów Obcych (dz. X), nr 48, 49, 50, 51, 52, 53, 108,
110, 113, 119

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zbiór Zygmunta Glogera, nr 18, 20, 55

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

rkps 2094 (mf. BN 17504)

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Berol. Ms. Slav. Fol. 4, 12, 15

Biblioteka Kórnicka PAN

rkps BK 07896

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 855

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Wilno)

Rankraščių kolekcija B3 (f. 17), b. 280

Vilniaus kapitulos fondas (f. 43), b. 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 227, 228, 590, 19915, 19932

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius (Wilno)

Pergamentų kolekcija (f. 101), b. 50, 67

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Wilno)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karaliaus dvarų valdyba (f. 110), ap. 1, b. 2

Lietuvos Metrika (mikrofilmy), b. 50, 76, 80, 85, 86, 88, 91, 95, 96, 102, 106, 110, 114, 123, 124, 140, 146

Lietuvos vyriausioji valdyba (f. 1219), ap. 1, b. 220, 898

Radvilos (f. 1280), ap. 1, b. 90

Senieji aktai, b. 624, 625, 897, 2388, 2393, 2394, 2395, 2398, 4217, 4319, 4372, 4385, 4563, 4564, 4718, 5078, 5079, 5097, 5099, 5105, 5111, 5115, 5116, 5333, 5334, 5340, 5361, 5363, 5364, 5365, 5366, 6475, 6476, 6477, 6478

Vilniaus evangelikų liuteronų kolegija (f. 1008), ap. 1, b. 42, 112, 116

Vilniaus magistratas (f. 458)

ap. 1, b. 10, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 54, 55, 318

ap. 4, b. 1

ap. 5, b. 231

Vilniaus pilies teismas (f. 21), ap. 2, b. 443, 475, 499

Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinė konsistorija (f. 604), ap. 3, b. 107, 108, 109, 110, 111

Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (Wilno)

Mišrus (f. 5), b. A5-1008-1039

Pergamentai (f. 80), b. 44

Źródła drukowane

Acta stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego na pospolite ruszenie vigore laudum wileńskiego 14 augusti 1698 postanowionego, między Ławnem a Puzewiczami w powiecie grodzieńskim zgromadzonych Anno Domini 1698 dnia 21 decembris, Wilno 1699.

Akta synodów prowincjalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625 („Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae / Zbiór pomników reformacji Kościoła polskiego i litewskiego”, seria 4, z. 2), Wilno 1915.

- Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, oprac. P. Guzowski, M. Liedke, Warszawa 2011.
- Akty cechów wileńskich 1495–1759*, oprac. H. Łowmiański, M. Łowmiańska, S. Kościałkowski, Poznań 2006 (nowe wydanie przygotowane przez J. Jurkiewiczą).
- Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. / Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w.*, oprac. B. Trelińska, Lublin 2001.
- Chądzyński J., *Relacyja a oraz suplika zboru wileńskiego saskiego do hern Martyna Lutra za predykantem Burchardym ministrem swoim, który roku 1623, dnia 14 octobra, w sobotę, dla traktamentu gości, miłych swoich protestantów, po kury łącząc, z drabiny spadł i szyję szczęśliwie złamać raczył, od wiernych owieczek na piersiach onemu w trunnie położona*, Wilno 1624, w: Z. Nowak, *Kontrreformacyjna satyra obyczajowa w Polsce XVII wieku*, Gdańsk 1968, s. 289–305.
- Chrapowicki J. A., *Diariusz*, cz. 1: *Lata 1656–1664*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1978; cz. 2: *Lata 1665–1669*, oprac. A. Rachuba, T. Wasilewski, Warszawa 1988; cz. 3: *Lata 1669–1673*, oprac. L. A. Wierzbicki, Warszawa 2009.
- Dambrowski S., *Postilla chrześcijańska, to jest kazania abo wykłady porządne Świętych Ewangeliej na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, a przy nich kazania pogrzebne i inne*, Toruń 1620–1621.
- Dodatek do Herbarza Polskiego ks. Kaspra Niesieckiego obejmujący dalsze rodowodowe wiadomości niektórych familii w tym dziele umieszczonych, i wszystkie szlacheckie familie przez tegoż nie umieszczone a przez późniejszych heraldyków wspomniane, jako też te, których szlachectwo według wierzytelnych dokumentów, żadnej niepopada wątpliwości*, oprac. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1844.
- Dubiński P., *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu WXL Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego, ułożony i wydany*, Wilno 1788.
- Do Prześwietnej Deputacyi przez Najjaśniejszego Króla Jegomości i Najjaśniejsze Stany Rzepltej do miasta Warszawy wybranej, podane dnia 5 listopada 1789*, w: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 2, oprac. J. Michalski, E. Rostworowski, J. Woliński, Wrocław 1959, s. 174–201.
- Elementa ad fontium editiones*, t. 50: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia. XX pars. H B A, B 4, 1549–1568*, oprac. C. Lanckorońska, Romae 1980.
- Grodzicki S., *Kazanie na pogrzebie Oświeconej Księżny JM Paniej P. Katarzyny z Tęczyna Radziwiłłowej, wojewodzinej wileńskiej etc., etc., miane*

- w kościele tumskim wileńskim dnia 20 iulii Roku Pańskiego 1592, Wilno 1592.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, z. 1: 1387–1468, z. 2: 1468–1501, oprac. J. Fijałek, W. Semkowicz („Wydawnictwa Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności” 81), Kraków 1932.
- Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego*, t. 1, oprac. M. Malinowski, Warszawa 1846.
- „Kuryer Litewski”, nr 18, z 1 marca 1816 roku, nr 134, z 15 listopada 1833 roku.
- Lietuvos didžiojo kunigaiškščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, oprac. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius 2007.
- Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka et al., Vilnius 1997.
- Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga. (Kopija – XVI a. pabaiga)*, oprac. A. Bumblauskas et al., Vilnius 1995.
- Lietuvos Metrika (1554–1568). 35-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, Vilnius 2018.
- Lietuvos Metrika (1559–1563). 40-oji Teismų bylų knyga (XVII a. pradžios kopija)*, red. N. Šlimienė, I. Valikonytė, Vilnius 2015.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1998.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, oprac. D. Antanavičius, I. Ilarienė, L. Karalius, Vilnius 2011.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1995.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, oprac. D. Antanavičius, L. Karalius, Vilnius 2008.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37*, oprac. D. Baronas, Vilnius 2011.
- Luter M., *Pisma etyczne*, oprac. M. Hintz („Biblioteka Klasyki Ewangelicznej” 6), Bielsko-Biała 2009.
- Materiały źródłowe dotyczące dziejów kamedulskiej jurydyki w podwarszawskiej Pradze z lat 1666–1717*, oprac. Ł. Truściński („Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach” 3), Wrocław 2015.

- [*Memoriał Krakowa w sprawie jurydyk*], w: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 2, oprac. J. Michalski, E. Rostworowski, J. Woliński, Wrocław 1959, s. 161–162.
- Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1667–1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, oprac. S. Dumin, A. Rachuba, Warszawa 2009.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989.
- Naborowski D., *Poezje*, oprac. J. Niedźwiedz („Klasyka Mniej Znana”), Kraków 2003.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. 10, oprac. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1845.
- Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas. Dictionarium trium linguarum*, oprac. K. Pakalka et al., Vilnius 1979.
- Plan miasta Wilna ze skorowidzem ważniejszych gmachów oraz spisem ulic*, oprac. S. Januszewicz, Wilno 1922.
- Poczobut Odlanicki J. W., *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba („Pamiętniki z Czasów Trylogii”), Warszawa 1987.
- Rachunki miasta Wilna*, oprac. J. Obst, W. Studnicki, „Litwa i Rus” 2 (1913), 7–9, s. 76–186.
- Rachunki podskarbstwa litewskiego 1648–1652*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1855.
- Schönflissius A., *Memoriał śmiertelności na pogrzebie niegdy szlachetnego Pana Szymona Engelbrechta, kupca wileńskiego, w Królewcu w tym roku 1635 iunii 17 w Panu spokojnie zmarłego, ultima iunii przed oczy słuchaczy wyprawiony*, [Jewie] 1635.
- Schönflissius A., *Obchód pogrzebu Jego Mości Pana Piotra Nunharta, niegdy horodniczego wileńskiego, orańskiego, rakaczyńskiego, ławaryskiego etc., etc. starosty, który roku 1633 18 lutego spokojnie w Panu zasnął i jemu w ręce ducha swego oddał*, Lubcz 1633.
- Sitanius F., *Poematum variorum libri IV*, [s.l.] 1626.
- Starovolscius S., *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655.
- Vilniaus amatininkai XVI–XIX a. Iš Vlado Drėmos archyvų*, oprac. A. Mickevičius, Vilnius 2015.
- Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus” kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, oprac. A. Ragauskas, R. Ragauskienė, Vilnius 2010.

- Vilniaus miesto planai*, oprac. I. Tamošiūnienė, B. R. Vitkauskienė, A. Žilevičiūtė, Vilnius 2016.
- Vilniaus namai archyvų fonduose*, t. 1–13, oprac. V. Drėma, Vilnius 1998–2007.
- Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, oprac. A. Urbanavičius, Vilnius 2009.
- Volumina constitutionum*, t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, vol. 2: 1627–1640, oprac. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2010.
- Volumina constitutionum*, t. 4: 1641–1668, vol. 1: 1641–1658; vol. 2: 1659–1668, oprac. K. Fokt, S. Grodziski, M. Kwiecień, Warszawa 2017.
- Volumina legum*, t. 3–6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859–1860; t. 9, Kraków 1889.
- Vorbek-Lettow M., *Skarbnica pamięci*, oprac. E. Galos, F. Mincer, Wrocław 2006.
- Wijuk-Kojałowicz K., *Błogosławieństwo Boże, którym elekcja Najjaśniejszego Pana Michała Pierwszego z łaski Bożej króla polskiego, litewskiego, ruskiego, pruskiego, mazowieckiego, żmujdzkiego, inflanckiego, smoleńskiego, czernihowskiego etc., etc. wielkiego księżęcia uraczona kazaniem*, Vilnae 1669.
- Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick („Bibliotheca Europae Orientalis. Fontes” 2), Warszawa 2008.
- XVII amžiaus vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. *Vilniaus miesto tarybos knyga*, t. 2: 1655–1661 m. *rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai*, t. 3: 1658 ir 1663 m. *Vilniaus miesto tarybos aktų knyga*, t. 4: *Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai*, Vilnius 2011–2016.
- Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією*, т. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда*, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и магдебургии*, Вильна 1875, 1879.
- Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ*, т. 20: *Акты касающіеся города Вильны*, Вильна 1893.
- Акты Литовской метрики*, т. 1, вып. 1: 1413–1498 гг., собр. Ф. И. Леонтович, Варшава 1896.
- Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Комиссією*, т. 1: 1340–1506, Санктпетербург 1846.

- Литовская Метрика. Отдѣлы первый-второй*, ч. 3: Книги публичныхъ дѣлъ, т. 1 („Русская историческая библиотечка” 30), Юревъ 1914.
- Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546). Кніга запісаў № 30 (копія канца XVI ст.)*, рэд. В.С. Мянжынскі, Мінск 2008.
- Собрание древнихъ грамотъ и актовъ городовъ Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ, монастырей, церквей, и по разнымъ предметамъ / / Zbiór dawnych dyplomatow i aktow miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów i w różnych sprawach*, cz. 1–2, Вильно 1843.
- Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, рэд. І. П. Шамякін, Мінск 1989.

Publikacja internetowa

- 1672, 1674–1676 *mokestinių metų Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygos*, oprac. A. Urbanavičius, <http://talpykla.istorija.lt/bitstream/handle/99999/2467/Saltiniai%201%20Vilniaus%20m.%20pajamu%20ir%20islaidu%20kn.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 20.02.2017).

Opracowania

- Adamczyk W., *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 17), Lwów 1935.
- Adamczyk W., *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 24), Lwów 1938.
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 4: *Województwo wileńskie*, wyd. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- Anužytė L., *Maro meto (1602) Merkinės miestiečių testamentai* [Testamenty mieszczan mereckich z czasu moru (1602)], „Lietuvos miestų istorijos šaltiniai” 3 (2001), s. 97–112.
- Augusiewicz S., *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz in Berlinie*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1 (2011), s. 97–181.
- Augustyniak U., *Jeszcze raz w sprawie tumultu wileńskiego 1639 i jego następstwach*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 50 (2006), s. 169–189.

- Balaišytė L., *Naujausi XVI–XVIII a. Vilniaus meno istorijos tyrimai* [Najnowsze badania nad historią sztuki wileńskiej w XVI–XVIII w.], „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 197–205.
- Balaišytė L., Paliušytė A., *Wilhelmas Pollis: nauji architekto veiklos šaltiniai* [Wilhelm Poll: nowe źródła dotyczące działalności architekta], „Meno tyra” 43 (2006), 2, s. 25–30.
- Baliński M., *Historia miasta Wilna*, t. 1–2, Wilno 1836.
- Baranowski H., *Bibliografia Wilna*, t. 1–3, Toruń 1996–2007.
- Bardach J., *Żydzi w Birzach radziwiłłowskich w XVII–XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny” 81 (1990), 1–2, s. 199–220.
- Bartel W. M., *Horain Michał (ok. 1729–1769)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 615.
- Belzyt L. C., *Szlachta w mieście rezydencjalnym. Szlacheccy obywatele Krakowa i Warszawy około 1600 roku. (Analiza porównawcza struktury)*, Zielona Góra 2011.
- Bednarczuk L., *Nazwy Wilna i jego mieszkańców w dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 5 (2010), s. 3–18.
- Blažytė D., *Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos XVII a. antroje pusėje* [Dochody i wydatki miasta Wilna w drugiej połowie XVII w.], w: *Jaunųjų istorikų darbai*, t. 3: *Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės, 1980 m. gegužė*, red. K. Surblys et al., Vilnius 1980, s. 109–112.
- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986.
- Borawski P., *Tatarzy w miastach i jurydykach Radziwiłłów*, „Przegląd Historyczny” 83 (1992), 1, s. 65–81.
- Borowik P., *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. Stanowy podział nieruchomości* („Acta Collegii Suprasliensis” 7), Supraśl 2005.
- Brensztejn M., *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1924.
- Burba D., *Medžiaga Vilniaus istorijos bibliografijai 2000–2006 m.* [Materiały do bibliografii historii Wilna z lat 2000–2006], „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 229–247.
- Burba D., *Nusikaltimai ir baismės Vilniaus pilininko jurisdikcijoje XVIII amžiaus antroje pusėje* [Przestępstwa i kary w jurydyce horodnictwa wileńskiego w drugiej połowie XVIII wieku], „Lietuvos pilys” 3 (2007), s. 49–65.
- Burba D., *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir baismės XVIII amžiaus Vilniaus paviete* [Szlacheckie przestępstwa z użyciem przemocy i kary w powiecie wileńskim w XVIII wieku], Vilnius 2016.

- Burba D., *Sostinės įvykiai ir asmeniniai interesai XVIII a. bajorų laiškuose iš Vilniaus* [Wydarzenia w stolicy i interesy osobiste w świetle XVIII-wiecznych listów szlacheckich z Wilna], „Šiaurės Atėnai” 39 (1201), z 31 października 2014 roku, s. 10, 12.
- Burba D., *Vilniaus kapitulos dvasininkai konfliktų dėl statybų ir pastatų priežiūros Vilniuje XVIII a. pabaigoje* [Duchowni kapituły wileńskiej (podczas) konfliktów o wznoszenie i nadzór nad budynkami w Wilnie w końcu XVIII w.], w: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Miesto erdvė*, Kaunas 2007, s. 72–83.
- Burba D., *Vilniaus pilies bokšto kalėjimas XVIII a. Lokalizacija, bausmių pobūdis ir jų atlikimo praktika* [Więzienie w wieży zamku wileńskiego w XVIII w. Lokalizacja, rodzaje kar i praktyka ich odbywania], w: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008, s. 297–316.
- Burba D., *Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų gyventojų socialinis portretas 1766–1799 m.* [Portret społeczny mieszkańców rezydencji na wileńskim Zamku Dolnym w latach 1766–1799], w: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, red. L. Glemža, Vilnius 2007, s. 141–158.
- Burba D., *Служба Вильнюсской замковой тюрьмы по материалам дел замкового суда в первой четверти XVIII века*, w: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture X / Proceedings of the 16th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History X*, red. V. Šalda, Daugavpils 2007, s. 47–54.
- Burbianka M., *Sprawa obsady urzędu wójtowskiego w Wilnie do poł. XVII w.*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933* („Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 3), Wilno 1933, s. 14–31.
- Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. W. Bukowski, Kórnik 1999.
- Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2006.
- Ciesielski T., *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735. Wybrane aspekty*, „Klio” 2 (2013), s. 81–117.
- Czapliński W., *Pac Stefan h. Gozdawa (1587–1640)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 24, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979, s. 748–749.

- Czyżewski P., *Starostowie wasilkowscy w XVI–XVIII w.*, w: *Małe miasta. Elity*, red. M. Zemło („Acta Collegii Suprasliensis” 6), Supraśl 2005, s. 285–307.
- Dąbrowska M., *Fiszka Zwolskiego. Bogumił Zwolski na Uniwersytecie Łódzkim (1945–1979)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 14 (2015), 2, s. 255–267.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Dikavičius P., *Somber Celebrations: Funeral Processions and Civic Community in 17th century Vilnius*, „Thanatos” 9 (2020), 2, s. 16–45.
- Domańska E., *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, wyd. 2 („Czas i Myśl”), Poznań 2005.
- Dorobisz J., *Pobyty Władysława IV w Wilnie i okolicach*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r.*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1996, s. 61–74.
- Drema V., *Dingęs Vilnius / Lost Vilnius*, wyd. 2, Vilnius 2013.
- Drema V., *Jerzy Ertli – budowniczy wileński*, „Biuletyn Historii Sztuki” 42 (1980), 2, s. 141–144.
- Dziarnovič A., *Lithuanian Language in the Grand Duchy of Lithuania: Between Function and Status*, „Belarusian Political Science Review” 2 (2012–2013), s. 46–76.
- Dzięgielewski J., *Naruszewicz Stanisław h. Wadwicz (zm. 1589)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 572–573.
- Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994.
- Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014.
- Filipczak-Kocur A., *Finanse litewskie za podskarbiego Hieronima Kryszpina Kirszenszteina 1663–1676*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 14 (2011), s. 41–85.
- Filipczak-Kocur A., *Litewskie komisje wojskowo-skarbowe w XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 109 (2002), 3, s. 97–117.
- Filipczak-Kocur A., *Skarb litewski po śmierci Władysława IV*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12 (2000), s. 67–74.
- Filipczak-Kocur A., *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów. 1587–1648*, Wrocław 1994.
- Frejlich K., *Szyrwid (Syrwid) Konstanty (ok. 1580–1631)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 50, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2015, s. 347–349.

- Frejlich K., „Upatrując niepewność życia mego na tym mizernym świecie”. *Testamenty jurydyczan horodnictwa wileńskiego w pierwszej połowie XVII w.*, „Lietuvos istorijos studijos” 37 (2016), s. 69–82.
- Frejlich K. (rec.), Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje [W cieniu zamku. Terytorium, społeczeństwo i władza w Wielkim Księstwie Litewskim]*, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, Vilnius 2015, ss. 468, „Przegląd Historyczny” 108 (2017), 3, s. 622–625.
- Frick D., “According to the Confession in Which I Die”: Taking the Measure of Allegiances in Seventeenth-Century Wilno, „Central Europe” 8 (2010), 2, s. 107–122.
- Frick D., *Dzwony Wilna: mierzenie czasu w mieście wielu kalendarzy*, w: *Czas i kalendarz*, red. Z. J. Kijas („Biblioteka Ekumenii i Dialogu” 14), Kraków 2001, s. 237–270.
- Frick D., *Five Confessions in One City: Multiconfessionalism in Early Modern Wilno*, w: *A Companion to Multiconfessionalism in the Early Modern World*, ed. T. M. Safley („Brill’s Companions to the Christian Tradition” 28), Leiden–Boston 2011, s. 417–444.
- Frick D., *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca–London 2013.
- Frick D., „*Libellus chamorum*”. *Protestancka elita mieszczańska a szlachta w Wilnie w XVII wieku*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 239–255.
- Frick D., *Separation, Divorce, Bigamy: Stories of the Breakdown of Marriage in Seventeenth-Century Wilno*, w: *Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.–18. Jahrhundert) / Lithuania and Ruthenia. Studies of a Transcultural Communication Zone (15th–18th Centuries)*, red. D. Frick, S. Rohdewald, S. Wiederkehr („Forschungen zur osteuropäischen Geschichte” 71), Wiesbaden 2007, s. 111–136.
- Frick D., “Since All Remain Subject to Change”. *Poor Relief in Seventeenth-Century Wilno*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 55 (2006), s. 1–55.
- Frick D., *The Witches of Wilno: Constant Litigation and Conflict Resolution*, „Slavic Review” 73 (2014), 4, s. 881–902.
- Gardocki L., *Prawo karne*, wyd. 19, Warszawa 2015.
- Gąsiorowski S., *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, wyd. 2, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2020.

- Gerulaitienė V., Tyla A., *Jono Kazimiero instrukcija Vilniaus pilies komendantui* [Instrukcja Jana Kazimierza dla komendanta zamku wileńskiego], „Lituanistica” 68 (2006), 4, s. 100–115.
- Gierowski J., *Judycki Antoni h. Radwan odmienny (zm. 1729)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 11, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 309–310.
- Glemža L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais* [Ruch miejski w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1789–1792], Kaunas 2010.
- Glemža L., *Vilniaus miesto ir pilies ryšiai XVI–XVIII a.* [Stosunki miasta i zamku wileńskiego w XVI–XVIII w.], w: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, red. L. Glemža, Vilnius 2007, s. 52–77.
- Gordziejew J., *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2002.
- Góralski Z., *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000.
- Gričiūtė-Švėrebiėnė L., *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* [Procesje kościelne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII–XVIII w.], Vilnius 2011.
- Gudavičius E., *Jurisdika, jurzdika* [Jurydyka], w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9, Vilnius 2006, s. 60.
- Gumowski M., *Mennica wileńska w XVI i XVII wieku* („Biblioteka Wydziału Zabytków Towarzystwa Straży Kresowej” 2), Warszawa 1921.
- Gumowski M., *Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński*, „Przeгляд Powszechny” 43 (1926), z. 171, nr 513, s. 321–329.
- Halecki O., *Chalecki Dymitr, h. wł. (ur. ok. 1550 † 1598)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 247–249.
- [Homolicki M.], *Kilka uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750” przez J. I. Kraszewskiego, tom I, 1840; tom II, 1841, w 8ce, z rycinami. Wydanie Adama Zawadzkiego. Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczest Drugi Nowy” 22 (1841), s. 5–221.*
- [Homolicki M.], *O planach Wilna, jakim było w XVI wieku*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczest Nowy Drugi” 24 (1843), s. 1–109.
- Hoszowski S., *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 4), Lwów 1928.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Inwentarz akt jurydyk krakowskich. 1412–1809*, oprac. W. Kolak, Warszawa 1968.

- Isajewicz J., *Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 11 (1959), 1, s. 145–155.
- Jablonskis K., *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje* [Słowa litewskie w języku kancelaryjnym dawnej Litwy], Kaunas 1941.
- Jakubauskas R., *I Gedimino kalną besiremiančiame Pilininko name atrastas iki šiol nežinomas rūsysis* [W opierającym się o Górę Giedymina Domu Horodniczego odnaleziono nieznaną dotychczas piwnicę], <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/i-gedimino-kalna-besiremianciame-pilininko-name-atrastas-iki-siol-nezinomas-rusys.d?id=83605431> (dostęp: 29.05.2020).
- Jakulis M., „*Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam*”: *Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje* [Pacjenci wileńskiego szpitala bonifratrów w XVIII wieku], „Lietuvos istorijos studijos” 34 (2014), s. 48–61.
- Jakulis M., *Špitolės Vilniuje. Labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.* [Szpitale w Wilnie. Dobroczynność, leczenie i ubóstwo w XVI–XVIII w.], Vilnius 2019.
- Jakulis M., *Vilniaus katedros kapitulos pajamos XVI a. antroje pusėje–XVIII a. pajamų-išlaidų registru duomenimis* [Dochody wileńskiej kapituły katedralnej w drugiej połowie XVI–XVII w. w świetle rejestrów dochodów i wydatków], „Istorijos šaltinių tyrimai” 5 (2014), s. 171–194.
- Jakulis M., *Vilniaus liuteronų špitolės globotiniai XVIII a.* [Pensjonariusze wileńskiego szpitala luterańskiego w XVIII w.], „Lituanistica” 61 (2015), 2, s. 102–114.
- Jamski P. J., *Ūkapičia šv. Kazimierza w Wilnie i jej twórcy*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 51 (2008), s. 91–112.
- Jamski P. J., *Marmuro ir statybinio akmens užpirkimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje valdant Žygimantui Vazai* [Zakup marmuru i kamienia budowlanego w Wielkim Księstwie Litewskim za panowania Zygmunta Wazy], „Lietuvos dailės muziejaus metraštis” 7 (2004), s. 219–230.
- Janicki M. A., *Imagines biblijne, alegoryczne, historyczne i heraldyczne zamawiane dla Zygmunta Augusta w świetle kilku zapisów rachunkowych z lat 1547–1548 (przyczynek do genezy królewskiej kolekcji arrasów)*, w: *Amicissima. Studia Magdalena Piwocka oblata*, Cracoviae 2010, s. 139–152.
- Jarczykowa M., *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku* („Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2996), Katowice 2012.

- Jaworski I., *Studia nad ustrojem miast na prawie niemieckim w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Jagiellońskiej*, Wilno 1931.
- Jurginis J., *Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje* [*Reakcyjna rola jurysdykcji kościelnych w historii Wilna*], „Lietuvos istorijos instituto darbai” 1 (1951), s. 88–153.
- Jurginis J., „Vilniaus miestiečių savivaldybės santykiai su feodalinėmis jurisdikcijomis 16-tame amžiuje” [„Stosunki wileńskiego samorządu mieszczańskiego z jurysdykcjami feudalnymi w XVI wieku”], Vilnius 1947, nieopublikowana rozprawa doktorska, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 76, b. 8.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A., *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos* [*Historia miasta Wilna od czasów najdawniejszych do rewolucji październikowej*], Vilnius 1968.
- Jurkiewicz J., *Legendarna genealogia Despotów Zenowiczów*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 169–189.
- Jurkiewicz J., *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz. 1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań 2013.
- Jurkiewicz J., *Powinności włościan w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku* („Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia” 152), Poznań 1991.
- Jurkštas J., *Atsiminimai*, d. 2: *Kiek mynė – neišmynė* [*Wspomnienia*, cz. 2: *Ile deptał – nie wydeptał*], Vilnius 2005.
- Jurkštas J., *Senoji Vilniaus vandenys. Istorinė apybraiža* [*Wody dawnego Wilna. Szkic historyczny*], Vilnius 1990.
- Jurkštas J., *Vilniaus vietovardžiai* [*Wileńskie nazwy miejscowe*] („Kalba ir žmonės”), Vilnius 1985.
- Kaczorowski W., *Paweł Kleofas Podchocimski, horodniczy i budowniczy wileński, lekarzem Władysława IV Wazy*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r.*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mirownicz, Białystok 1996, s. 41–57.
- Kałamajska-Saeed M., *Antokolski dwór Piotra Nonharta*, w: *Atrasti Vilnių. Skiriama Vladui Drėmai*, red. G. Jankevičiūtė, Vilnius 2010, s. 101–115.
- Kałamajska-Saeed M., *Epitafium dla kaplicy w Gojcieniszkach*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 47 (2003), s. 143–158.
- Kamler M., *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*, Warszawa 1991.
- Kamler M., *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010.

- Karpiński A., *Posłowie mieszczańscy na sejmach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, w: *My i oni. Społeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. W. Krieger, Warszawa 2016, s. 199–242.
- Karpiński A., *Prostytucja w dużych miastach polskich w XVI i XVII w.* (Kraków, Lublin, Poznań, Warszawa), „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 36 (1988), 2, s. 277–304.
- Karpiński A., *Przekupki wileńskie w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII wieku*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 369–393.
- Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Karpiński A., *Wbrew prawu i moralności. Dziecko jako ofiara przemocy, agresji i deprawacji w miastach polskich w XVI–XVIII wieku*, w: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa 2002, s. 243–265.
- Karpiński A., *Wileńscy „mistrzowie sprawiedliwości” w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII w.*, w: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 385–403.
- Karwowski S., *Wcielenie Inflant do Litwy i Polski 1558–1561 roku*, Poznań 1873.
- Katalynas K., *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.* [Rozwój Wilna w XIV–XVII w.], Vilnius 2006.
- Kempa T., *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016.
- Kempa T., *Luteranie w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Kościół luterski na ziemiach polskich (XVI–XX w.). W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. J. Kłaczkow, Toruń 2012, s. 89–150.
- Kempa T., *Wileńskie bractwo Św. Ducha jako centrum obrony prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 21 (2004), s. 47–69.
- Kitkauskas N., *Vilniaus pilys. Istorija, statyba, architektūra* [Zamki wileńskie. Historia, budowa, architektura], wyd. 2, Vilnius 2012.
- Kiaupa Z., *Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istoriografijos objekto* [W sprawie obiektu badań historiografii miast Wielkiego Księstwa Litewskiego], „Lietuvos istorijos metraštis” 2 (2007), s. 123–137.

- Kaupa Z., *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų* [Historia Kowna, t. 1: *Historia Kowna od czasów najdawniejszych do 1655 roku*], Vilnius 2010.
- Kiaupienė J., *XVI amžiaus Vilniaus viešojo gyvenimo vaizdai* [Obrazy z życia publicznego Wilna w XVI w.], „Mūsų praeitis” 2 (1992), s. 15–29.
- Kita J., Stobiecki R., *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000.
- Klimka L., *Vilniaus cechų istoriografija* [Historiografia cechów wileńskich], „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 179–184.
- Klovas M., Meilus E., *Vilniaus magistratui pavaldžių vakarinių priemiesčių ir palivarkų 1566 m. pagalvės ir 1596 m. nekilnojamojo turto laikytojų mokesčių mokėtojų sąrašai* [Spisy płatników pogłównego z 1566 r. i podatku od nieruchomości z 1596 r. z zachodnich przedmieść i folwarków podlegających magistratowi wileńskiemu], „Lietuvos istorijos metraštis” 1 (2015), s. 165–190.
- Kolak W., *Jurydyki krakowskie*, „Archeion” 38 (1962), s. 218–240.
- Konopacki A., *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Warszawa 2010.
- Konopczyński W., *Horain Jan Antoni h. Śreniawa (1686–1777)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 611–612.
- Korczak-Siedlecka J., *Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI–XVIII wieku* („Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej”), Toruń 2021.
- Kraszewski J. I., *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 1–4, Wilno 1838–1842.
- Kryževičius V., *Lietuvos privilegijuotieji miestai. XVII a. antroji pusė–XVIII a.* [Litewskie miasta uprzywilejowane. Druga połowa XVII–XVIII w.], Vilnius 1981.
- Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975.
- Kulejewska-Topolska Z., *Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku* („Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prace Wydziału Prawa” 41), Poznań 1969.
- Kuraś S., *Początki krakowskiej jurydyki Pędzichowa*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1 (1958), 2, s. 59–65.
- Kurczewski J., *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 1–3, Wilno 1908–1916.
- Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, wyd. 5, Lwów 1920.

- Laucevičius E., *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.* [*Papier na Litwie w XV–XVIII w.*], Vilnius 1967.
- Lelewl J., *Dodatek do rozprawy Daniłowicza w Nrze 17 umieszczoney o Dyplomatyce Ruskiej*, „Dziennik Warszawski” 6 (1826), 19 (grudzień), s. 211–241.
- Leonavičiūtė R., *Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: personalinis aspektas* [Urzednicy administracji lokalnej Bony Sforzy w Wielkim Księstwie Litewskim: aspekt personalny], „Istorija” 109 (2018), 1, s. 4–27.
- Le Roy Ladurie E., *Montaillou. Wioska heretyków. 1294–1324*, tłum. E. D. Żółkiewska, Warszawa 1988.
- Lietuvos pilys* [Zamki litewskie], red. J. Jurginis, Vilnius 1971.
- Lulewicz H., *Podchocimski Paweł Kleofas z Brylewa (przed nobilitacją Paweł Cleopha, Cleophas lub Kleofasowicz) h. własnego (zm. 1657)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kaków 1983, s. 72–73.
- Lulewicz H., *Przetocki Wojciech h. Szaszor (ok. 1522–1598)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 29, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kaków 1986, s. 22.
- Lulewicz H., Sienkiewicz W., *Rejestry podatkowe Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1637–1717*, „Przegląd Historyczny” 72 (1981), 1, s. 111–118.
- Łopaciński E., *Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794*, „Wilno” 1 (1939), 2, s. 73–89.
- Łopaciński E., *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)* („Materiały do Dziejów Sztuki i Kultury” 5), Warszawa 1946.
- Łopaciński E., *Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w.*, „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 3 (1938/1939), s. 49–107.
- Łosowski J., *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004.
- Łowmiańska M., *Delamars (de la Mars) Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kaków 1939–1946, s. 57.
- Łowmiańska M., *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, wyd. R. Witkowski, Poznań 2005, s. 149–341.
- Łowmiański H., *Wchody miast litewskich*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, wyd. R. Witkowski, Poznań 2005, s. 19–147.

- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- Manys B., *Codzienne niesnaski, kłótnie, awantury i bijatyki – przemoc wśród i wobec wileńskich mieszczanek w pierwszej połowie XVIII wieku. Wstęp do badań*, „Rocznik Lituanistyczny” 5 (2019), s. 193–209.
- Manys B., *Testamenty wileńskich rzemieślników z I połowy XVIII wieku świadectwem historii jednostki i wspólnoty*, w: *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 5: *Człowiek jako świadek historii. Studia historyczne*, red. A. Chłosta-Sikorska, B. Popiołek, A. Słaby („Prace Naukowe Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”), Kraków 2019, s. 59–75.
- Manys B., *Uczeń w szeregach rzemieślniczych. System edukacyjny i wychowawczy chłopców w wileńskich cechach w dobie wczesnonowożytnej w świetle statutów cechowych*, „Biuletyn Historii Wychowania” 40 (2019), s. 7–23.
- Manys B., *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań 2014.
- Manys B., *Więzi emocjonalne między małżonkami w świetle testamentów mieszkańców Wilna z lat 1733–1763*, w: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, B. Popiołek („Rodzina Dawna. Studia Historyczno-Antropologiczne”), Warszawa 2015, s. 95–106.
- Manys B., *XVIII a. pirmosios pusės Vilniaus magistrato mokesčių registrai kaip Vilniaus amatininkų tyrimo šaltinis* [Rejestry podatkowe magistratu wileńskiego z pierwszej połowy XVIII w. jako źródło do badań nad rzemieślnikami wileńskimi], „Lietuvos istorijos metraštis” 2 (2018), s. 145–167.
- Marcus A. I., *The City as Social System: The Importance of Ideas*, „American Quarterly” 37 (1985), 3, s. 332–345.
- Markowski T., Marszał T., *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Warszawa 2006.
- Maroszek J., *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013.
- Maroszek J., *Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47 (1999), 1–2, s. 163–186.
- Matuškaitė M., *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklinimas LDK* [By upamiętnić tych, którzy odeszli. Obrządek pogrzebowy i oznaczanie grobów w Wielkim Księstwie Litewskim], Vilnius 2009.
- Mazurkiewicz J., *Jurydyki lubelskie* („Studia nad Historią Państwa i Prawa. Seria 2”, t. 5), Wrocław 1956.

- Meilus E., $1 - 2 = -1?$ (*Atsakymas į Aivo Ragauskio „diskusiją“*) [$1 - 2 = -1?$ (Odpowiedź na „dyskusję” Aivasa Ragauskasa)], „Istorijos šaltinių tyrimai” 5 (2014), s. 267–278.
- Meilus E., „*Apie rastą lobį, paslėptą žemėje ar kitoje vietoje*”, arba 1655–1661 m. Vilniuje paslėptą lobį ieškotojo pradžiamokslis [„O odnalezionym skarbie, ukrytym w ziemi czy też innym miejscu” albo elementarz poszukiwacza skarbów ukrytych w Wilnie w latach 1655–1661], w: *Istorijos akiračiai. Skiriama Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. E. Rimša, Vilnius 2004, s. 241–254.
- Meilus E., *Przynależność etniczna Wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem*, tłum. G. Lemanaitė-Deprati, w: *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 1998*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2000 („Nauka” 9), s. 91–103.
- Meilus E., *Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m.* [Rosyjska władza okupacyjna w Wilnie w latach 1655–1661], w: *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, Vilnius 2001, s. 278–295.
- Meilus E., *The History of Vilnius Old Jewish Cemetery at Šnipiškės in the Period of the Grand Duchy of Lithuania*, „Lithuanian Historical Studies” 12 (2007), s. 63–92.
- Meilus E., *Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 129–143.
- Merczyng H., *Czterokrotne zburzenie Zboru*, w: *Zarys historyczny wileńskie-go kość. ew.-ref. i jego biblioteki*, oprac. W. G. Studnicki, Wilno 1932, s. 23–31.
- Mienicki R., *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku. Rys historyczny* („Wydawnictwa Archiwów Państwowych” 1), Warszawa 1923.
- Narbutas S., Zinkevičius Z., *Lietuviškos glosos 1501 m. mišiole* [Litewskie glosy w mszale z 1501 r.], „Baltistica”, 1989, 3(2) priedas, s. 325–341.
- Niedźwiedz J., *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012.
- Obłąk J., *Jerzy Ertli, budowniczy Świętej Lipki*, „Rocznik Olsztyński” 3 (1960), s. 115–131.

- Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000.
- Ochmański J., *Krzywy Gród wileński. Próba lokalizacji*, w: *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 83–91.
- Ochmański J., *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV wieku*, w: *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 75–82.
- Ochmański J., *Zaludnienie Litwy w roku 1790*, w: *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 213–222.
- Opas T., *Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1990.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, Olsztyn 1984.
- Paknys M., *Vilniaus miestias ir miestiečiai 1636 m. Namai, gyventojai, svečiai* [*Miasto i mieszczenie wileńscy w 1636 r. Domy, mieszkańcy, goście*], Vilnius 2006.
- Paknys M., *Wilno roku 1636 według „Rewizji gospód”, „Lituano-Slavica Poznaniensia. Studia Historica” 12 (2007)*, s. 87–107.
- Pawlikowska W., *Konkubiny w życiu prałatów i kanoników wileńskich w XVI–XVII wieku. Uwagi o recepcji uchwał Soboru Trydenckiego w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai. Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos rytuose / The Ecumenical Council of Trent (1545–1563) and the Culture of Lithuania. Reception and Transmission of the Council's Ideas in East-Central Europe*, red. A. Aleksandravičiūtė („Religinės kultūros paveldo studijos” 2), Vilnius 2009, s. 221–236.
- Pawlikowska-Butterwick W., *A “Foreign” Elite? The Territorial Origins of the Canons and Prelates of the Cathedral Chapter of Vilna in the Second Half of the Sixteenth Century*, „*Slavonic and East European Review*” 92 (2014), 1, s. 44–80.
- Pawlikowska-Butterwick W., *Historia jednego domu: mikroświat(ek) jurydyki kapituły katedralnej w Wilnie w XVI i na początku XVII wieku*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 15 (2018), 2, s. 53–71.
- Pawlikowska-Butterwick W., *Property and Personal Relations in the Jurydyka of the Vilna Cathedral Chapter in the Sixteenth and Early Seventeenth Century (with Particular Reference to the Scandalous and Suspicious Misdeeds of Canon Isaac Fechtinus)*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 12 (2016), s. 53–82.

- Pawlikowska-Butterwick W., *The Prelates and Canons of Vilnius in the Second Half of the 16th Century: A Prosopographical Study of Selected Questions*, „Bažnyčios istorijos studijos” 5 (2012), s. 25–46.
- Pawluczuk U. A., *Osiemnastowieczne Wilno – miasto wielu religii i narodów*, Białystok 2015.
- Pazyra S., *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.
- Pelc J., *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 21), Lwów 1937.
- Pergamentų katalogas [Katalog pergaminów]*, oprac. R. Jasas, Vilnius 1980.
- Petrauskas R., *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos [Potęga i tradycja. Historie rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego]*, Vilnius 2016.
- Pieradzka K., *Garbary. Przedmieście Krakowa (1363–1587)* („Biblioteka Krakowska” 71), Kraków 1931.
- Pilaszek M., *Litewskie procesy czarownic w XVI–XVIII w.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 46 (2002), s. 7–35.
- Pilaszek M., *Procesy o czary w Polsce w wiekach XV–XVIII*, Kraków 2008.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań 1958.
- Prajėtfuuss (Breitfus, Bretfus, Pretfus) Hiob albo Job (zm. 1571)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 367–368.
- Przygałowski W., *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 3, Petersburg 1860.
- Pugačiauskas V., Sarcevičius S., Valionienė O., *Kreivoji pilis. Tarpdisciplininių tyrimų atvejis [Krzywy Zamek. Przykład badań interdyscyplinarnych]*, Vilnius 2016.
- Pułaski F., *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich*, Warszawa 1915.
- Rachuba A., *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz h. Lubicz (zm. 1721)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 311–313.
- Rachuba A., *Słuszka Dominik Michał h. Ostoja (ok. 1655–1713)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 39, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 140–144.
- Rackevičius G., *The 1990–2010 Excavations on the Grounds of the Castles in Vilnius*, w: *Archaeological Investigations in Independent Lithuania*, red. Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė, G. Zabiela, tłum. J. A. Bakanaukas, Vilnius 2012, s. 200–207.
- Radomski M., *„Włóczył się po klasztorach, aby z mnichami grzeszyć! A ty codziennie ze scholarami się kładziesz!” – czyli o seksualności w języku*

- obelg krakowskich mieszczan w XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 103 (2012), 1, s. 95–105.
- Radziwonka R., *Warszawa i jej mieszkańcy w czasach wielkiej wojny północnej (1700–1721)*, Warszawa 2019.
- Ragauskas A., *Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapiu XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis* [Z mapy społecznej miasta Wilna w pierwszej połowie XVII–XVIII w.: charakterystyka organizacji żebraczych], „Istorija” 67 (2007), s. 15–23.
- Ragauskas A., *Karališkieji sekretoriai Vilniaus miestiečių valdančiąjame elite XVII a. antrojoje pusėje* [Sekretarze królewscy w mieszczańskiej elicie rządzącej Wilna w drugiej połowie XVII w.], „Mūsų praeitis” 6 (1999), s. 25–42.
- Ragauskas A., *Midaus brolijos – Vilniaus stačiatikių kultūros fenomenas (XV a. vidurys–XVII a. vidurys)* [Bractwa miodowe – fenomen kultury wileńskich prawosławnych (połowa XV–połowa XVII w.)], w: *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, Vilnius 2010, s. 229–241.
- Ragauskas A., *Nemiestietiška Vilniaus sociotopografija: valdančiojo elito žemėlaidis XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje* [Niemieszczańska socjotopografia Wilna: własność ziemiska elity rządzącej w końcu XV–pierwszej połowie XVI w.], „Istorija” 72 (2008), s. 32–39.
- Ragauskas A., *Renkamos Vilniaus vaitijos genezė: XVI a. pabaiga ar XVII a. pradžia* [Geneza obieralnego wójtostwa wileńskiego: koniec XVI czy początek XVII w.], „Istorija” 57 (2003), s. 26–35.
- Ragauskas A., *Viešasis gyvenimas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XVIII a.* [Życie publiczne na terytorium wileńskiego Zamku Dolnego w XVIII w.], w: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, red. L. Glemža, Vilnius 2007, s. 100–110.
- Ragauskas A., *Vilniaus miestiečiai XVII amžiaus proginėje literatūroje* [Mieszczenie wileńscy w XVII-wiecznej literaturze okolicznościowej], „Lituanistica” 1 (1996), s. 3–14.
- Ragauskas A., *Vilniaus miestiečių valdančiojo elito dalyvavimas seimuose XVII a. antrojoje pusėje* [Uczestnictwo wileńskiej mieszczańskiej elity rządzącej w sejmach w drugiej połowie XVII w.], „Lituanistica” 4 (1998), s. 18–40.
- Ragauskas A., *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)* [Elita rządząca miasta Wilna w drugiej połowie XVII w. (1662–1702)], Vilnius 2002.

- Ragauskas A., XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių kasdienio gyvenimo tyrimai šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje [Badania nad życiem codziennym mieszczan Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w. we współczesnej historiografii litewskiej], „Lituanistica” 3 (1997), s. 121–129.
- Ragauskas A., XVII a. pirmosios pusės Vilniaus liuteronų subkultūros atspindžiai jėzuitų satyroje [Przedstawienia wileńskiej subkultury luterańskiej w satyrze jezuickiej w pierwszej połowie XVII w.], w: Lokalis bendrijos tarpdalykiniu požiūriu, Vilnius 2004, s. 45–53.
- Ragauskas A., Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos aktų publikacijos [Krok do przodu, dwa kroki w tył? W sprawie publikacji akt wileńskiej rady miejskiej z lat 1657–1662], „Istorijos šaltinių tyrimai” 4 (2012), s. 231–260.
- Ragauskienė R., „Cave canem”: žmogus ir šuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. [Człowiek i pies w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI w.], „Istorija” 80 (2010), s. 21–49.
- Ragauskienė R., XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas [Szesnastowieczni horodniczowie wileńscy: portret zbiorowy], „Lietuvos pilys” 5 (2009), s. 130–145.
- Römer K., Co nam mówią stare wileńskie kamienie?, „Ateneum Wileńskie” 7 (1930), 1–2, s. 229–262.
- Rutkowski J., Historia gospodarcza Polski, t. 1: Czasy przedrozbiorowe, wyd. 3, Poznań 1947.
- Ryżewski G., Adam Chreptowicz. Podkomorzy nowogrodzki (1557–1628), w: Małe miasta. Elity, red. M. Zemło („Acta Collegii Suprasliensis” 6), Supraśl 2005, s. 25–42.
- Sakalauskas D., “Private Capital Management: a Case of Vilnius in the 17th–18th Centuries”, nieopublikowana rozprawa doktorska, Vilnius 2019.
- Samalavičius S., Vilniaus miestiečiai ir miestų kultūra XVII–XVIII amžiuose [Mieszczanie wileńscy i kultura miejska w XVII–XVIII w.], oprac. A. Samalavičius, Vilnius 2013.
- Samalavičius S., Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose [Kultura i codzienność miasta Wilna w XVII–XVIII w.], oprac. A. Ragauskas, A. Samalavičius, Vilnius 2011.
- Šapoka A., Raštai, t. 1: Vilniaus istorija [Pisma, t. 1: Historia Wilna], oprac. A. Ragauskas, Vilnius 2013.
- Sarcevičienė J., Vaikas XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: galimi auklėjimo ir socializacijos modeliai [Dziecko w społeczeństwie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w.: możliwe modele wychowania i socjalizacji], „Menotyra” 2 (2003), s. 4–10.

- Schnore L. F., *The City as a Social Organism*, „Quarterly” 1 (1966), 3, s. 58–69.
- Selenis V., *Vilniaus istorija XIX–XX a. Vilniaus mokslinėje periodikoje ir tęstiniose leidiniuose* [Historia Wilna w wileńskich czasopismach naukowych i wydawnictwach ciągłych z XIX–XX w.], „Vilniaus istorijos metraštis” 1 (2007), s. 207–227.
- Semkowicz W., *Hanul, namiestnik wileński (1382–1387), i jego ród*, „Ateneum Wileńskie” 7 (1930), 1–2, s. 1–20.
- Seredyka J., *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989.
- Sliesoriūnas G., *The First Occupation of Vilnius During the Great Northern War (April–May 1702)*, „Lithuanian Historical Studies” 14 (2009), s. 71–104.
- Staniszewski A. T., *Historyje krakowskie. Funkcjonowanie narracyjnych tekstów popularnych we wczesnonowożytnej aglomeracji krakowskiej* („Bibliotheca Classica”, seria 2, nr 8), Kraków 2020.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje* [Działalność Trybunału Głównego Litewskiego w drugiej połowie XVIII wieku], Vilnius 2018.
- Szczerba J. M., *Jurydyki i libertacje królewskich miast podlaskich do połowy XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 1 (1990), s. 13–46.
- Szulc W., *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły. 1723–1753*, „Ateneum Wileńskie” 14 (1939), 1, s. 70–144.
- Ślusarczyk S., *Ordynacja krakowskiej jurydyki Wygoda z 6 czerwca 1759 r.*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, t. 2, red. D. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 2008, s. 121–135.
- Świechowska H., *Przedmieście Wesola*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa* („Biblioteka Krakowska” 94), Kraków 1938, s. 126–174.
- Tamulynas A., *Vilniaus gyventojų skaičiaus XVII a. viduryje klausimu* [W sprawie liczby mieszkańców Wilna w połowie XVII w.], w: *Jaunųjų istorikų darbai*, t. 6: *Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės. 1987 m. sausis*, Vilnius 1987, s. 113–116.
- Testamenty w księgach miejskich wileńskich z XVI i XVII wieku. Katalog*, oprac. K. Frejlich, Warszawa 2017.
- Tomaszewski E., *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795* („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 15), Lwów 1934.
- Tomaszewski N., *„Opisanie Historyczne oraz topograficzno-statystyczne Miasta Nowego Ciechanowca” z 1820 roku – nieznanany dokument dotyczący historii Ciechanowca*, „Studia Łomżyńskie” 19 (2008), s. 255–263.

- Tomaszewski N. D., *Historia Ciechanowca do 1989 roku*, Ciechanowiec 2012.
- Tomkiewicz W., *Więzień kardynała. Niewola francuska Jana Kazimierza*, Warszawa 1957.
- Truska L., *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje–XIX a. 1-oje pusėje)* [Kościelna własność ziemska na Litwie w epoce feudalizmu (w drugiej połowie XVIII–pierwszej połowie XIX w.)], Vilnius 1988.
- Tyla A., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas per dvidešimtmetį karą (1648–1667)* [Skarb Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie wojny dwudziestoletniej (1648–1667)], Vilnius 2010.
- Tyla A., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas. XVI amžiaus antroji pusė–XVII amžiaus vidurys* [Skarb Wielkiego Księstwa Litewskiego. Druga połowa XVI–połowa XVII wieku], Vilnius 2012.
- Urban W., *Hozjusz (Hose, Hosz, Hoze, Hos, Hoz, Hoże, Hosius) Ulryk (Udalryk) (ok. 1455–1535)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lep-szy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 47.
- Urbanavičius A., *Kauniečių kilmės Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* [Nowi mieszczenie wileńscy pochodzenia kowieńskiego w latach 1661–1795], „Kauno istorijos metraštis” 7 (2006), s. 23–41.
- Urbanavičius A., *New Citizens of Vilnius 1661–1795*, „Lithuanian Historical Studies” 10 (2005), s. 67–94.
- Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* [Nowi mieszczenie wileńscy w latach 1661–1795], Vilnius 2005.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy inflancy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz et al., Warszawa 2009.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie. XV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz et al., Warszawa 2015.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2003.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie. XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018.

- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2020.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 9: *Województwo mściławskie. XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2019.
- Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczeński, Kórnik 2002.
- Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007.
- Veryha-Darevskis A. J., *Lietuvos mokesčiai 17 ir 18 amž. [Podatki litewskie w XVII i XVIII w.]*, [Kaunas] 1930.
- Veryha-Darevskis A. J., *Lietuvos mokesčiai XV–XVI amž. [Podatki litewskie w XV–XVI w.] („Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai” 5)*, Kaunas 1929.
- Vigarello G., *Historia gwałtu od XVI do XX wieku*, tłum. A. Leyk, Warszawa 2010.
- Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų [Historia miasta Wilna od rewolucji październikowej do czasów współczesnych]*, red. H. Šadžius, R. Žepkaitė, J. Žiugžda, Vilnius 1972.
- Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos [Wileński Zamek Dolny w XIV–początku XIX w. Kwerendy źródłowe z lat 2002–2004]*, red. R. Ragauskienė, Vilnius 2006.
- Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*, t. 1: 1988 metų tyrimai, t. 2: 1989 metų tyrimai, t. 3: 1990–1993 metų tyrimai, t. 4: 1994–1995 metų tyrimai, t. 5: 1996–1998 metų tyrimai [Wileński Zamek Dolny, t. 1: *Badania z roku 1988*, t. 2: *Badania z roku 1989*, t. 3: *Badania z lat 1990–1993*, t. 4: *Badania z lat 1994–1995*, t. 5: *Badania z lat 1996–1998*], Vilnius 1989–2003.
- Vitkauskienė B. R., *Amatininkai, architektai ir dailininkai LDK valdovų dvare [Rzemieślnicy, architekci i artyści na dworze władców Wielkiego Księstwa Litewskiego]*, „Lietuvos pilys” 2 (2006), s. 54–67.
- Vitkauskienė B. R., *Karas, okupacija ir kultūrinis turizmas I. Gerasimovos knygoje „Под властью русского царя” arba Vilnius 1655–1661 metais [Wojna, okupacja i turystyka kulturowa w książce I. Gerasimovej „Под властью русского царя” albo Wilno w latach 1655–1661]*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1 (2015), s. 191–204.
- Vitkauskienė B. R., *Kas pylė vandenį ant Vilniaus karališkojo malūno arba Vilnios upės vagų ir kanalų klausimu [Co doprowadzało wodę do wileńskiego młyna królewskiego albo w sprawie koryt i kanałów rzeki Wilejki]*, „Lietuvos pilys” 6 (2010), s. 92–115.
- Vitkauskienė B. R., *Ogrody barokowe Kiszków i Radziwiłłów w Wilnie na Puzzkarni*, „Barok” 13 (2006), 1, s. 133–154.

- Vitkauskienė B. R., *Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai* [Terytorium wileńskiej odlewni dział (Puzkarnia) w źródłach z XVI–XVIII w. Badania historyczne], „Miestų praeitis” 2 (2010), <http://senas.istorija.lt/html/mts/mp2/> (dostęp: 5.03.2017).
- Vitkauskienė B. R., *Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose* [Rezydencja biskupa wileńskiego Eustachego Wołłowicza w Werkach], „Acta Academiae Artium Vilmensis” 55 (2009), s. 23–51.
- Vitkauskienė B. R., *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006.
- Volungevičius V., *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* [W cieniu zamku. Terytorium, społeczeństwo i władza w Wielkim Księstwie Litewskim], Vilnius 2015.
- Volungevičius V., *The Castle in the Grand Duchy of Lithuania: Historiography, Search for Definitions, Research Model*, „Lithuanian Historical Studies” 17 (2012), s. 1–38.
- Wasilewski T., *Haraburda Michał Karol h. Abdank (ok. 1640–1709)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 290–291.
- Wasilewski T., *Kotowicz Andrzej Franciszek h. Korczak (zm. 1682)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 480.
- Wasilewski T., *Kotowicz Eustachy Stanisław Kazimierz h. Korczak (1637–1704)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 482.
- Wejnert A., *Starożytności warszawskie*, t. 1–2, Warszawa 1848.
- Wićko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 79 (2014), 2, s. 29–53.
- Wierzbiński L. A., *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmów polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014.
- Wierzbiński L. A., *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669–1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 6 (2009), s. 73–80.
- Wiesiołowski J., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania* („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia” 4), wyd. 2, Poznań 1997.
- Wisner H., *Likwidacja zboru ewangelickiego w Wilnie (1639–1646). Z dziejów walki z inaczej wierzącymi*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 37 (1993), s. 89–102.

- Wisner H., *Reformacja a kultura narodowa: Litwa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 20 (1975), s. 69–79.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008.
- Wiślicz T., *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012.
- Wiśniewski J., *Mackowicz Szymko h. Kościeszka (zm. 1542)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 96–97.
- Wojnasówna J., *Jurydyka Smoleńsk*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa* („Biblioteka Krakowska” 94), Kraków 1938, s. 175–199.
- Zajac A., *Szlachta w miastach Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Klio” 41 (2017), s. 173–202.
- Zakrzewski A., *Testament Bartłomieja Wobolewicza – mieszczanina wileńskiej jurydyki biskupiej*, w: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Manyś, M. Zwierzykowski, Poznań 2016, s. 153–157.
- Zakrzewski A. B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.
- Zawadzki J., *Papiery Połubińskich i ich dóbr, przechowywane w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 9 (1998), s. 13–32.
- Zielińska T., *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa–Łódź 1987.
- Герасимова И., *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, Санкт-Петербург 2015.
- Грицкевич А. П., *Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*, Минск 1975.
- Карпачев А. М., *Феодальные юриды в королевских городах Белоруссии XVII–XVIII веков (к вопросу о формах землевладения в городах Речи Посполитой)*, „Советское Славяноведение” 6 (1968), s. 27–38.
- Каталогъ древнимъ актовымъ книгамъ губерній: виленской, гродненской, минской и ковенской, также книгамъ нѣкоторыхъ судовъ губерній мозилевской и смоленской, хранящимся нынѣ въ Центральномъ архивѣ въ Вильнѣ*, сост. Н. Горбачевскимъ, Вильна 1872.
- Кобилецький М. М., *Правовий статус юридик в українських містах за магдебурзьким правом*, „Актуальні проблеми держави і права” 48 (2009), s. 137–144.

- Копысский З. Ю., *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI–первой половине XVII в.*, Минск 1975.
- Крачковскій Ю., *Старая Вильна до конца XVII столѣтія*, Вильна 1893.
- Лаппо И. И., *Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569–1586)*, т. 1, С.-Петербургъ 1901.
- Любавский М., *Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-русскаго государства ко времени изданія Перваго Литовскаго статута*, Москва 1892.
- Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской публичной бібліотеки*, вып. 1, Вильна 1895.
- Сас П. М., *Феодальные города Украины в конце XV–60-х годах XVI в.*, Киев 1989.

Summary

Under the Jurisdiction of Vilnian Horodnictwo. On a Jurydyka and its Inhabitants in the 17th Century

The primary questions which this book aims to answer are: What was the role of Vilnian *horodniczy* (castle supervisor)? What were the characteristics of his *jurydyka*, i.e. the territorial entity subordinate to him? Who were its inhabitants? These issues determine the structure of the dissertation, which consists of an introductory part (definitions, scope of research, state of research, source base, methodology), three analytical chapters, devoted in turn to: the office of *horodnictwo*, the jurydyka and its dwellers, and the summarising chapter, in which the example of the studied jurisdiction presented in a comparative context is used for discussion on the essence of an early modern city.

The basis for the research are court registers of the Vilnian horodnictwo from the years 1619–1703, stored in Vilnius, in Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Lithuanian State Historical Archives). The source base is supplemented by numerous manuscripts, especially benchers' and councillors' court registers, as well as old prints and source publications.

The office of horodniczy, characteristic of the Grand Duchy of Lithuania and present in its many settlements, appeared in Vilnius in 1452. Some of its competences were regulated in the III Statute of Lithuania, according to which it was meant to supervise prisoners of the castle dungeons. The officers were also responsible for the collection of grain tribute (*dziakło*) and tax on taverns (*kapszczyzna*). Their main task, however, was to supervise the castles and take care of their supplies, which in the case of Vilnius resulted in numerous connections between that office and other ones with similar range of competences – *budowniczostwo* (construction works administration) and *derewnictwo* (wood administration). For a long time, castle supervisors did not have a set position in the administrative hierarchy. It was not until the parliamentary constitution of 1677 that they were designated a low-tier position – between district cupbearer and land treasurer.

In the 17th century, the office of Vilnian horodniczy was held by seven people in total: five of them came from the Grand Duchy of Lithuania, one from the Crown, and one from the Duchy of Prussia. Those two “foreigners”

were ennobled burghers, whereas the remaining ones originated from low – or medium – tier nobility. At least four of them began their careers at court, and three were royal secretaries. Only one of them, Andrzej Franciszek Kotowicz, reached the dignity of senator – castellan of Vilnius. Vilnius castle supervisors during that century were members of the Roman Catholic, Lutheran, Calvinist and Uniate Churches. The religious factor, however, does not seem to be of any significance in the case of this office. The decisive factor for nomination were various merits of those people – personal favours done to rulers, or military or political ones.

The ruining of the Vilnius castle complex during the Muscovite occupation of 1655–1661 contributed to a large decline in the importance of the office, previously low, but quite significant due to the status of the complex as a monarch's residence. At the same time, it can be seen that the castle supervisors of the second half of the 17th century (Andrzej Franciszek Kotowicz and Michał Karol Haraburda), who were involved in central politics, showed less interest in the matters of horodnictwo than their predecessors from the first half of the century (Jan Włoszek, Piotr Nonhart, and Paweł Kleofas Podchocimski), which seems to imply that personality traits were also of some importance to the position of the office.

The Vilnian horodnictwo in the 17th century profited mostly from the collection of kapszczyzna, direct donations from the state budget, as well as the income from the castle's mills. Less important was the estate rent paid by the inhabitants (usually in October) and tax paid on liquor retail. Marginal role was played by infrequently imposed court fines. The profits were mostly spent on castle renovations, they were also paid to the Lithuanian treasury, despite its lack of real significance from the budget's perspective.

17th-century castle supervisors chose their auxiliary personnel: deputy horodniczy (it was possible to identify ten of them), scribes (eight of them are identifiable), aldermen (three of whom are mentioned in sources), and servants. Deputy horodniczy and aldermen were responsible for running registers and headed court trials, scribes wrote entries and made posthumous inventories, whereas servants conducted on-site investigations and injuries examinations, as well as publically announced court rulings. In addition, deputy horodniczy, alderman and scribe conducted tax collection; deputy horodniczy was also charged with managing estates.

The jurisdiction of Vilnian horodnictwo, one of a dozen in the capital of the Grand Duchy of Lithuania, took its shape in the castle-related areas in the 16th century. It did not constitute a compact area, but consisted of several locations: in the strictly defined castle territory, in Szerekiszki (Sereikiškės), which also included the foothills of Bald Hill (now the Hill

of Three Crosses), and in Puszkarnia (near St George's Church), Antokol (Antakalnis), and Śnipiszki (Šnipiškės), located on the other side of the Neris River.

The Vilnian horodnictwo owned a building constructed at the turn of 16th and 17th century, existing till this day, called The House of Horodniczy, located within the castle complex, adjacent to the north-western slope of Castle Hill. It can be assumed that it was there that the office's chancellery was functioning and where castle supervisors and their personnel dealt with current affairs and stored records and other documents; it was also the place where court meetings were held.

In the jurisdiction of Vilnian horodnictwo land law was in force. Being subordinate to it and not to much stricter urban law, had practical consequences in terms of settling disputes before the court. In the horodnictwo's court registers, there are virtually no accusations of serious crimes, except for single cases of rape, rape attempt or bigamy, with infrequent cases of serious battery, but without any mention of their resulting in death or lasting injuries. Petty crimes are dominant. Among the recorded offences, crimes against property are the most common, followed by offences against health, then against honour and good name, and occasionally offences against family and decency. Verbal offences were also common: threats (threats to destroy property or to deprive a person of health or even life), insults, and slander, known as "the charge" (*zadanie*). Women were subjected to the "charge" of fornication, sorcery and thievery, while men were usually accused of theft and illegitimacy.

Cases submitted to the jurisdiction rarely resulted in a verdict. In trials for insult, defamation, destruction of property, and theft, sentences were imposed for fines, restitution of damages, return of stolen goods, and public apologies. Injuries were punished with an obligation to pay restitution, and a one-week tower sentence was also imposed for beatings. The most severe punishment on record was four weeks' imprisonment for contempt of court.

The jurisdiction's population in the first half of the 17th century is estimated to be 600–700 people. After the war with Muscovy, the number undoubtedly fell drastically, with the rebuilding of the damaged infrastructure and demographic potential progressing slowly. The highest number of estate dwellers and owners was observed in the case of Puszkarnia, with Szerejkiszki in the second place, followed by Śnipiszki. However, the numbers for Antokol and the castle area are low. It should be noted that the owners of some properties in the jurydyka were nobles, as well as members of clergy or church institutions.

The inhabitants of jurydyka were mainly craftsmen, some of them working for the castle. The population was not wealthy, but its material diversity is noticeable – apart from owners of several properties there were people whose possessions consisted only of modest objects of everyday use. The jurisdiction was dominated by low and rather loosely placed wooden buildings, and the residents kept cattle, horses, pigs, and chickens, cultivated home gardens, and had fruit trees. It is known that there were taverns, inns, and roadhouses, as well as at least one illegal brothel.

Among the jurydyka dwellers, one can find people of Polish, German and Lithuanian origin, as well as immigrants from the Habsburg monarchy or the Netherlands. There is no doubt that in the 17th century Polish was the predominant language in Vilnius, including the analysed jurisdiction. However, the researched source material contains information indicating that some of the residents also knew – at least to a basic degree – other languages: German and Lithuanian.

The Polish-Lithuanian Commonwealth was a multi-religious and multi-denominational country which – according to a popular belief – demonstrated religious tolerance. As far as faith is concerned, among the 17th-century jurydyka dwellers there were many followers of Lutheranism, with the majority being Roman Catholics. We have no information concerning any conflicts on those grounds, and Lutherans and Catholics formed families and social circles. For example, Barbara Szwandrówna, a Lutheran, married a Catholic, Matys Lipiński, and adopted his religion. The witnesses of the latter's last will were, among others, members of Evangelical Church of Augsburg Confession.

This picture is very interesting, especially if we take into account the fact that in Vilnius religious riots occurred, but the information about them was not included in the court registers of the jurisdiction. Moreover, in Evangelical-Augsburg testamentary dispositions, one can find examples of bequests to Catholic charities. For example, the Lutheran Melers in their last will bestowed money to the Lutheran hospital, but also to Catholic charities.

“Burghers of His Majesty's Vilnian Horodnictwo”, as the sources call them, were an inseparable part of the capital's society and despite being subject to land law and a noble office, it is difficult to omit them while sketching a complete and coherent picture of the Vilnius agglomeration. They maintained various types of contacts with dwellers of other jurisdictions: they took part in local trade, participated in the life of religious communities, and were connected to residents of other parts of the agglomeration by social, professional, and family ties. The jurisdiction of Vilnian horodnictwo – just like others – was a part of the city, which

should be understood much more broadly than only the part subordinate to magistracy and applying Magdeburg law. There is no doubt that the “Magdeburg city” was the centre of the Vilnius agglomeration – its most important, most populous, and strongest part. However, the materials analysed for the purposes of this dissertation clearly indicate that Vilnius in the sixteenth through eighteenth centuries was a conglomerate from both a legal and a social point of view; this statement is adequate for other centres as well. The concept of the early modern city should be defined broadly, applying functional rather than legal criteria and taking into account the high degree of internal formal and organisational diversity of urban organisms of the time, as this is the only way to understand their dynamics, conditions of development (including factors impeding it), and social and economic structure.

Tłumaczenie Jacek Wełniak

Santrauka

Po Vilniaus pilininko nuosprendžiu. Apie jurisdiką ir jos gyventojus XVII a.

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos atsako ši knyga: Koks buvo Vilniaus pilininko valdžios vaidmuo? Kuo pasižymėjo jai priklausanti jurisdika? Kas buvo joje gyvenę žmonės? Šie klausimai lemia disertacijos struktūrą, kurią sudaro įžanginė dalis (apibrėžimai, tyrimų apimtis, tyrimų būklė, šaltinių bazė, metodika), trys analitiniai skyriai, skirti, savo ruožtu: pilininko valdžiai, jurisdikai ir jurisdikos gyventojams, ir apibendrinantis skyrius, kuriame komparatyviniame lygmenyje pateiktas tiriamosios jurisdikos pavyzdys, padeda apmąstyti ankstyvųjų naujųjų laikų miesto esmę.

Tyrimas remiasi Vilniaus pilininko 1619–1703 m. teismų knygomis, saugomomis Lietuvos valstybės istorijos archyve. Šaltinių bazę papildė daugybė rankraščių, ypač Vilniaus vaitų-suolininkų ir tarėjų teismo protokolų knygos, taip pat senieji raštai ir šaltinių leidiniai.

Pilininko tarnyba, būdinga Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir esanti daugelyje vietinių centrų, Vilniuje atsirado 1452 m. Kai kurios pilininkų kompetencijos buvo reglamentuotos Trečiajame Lietuvos statute, pagal kurį jie turėjo prižiūrėti pilių kalėjimuose įkalintus žmones. Pilininkai taip pat buvo atsakingi už duoklės grūdais (*dziakło*) ir karčemų mokesčio (*kapszczyzna*) surinkimą. Tačiau jų pagrindinė užduotis buvo prižiūrėti pilis ir pasirūpinti jų tiekimu, o tai Vilniaus atveju lėmė tvirtus ryšius tarp aptariamų funkcijos ir kitų panašios kompetencijos sričių tarnybų – statytojo (*budowniczostwo*) ir miško prižiūrėtojo (*derewnictwo*). Ilgą laiką pilininkai neturėjo konkrečios vietos valdžios hierarchijoje. Tik 1677 m. seimo konstitucija suteikė jiems žemą padėtį – tarp taurininko ir iždininko.

XVII amžiuje pilininko pareigas Vilniuje iš viso ėjo septyni žmonės: penki pilininkai buvo kilę iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o po vieną – iš Karūnos ir Prūsijos Kunigaikštystės. Šie du „užsieniečiai“ buvo nobilituotieji miestiečiai, o likusieji buvo kilę iš smulkiųjų ar vidutinių bajorų. Bent keturi iš jų karjerą pradėjo dvare, o trys pasižymėjo karališkųjų sekretorių titulu. Tik vienas, Andrzej Franciszek Kotowicz, buvo senato nariu kaip Vilniaus kaštelionas. Vilniaus pilininkai tame šimtmetyje priklausė Romos katalikų, liuteronų, kalvinistų ir unitų bendruomenėms. Neatrodė, kad religinis veiksnys vaidintų svarbų vaidmenį nagrinėjamų pareigų

atveju. Tačiau įvairūs šių žmonių nuopelnai buvo lemiami šiems kandidatuojant – ar tai būtų asmeninis nuopelnas valdovams, ar karinis ar politinis nuopelnas.

Vilniaus pilių komplekso nugriovimas 1655–1661 m. Maskvos okupacijos metu labai sumažino pareigų svarbą, nors anksčiau nedaug ir tereikė, tačiau tai buvo gana reikšminga komplekso kaip karališkosios rezidencijos statuso atžvilgiu. Tuo pat metu galima pastebėti, kad XVII amžiaus antroje pusėje pilininkai (Andrzej Franciszek Kotowicz ir Michał Karol Haraburda), įsitraukę į centrinę politiką, rodė vis mažėjantį susidomėjimą juridikos klausimais nei jų pirmtakai iš pirmosios amžiaus pusės (Jan Włoszek, Piotr Nonhart ir Paweł Kleofas Podchocimski), todėl asmeninis nusiteikimas taip pat buvo svarbus tarnybos pareigoms.

XVII amžiuje Vilniaus pilininkystė daugiausia gaudavo pajamų iš karčemų rinkliavos, įmokų, tiesiogiai perduodamų iš valstybės biudžeto, taip pat iš pilies malūnų pelno. Juridikos gyventojų mokamas nekilnojamojo turto mokestis (dažniausiai spalio mėn.) ir alkoholinių gėrimų pardavimo mokesčiai buvo ne tokie svarbūs. Retai skiriamos teismo baudos atliko nereikšmingą funkciją. Šios pajamos daugiausia buvo panaudojamos pilies atnaujinimui, jos taip pat buvo sumokamos į Lietuvos išdą, nors biudžeto pozitūriai tai nebuvo didelis indėlis.

XVII amžiuje pilininkai atrinkdavo sau pagalbinus darbuotojus: papilininkius (pavyko nustatyti dešimt), raštininkus (yra aštuoni), vaitus (šaltiniuose minimi trys) ir tarnautojus. Papilininkiai ir vaitai vedė knygas ir vadovavo teismo procesams, raštininkai atlikdavo įrašus ir rengė pomirtinius turto inventorius, o tarnautojai atlikdavo vietinius patikrinimus ir teismo ekspertizes bei viešai skelbdavo nuosprendžius. Be to, papilininkiai, vaitas ir raštininkas užsiėmė mokesčių rinkimu; papilininkių pareigoms taip pat priklausė nekilnojamojo turto valdymas.

Vilniaus pilininko jurisdika, viena iš daugybės, esančių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, susiformavo su pilimi susijusiose teritorijose XVI a. Tai nebuvo ištisinė teritorija, tačiau ją sudarė žemės, esančios keliose vietose: konkrečiai suprantamoje pilies teritorijoje, Sereikiškėse, kurioms priklausė ir „Lysos Guros“ (dabar Trijų Kryžių kalno) papėdė, bei Puškarnioje (netoli šv. Jurgio bažnyčios), Antakalnyje ir Šnipiškėse, išsidėsčiusiuose kitoje Neries upės pusėje.

Vilniaus pilininkystei priklausė XVI–XVII amžių sandūroje pastatytas Pilininko namas, išlikęs iki šių dienų, esantis pilies komplekso teritorijoje, greta šiaurės vakarų Pilies (dabar Gedimino) kalno šlaito. Galima daryti prielaidą, kad būtent ten veikė tarnybos kanceliarija, o pilininkai ir kiti

pareigūnai sprendė įvairius reikalus ir saugojo knygas bei kitus dokumentus; ten taip pat vyko teismo posėdžiai.

Vilniaus pilininko jurisdikijoje galiojo žemės teisė. Pavaldumas būtent jai, o ne griežtesnei miesto teisei, turėjo praktinių pasekmių sprendžiant ginčus teisme. Pilininko jurisdikijos knygoje beveik nėra kaltinimų sunkiais nusikaltimais, išskyrus pavienius išprievartavimo, pasikėsinimo išžaginti ir dvipatystės atvejus, kartais pasitaiko ir smarkių sumušimų, tačiau nieko negirdima, kad jie baigtųsi mirtimi ar nuolatiniais kūno sužalojimais. Neabejotinai dominuoja smulkūs nusikaltimai. Tarp užregistruotų draudžiamų veiksmų dažniausiai pasitaiko nusikaltimai nuosavybei, tada sveikatai, vėliau garbei ir reputacijai, o kartais ir nusikaltimai šeimai bei dorovei. Dažnai pasitaiko žodinių nusižengimų: pagrūmojimai (grasinimai sugadinti turtą ar atimti sveikatą ar net gyvybę), įžeidinėjimai ir šmeižtas, vadinamas „užkalbėjimu“ (*zadanie*). Moterų atžvilgiu tai buvo ištvirkavimo, raganavimo ir vagystės „užkalbėjimai“, o vyrams dažniausiai neteisningai buvo stengiamasi priskirti vagystes ir neteisėtą kilnę.

Jurisdikijos teismui pateiktos bylos retai baigdavosi nuosprendžio priėmimu. Bylose dėl įžeidimo, šmeižto, turto sugadinimo ir vagysčių buvo paskiriamos piniginės baudos, žalos atlyginimas, pavogtų prekių gražinimas ar viešas atsiprašymas. Buvo prievolė sumokėti kompensaciją už sužalojimą, taip pat už sumušimą buvo paskirta vienos savaitės kalėjimo bausmė. Kita vertus, už pilininko valdžios įžeidimą buvo paskirta griežčiausia bausmė – keturios savaitės kalėjimo.

Pirmojoje XVII amžiaus pusėje jurisdikijos populiacija buvo 600–700 žmonių. Po karo su Maskva šis skaičius neabejotinai smarkiai sumažėjo, o sugadintos infrastruktūros ir demografinio potencialo atstatymas vyko lėtai. Daugiausia nekilnojamojo turto savininkų ir gyventojų buvo užfiksuota Puškarnioje, po to sekė Sereikiškės, tada Šnipiškės, o Antakalnyje ir pilies teritorijoje skaičiai yra nedideli. Reikėtų pažymėti, kad kai kuris jurisdikijoje esantis nekilnojamas turtas priklausė bajorams, taip pat dvasininkams ir religinėms institucijoms.

Jurisdikijos gyventojai daugiausia užsiėmė amatais, kai kurie iš jų dirbo pilies reikmėms. Tie gyventojai nebuvo turtingi, tačiau jų turtinė įvairovė visgi pastebima – be savininkų su keliomis nuosavybėmis, buvo ir žmonių, kurių turtą sudarė tik kuklūs buitiniai daiktai. Jurisdikijoje dominavo žemas ir netankus medinis užstatymas, o gyventojai augino galvijus, arklius, kiaules ir vištas, užsiėmė namų sodininkyste, taip pat augino vaismedžius. Yra žinoma, kad ten veikė karčemos, smulkės ir vyko prekyba prie prekystalių, taip pat funkcionavo bent vienas nelegalus viešnamis.

Jurisdikos gyventojus sudarė lenkų, vokiečių ir lietuvių kilmės žmonės, taip pat imigrantai iš Habsburgų monarchijos ir Nyderlandų. Neabejotina, kad Vilniuje, įskaitant pilininko jurisdiką, XVII amžiuje dominavo lenkų kalba. Tačiau išnagrinėtoje šaltinių medžiagoje yra informacijos, rodančios, kad kai kurie pilininko jurisdikos gyventojai bent paprasčiausiu lygiu mokėjo ir kitas kalbas: vokiečių ir lietuvių.

Abiejų Tautų Respublika buvo daugiareliginė ir daugiakonfesinė valstybė, kurioje, kaip manoma, vyravo religinė tolerancija. Kalbant apie priklausomumą išpažinimui, XVII a. jurisdikos gyventojų tarpe buvo gana daug liuteronų, o daugumą sudarė Romos katalikai. Neturime informacijos apie jokių konfliktus šiuo pagrindu, todėl liuteronai ir katalikai jurisdikos gyventojai kūrė bendrą šeimos ir socialinį ratą. Pavyzdžiui, liuteronė Barbara Szwandrówna iškėkėjo už kataliko Matyso Lipińskiego ir priėmė jo išpažinimą. Pastarojo testamento liudytojai, inter alia, buvo Augsburgio evangelikai.

Šis vaizdas yra labai įdomus, ypač jei atsižvelgsime į tai, kad Vilniuje kildavo neramumai dėl išpažinimo, tačiau informacija apie juos nepakliūdavo į jurisdikos teismo knygas. Maža to, Augsburgio evangelikų testamentų nuostatose galima rasti įrašų katalikų valdomų labdaros įstaigų naudai. Meleriai, sutuoktiniai liuteronai, pavyzdžiui, savo paskutinės valios pareiškimais paaukojo pinigų ne tik liuteronų špitolei, bet ir katalikų prieglaudoms.

„Jo Didenybės Karaliaus Vilniaus pilininkystės miestiečiai“, kaip juos vadina šaltiniai, buvo neatskiriama sostinės bendruomenės dalis, ir nepaisant to, kad jiems buvo taikoma žemės teisė ir jie priklausė bajorų valdžiai, sunku susidaryti išsamų ir nuoseklų Vilniaus aglomeracijos funkcionavimo vaizdą be jų. Jie palaikė įvairius ryšius su kitų jurisdikų subjektais: dalyvavo vietinėje prekyboje, religinių bendruomenių gyvenime, taip pat palaikė socialinius, profesinius ir giminingus ryšius su kitų aglomeracijos dalių gyventojais. Vilniaus pilininko jurisdika – kaip ir kitos – buvo dalis miesto, kurį reikėtų suprasti daug plačiau nei pati magdeburgija. Neabejotina, kad „magdeburginis miestas“ buvo Vilniaus aglomeracijos centras – svarbiausia, labiausiai apgyvendinta ir stipriausia jo dalis. Tačiau šios disertacijos tikslais analizuojama medžiaga aiškiai parodė, kad XVI–XVIII a. Vilnius teisiniu ir socialiniu požiūriu buvo konglomeratas. Šis pastebėjimas taip pat taikytinas kitų centrų atžvilgiu. Ankstyvųjų naujųjų laikų miesto sąvoka turėtų būti apibrėžiama plačiai, labiau naudojant funkcinis, o ne teisinius kriterijus ir atsižvelgiant į aukštą tuometinių miesto organizmų vidinės formos ir organizacinės diferenciacijos laipsnį, nes tik taip galima suprasti jų dinamiką, vystymosi sąlygas (įskaitant tai trukdančius veiksmus) bei socialinę ir ekonominę struktūrą.

Tłumaczenie Beata Gołaszewska

Indeks osób

Imiona i nazwiska badaczy zapisane w oryginale cyrylicą zostały podane w transliteracji. W przypadku osób niemających nazwiska, nie licząc władców, uwzględniono dodatkowe informacje, najczęściej zawód. Kobiety zamężne, zgodnie z konwencją źródeł, występują pod nazwiskami odměżowskimi (o ile są znane).

A

Abramowicz Mikołaj 80, 159, 192
Adam (kował) 149, 209, 214
Adamczyk Władysław 27, 84, 189
Adamowa (kowałowa) 217
Adamowicz Walenty 176
Adlersteen Jöran 84
Aftanazy Roman 94
Agnieszka (służąca) 197
Aleksander Jagiellończyk 10, 57, 69, 76
Aleksandravičiūtė Aleksandra 22
Aleksy I Michajłowicz 100
Alenciukowa Regina 136
Ambrosowicz Zanko Iwanowicz 85
Ambroży (cieśla) 156
Andryszewicz Jerzy 212
Andryszewicz Szymon 212
Andryszewiczowa Eudoksja 212
Andryszewiczówna Marianna 212
Andrzej (kuśnierz) 214
Anna Wazówna 90
Antanavičius Dariusz 57, 123
Anuszką (dziewka) 193

Anużyte Lina 242

Augusiewicz Sławomir 99
August II 63, 79, 129, 195
August III 22, 190
Augustyniak Urszula 11, 184–185
Axgermundyn Elżbieta 90

B

Bakanauskas Jeffrey Arthur 126
Balaišytė Lina 19, 48, 226
Baliński Michał 19, 52, 86, 117, 128, 130–131
Baliulis Algirdas 57, 86
Baranowski Henryk 19
Barbara Radziwiłłówna 10
Bardach Juliusz 233
Baronas Dariusz 68
Bartel Wojciech M. 29
Bartos (wierzyciel Matysa Lipińskiego) 200
Bartosiewicz Grygier 161
Bartosiewiczowa Helena Kasperówna Grygierowa 161, 163

- Baubonis Zenonas 126
 Bednarczuk Leszek 9
 Békés Gáspár zob. Bekiesz Kasper
 Bekiesz Kasper (właśc. Békés Gáspár) 90
 Belzyt Leszek C. 234
 Berens Ewert 202
 Bernart Karol 123
 Białobrocka Halszka Janowa 214
 Białozor Krzysztof 94
 Bielikowicz Stefan Karol 67
 Bischping Hanus 88
 Błażytè Danutè 28
 Błasczyk Grzegorz 11
 Bobrowicz Jan Nepomucen 95, 151
 Bogucka Maria 16–17, 23, 31, 49, 145
 Bogusławski Wojciech 9
 Bohumatka Szczęsny Matysowicz 61
 Bohuszewicz Andrzej 210
 Bona 86–87
 Bonaparte Napoléon 22
 Borawski Piotr 30, 233
 Borowik Przemysław 16, 30, 122, 231
 Borukścis Marcin 200
 Bratosza (protopasta rodu Zenowiczów) 170
 Breitel Jan 159
 Breitfus Hiob zob. Pretfus Hiob
 Brensztejn Michał 202
 Bruszevska Krystyna 165
 Bruszewski Szymon 165
 Brylewski Michał 203, 216
 Bryndza Aleksander 158
 Brzostowski Konstanty Kazimierz 116
 Brzytwa Andrzej 213
 Buchner Marcin 157
 Buchnerowa Regina 157
 Buchowiecki Antoni Kazimierz 82, 136, 146, 149
 Budysz Adam 40, 224
 Budyszowa 40, 224
 Bujak Franciszek 27
 Bukowski Waldemar 55
 Bumblauskas Alfredas 57
 Burba Domininkas 19, 28, 36, 52, 62, 67–68, 119–121, 135–136, 147, 219
 Burbianka Marta 101
 Burchacka Dorota Pawłówna Rejchowiczówna Tomaszowa 176, 179, 232
 Burchard Mikołaj 185
 Burnak Michał Michajłowicz 60
 Burniewicz Jakub 232
 Burzyńska Ewa Aleksandra Ojrzyńska 157
 Burzyński Stanisław 157
- C**
- Chalecki Dymitr 72
 Chądzyński Jan 185
 Chłosta-Sikorska Agnieszka 23
 Chłusowicz Krzysztof Walerian 56
 Chmielewska Marianna Sokołowska 160
 Chmielewski Michał 160
 Chocier 199
 Chodkiewicz Jan Karol 92
 Chojecki Jerzy 165
 Chrapowicki Jan Antoni 64
 Chreptowicz Adam 95
 Chreptowicz Aleksander 95
 Chreptowicz Jerzy 95
 Chreptowiczowa Halszka Nonhartówna 95
 Chreptowiczowa Zuzanna Nonhartówna 95
 Ciechanowiecki Mikołaj 102
 Cieciszewski Wojciech 109

- Ciesielska Zofia Trojdancka 157
Ciesielski Stanisław 157
Ciesielski Tomasz 110
Cięzkowski Jan 135
Cięzkowska Dorota
 Jaroszkiewiczówna 163
Ciężkowski Jan 163
Cook James 9
Cyrzyk Jerzy 166
Cyrzykowa Małgorzata 166
Czapliński Władysław 72
Czarniawski Jan 165, 220
Czepki Burchard 162
Czepakowa Elżbieta Hartmanówna
 162
Czerniawska Eufrozyna 211
Czerniawski Jan 163
Czubus Jakub 212
Czyżewski Przemysław 87
Czyżyński Stanisław 60
- D**
Daciewicz Wasyl 209
Dambrowiejski Mikołaj zob.
 Dambrowieski Mikołaj
Dambrowieski Mikołaj 85
Dambrowski Samuel 90, 179
Danilewicz Roman Jan 170
Daniłowicz Ignacy 59
Daubor Bartłomiej 223–224
Daubor Ławryn 223
Dauborowa Barbara Zygielówna
 Ławrynowa 44, 48, 140, 159,
 222–225
Dauborowa Bartłomiejowa 224
Dawgird Jakub 161
Dawgirdowa Teodora
 Klebanowiczówna 161
Dąbrowska Małgorzata 27
Dąbrowska Maria 218
- Delamars (de la Mars) Jan 202
Dering Szymon 124
Derling Elias 210
Dębski Karol 81–82, 146, 148–150,
 153, 159–160, 167, 171, 201
Dikavičius Povilas 184
Dłuska Krystyna Brzozowska 211
Dochorowski Szymon 60
Dołmat Isajkowski Jan 72–73
Domańska Ewa 40, 44
Dorobisz Janusz 63
Dorochfiejewicz Wasyl 200
Drëma Vladas 26, 43, 69, 91, 112,
 124, 166, 171
Drzewiecka Krystyna Kuczborska
 157
Drzewiecki Jerzy Jan 157
Dubiński Piotr 57, 86, 101, 116–117
Dubnik Jan 200
Dubowicz Stefan 191
Dumin Stanisław 97
Dunajewicz Stefan Mikołajewicz 162
Dundulis Bronius 22
Dworzecka Katarzyna
 Szwandrówna 80, 164
Dworzecki Bogusław 80, 82–83, 164
Dziahilewicz Stefan Izaak 64–65, 78
Dziak Jan 171
Dziarnovič Alieh 173
Dzięgielewski Jan 72
Dzirwa Jakub 215
Džugašvili Iosif Vissarionovič zob.
 Stalin Józef
- E**
Ejnarowicz Adam 148
Elżbieta Habsburżanka 10
Engelbrecht Szymon 179
Ertli Jerzy 171

F

Fakinet Ludwik 165
 Falibóg Matys 164, 167
 Fechtinus Isaac 32
 Fedorowicz Kaleda 42, 85, 131
 Fedorowiczowa Małgorzata
 Hordziejewiczówna
 Eustachiuszowa 163
 Feliksiak Elżbieta 29, 63, 97
 Ferenc Marek 87–88
 Fiedor (wierzyciel Matysa
 Lipińskiego) 200
 Fiedorowicz Kazimierz 38, 148
 Fiedorowiczowa Małgorzata
 Jakubowa 139
 Fijałek Jan 59, 115
 Filipczak-Kocur Anna 78, 84, 102
 Filipin Jan 79, 161, 166, 169, 213
 Filipinowa Urszula Zomerfelzówna
 (Gneznerówna) 79, 161, 166
 Filipon Jan zob. Filipin Jan
 Firkovičius Romualdas 57, 86
 Fokt Krzysztof 56
 Fonpiten Gizbert 158
 Forster Johann Georg 9
 Frejdlik Jan 220
 Frejlich Kamil 27, 33, 131, 171, 173,
 175
 Fres Konrad Konradowicz 157–158
 Frick David 23–25, 27, 39, 43, 46,
 49, 64, 89, 91, 95, 98–99, 115,
 173, 175, 178–182, 185, 189,
 191–192, 197, 222
 Fris Konrad 156

G

Gabrielewicz Stanisław 158
 Gadocha Marcin 23
 Gajdelewicz Krzysztof 173, 209
 Galinowski Ambroży 223

Galos Ewa 99
 Gangenlauf 213
 Gaon z Wilna 9
 Gardocki Lech 211
 Garłowiczówna Krystyna 216
 Gasztołd Olbracht 123–124
 Gąsiorowski Stefan 233
 Gerasimova Irina 21
 Gerulaitienė Vilija 63
 Gibel Jakub 184
 Gibel Tomasz 99
 Giblowa Anna Engelbrechtówna 99
 Giedrojć Paweł Szymkowicz 85
 Giedymin 52, 125–126, 128, 130, 132
 Gierlicowa Katarzyna
 Rejchowiczówna Matiaszowa
 232
 Gierłowicz Jakub 197
 Gierłowicz Jan 169
 Gierłowicz Jerzy 197
 Gierłowicz Maciej (Matys) 158,
 177, 187, 197–198
 Gierłowicz Stefan 197
 Gierłowiczowa Apolonia
 Marguszówna 158
 Gierłowiczowa Hanna Jędrzejówna
 197
 Gierłowiczówna Halszka 197
 Gierłowiczówna Marta 198
 Gierowski Józef 29
 Gierwiałowicz Maciej zob.
 Gierłowicz Maciej
 Giniejsza Mikołaj 210
 Ginwiłowicz Mikołaj Mickowicz 60
 Girmunt zob. Skirmunt
 Glemża Liudas 21, 112, 128, 233
 Gloger Zygmunt 51, 87–88
 Gorbačevskij Nikita 120
 Gordziejew Jerzy 30
 Góralski Zbigniew 52, 55

Górzyński Franciszek 223
 Górzyński Sławomir 170
 Grabowski Gabriel Kazimierz 38,
 74, 81, 146, 148–149, 153
 Gričiūtė-Šverebienė Liepa 188
 Grickevič Anatolij P. 31
 Grickevičius Artūras 42
 Grodzicki Stanisław 190
 Grodziski Stanisław 55–56, 61
 Grynewicz Stanisław 217
 Grzegorz (murarz) 212
 Grzyb 199
 Gudavičius Edvardas 13
 Gudelewicz Jan Kazimierz 82, 148
 Gujski Kazimierz 224
 Gumowski Marian 29, 86
 Gurski 199
 Gurzyńska Zofia Obrycka 157, 188
 Gurzyński Stanisław 157, 175, 177,
 187–188
 Guzowski Piotr 95

H

Halecki Oskar 72
 Hamburgski Mikołaj 165
 Hanul z Rygi 60
 Hanusia (złodziejka) 215
 Haraburda Benedykt Paweł 102–
 –103, 105–107
 Haraburda Michał Karol 29, 65,
 102–106, 149–150, 238
 Haraburda Samuel Jan 138, 146, 150
 Haraburdowa Godebska 103
 Haraburdowa Teresa Lipnicka 103
 Helena Iwanowna 10
 Herbut Mamert 117, 126
 Herman (horodniczy wileński) 59,
 85
 Herman Marcin 162

Hermanowa Dorota Aligówna
 (Albigówna) 162
 Hibant Kasper 164, 167
 Hintz Marcin 184
 Hoffmann Hanus 158
 Hoffmanowa Małgorzata
 Krygierówna 158
 Homolicki Michał 126, 129
 Hoose Ulryk zob. Hozjusz Ulryk
 Horacy (właśc. Quintus Horatius
 Flaccus) 228
 Horain Jan Antoni 29, 70
 Horain Michał 29
 Horain Wasyl 60
 Hose Ulryk zob. Hozjusz Ulryk
 Hozzowski Stanisław 27, 141, 245
 Hoz Ulryk zob. Hozjusz Ulryk
 Hozjusz Jan 85
 Hozjusz Ulryk (Ulrych, Udalryk)
 29, 85–86, 123, 126
 Hrehor (krawiec) 200

I

Ilarienė Inga 57
 Isajewicz Jarosław 30
 Iwanowicz Hrehory 159
 Iwanowicz Tomasz 164, 168

J

Jablonskis Konstantinas 173
 Jacewicz Bartłomiej (Bartosz) 182,
 190, 200
 Jacewicz Szcześny 200
 Jacewiczowa Barbara Szwandrówna
 Bartłomiejowa zob. Lipińska
 Barbara Szwandrówna
 Matysowa
 Jadwiga (oskarżycielka Janowej
 Lisiczyny) 212
 Jagielowicz Kazimierz 163

- Jakubauskas Ramūnas 132
 Jakulis Martynas 23, 28
 Jamski Piotr J. 92, 226
 Jan („gospodarz” księży
 kamedułów) 169
 Jan (murarz) 199
 Jan (piwowar) 200
 Jan (szewc) 200
 Jan III 63, 103, 118, 195
 Jan Kazimierz 63, 73, 78, 98–101,
 106, 129
 Jan z Książąt Litewskich 69, 117
 Janas Eugeniusz 54
 Janicki Marek A. 92
 Jankevičiūtė Giedrė 91
 Janowicz Fiedor (Chwiedor) 40, 224
 Janowicz Grygier 162
 Janowicz Kazimierz 163–164
 Janowiczowa Anastazja 40
 Janowiczowa Regina Cynkówna 162
 Janowska Konstancja
 Lenartowiczówna 141–142, 216
 Janowski Michał 141, 216
 Januszewicz Stanisław 71
 Jarczykowa Mariola 89
 Jarzębski Mateusz 170
 Jasad Rimantas 69, 112
 Jasiński Józef 110
 Jasiukiewicz Kazimierz 160
 Jaworski Iwo 101
 Jerzykowska Katarzyna
 Marcinówna Wojciechowa 177
 Jędrzejewska Teresa Sobkowska 160
 Jędrzejewski Jakub 160
 Jędrzejewski Stanisław 165, 176
 Jodela Matys 74, 164, 167
 Jovaiša Eugenijus 20
 Józef III 113
 Juchowa Hendrychowa 200
 Judycki Antoni 29
 Jundziłł Wojciech Szymkowicz 85
 Juraha Andrzej 104
 Jurek (kamieniarz) 210
 Jurewicz Andrzej 172–173
 Jurewiczówna Halszka 145
 Jurginis Juozas 16, 20, 31–32, 112–
 –115
 Jurkiewicz Jan 26, 57, 112, 126, 170
 Jurkowa (mularzowa) 218
 Jurkowski Mikołaj 159
 Jurkowski Szymon 159
 Jurkštas Jonas 75, 124, 128, 131
 Justyniarska-Chojak Katarzyna 23
 Juszewicz Jerzy 157
 Juszewiczowa Anna 157
 Juszkiewicz Jan 216
- K**
- Kaczorowski Włodzimierz 29, 96
 Kalinikowicz Andrzej 164, 167
 Kalinowski Emil 42
 Kałamajska-Saeed Maria 91, 94–95
 Kamler Marcin 137, 217–219
 Kapuścińska Krystyna Wasilewska
 212
 Kapuściński Wojciech 212
 Karabowicz Anna 55, 61
 Karalius Laimontas 57, 123
 Karpačev Afronim M. 30–31
 Karpiński Andrzej 11, 22–23, 28,
 118, 145, 217–218, 242
 Karwowski Stanisław 130
 Kasprowicz Andrzej zob. Brzytwa
 Andrzej
 Kasprowicz Bartosz 165
 Katalynas Kęstutis 20
 Katarzyna Jagiellonka 88
 Kawecki Tomasz 147
 Kazimierz Jagiellończyk 53, 59–
 –60, 76

- Kazimierz św. 76–77, 79, 90, 92,
129, 186, 188, 220, 226
- Kempa Tomasz 22, 64, 66, 91, 94–
–95, 120, 180–181, 184–186,
191–192, 249
- Kędzierska Katarzyna Bąbulanka
163
- Kędzierski Stanisław 135, 200
- Kęszortowa Krystyna Mikołajówna
Nonhartówna Sebastianowa 94
- Kiaupa Zigmantas 181–182, 230
- Kiaupienė Jūratė 10–11
- Kiejć Krzysztof 165
- Kieżgajłowicz Dobko 60
- Kijas Zdzisław J. 191
- Kikielewicz Antoni 143, 208
- Kirkor Jan Kazimierz 150, 160
- Kirkorowa Petronela 160
- Kirszenzstein Hieronim Kryszpin
78
- Kirszowa Halszka Żylińska 160
- Kiselewicz Tomasz 232
- Kiselewiczówna Zofia 232
- Kiszka Janusz 96, 227
- Kiszka Mikołaj 69, 158, 227
- Kita Jarosław 27
- Kitkauskas Napoleonas 33, 122,
127, 131, 133
- Klebanowiczowa Michałowa 210
- Klebowicz Michał 201
- Klebowiczowa Katarzyna 201
- Klet Piotr 161
- Kletowa Anna Makermundówna
161
- Kleyn Urban 73
- Kliczewski Mikołaj 191
- Klimka Libertas 19
- Klimowicz Jan 157
- Klimowiczowa Dorota
Lendziejewna 157
- Kliszewska Jadwiga zob. Szycikowa
Jadwiga Jakubowa
- Kliszewski Michał 162
- Klonder Andrzej 218
- Klonowicz Stanisław 218
- Klovas Mindaugas 26
- Kłaczewski Witold 54
- Kłaczkow Jarosław 91, 186
- Kłembowski Wojciech 166
- Knorring Bohdan Fiodorowicz 35
- Kobylec'kyj Mykola M. 31
- Kolak Waław 14–17, 30
- Kolenda Gabriel 113
- Kończ 197
- Komarowiczowa Jadwiga
Zakiewiczówna Janowa 160
- Konarska-Zimnicka Sylwia 23
- Kondratowicz Afanas 208
- Kondratowicz Hordziej 201
- Kondratowiczowa Tatiana
Klebowiczówna 201, 208
- Koniowicz Izidor 138
- Konopacki Artur 233
- Konopczyński Władysław 29, 72,
202
- Konopielkowa Maruszka Iwanowa
207
- Konstantowski Tomasz 159
- Kopysskij Zenovij Ū. 31
- Korczak-Siedlecka Jaśmina 222
- Korolewicz Matiasz 173, 209
- Korwin Krukowski Władysław 164
- Korybut-Daszkiwicz Izabela 10
- Kosicki Ambroży 164, 167
- Kosiński Stanisław Andrejewicz
60–61
- Kościałkowski Stanisław 26, 112
- Kot Jędrzej 200
- Kotowicz Andrzej Franciszek 29,
35, 38, 63–64, 66, 70, 72, 78,

- 99–102, 104–107, 129, 147–
–148, 163, 237–238
- Kotowicz Eustachy Stanisław 65
- Kotowicz Jan Franciszek 101
- Kotowiczowa Barbara Cecylia 72,
101, 163
- Kotowiczówna Ludwika Teresa 101
- Kowalowa Dorota Bartłomiejówna
Stanisławowa 156
- Kowalski Piotr 172–173
- Kozemiak Stefan 159
- Kozłowicz Piotr 162
- Kozłowiczowa Zofia Żekielówna
162
- Kraczkowski Julian 19
- Krasmowski Andrzej 218
- Kraszewski Józef Ignacy 19, 59, 64,
84, 86–87, 110, 112–113, 115,
118, 126, 131, 235
- Kreitner Hanus zob. Krejtner
Hanus
- Krejtner Hanus (Jan) 162, 182
- Krejtnerowa Regina Szwandrówna
162, 182, 195
- Kreydner Hanus zob. Krejtner
Hanus
- Kriegseisen Wojciech 22, 95, 118
- Królikowski Jędrzej 207
- Królikowski Michał 148
- Krukowski Augustyn 215
- Kryževičius Vincas 31
- Krzysztof (cieśla) 213
- Kuchowicz Zbigniew 193
- Kuczevska Zofia Obrycka zob.
Gurzyńska Zofia Obrycka
- Kuczewski Jan Stanisławowicz 157,
176, 198
- Kuczuk 85
- Kudzis Bartłomiej 164, 167, 172
- Kukia Ławryn 164, 167
- Kulejewska-Topolska Zofia 14, 31,
229
- Kuncewicz Samuel 157–158
- Kunze Michael 40
- Kuraś Stanisław 30
- Kurczewski Jan 68, 76, 110, 115–
–116, 120, 126, 145
- Kutrzeba Stanisław 13
- Kwiecień Marcin 55–56, 61
- L**
- Lacki Jan Alfons 94
- Lanckorońska Karolina 51
- Lappo Ivan I. 58, 60, 123
- Laucevičius Edmundas 123
- Laudginowa Zygmunta 210
- Lazutka Stanislovas 120
- Le Roy Ladurie Emmanuel 44
- Lelewel Joachim 59
- Lemanaitė-Deprati Greta 22
- Lenin Włodzimierz (właśc.
Vladimir Il'ič Ul'janov) 32
- Leonavičiūtė Rasa 87
- Lepszy Kazimierz 29, 49, 86
- Lersz Ewert 192
- Lesiński Jan 161
- Lewonowicz A. 81, 146
- Lewonowicz Marcin 69
- Lewonowicz Stanisław 69
- Liedke Marzena 95
- Lipińska Barbara Szwandrówna
Matysowa 162, 165, 182, 189–
–190, 195, 241
- Lipiński Matys (Maciej) 139–140,
162, 165, 171, 176, 182, 189–
–190, 195, 199–201, 241
- Lipska Szczęsna Szwakówna 159
- Lipski Franciszek 203
- Lipski Stanisław 159
- Lisiczyna Janowa 212

Lúbavskij Matvej 57
 Lulewicz Henryk 29, 52–54, 68, 70,
 77, 83, 87, 96–97, 120, 166
 Luter Marcin (właśc. Luther
 Martin) 184
 Luther Martin zob. Luter Marcin
 Lutostańska Anna 152
 Lutostańska Ewa Łukomska 152
 Lutostańska Magdalena Witkowska
 152
 Lutostański Jan 152
 Lutostański Jerzy 152
 Lutostański Kazimierz 152
 Lutostański Wojciech 38, 81, 140,
 146–147, 149–153, 241

Ł

Łabanowicz Sawa 159
 Łabanowiczowa Maryna
 Hrehorówna Iwanowiczówna
 159
 Łatyszewiczowa Anna Popielówna
 Michałowa 197
 Ławrynowicz Stefan 176
 Łopaciński Euzebiusz 28, 32, 34,
 48, 52, 79, 91–92, 147, 169,
 171, 226
 Łopotowska Regina 159
 Łopotowski Bartłomiej 159
 Łosowski Janusz 55
 Łowmiańska Maria 20, 26, 28, 112,
 174, 202
 Łowmiański Henryk 26, 112, 230–
 –231
 Łoza Stanisław 226
 Łukasz (koniuszy królewski) 76
 Łukaszewicz Marcin 69
 Łukaszewicz Walenty 69
 Łukowicz Kazimierz 135, 141, 213,
 216, 221

M

Mackiewicz Szymko zob.
 Mackowicz Szymko
 Mackowicz Szymko 29, 85, 87, 125
 Makowiecki Krzysztof 199
 Maksymilian II 91
 Maksymowicz Hawryło 124
 Maksymowicz Jan 162
 Maksymowiczowa Magdalena
 Matysówna 162
 Maksymowiczowa Ohrenia 124
 Makulewiczowa Regina
 Gabrielewiczówna Jerzyna 158
 Malec Dorota 30
 Malinowski Mikołaj 126
 Malun Marcin zob. Milun Marcin
 Mamkowicz Kazimierz 198
 Mamkowiczowa Zofia Wajdówna
 Tomaszowa 157, 176, 198, 202
 Manyś Bernadetta 22, 25, 115, 190
 Mânżynski Valeryj S. 87
 Marcin (wierzyciel Matysa
 Lipińskiego) 200
 Marcinkevičiūtė Eglė 126
 Marcinowicz Matys 210
 Marcus Alan I. 235
 Marek (zdun) 136
 Margamuszysz Geygier 164, 167, 172
 Markiewicz Ambroży 208
 Markiewicz Henryk 29, 72
 Markiewicz Kazimierz 220
 Markiewiczowa Katarzyna
 Kazimierzowa 220
 Markowicz Łukasz „Mundius” 26
 Markowski Tadeusz 230
 Maroszek Józef 87–89, 125, 187, 229
 Marszał Tadeusz 230
 Maszkiewicz Piotr 138, 209
 Matiaszowa (sąsiadka Stanisława
 Miecznika) 215

- Matulaniec Jan 173–174, 209
 Matušakaitė Marija 190
 Matuszewicz Stanisław 213, 216, 221
 Matys (murarz) 156
 Matysowa 161
 Mazurkiewicz Józef 13–14, 16, 18,
 30
 Mažvydas Martynas 42
 Meilus Elmantas 22, 25–26, 30, 215
 Meler Hanus 161, 177, 179,
 181, 189–190, 195–197
 Meler Jakub 196
 Melerowa Anna Pawłówna
 Jodkiewiczówna
 (Jatkiewiczówna) Hanusowa
 161–162, 175, 177, 180–182,
 195, 197
 Melerówna Anna 196
 Meller Jerzy 98
 Mellerowa Katarzyna Symonówna
 Jakubowa 163
 Merczyng Henryk 184
 Merkys Vytautas 20, 112–115
 Michalski Jerzy 17
 Michał (aptekarz) 164, 167
 Michał Korybut Wiśniowiecki 9,
 63, 101, 106, 113, 118, 195
 Mickevičius Arturas 26
 Mickiewicz Adam 14, 57, 229
 Miecznik Stanisław 215
 Mielezkowicz Fedko Hawryłowicz
 57
 Mienicki Ryszard 35
 Mieszkowska Anna 159
 Mieszkowski Szymon 159
 Mikołaj (bigamista) 218
 Mikołaj (rymarz) 213
 Mikołaj (wierzyciel Matysa
 Lipińskiego) 200
 Mikołaj (wierzyciel Matysa
 Lipińskiego) 200
 Mikołajewicz Andrzej 156
 Mikołajewicz Hrehory 60
 Mikołajewiczowa Małgorzata
 Jakubówna 156
 Mikołajowa (żona bigamisty) 218
 Mikuciowa 200
 Mikulicz Iwan Borysowicz 61
 Mikulski Krzysztof 54
 Mikułowicz Matys 164, 167
 Mikutowicz Mikołaj 164, 167
 Milenkiewicz Jan Kazimierz 82,
 146, 149
 Milun Marcin 165, 176, 198
 Milunowa Katarzyna 198
 Mincer Franciszek 99
 Mironowicz Antoni 29, 63, 97
 Misiewicz Piotr 218
 Misiewicz Stanisław 156
 Misiewiczówna Anna 218
 Misiewska Anna zob.
 Misiewiczówna Anna
 Młodowska Marianna Pozarzycka
 217
 Moniwid Wojciech 110
 Moroz (sokolnik) 164, 167
 Mozylewski Grzegorz 200
- N**
 Naborowski Daniel 9, 98, 174
 Nagielski Mirosław 170
 Narbutas Sigitas 173
 Naruszewicz Aleksander 95
 Naruszewicz Stanisław Pawłowicz
 72–73
 Neuman Jerzy 162
 Neumanowa Barbara Tropówna
 162
 Niedźwiedź Jakub 21, 60, 76, 174

Niesiecki Kasper 95, 151
Niewiarowska Barbara
 Laudynówna 160
Niewiarowski Jan 160
Niewiarowski Franciszek 160
Nonarth Mikołaj 92
Nonhard Piotr zob. Nonhart Piotr
Nonhart Piotr 25, 65–66, 68–70,
 72, 77, 79, 88–95, 104–107,
 147–148, 156, 161, 169, 192,
 238
Nonhart Stanisław 91–92
Nonhartowa Rachela Szemiotówna
 95
Nonhartowa Zuzanna
 Mrzygłodówna Mirucka 95
Norgielewicz Marcin 158, 176
Norgielewiczowa Marta
 Dobowszcanka 158
Nowak Zbigniew 185
Nunhart Piotr zob. Nonhart Piotr

O

Obłąk Jan 171
Obolewicz Krzysztof 159
Obolewiczowa Anna Hryhorówna
 Iwanowiczówna 159
Obst Jan 28, 245
Ochmann-Staniszevska Stefania
 99–100
Ochmański Jerzy 53, 59, 111, 122
Odrzewiński Jakub 166
Ohryzko Jozafat 55–56, 61, 83
Olejnik Michał Janowicz 224
Opaliński Edward 23, 145
Opas Tomasz 31
Oracki Tadeusz 171
Oryńska Zofia Wajdówna Janowa
 192

Oryńska Zofia Wajdówna Piotrowa
 zob. Mamkowiczowa Zofia
 Wajdówna Tomaszowa
Ostafiej (wierzyciel Matysa
 Lipińskiego) 200
Ozys Szaweł 164, 167, 172

P

Pac Michał Kazimierz 110
Pac Stefan 72, 77
Pacowa Anna Marcyabella
 z Rudominów Dusickich 72
Pakalka Kazys 173
Paknys Mindaugas 21, 24, 86, 88,
 94, 98, 195, 199, 231
Palemon 126
Paliušytė Aistė 48, 226
Pancewicz Michał 155
Paniuta Mikołaj 178, 196
Pastuch Marcin 69
Paszkieviczowa Andrzejowa 223
Paszkieviczowa Krystyna
 Grygierówna Marcinowa 161
Paulukiewicz Adam zob. Budysz
 Adam
Paulukiewiczowa zob. Budyszowa
Paweł (cieśla) 164, 167
Paweł (rybak) 74
Pawlikowska-Butterwick Wioletta
 22, 32, 115
Pawluczuk Urszula Anna 21
Pawłowiczowa Anna Grygierówna
 Jakubowa 176
Pazyra Stanisław 13
Pecela Kamil 10
Pelc Julian 27
Pener Hanus 161
Penerowa Elżbieta Jachymówna 161
Petrauskas Rimvydas 57, 170
Pieradzka Krystyna 30

- Pietkiewicz Krzysztof 57
 Pietkiewicz Melchior 80, 160
 Pilaszek Małgorzata 211, 221
 Pilatt Wilhelm 63
 Piotr (murarz zamkowy) 124
 Piotr (ślusarz) 213
 Piotrowicz Jan 138, 209
 Piotrowicz Krzysztof 159, 170
 Piotrowicz Ławryn 165
 Piotrowicz Mikołaj 163
 Piotrowiczowa Anna
 Radziminowiczówna 163
 Piotrowiczowa Ewa
 Walentynowiczówna 165
 Pipir Jerzy 163
 Piwocka Magdalena 92
 Pociecha Władysław 86
 Poczobut Odlanicki Jan Władysław
 62, 102–103
 Podbipiata Iwaszko zob. Podbipięta
 Iwaszko
 Podbipięta Iwaszko 59–60, 75, 85
 Podchocimska Katarzyna 99
 Podchocimska Krystyna
 Konstancja Giblówna 99
 Podchocimska Zofia 99
 Podchocimski Albrycht 99
 Podchocimski Paweł 99
 Podchocimski Paweł Kleofas 25, 29,
 65–68, 70, 72, 77–78, 96–99,
 104–107, 148, 162, 238
 Podrzecka Helena 158
 Podrzecki Mikołaj Marcjanowicz
 158
 Podseńkowski Andrzej 193
 Pohl Wilhelm zob. Poll Wilhelm
 Poll Wilhelm 48, 80, 156, 177, 179,
 213, 225–228
 Pollowa Maryna Floresówna 228
 Popiołek Bożena 23
 Powaser Jan Juriewicz 74, 165
 Powaserowa Barbara Radzikowska
 74, 165
 Prajētfuess Hiob zob. Pretfus Hiob
 Prażmowski Aleksander 148
 Prejtfus Hiob zob. Pretfus Hiob
 Pretfus Hiob (Job) 29, 86
 Proniewicz Adam 159
 Protasowicz Iwan 61
 Przetocki Wojciech (Albrycht) 29,
 86–87, 124
 Przyągowski Wincenty 64
 Przyłubski Feliks 69
 Pugačiauskas Virgilijus 123
 Pułaski Franciszek 69, 86, 231
- Q**
- Quintus Horatius Flaccus zob.
 Horacy
- R**
- Rachuba Andrzej 22, 29, 48, 52, 54,
 62–64, 72, 82–83, 87, 95–97,
 101, 113, 120, 150, 166
 Rackevičius Gintautas 126
 Radkowski Stanisław 156
 Radomski Maciej 221
 Radoński Krzysztof 148
 Radziwiłł Albrycht Stanisław 98,
 158
 Radziwiłł Janusz 226
 Radziwiłł Krzysztof II 89, 96, 226
 Radziwiłł Michał Kazimierz 102
 Radziwiłłowa Katarzyna 190
 Radziwonka Rafał 15, 233
 Ragauskas Aivas 20, 23, 26–27, 51,
 57, 64, 67, 69, 91, 95, 98–99,
 101, 105, 118, 120, 124, 173,
 186, 188, 230

- Ragauskienė Raimonda 26, 29, 58–59, 63, 86–89, 124–125, 131, 242
- Rejchowicz Paweł 232
- Rewlówna Małgorzata Janowa 176, 179, 195
- Richelieu Armand de 100
- Rimša Edmundas 22, 215
- Riz Piotr 163
- Rizowa Maryna 163
- Rogowska Helena
 Krystynowiczowa Janowa 140, 208
- Rogowski Jan 207
- Rohdewald Stefan 24
- Rojszelowa Dorota
 Żydelewiczówna Mikołajowa 139
- Rola Jan 158
- Rola Kossaczyk Jan 193
- Rolowa Anna Iwanówna 158
- Romaniuk Przemysław P. 29, 52, 54, 120, 166
- Romanowska Krystyna
 Pietraszewska 160
- Romanowski Andrzej 173
- Romanowski Tomasz 160
- Romejko Drublański Bartłomiej 170
- Römer Kazimierz 98
- Rostworowski Emanuel 17, 29, 63, 68, 72, 87, 129
- Roszkiewicz Jan 215
- Rudomina Dusiacki Jan Kazimierz 160
- Rudominowa Dusiacka Zofia 160
- Rusiecka Janowa 216
- Rutkowski Jan 13
- Rymkiewicz Urban 163
- Rymkiewiczowa Katarzyna
 Bobrowiczówna 163
- Ryżaninowa Elżbieta Marcinowa
 Szwarcowa zob. Ryżeninowa Elżbieta Marcinowa Szwarcowa
- Ryżeninowa Elżbieta Marcinowa
 Szwarcowa 69
- Ryżewski Grzegorz 95
- S**
- Sabaliauskaitė Kristina 10
- Sadowski Rajnold (Renald,
 Reginald, Reinhold) Kazimierz 29
- Šadžius Henrikas 20
- Safley Thomas Max 24, 181
- Sakalauskas Darius 32, 113, 233–234
- Šalda Vitālijs 62
- Šamākin Īvan P. 41, 56, 138, 199
- Samalavičius Almantas 23, 57, 120
- Samalavičius Stasys 23, 33–34, 42, 57, 66–67, 73, 77, 88, 120, 129
- Samsonowicz Henryk 16–17, 31, 49
- Sapieha Jan Stanisław 96
- Sapieha Lew 89
- Šapoka Adolfas 20, 51, 120, 126
- Sarbiewski Maciej Kazimierz 9
- Sarcevičienė Jolita 242
- Sarcevičius Saulius 123
- Sas Petro M. 31
- Sawicki Michał Alojzy 70
- Schnore Leo F. 235
- Schönflissius Andrzej (Jędrzej) 89–92, 179
- Scypion Andrzej 99
- Scypionowa Anna Podchocimska 99
- Selenis Valdas 19
- Semkowicz Władysław 59–60, 115
- Seredyka Jan 96

- Seyter Frydrych 139, 169, 172, 216
 Siciński Jarosz 144
 Sienkiewicz Witold 83
 Sitański Franciszek 174
 Skarga Piotr 9
 Skirmunt 125
 Skop Stanisław Jakubowicz 60
 Skrzetuski Wawrzyniec 148
 Skrzetuszewski 164, 167
 Šliesoriūnas Gintautas 241
 Šlimienė Neringa 86
 Ślabkowska 215
 Ślaby Agnieszka 23
 Śluszek Dominik Michał 72
 Šmigelskytė-Stukienė Ramunė 62
 Smoleński Kazimierz 81, 149
 Smotrycki Melecjusz 9
 Sobolewski Bartłomiej 218
 Sobolewski Piotr 165
 Sokołowicz Jan 161
 Sokołowski 200
 Soroka Adam 163
 Sprogis Iwan 37
 Sprogis Jānis zob. Sprogis Iwan
 Srzedziński Stanisław 81, 146
 Stalewski Jan Kazimierz 141, 205–
 –206, 208
 Stalewski Stefan 205
 Stalin Józef (właśc. Iosif
 Vissarionovič Dżugašvili) 32
 Stancelówna Czyżówna Hanna 79
 Stanisław (krawiec) 156
 Stanisław (pilarz) 164
 Stanisław (ofiara kradzieży) 215
 Stanisław Leszczyński 63
 Stanisławicz Jan 144
 Staniszewski Andrzej Tadeusz 229–
 –230
 Staniszewski Zdzisław 99–100
 Stankevič Adam 133, 138
 Stankiewicz Jan 164
 Stankiewicz Józef 223
 Stankiewiczowa Teresa
 Dauborówna 223, 225
 Stankiewiczowa Zofia 212
 Starowski Szymon 87
 Staszkiwicz Eliaż Jan 81, 136, 146,
 150, 160
 Staszkiwiczowa Anna Kosińska
 150, 160
 Stefan (drugi mąż Reginy
 Alenciukowej) 136–137
 Stefan Batory 20, 27, 58, 88, 90, 93,
 101, 117, 123, 131, 175, 231
 Stobiecki Rafał 27
 Strykowski Maciej 125–126
 Studnicki Waclaw Gizbert 28, 184,
 245
 Subert Jerzy 162, 197
 Subertowa Dorota Pawłowa 162
 Surblys Konstantinas 28
 Suszycki Jan 148, 208
 Suzanowska Hanna
 Ambrożejewiczówna 157
 Suzanowski Jan 157
 Swintoroch zob. Szwentorog
 Szaber Jakub 200
 Szanderowicz Jan 141, 205–206
 Szanderowiczowa Anna
 Szymkiewiczowa 205–206
 Szarawski Mikołaj 202
 Szczasnel Sienkiewicz Mikołaj 191
 Szczepan (furman) 213
 Szczerba Jan Mirosław 30
 Szczyrkowski Aleksander 161
 Szefer Jan 232
 Szeferowa Katarzyna
 Rejchowiczówna Janowa
 zob. Gierlicowa Katarzyna
 Rejchowiczówna Matiaszowa

Szepetel Józef 162
 Szepetelowa Jadwiga
 Rudowiczówna 162
 Szepielewicz Pożycki Aleksander
 159
 Szepielewiczowa Pożycka Anna 159
 Szlamerowa 192
 Szniпка Paweł Michajłowicz 131
 Szostak Szymko 164, 167
 Szostakowicz Bartłomiej 157, 176,
 187
 Szpakowski Szymon 156
 Sztrunk Jan 99, 157
 Sztrunk Jerzy 157, 192
 Sztrunkowa Elżbieta Giblówna 157
 Sztrunkowa Halszka 99
 Szubert Jerzy zob. Subert Jerzy
 Szulc Władysław 112
 Szum Krzysztof 213
 Szumkowski Kolenda
 Chwiedorowicz zob.
 Fedorowicz Kaleda
 Szumowa Dorota 213
 Szwander Andrzej (Endrych) 161,
 182, 189
 Szwander Hanus 162, 182
 Szwander Jan 80–81, 83, 118, 163,
 170, 192
 Szwander Krzysztof 170, 172, 182
 Szwander Michał 162, 182, 189, 200
 Szwanderowicz Jan 148
 Szwandrowa Anna (Hanna)
 Jeskówna 161
 Szwandrowa Anna Janowa 80–81,
 83, 163, 202
 Szwandrowa Anna
 Jodkiewiczówna Hanusowa
 zob. Melerowa Anna
 Pawłówna Jodkiewiczówna
 (Jatkiewiczówna) Hanusowa

Szwandrowa Elżbieta Fogielówna
 163
 Swarc Marcin 69
 Swentorog 125
 Szycik Zachariasz 199
 Szykowska Jadwiga Jakubowa 162
 Szyłekowicz Krzysztof 162
 Szyłekowiczowa Katarzyna
 Wodyńszczanka 162
 Szyłekowska Marianna 225
 Szymanowska 193
 Szyrwid Konstanty 9, 173

Ś

Śliwowska Hanna 217
 Ślubowska Krystyna 157
 Ślubowski Wojciech 157
 Ślusarczyk Sylwester 30
 Świechowska Helena 30
 Święcicka Marta 165–166

T

Talicka Zofia Szarawszczanka
 Szymonowa 202
 Tamošiūnienė Ingrida 26, 113
 Tamulynas Alfonsas 178
 Tautavičius Adolfas 20, 112–115
 Tolgsdorf Erdmann 9
 Tomaszewicz Ostafi 159
 Tomaszewiczowa Dorota
 Hrehorówna Iwanowiczówna
 159
 Tomaszewska Maryna Szeleszanka
 Piotrowa 156
 Tomaszewski Edward 27
 Tomaszewski Hrehory 156
 Tomaszewski Jerzy 193
 Tomaszewski Norbert D. 96
 Tomaszewski Stefan 156
 Tomkiewicz Władysław 100

- Towiański Antoni Gieralt 36, 68, 135
 Towiański Piotr Gieralt 68
 Trelińska Barbara 86
 Troczanin Paweł 74, 165
 Troczanin Paweł Fiedorowicz 165
 Troczanka Jadwiga Łukaszówna 165
 Troc Regina 214
 Trop Jakub 162
 Truska Liudas 115
 Truściński Łukasz 31
 Trybusiewicz Jerzy 165
 Trybusiewiczowa Krystyna
 Czeborakówna 165
 Tryzna Marcjjan 69
 Tyła Antanas 22, 63, 84, 215
 Tyszkiewicz Eustachy 68
 Tyszkiewicz Szymon 216
- U**
 Ul'janov Vladimir Il'ič zob. Lenin
 Włodzimierz
 Urban Waclaw 29, 86
 Urbanavičius Agnius 21, 28, 246
 Urbanowicz Jakub 156
 Uruszczak Waclaw 30
 Uzdowska Anna
 Bohdanowiczówna 150, 157–
 –158
 Uzdowski Jerzy 148, 150, 157–158,
 232
- V**
 Valikonytė Irena 22, 42, 86
 Valionienė Oksana 123
 Veryha-Darevskis Antanas Ignas
 52, 57
 Vigarello Georges 219
 Viskantaitė-Saviščeviene Saulė 42
- Vitkauskienė Birutė Rūta 21, 26, 29,
 86–88, 92, 112–113, 117, 123,
 128, 130, 150, 166, 174, 188
 Vogel Zygmunt 16
 Volungevičius Vytautas 32–33, 53–
 –54, 57, 59
 Vorbek-Lettow Elżbieta Isfelt 99
 Vorbek-Lettow Maciej mł. 99
 Vorbek-Lettow Maciej st. 98–99
- W**
 Wajda Andrzej 192
 Warsocki Piotr 216
 Waserowicz Jan 218
 Wasgalo zob. Wazgajło
 Wasilewska Marianna Jastrzębska
 212
 Wasilewski Stanisław 103, 212
 Wasilewski Tadeusz 29, 63–65, 99,
 102–103, 129
 Wasilewski Teodor Jan 81, 146
 Wasyl (kopacz) 217
 Wazgajło (ciwun wileński) 59
 Wederelowa Jadwiga Jakubowa 217
 Wejnert Aleksander 15–16, 31
 Wernart Karol zob. Bernart Karol
 Wićko Dymitry 103
 Wiederkehr Stefan 24
 Wieliczko Jan 60
 Wierzbicki Leszek Andrzej 29, 64,
 99, 101
 Wiesiołowski Jacek 202
 Wiezgajło zob. Wazgajło
 Wijuk-Kojałowicz Kazimierz 9
 Wilczyński Karol 79, 82
 Wilkiewicz Łukasz 223–224
 Winhold Korneliusz mł. 98
 Winhold Korneliusz st. 98
 Winholdowa Katarzyna Giblówna
 98

- Wirbut Urban 164, 172
Wisner Henryk 22, 95, 107, 173,
184
Wiślicz-Iwańczyk (Wiślicz) Tomasz
11, 23, 40, 43–44, 46, 145
Wiśniewski Jerzy 29, 87
Witkowski Rafał 20, 175, 231
Witold 170
Władysław IV 10, 29, 63, 66, 75,
77–78, 80, 96–97, 118, 131,
156, 166, 194, 227, 231
Władysław Jagiełło 115, 122
Włodarski Bronisław 133, 193
Włoszek Jan 39, 65–66, 76, 85, 87–
–89, 104–107, 121, 132, 161,
238
Włoszek Stanisław Zachariaszewicz
87
Wobolewicz Bartłomiej 25, 115
Wojciech (kował) 214
Wojnasówna Jadwiga 30
Wolan Andrzej 9
Woliński Janusz 17
Wolski Marian 54
Wołowicz Eustachy 174
Wołowicz Hieronim 88
Wołojkowska Marianna 212
Woskowicz Krawelis Matys 158,
172, 176, 189
Woskowiczowa Krawelisowa Zofia
Kiselówna (Kizielkiewiczówna)
189
Wróblewski 152
Wyzumski Jerzy 22
Wysocka Anna Augustynówna 165
Wysocki Mikołaj Stanisławowicz 165
- Z**
Zabiela Gintautas 126
Zablocki Michał 138
Zadowiczowa Apolonia
Klebanowiczówna Jerzyna 161
Zagórska Regina 145
Zagórski Michał 145
Zajac Andrij 233
Zakrzewski Andrzej B. 25, 53, 115,
151
Zaleska Hanna Wołmińska 158
Zaleska Katarzyna Marcinówna
Adamowa zob. Jerzykowska
Katarzyna Marcinówna
Wojciechowa
Zaleski 156
Zaleski Konstanty Eustachy 66, 95–
–96, 104–105
Zaleski Marcin 79, 158
Zalman Eliasz ben Salomon
zob. Gaon z Wilna
Zatryba Krzysztof 83
Zawadzki Adam 126
Zawadzki Jarosław 87
Zawadzki Jerzy 142
Zawadzki Józef 126
Zdan (wierzyciel Matysa
Lipińskiego) 200
Zemło Mariusz 87
Zenowicz Antoni Jerzy Deszpot
159, 170
Zenowicz Jerzy Jan 89
Zenowicz Kazimierz Deszpot 159–
–160, 170, 201
Zenowicz Stanisław Albrycht 99
Zenowiczowa Elżbieta
Podchocimska 99
Zenowiczowa Zuzanna Niełojewska
159, 170
Żepkaitė Regina 20
Zielińska Teresa 234
Ziencewicz Jakub 165

- Zienciewiczowa Zofia
 Stankiewiczówna 165
Zienciewicz Grygier 69
Zienczanas Łukasz 164, 167, 172
Zienczunas Łukasz zob. Zienczanas
 Łukasz
Žilevičiūtė Aušrinė 26, 113
Zimkiewicz Szymon 139
Zinkevičius Zigmąs 173
Žiugžda Juozas 20
Zubczyk Baltazar 93
Zwierzykowski Michał 25, 115
Zwolski Bogumił 27
Zygielewicz Jan 159
Zygmunt August 10, 57, 75, 87–88,
 92, 112, 116, 124, 130
Zygmunt III 63, 77, 88, 90–93, 96,
 101, 106
Zygmunt Stary 57–58, 69, 76, 113,
 116–117, 123, 231
- Ż**
Żdanowicz Jarosł 60
Żojdź Karol 92
Żomojtis Józef 164, 172
Żółkiewska Ewa Dorota 44
Żukowski Iwan 207
Żygielowicz Wojciech 193
Żylińska Marianna Kołbieczanka
 160
Żyliński Kazimierz 160

PROGRAM

MONOGRAFIE FUNDACJI NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

W 1994 roku Fundacja na rzecz Nauki Polskiej zainaugurowała publikację serii „Monografie FNP”, obejmującej swoim zakresem nauki humanistyczne i społeczne.

W serii są wydawane niepublikowane wcześniej prace polskich naukowców, wyłaniane w drodze konkursu.

Nadsyłane na konkurs prace powinny charakteryzować się:

- * wysokim poziomem naukowym,
- * odkrywczością założeń i wagą wyników,
- * oryginalnością ujęcia,
- * integralnością tematyki i formy,
- * interesującym przedstawieniem tematu, dostępnym dla szerszego grona czytelników.

Fundacja zapewnia Laureatom pokrycie kosztów wydania książki w serii „Monografie FNP” oraz honorarium.

Konkurs odbywa się w trybie ciągłym.

Wniosek wypełniany jest w bazie <https://wnioski.fnp.org/>, tam też należy załączyć wersję elektroniczną tekstu.

Od 2011 roku wydawcą serii Monografie FNP jest Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Oprócz wersji papierowych książki będą dostępne również w formie e-book. Ponadto tytuły wydane w poprzednich latach będą zamieszczane na stronie internetowej <http://monografie.fnp.org.pl/> w formule Open Access

Dodatkowe informacje znajdują Państwo na stronach

www.fnp.org.pl
www.fnp.org.pl/monografie
<http://monografie.fnp.org.pl/>

**DOTYCHCZAS W SERII
MONOGRAFIE FNP
UKAZAŁY SIĘ NASTĘPUJĄCE TYTUŁY**

1995

- Jerzy Michalski**, *Sarmacki republikanizm w oczach Francuza.
Mabły i konfederaci barscy*
- Magdalena Micińska**, *Między Królem Duchem a mieszczaninem.
Obraz bohatera narodowego w piśmiennictwie polskim przełomu
XIX i XX wieku (1890–1914)*
- Dariusz Słapek**, *Gladiatorzy i polityka.
Igrzyska w okresie późnej Republiki Rzymskiej*
- Maciej Sojn**, *Filozofia Stanisława Ignacego Witkiewicza*
- Wojciech Wrzosek**, *Historia – Kultura – Metafora.
Powstanie nieklasycznej historiografii*

1996

- Jerzy Bobryk**, *Akty świadomości i procesy poznawcze*
- Teresa Kostkiewiczowa**, *Oda w poezji polskiej. Dzieje gatunku*
- Józef Maciuszek**, *Obraz człowieka w dziele Kępińskiego*
- Janusz Ruszkowski**, *Adam Mickiewicz i ostatnia krucjata.
Studium romantycznego millenaryzmu*
- Teresa Rysiewska**, *Struktura rodowa w społecznościach
pradziejowych*
- Katarzyna Stemplewska-Żakowicz**, *Osobiste doświadczenie
a przekaz społeczny. O dwóch czynnikach rozwoju poznawczego*
- Andrzej Szahaj**, *Ironia i miłość. Neopragmatyzm Richarda
Rorty'ego w kontekście sporu o postmodernizm*

1997

Zbigniew Bokszański, *Stereotypy a kultura*

Andrzej Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*

Jan Hartman, *Heurystyka filozoficzna*

Jacek Leociak, *Tekst wobec Zagłady*
(*O relacjach z getta warszawskiego*)

Sławomir Mazurek, *Wątki katastroficzne w myśli rosyjskiej i polskiej 1917–1950*

Jacek Migasiński, *W stronę metafizyki. Nowe tendencje metafizyczne w filozofii francuskiej połowy XX wieku*

Tomasz Mikocki, *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*

Ryszard Nycz, *Język modernizmu.*
Prolegomena historycznoliterackie

Łucja Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*

Józef Piórczyński, *Mistrz Eckhart. Mistyka jako filozofia*

Lucylla Pszczołowska, *Wiersz polski. Zarys historyczny*

Joanna Tokarska-Bakir, *Wyzwolenie przez zmysły.*
Tybetańskie koncepcje soteriologiczne

Szymon Wróbel, *Odkrycie nieświadomości. Czy destrukcja kartezyjańskiego pojęcia podmiotu poznającego?*

1998

Jacek Banaszekiewicz, *Polskie dzieje bajeczne*
Mistrza Wincentego Kadłubka

Jan Doktor, *Śladami Mesjasza-Apostaty*

Alina Motycka, *Nauka a nieświadomość.*
Filozofia nauki wobec kontekstu tworzenia

Cezary Wodziński, *Światłocienie zła*
Ryszard Zajączkowski, „*Głos prawdy i sumienie*”.
Kościół w pismach Cypriana Norwida
Piotr Żbikowski, „...*bólem śmiertelnym ściśnione mam serce...*”
Rozpacz oświeconych u źródeł przełomu w poezji polskiej
w latach 1793–1805

1999

Łukasz Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim*
1863–1915. Szkic do portretu zbiorowego

Henryk Domański, *Prestiż*

Marcin Kula, *Anatomia rewolucji narodowej*
(Boliwia w XX wieku)

Wojciech Tomasiak, „*Inżynieria dusz*”. *Literatura realizmu*
socjalistycznego w planie „propagandy monumentalnej”

Michał Tymowski, *Państwa Afryki przedkolonialnej*

Andrzej Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*

Grzegorz Wołowicz, *Nowocześni w PRL. Przyboś i Sandauer*

2000

Hanna Bojar, *Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie*
III Rzeczypospolitej Polskiej

Bogusława Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny*
w życiu kobiety

Katarzyna Cieślak, *Między Rzymem, Wittenbergą a Genewą.*
Sztuka Gdańska jako miasta podzielonego wyznaniowo

Anna Engelking, *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*

Agnieszka Fulińska, *Naśladowanie i twórczość.*
Renesansowe teorie imitacji, emulacji i przekładu

Grzegorz Grochowski, *Tekstowe hybrydy*
Andrzej Hejmej, *Muzyczność dzieła literackiego*

Gerard Labuda, *Święty Wojciech.*
Biskup-męczennik, patron Polski, Czech i Węgier

Lech Leciejewicz, *Nowa postać świata.*
Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej

Paweł Rodak, *Wizje kultury pokolenia wojennego*

Wojciech Sady, *Spór o racjonalność naukową.*
Od Poincarégo do Laudana

Danuta Sosnowska, *Seweryn Goszczyński: biografia duchowa*

Tomasz Stryjek, *Ukraińska idea narodowa*
okresu międzywojennego

Przemysław Urbańczyk, *Władza i polityka*
we wczesnym średniowieczu

Magdalena Zowczak, *Biblia ludowa.*
Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej

2001

Andrzej Dąbrówka, *Teatr i sacrum w średniowieczu*

Iwona Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*

Maciej Soin, *Gramatyka i metafizyka. Problem Wittgensteina*

Wojciech Szczerba, *Koncepcja wiecznego powrotu w myśli*
wczesnochrześcijańskiej

2002

Henryk Domański, *Polska klasa średnia*

Magdalena Heydel, *Obecność T.S. Eliota w literaturze polskiej*

Kazimierz Kondrat, *Racjonalność i konflikt wierzeń religijnych*

Teresa Kostkiewiczowa, *Polski wiek światel. Obszary swoistości*
Krzysztof Lewalski, *Kościół chrześcijański w Królestwie Polskim*
wobec Żydów w latach 1855–1915

Stanisław Łojek, *Hegel i Nietzsche wobec problemu polityczności*

Tomasz Małyшек, *Romans Freuda i Gradivy. Rozważania*
o psychoanalizie

Marek Nalepa, „*Takie życie dziś nasze, gdy Polska ustaje...*”
Pisarze stanisławowscy a upadek Rzeczypospolitej

Zbigniew Nerczuk, *Sztuka a prawda.*
Problem sztuki w dyskusji między Gorgiaszem a Platonem

Ewa Nowak-Juchacz, *Autonomia jako zasada etyczności.*
Kant, Fichte, Hegel

Wawrzyniec Rymkiewicz, *Ktoś i Nikt.*
Wprowadzenie do lektury Heideggera

Barbara Szmigielska, *Marzenia senne dzieci*

2003

Wojciech Brojer, *Diabeł w wyobraźni średniowiecznej.*
Trzynastowieczne exempla kaznodziejskie

Małgorzata Czarnocka, *Podmiot poznania a nauka*

Adam Fitas, *Głos z labiryntu.*
O pismach Karola Ludwika Konińskiego

Maciej Gołąb, *Spór o granice poznania dzieła muzycznego*

Jan Krasicki, *Bóg, człowiek i zło.*
Studium filozofii Włodzimierza Sołowjowa

Antoni Mączak, *Nierówna przyjaźń.*
Układy klientalne w perspektywie historycznej

2004

Jan Doktor, *Początki chasydyzmu polskiego*

Przemysław Gut, *Leibniz. Myśl filozoficzna w XVII wieku*

Alicja Jarzębska, *Spór o piękno muzyki.*

Wprowadzenie do kultury muzycznej XX wieku

Agnieszka Kluba, *Autoteliczność – referencyjność – niewyraźność. O nowoczesnej poezji polskiej (1918–1939)*

Katarzyna Kuczyńska-Koschany, *Rilke poetów polskich*

Franciszek Longchamps de Bérier, *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*

Maciej Mycielski, „*Miasto ma mieszkańców, wieś obywateli*”.

Kajetana Koźmiana koncepcje wspólnoty politycznej

Krzysztof Nawotka, *Aleksander Wielki*

Dorota Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego.*

Współczesna debata i jej źródła

Jan Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*

Radosław Sojak, *Paradoks antropologiczny.*

Socjologia wiedzy jako perspektywa ogólnej teorii społeczeństwa

Tomasz Szlendak, *Supermarketyzacja.*

Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej

Przemysław Urbańczyk, *Zdobywcy północnego Atlantyku*

2005

Andrzej Dziubiński, *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500–1572 w kontekście międzynarodowym*

Magdalena Górska, *Polonia – Respublica – Patria.*

Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku

Roman Michałowski, *Zjazd gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*

Jerzy Rohoziński, *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*

Krzysztof Skwierczyński, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*

2006

Nikodem Bończa Tomaszewski, *Źródła narodowości. Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX i na początku XX wieku*

Sławomir Buryła, *Opisać Zagładę. Holocaust w twórczości Henryka Grynberga*

Zbigniew Kloch, *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku*

Sebastian Tomasz Kołodziejczyk, *Granice pojęciowe metafizyki*

Rafał Koschany, *Przypadek. Kategoria egzystencjalna i artystyczna w literaturze i filmie*

Józef Piórczyński, *Pierwszy egzystencjalista. Filozofia absolutnej skończoności Fryderyka Jacobiego*

Maciej Płaza, *O poznaniu w twórczości Stanisława Lema*

Małgorzata Puchalska-Wasył, *Nasze wewnętrzne dialogi. O dialogowości jako sposobie funkcjonowania człowieka*

Justyna Straczuk, *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*

Stanisław Zapaśnik, *„Walczący islam” w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska*

2007

Katarzyna Filutowska, *System i opowieść. Filozofia narracyjna w myśli F. W. J. Schellinga w latach 1800–1811*

Jakub Kloc-Konkołowicz, *Rozum praktyczny w filozofii Kanta i Fichtego. Prymat praktyczności w klasycznej myśli niemieckiej*

Barbara Krawcowicz, *William James. Pragmatyzm i religia*

Paweł Majewski, *Między zwierzęciem a maszyną. Utopia technologiczna Stanisława Lema*

Teresa Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*

Małgorzata Mikołajczak, *Pomiędzy końcem i apokalipsą. O wyobraźni poetyckiej Zbigniewa Herberta*

Aneta Pieniądz, *Tradycja i władza. Królestwo Włoch pod panowaniem Karolingów, 774–875*

Wojciech Tomasiak, *Ikona nowoczesności. Kolej w literaturze polskiej*

Piotr Żbikowski, *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego Oświecenia i zwiastuny romantyzmu*

2008

Grażyna Jurkowlaniec, *Epoka nowożytna wobec średniowiecza. Pamiętki przeszłości, cudowne wizerunki, dzieła sztuki*

Halina Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*

Maciej Potz, *Granice wolności religijnej w państwie demokratycznym. Kwestie wolności sumienia i wyznania oraz stosunek państwa do religii w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 90. XX wieku*

Beata Śniecikowska, *„Nuż w uhu”? Koncepcje dźwięku w poezji polskiego futuryzmu*

Przemysław Urbańczyk, *Trudne początki Polski*

2009

Weronika Chańska, *Nieszczęsny dar życia.*
Filozofia i etyka jakości życia w medycynie współczesnej

Jacek Gądecki, *Za murami.*
Krytyczna analiza dyskursu na temat osiedli grodzonych w Polsce

Maciej Gorczyński, *Prace u podstaw.*
Polska teoria literatury w latach 1913–1939

Krzysztof Jaskułowski, *Nacjonalizm bez narodów.*
Nacjonalizm w koncepcjach anglosaskich nauk społecznych

Justyna Kowalska-Leder, *Doświadczenie Zagłady z perspektywy*
dziecka w polskiej literaturze dokumentu osobistego

Stanisław Łojek, *Megalopsychokracja. O cnocie w polityce*
i polityce cnoty (Od Homera do Arendt i Straussa)

Grzegorz Myśliwski, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy*
(XIII–XV wiek). Centrum czy peryferie?

Robert Poczobut, *Między redukcją a emergencją.*
Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym

Artur Przybysławski, *Buddyjska filozofia pustki*

Tadeusz Szubka, *Filozofia analityczna.*
Koncepcje, metody, ograniczenia

Tomasz Tiuryn, *Boecjusz i problem uniwersaliów*

Marcin Trzęsiok, *Pieśni drzemią w każdej rzeczy.*
Muzyka i estetyka wczesnego romantyzmu niemieckiego

Adam Workowski, *Ontologiczne podstawy posiadania*

Paweł Żmudzki, *Władca i wojownicy.*
Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej
historiografii Polski i Rusi

2010

Piotr Celiński, *Interfejsy. Cyfrowe technologie w komunikowaniu*

Anna Dziedzic, *Antropologia filozoficzna*
Edwarda Abramowskiego

Piotr Filipkowski, *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie*
obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych

Krzysztof Hubaczek, *Bóg a zło. Problematyka teodycealna*
w filozofii analitycznej

Monika Małek, *Liberalizm etyczny Johna Stuarta Milla.*
Współczesne ujęcia u Johna Graya i Petera Singera

Ireneusz Piekarski, *Z ciemności.*
O twórczości Juliana Strykowskiego

Marek Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne*
w średniowiecznej Europie

Jan Wasiewicz, *Oblicza nicości.*
Z dziejów nihilizmu europejskiego w XIX wieku

2011

Wojciech Bałus, *Gotyk bez Boga?*
W kręgu znaczeń symbolicznych architektury sakralnej XIX wieku

Natalia Bloch, *Urodzeni uchodźcy.*
Tożsamość diasporyczna pokolenia młodych Tybetańczyków
w Indiach

Mirosława Buchholtz, *Henry James i sztuka auto/biografii*

Paweł Gancarczyk, *Muzyka wobec rewolucji druku.*
Przemiany w kulturze muzycznej XVI wieku

Bartosz Kuźniarz, *Goodbye Mr. Postmodernism.*
Teorie społeczne myślicieli późnej lewicy

Monika Murawska, *Filozofowanie z zamkniętymi oczami.*
Fenomenologia ciała Michela Henry'ego

Roman Murawski, *Filozofia matematyki i logiki*
w Polsce międzywojennej

Andrzej Wypustek, *Bogowie, herosi i wybrańcy: studia nad wizerunkiem zmarłych w greckich epigramatach nagrobnych w epoce hellenistycznej i grecko-rzymskiej*

Radosław Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etniczyczą religii a sakralizacją etnosu (narodu)*

Dorota Zygmuntowicz, *Praktyka polityczna. Od „Państwa” do „Praw” Platona*

2012

Łukasz Afeltowicz, *Modele, artefakty, kolektywy. Praktyka badawcza w perspektywie współczesnych studiów nad nauką*

Tamara Brzostowska-Tereszkiewicz, *Ewolucje teorii. Biologizm w modernistycznym literaturoznawstwie rosyjskim*

Anna Engelking, *Kołchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*

Janusz Grybień, *Wola powszechna w filozofii politycznej*

Iwona Krupecka, *Don Kichote w krainie filozofów. O kichotyzmie Pokolenia '98 jako poszukiwaniu nowoczesnej formuły podmiotowości*

Michał Łuczewski, *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmijce*

Anna Markowska, *Dwa przełomy. Sztuka polska po 1955 i 1989 roku*

Łukasz Niesiołowski-Spanò, *Dziedzictwo Goliata. Filistyni i Hebrajczycy w czasach biblijnych*

Magdalena Rembowska-Płuciennik, *Poetyka intersubiektywności. Kognitywistyczna teoria narracji a proza XX wieku*

Tadeusz Szubka, *Neopragmatyzm*

Krzysztof Wójtowicz, *O pojęciu dowodu w matematyce*
Paweł Załęski, *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*

2013

Edward Balcerzan, *Literackość.*
Modele, gradacje, eksperymenty

Kamila Baraniecka-Olszewska, *Ukrzyżowani.*
Współczesne misteria męki Pańskiej w Polsce

Agata Dziuban, *Gry z tożsamością.*
Tatuowanie ciała w indywidualizującym się społeczeństwie polskim

Filip Lipiński, *Hopper wirtualny.*
Obrazy w pamiętającym spojrzeniu

Marcin Moskalewicz, *Totalitaryzm – Narracja – Tożsamość.*
Filozofia historii Hannah Arendt

Wojciech Musiał, *Modernizacja Polski.*
Polityki rządowe w latach 1918–2004

Przemysław Urbańczyk, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*

Grzegorz Pac, *Kobiety w dynastii Piastów.*
Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku.
Studium porównawcze

Gabriela Świtek, *Gry sztuki z architekturą.*
Nowoczesne powinowactwa i współczesne integracje

Łukasz Wróbel, „Hylé” i „noesis”.
Trzy międzywojenne koncepcje literatury stosowanej

Renata Ziemińska, *Historia sceptycyzmu.*
W poszukiwaniu spójności

2014

Piotr Feliga, *Czas i ortodoksja. Hermeneutyka teologii w świetle*
„Prawdy i metody” Hansa-Georga Gadamera

Marcin Juś, *Spór o redukcjonizm w medycynie.*
Studium filozoficzne i metodologiczne

Agnieszka Kluba, *Poemat prozą w Polsce*

Paulina Małochleb, *Przepisywanie historii.*
Powstanie styczniowe w powieści polskiej w perspektywie
pamięci kulturowej

Magdalena Śniedziewska, *Siedemnastowieczne malarstwo*
holenderskie w literaturze polskiej po 1918 roku

Anna Wylegała, *Przesiedlenia a pamięć.*
Studium społecznej (nie)pamięci na przykładzie Polski i Ukrainy

2015

Paweł Gładziejewski, *Wyjaśnianie za pomocą*
reprezentacji mentalnych. Perspektywa mechanistyczna

Piotr Majdanik, *Tora dla narodów świata.*
Prawa noachickie w ujęciu Majmonidesa

Paweł Majewski, *Tekstualizacja doświadczenia.*
Studia o piśmiennictwie greckim

Jakub Muchowski, *Polityka pisarstwa historycznego.*
Refleksja teoretyczna Haydena White'a

Sylwia Urbańska, *Matka Polka na odległość. Z doświadczeń*
migracyjnych robotnic 1989–2010

Filip Schmidt, *Para, mieszkanie, małżeństwo.*
Dynamika związków intymnych na tle przemian historycznych
i współczesnych dyskusji o procesach indywidualizacji

Andrzej Słowikowski, *Wiara w egzystencji.*
Teoretyczny wymiar chrześcijańskiego ideału w pismach
pseudonimowych Sorena Kierkegaarda

Jan Swianiewicz, *Możliwość makrohistorii.*
Braudel, Wallerstein, Deleuze

Krzysztof Rzepkowski, *Złoty kciuk.*
Młyn i młynarz w kulturze Zachodu

2016

Filip Doroszewski, *Orgie słów. Terminologia misteriów w parafrazie Ewangelii wg św. Jana Nonnosa z Panopolis*

Anna Kordasiewicz, *U/sługi domowe. Przemiany relacji społecznych w płatnej pracy domowej*

Anna Mach, *Świadkowie świadectw. Postpamięć Zagłady w polskiej literaturze najnowszej*

Karol Myśliwiec, *W cieniu Dżesera. Badania polskich archeologów w Sakkarze*

Małgorzata Pawłowska, *Muzyczne narracje o kochankach z Werony*

Józef Piórczyński, *Spór o panteizm. Droga Spinozy do filozofii i kultury niemieckiej*

Wojciech Ryzek, *Antystrofa dialektyki*

Ewa Skwara, *Komedia według Terencjusza*

Beata Śniecikowska, *Haiku po polsku. Genologia w perspektywie transkulturowej*

2017

Karol Kłodziński, „*Officium a rationibus*”.
Studium z dziejów administracji rzymskiej w okresie pryncypatu

Jacek Kubera, *Francuzi, Algierczycy? Relacje między identyfikacjami Francuzów algierskiego pochodzenia*

Urszula Lisowska, *Wyobrażenia, sztuka, sprawiedliwość. Marthy Nussbaum koncepcja zdolności jako podstawa egalitarnego liberalizmu*

Agata Lubowicka, *W sercu „Ultima Thule”. Reprezentacje Grenlandii Północnej w relacjach z ekspedycji Knuda Rasmussena*

Agnieszka Rejniak-Majewska, *Polityka doświadczenia.*
Clement Greenberg i tradycja formalistycznej krytyki sztuki

Anna Markwart, *Bogactwo uczuć moralnych.*
Jednostka i społeczeństwo we wzajemnych oddziaływaniach
w perspektywie filozofii Adama Smitha

Nicole Dołowy-Rybińska, „Nikt za nas tego nie zrobi...”
Praktyki językowe i kulturowe młodych aktywistów
mniejszości językowych Europy

Joanna Szewczyk, *Historiografia i mitologia kobiecości.*
Powieściopisarstwo Teodora Parnickiego

Michał Tymowski, *Europejczycy i Afrykanie.*
Wzajemne odkrycia i pierwsze kontakty

Przemysław Urbańczyk, *Bolesław Chrobry – lew ryczący*

Przemysław Wewiór, *Wstępując w ślady Salomona.*
Religia i nauka w myśli Francisca Bacona

Tymoteusz Zych, *W poszukiwaniu pewności prawa. Precedens*
a przewidywalność orzeczeń sądowych w tradycji prawa
anglosaskiego

2018

Radosław Bugowski, *Miasto w ruchu.*
Studium z dziejów przemieszczania na przykładzie społeczeństwa
Torunia 1891–1939

Waldemar Bulira, *Teoria krytyczna szkoły budapeszteńskiej.*
Od totalitaryzmu do postmodernizmu

Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny*
Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee

Katarzyna Kalinowska-Sinkowska, *Praktyki flirtu i podrywku.*
Studium z mikrosocjologii emocji

Marek Węcowski, *Dylemat więźnia.*
Ostracyzm ateński i jego pierwotne cele

Przemysław Wiatr, *W cieniu posthistorii.*
Wprowadzenie do filozofii Viléma Flussera

2019

Michał Kaczmarczyk, *Aporia wolności. Krytyka teorii społecznej*

Maciej Kassner, *Pragmatyzm i radykalny liberalizm.*
Studium filozofii politycznej Johna Deweya

Michał Mokrzan, *Klasa, kapitał i coaching w dobie późnego*
kapitalizmu. Perswazja neoliberalnego urządzania

Maciej Mycielski, *W „naszym pogrobowym położeniu”.*
Kajetan Koźmian po powstaniu listopadowym

Kamil Pietrowiak, *Świat po omacku.*
Etnograficzne studium (nie)widerzenia i (nie)sprawności

Rafał Rutkowski, *Norweska kronika Mnicha Teodoryka.*
Północna tradycja historyczna wprowadzona w nurt dziejów
powszechnych (koniec XII wieku)

Agata Stasiak, *Współwytwarzanie wiedzy o technologii.*
Gaz łupkowy jako wyzwanie dla zbiorowości

Magdalena Wnuk, *Kierunek Zachód, przystanek emigracja.*
Adaptacja polskich emigrantów w Austrii, Szwecji
i we Włoszech od lat 80. XX w. do współczesności

2020

Ewa Brzeska, *Recepcja twórczości Samuela Becketta w Polsce*

Aleksandra Grzemska, *Matki i córki. Relacje rodzinne*
i artystyczne w autobiografiach kobiet po 1989 roku

Jacek Jarocki, *Świadomość, wolna wola, jaźń.*
Metafizyka Galena Strawsona

Sabina Macioszek, *Opera, ciała, technologie.*

Strategie współdziałania w XXI wieku

Wojciech Sawala, *Ekstaza, horror, solidarność. Wymiary bezosobowości w prozie Clarice Lispector*

Katarzyna Setkowicz, *Romans rycerski a początki zawodu pisarza w Hiszpanii*

Miłosz Stelmach, *Przecucie końca. Modernizm, późność i polskie kino*

2021

Patrycja Bąkowska, *Formy ekspresji podmiotowości nowoczesnej. Tożsamość indywidualna i zbiorowa w poezji polskiej schyłku XVIII i początku XIX wieku*

Aldona Kobus, *Autorstwo. Urynkowanie literatury i fantazmat podmiotu autorskiego*

Jaśmina Korczak-Siedlecka, *Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI–XVII wieku*

Bartłomiej Krzysztań, *Pamięć, polityczność, władza. Reprezentacje pamięci zbiorowej w Gruzji, Armenii, Górskim Karabachu i Abchazji*

Łukasz Moll, *Nomadyczna Europa. Poststrukturalistyczne granice europejskiego uniwersalizmu*

Damian Winczewski, *Filozofia społeczna Róży Luksemburg*

Anna Winkler, *Konieczność rewolucji? Marksisci francuscy wobec wydarzeń maja i czerwca 1968*

2022

Kamil Frejlich, *Pod przysądem horodnictwa wileńskiego. O jurydyce i jej mieszkańcach w XVII wieku*

W PRZYGOTOWANIU

Agata Błoch, *Wolni i zniewoleni.*

Głosy grup podporządkowanych w historii imperium portugalskiego

Marek Hermann, *Prawdopodobieństwo w retoryce antycznej*